

ISSN 2226-9355

Табъи

ДОНИШКАДАИ
ЗАБОНҲО

2 (38)
2020

Силсилаи илмҳои:
филологӣ
педагогӣ
таърих
фалсафа

ПАЁМИ

ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО

(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа)
2020. № 2(38)

ВЕСТНИК

ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ

(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук)
2020. № 2(38)

BULLETIN

OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES

(the series of Philological, Pedagogical, Historical and Philosophical sciences)
2020. № 2(38)

Душанбе – Dushanbe - 2020

ПАЁМИ ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа
Муассиси маҷалла:

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода.
 Маҷалла соли 2011 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Раҷабзода Маҳмадулло

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, ректори
 Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи
 Сотим Улуғзода

Муовини сармуҳаррир:

Насриддинов Асадулло Мирзоевич

номзади илмҳои физика-математика, дотсент,
 муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи
 Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи
 Сотим Улуғзода

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

10.00.00 – филология

Маҳмадҷонов Олимҷон Обидҷонович	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Исмоилов Шамсулло	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Чамшедов Парвонахон	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Турсунов Файёзҷон Мелибоевич	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Восиева Рухшона Қурбонҷонна	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Исрофилниё Шарифмурод Раҳимзода	доктори илмҳои филологӣ, профессор

13.00.00 – педагогика

Шербоев Саидбой	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Шосаидзода Сафар Ҳасан	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент

07.00.00 – таърих

Ҳотамов Намоз Басарович	доктори илмҳои таърих, профессор
Муллоҷонов Сайфулло Кучакович	доктори илмҳои таърих, профессор
Раҷабов Саиднеъмун Муллоҷонович	номзади илмҳои таърих, дотсент
Икромов Ғайбулло Холович	номзади илмҳои таърих, дотсент

09.00.00 – фалсафа

Зиёӣ Махшӯлзода	доктори илмҳои фалсафа, профессор
Маҳмадҷонова Муҳиба Талъатҷонова	доктори илмҳои фалсафа, профессор
Қарамхӯдов Шукрат Худоназарбекович	номзади илмҳои фалсафа, дотсент
Маҷидов Диловар Ҳафизович	номзади илмҳои фалсафа, дотсент

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои
илмӣ тақризиавандаи Комиссияи олии
аттестатсионии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.07.2019
ворид гардидааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои
зерини илмро барои ҷон қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои филологӣ:
 10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

Дар соҳаи илмҳои педагогӣ: 13.00.01,
 13.00.02, 13.00.08.

Дар соҳаи илмҳои таърих: 07.00.02,
 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

Дар соҳаи илмҳои фалсафа: 09.00.03,
 09.00.11, 09.00.13, 09.00.14.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ
 нашр мешавад.

Матни мукаммали маводи ҷонӣ дар
 сомонӣ расмӣ маҷалла ҷойгир карда
 шудааст (www.payom.ddzt.tj).

Паёми Донишкадаи забонҳо.
 Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ,
 таърих ва фалсафа. – 2020. – № 2 (38).
 ISSN 2226-9355.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта
 шудааст. Шаҳодатномаи № 03/МҚ-97 аз
 29.01.2018 сол.

Нишонии маҷалла: 734019, Ҷумҳурии
 Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи
 Муҳаммадиев, 17/6.

Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj
 Тел.: (+992 37) 232-50-01

© ДДЗТ ба номи С. Улуғзода, 2020

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ
Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук
Учредитель журнала:
Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода
Журнал основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор журнала:
Раджабзода Махмадулло

кандидат педагогических наук, доцент, ректор
Таджикского государственного института языков
имени Сотима Улугзода

Заместитель главного редактора:
Наджмиддинов Асадулло Мирзоевич

кандидат физико-математических наук, доцент,
проректор по науке и инновации Таджикского
государственного института языков имени Сотима
Улугзода

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:
10.00.00 – филология

Махмаджонов Олимджон Обиджонович	доктор филологических наук, профессор
Исmoilов Шамсулло	доктор филологических наук, профессор
Джамшедов Парвонахон	доктор филологических наук, профессор
Турсунов Файёзджон Мелибоевич	доктор филологических наук, профессор
Восиева Рухшона Курбоновна	доктор филологических наук, профессор
Исрофилниё Шарифмурод Рахимзода	доктор филологических наук, профессор

13.00.00 – педагогика

Шербоев Саидбой	доктор педагогических наук, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктор педагогических наук, профессор
Шосаидзода Сафар Хасан	кандидат педагогических наук, доцент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	кандидат педагогических наук, доцент

07.00.00 – история

Хотамов Намоз Басарович	доктор исторических наук, профессор
Муллоджонов Сайфулло Кучакович	доктор исторических наук, профессор
Раджабов Саиднеъмон Муллоджонович	кандидат исторических наук, доцент
Икромов Гайбулло Холович	кандидат исторических наук, доцент

09.00.00 – философия

Зиёи Хуршед Махшулзода	доктор философских наук, профессор
Махмаджонова Мухиба Тальятджоновна	доктор философских наук, профессор
Карамхудоев Шукрат Худоназарбекович	кандидат философских наук, доцент
Маджидов Диловар Хафизович	кандидат философских наук, доцент

Журнал входит в Перечень
рецензируемых научных изданий Высшей
аттестационной комиссии при
Президенте Республики Таджикистан
от 03.07.2019.

Журнал принимает научные статьи
по следующим научным областям:

В области филологических наук:
10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

В области педагогических наук:
13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

В области исторических наук:
07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

В области философских наук:
09.00.03, 09.00.11, 09.00.13, 09.00.14.

Журнал печатается на таджикском
и русском языках.

Полнотекстовые версии
опубликованных материалов
размещены на официальном сайте
журнала (www.payom.ddzt.tj)

Вестник Института языков.
Серия филологических, педагогических,
исторических и философских наук. – 2020.
– № 2 (38). ISSN 2226-9355.
Журнал зарегистрирован в Министерстве
культуры Республики Таджикистан.
Свидетельство № 03/ЖР-97 от 29.01.2018 г.

Адрес журнала: 734019, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, улица
Мухаммадиева, 17/6.

Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-50-01

© ТГИЯ им. С. Улугзода, 2020

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES
The series of philological, pedagogical, historical and philosophical sciences
Founder of the journal:
Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda
The journal is established in 2011. Issued 4 times a year.

CHIEF EDITOR:

Mahmadullo Rajabzoda

Candidate of Pedagogy, associate Professor, Rector of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Najmiddinov Asadullo Mirzoevich

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, associate Professor, vice-rector on science and innovations of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

10.00.00 – Philology

Mahmadjonov Olimjon Obidjonovich	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Ismoilov Shamsullo	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Jamshedov Parvonakhon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Tursunov Fauyozjon Meliboevich	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Vosieva Rukhshona Qurbonovna	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Isrofilniyo Sharifmurod Rahimzoda	<i>Doctor of Philology, Professor</i>

13.00.00 – Pedagogy

Sherboev Saidboy	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Ne'matov Sa'dullo Ergashevich	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shosaidzoda Safar Hasan	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>
Tovbaeva Mavluda Musulmonovna	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>

07.00.00 – History

Hotamov Namoz Basarovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mullojonov Saifullo Kuchakovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Rajabov Saidnemon Mullojonovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>
Ikromov Ghaybullo Kholovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>

09.00.00 – Philosophy

Ziyoi Khurshed Makhshulzoda	<i>Doctor of Philosophy, Professor</i>
Mahmadjonova Muhiba Talatjonovna	<i>Doctor of Philosophy, Professor</i>
Karamkhudoev Shukrat Khudonazarbekovich	<i>Candidate of Philosophy, associate Professor</i>
Majidov Dilovar Hafizovich	<i>Candidate of Philosophy, associate Professor</i>

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 03.07.2019.

The journal accepts scientific articles on the following scientific specialties:

In the field philological sciences:

10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

In the field pedagogic sciences: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

In the field historical sciences: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

In the field philosophical sciences: 09.00.03, 09.00.11, 09.00.13, 09.00.14.

The journal is printed in Tajik and Russian languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.payom.ddzt.tj).

Bulletin of the Institute of languages.
The series of Philological, Pedagogical, Historical and Philosophical sciences. – 2020. – № 2 (38). ISSN 2226-9355.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.
Certificate № 03/JR-97 от 29.01.2018 г.

Address of the journal: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan.

Web site of the journal:
www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj
Tel.: (+992 37) 232-50-01

© TSIL named after S. Ulughzoda, 2020

УДК 801.3

СЕМАНТИКО-КОГНИТИВНАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ МИКРОКОНЦЕПТА «ХАӢТИ САХТ» В ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Давлатова М.К., Даминова М.З.

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Язык, мышление, культура – это явления, которые находятся в постоянном движении и изменении. Они взаимосвязаны настолько тесно, что практически составляют единое целое, ни один из которых не может функционировать, а, следовательно, и существовать без двух других. Все вместе они соотносятся с окружающим миром, отражают и одновременно формируют его.

Для определения семантического признака «*тяжёлая жизнь*» мы не смогли найти точного и конкретного определения. Во-первых, само словосочетание «*тяжёлая жизнь*» метафорическое, потому что жизнь, по сути, не бывает тяжёлой или же лёгкой. Жизнь тяжела тогда, когда мысли и чувства тяжелы, когда человек испытывает боль, потери и несчастье, когда теряется ощущение внутреннего равновесия. С материальной стороны «*тяжёлая жизнь*» основывается на отсутствии материальных благ. В большинстве случаев человек в состоянии нищеты или же скудной жизни испытывает тяжёлое состояние или *тяжесть жизни*. Но каждый народ имеет свое ассоциативное поле для описания явления действительности, подходит к семантическому признаку «*тяжёлая жизнь*» через призму своего менталитета и своей культуры.

Анализ сферы употребления семантического ряда «тяжёлая жизнь» в языковой картине мира таджикского народа проводится нами на основе произведения таджикских писателей XX и XXI века. Кроме того, мы использовали употребление данного концепта в живой речи. Обнаружилось, что данный концепт в большинстве случаев в художественных, лексикографических и фольклорных источниках носит ретроспективный характер, в отличие от живой разговорной речи, в которой идёт констатация реального факта. В произведениях Садриддина Айни «Рабы» («Гуломон»), «Воспоминания» («Ддоштхо»), «Смерть ростовщика» («Маргисудхур») микроконцепт «тяжёлая жизнь», в большинстве случаев констатирует свершившийся факт, придав ситуации экспрессивность и эмоциональность. Например: Дар ин чо хаминро кайд кардана даркор аст, ки кампири 80-солаи умрашро дар *сахтӣ* гузаронида бо гуфтани як-ду хикоя ё шуг—афсона монда мешуд, лекин бачагон ӯро танг мекарданд, ки боз гӯяд. «Здесь лишь хочу отметить, что восьмидесятилетняя, прожившая *тяжёлую жизнь* старуха уставала после одной-двух историй или сказок, но ребята не щадили ее, заставляли рассказывать еще и еще» [2, с.54]. Вспоминая свою прошлую жизнь в мельчайших деталях, Айни часто использует различные выражения, чтобы особо подчеркнуть тяжесть жизни: *Ин гуна зиндагонӣ, албатта, душвор ва ҳатто тоқатнопазир буд, лекин ман он ҳама душвориҳоро «ба умеди муллои хуб шудан» ба осонӣ ба гардан мегирифтам. «Конечно, такая жизнь была очень тяжёлой, пожалуй, даже невыносимой, но я стойко терпел все эти лишения, лелея мечту стать грамотным»* [2, с.213]. Подобного рода информация позволяет овладеть не только системой устойчивых выражений таджикского языка, но и способствует приобретению лингвострановедческих сведений о таджикских этических нормах, социальных отношениях, народном быте и исторических событиях, нашедших отражение в лексике и фразеологии языка. Поэтому лексическая организация языка «прямо или косвенно отражает действительность, реагирует на изменения в общественной, материальной и культурной жизни народа, пополняется новыми словами для обозначения новых предметов, явлений, процессов, понятий» [3, с. 257].

Ключевой лексической единицей, которая репрезентирует микроконцепт «тяжёлая жизнь», является лексема «сахтидида». Лексема «сахтидида» в буквальном

переводе на русский язык переводится как «много испытывавший, много переживший». В толковом словаре таджикского языка лексема «сахтидида» определяется как: - *азобкашида, он, ки дар зиндагӣ азобу машаққат ва маҳрумияти зиёд кашидааст* – мученик, тот, кто пережил много страданий и испытал обездоленность в жизни [4, с. 226]. Лексема «сахтидида» состоит из прилагательного «сахт», который переводится как «твёрдый, жёсткий» (о материале) и в своем коннотативном значении означает *трудный, тяжёлый (о жизни)*. Вторая часть «дида» является деепричастием от глагола «дидан» (*видеть*). То есть прилагательное «сахт» выступает в качестве константа, определяющий трудности.

В семантической структуре лексемы «сахтидида», которая является архисемой микроконцепта «тяжелая жизнь» сохраняются такие семантические признаки как мучение, страдание. То есть, для менталитета таджикского народа *страдание, мучение* становится одним из основных признаков микроконцепта «тяжелая жизнь».

Процесс концептуализации отражается также и в словообразовательных процессах, парадигматических отношениях между словами, а так же с точки зрения их синонимических и антонимических связей. Одна архисема, или одно слово не может обозначать все семантические признаки концепта или же микроконцепта, слово вступает в различные семантические связи. Синонимы дают другие оттенки, коннотации. То есть через синонимический ряд раскроются многие семантические признаки.

Лексема «сахтидида», которая является архисемой микроконцепта «тяжёлая жизнь», имеет синонимический ряд, где лексемы связывают интегральные признаки «**тяжёлая жизнь**»: *сарсахт; пурмашаққат; ранчдида; рӯзнодида; пурмарорат; пуразоб; ранчкашида;*

Лексема «*сарсахт*» в двуязычном словаре переводится как «выносливый». В Толковом словаре диффинируется как «*шумтолеъ, бадбахт, он ки дар азобу укубат умр ба сар мебарад*» - несчастный тот, кто живет в мучении и страдании [4, с. 226]. В приведённой лексеме семантика «**несчастный**» является одним из основных семантических признаков микроконцепта «**тяжёлая жизнь**». В семантической структуре этой лексемы нас привлекает внимание «несчастья», то есть для менталитета таджикского народа отсутствие *счастья* является одним из семантических признаков *тяжёлой жизни*. Человек, не имеющий счастья, всегда живёт в страдании.

Лексема «*пурмашаққат*» переводится на русский язык как «мучительный». И в Толковом словаре определяется как «*сахтӣ ва ранчи зиёд, серазоб, хеле сахт, пурранҷ*» - тяжёлое положение и страдания, человек, испытывающий много страданий, мучительный. Лексема «*пурмашаққат*» состоит из префикса «-пур», который является первой частью сложных слов в «значении значительная часть чего-либо». И существительного «*машаққат*» - «*страдание, мучение*». То есть субъект, который пережил немало физических страданий. Акцент в данной лексеме делается на семантический признак *страдание*, которое возникает в результате большого объема тяжёлой физической работы. Например, Дилором кампир, ки дар хаёти пуразобу пурмашаққати худ бисёрҳо гирифта буд.... [6, с. 32]. На основе анализа данной лексемы можно сказать, что *физическое страдание* является одним из семантических признаков микроконцепта «**тяжелая жизнь**».

Лексема «пуразоб» переводится как «мучительный». В Толковом словаре дается как *пуразият, боранҷ, бомашаққат, бо азоби зиёд*. Мучительный, страдания, тяжёлый, с большим количеством страданий [4, с. 120]. В семантической структуре данной лексемы семантика мучение, страдания, боль являются одним из основных сущностных признаков микроконцепта «тяжёлая жизнь». Акнун хурсандии ятимро поёне набуд, дили хурдтараки ӯ, ки аз ҳамон қадар торикии пуразобу укубат ба ин рӯшноии мӯъҷизанамои пурроҳат расида буд, шодмониро ба худ гунҷонида наметавонист. “Теперь радость сироты была безгранична, его маленькое сердечко, переполненное тьмой страданий и дошедшее до света этого чуда, не могло сдержать радости.” [7, с.242].

Лексема «*ранҷдида*» переводится как «*испытывающий боль, страдания*». В Толковом словаре данное слово определяется как *азобкашида, сахтикашида, касе ки дар зиндагӣ сахтиҳо дидааст. Страдалец, мученик, много переживший; тот, кто в жизни испытывал страдания, тяжести* [4, с. 149]. Лексема «*ранҷдида*» состоит из корня «*ранҷ*» - *боль, страдания*; и прич. и дееп. пр. вр. «*дидан*». Из этих двух слов образуется новое слово, которое характеризует человека, который испытывает боль и страдания.

Лексема «*рӯзнодида*» переводится как «*несчастный*». В буквальном смысле означает «*не видевший световой части суток*». В Толковом словаре дается как «*он ки дар зиндагӣ хушию хуррамӣ надида ба азобу эҳтиёҷ умр гузаронидааст, бенасиб*». - *Тот, кто не жил счастливо и радостно, а жил в страдании и мучении; обездоленный* [4, с. 178]. Лексема «*рӯзнодида*» состоит из корня «*рӯз*» - «*день*» отрицательного суффикса «*-но*» и прич. и дееп. пр. вр. «*дидан*», которые вместе образуют существительное. Лексема «*рӯзнодида*» не встречается в Толковом словаре таджикского языка 1969 года, ибо, как известно, этот словарь составлен на основе классических художественных текстов. В двухтомном толковом словаре таджикского языка и двуязычных словарях данное слово зафиксировано.

Необходимо отметить, что свет в представлении таджиков имеет архетипические корни, уходящие еще в дозороастрийские и зороастрийские времена. Древние иранцы исповедовали культ света, чтили солнце – божественный свет, посылающий людям лучи, жизнь, силы и красоту. А «*тьма*» (тьма, сумрак, мрак, темнота), как противоположный полюсу «*света*», означал земной ад, в котором всё плохо, где люди живут в муках и страданиях. Образное выражение «*рӯзи сиёҳ*» также относится к этой категории сем.

Обобщая семантические признаки данной лексемы можно сказать, что для менталитета таджикского народа несчастье является основным признаком *тяжелой жизни*. Основанием для такого определения послужил анализ словарных дефиниций лексических единиц с семантическим признаком «*тяжелая жизнь*». Анализ микроконцепта дает нам возможность выявить, что для менталитета таджикского народа основным признаком, определяющим семантический признак микроконцепта «*тяжелая жизнь*» являются лексемы: *несчастье, мучение, боль, страдания*. Основным семантическим признаком, который встречается в каждом семантическом поле указанных лексем является негативное эмоциональное состояние, возникшее в результате утраты физического и морального благополучия.

Счастье как высшая форма позитивного эмоционального состояния является антонимом лексем *несчастье, мучение, боль и страдание*. Именно на пересечении лексико-семантических полей лексемы *счастье* с лексемами *несчастье, мучение, боль, страдание* формируется микроконцепт «*тяжелая жизнь*» нашедший отражение в языковой картине мира таджикского народа в виде лексико-фразеологических дефиниций.

Литература

1. Тер-Минасова С. Г. Межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Словарь, 2000.- 261с.
2. Айни С. Воспоминания / С. Айни. Перевод с тадж. Анны Розенфельд.:Издательство Академии наук СССР, М.: Л., 1960.-324 с.
3. Большая Российская Энциклопедия / гл. ред. В.Н. Ярцева.-2-е издание, дополненное. - М.:, 2002.- 709с.
4. Словарь таджикского языка: в 2 т. Т.1. /под.ред. С. Назарзода, А. Сангинов Р. Хошима, Х. Рауфзода. – Душанбе: Дониш, 2010.- 996с. (на тадж. яз.)
5. Словарь таджикского языка: в 2 т. Т. 1. / под.ред. М. Ш. Шукурова В. Капранова, Р. Хашима, М. А. Масуми. – М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1969.-917с. (на тадж. яз.)
6. Икромидж. «Духтари оташ» / Дж. Икромидж.- Душанбе.: Ирфон, 1983.- 528 с.(на тадж.яз.).

7. Айни С. «Сочинений» т. 4.–Изд. Гос. тадж. /С.Айни.– Столенинград.- 1961.– 349 с. (на тадж. яз.).

СЕМАНТИКО-КОГНИТИВНАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ МИКРОКОНЦЕПТА «ХАЁТИ САХТ» В ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Культурный менталитет, культурные ценности, наработанные опытом предыдущих поколений, передаются через язык, формируют языковое сознание народа. Язык служит, с одной стороны, хранителем культурных ценностей, с другой стороны, средством их передачи.

Исследование микроконцепта способствует пониманию образа мира людей определенной культуры. Исходя из этого проанализировали в лингвистическом ракурсе отношение таджикского народа к семантическому признаку «тяжёлая жизнь», являющемуся одним из микросфер «образа жизни» в лексической системе таджикского языка. Авторами предпринята попытка проанализировать отношение таджикского народа к семантическому признаку «тяжёлая жизнь», которая является одним из микросфер «образа жизни».

В статье рассматриваются семантические признаки микроконцепта «тяжелая жизнь» концепта «жизнь», выводятся основные признаки, лежащие в семантической структуре данного микроконцепта. Также рассматривается синонимический ряд лексем, имеющий семантический признак «тяжелая жизнь». Ключевой лексической единицей, репрезентирующей микроконцепт «тяжёлая жизнь», является лексема «сахтидида». Лексема «сахтидида» в буквальном переводе на русский язык означает «много испытавший, много переживший». В семантической структуре лексемы «сахтидида», являющейся архисемой микроконцепта «тяжелая жизнь», сохраняются такие семантические признаки, как мучение, страдание.

В семантической структуре большинства лексем сохраняется семантический признак «несчастье», проявляющийся в потере чего-либо.

Ключевые слова: концепт, микроконцепт, языковая картина мира; семантическое поле; культура; менталитет.

ВОКУНИШИ СЕМАНТИКӢ-КОГНИТИВИИ МИКРОКОНСЕПТИ «ХАЁТИ САХТ» ДАР ВОӢИДӢОИ ЛЕКСИКИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Зехни фарҳангӣ, арзишҳои фарҳангие, ки таҷрибаи наслҳои пешинаро ба даст овардаанд, тавассути забон интиқол ёфта, шуури забони халқро ташқил медиҳанд. Забон аз як тараф ҳамчун ниғаҳдорандаи сарвати фарҳангӣ, аз тарафи дигар, ҳамчун воситаи интиқоли онҳо хизмат мекунад.

Таҳқиқи микроконсепт дар идроки манзараи ҷаҳонии мардуми соҳибтамаддун ёрӣ мерасонад. Бо назардошти ин, аз нуқтаи назари забоншиносӣ муаллифон муносибати халқи тоҷикро ба хусусияти маъноии «зиндагии вазнин» таҳлил намудаанд, ки яке аз микросфераҳои «тарзи ҳаёт» дар системаи лексикаи забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Муаллифон кӯшиш намудаанд, ки муносибати мардуми тоҷикро ба аломати маъноии «ҳаёти сахт» таҳлил намоянд.

Дар мақола аломатҳои семантикии микроконсепти «зиндагии вазнин»-и консепти «ҳаёт» ва аломатҳои асосие, ки дар сохтори микроконсепти мазкур ниҳонанд, таҳлил карда мешаванд. Ҳамчунин, гурӯҳи калимаҳои синонимие таҳлил карда мешаванд, ки аломати семантикии «зиндагии вазнин»-ро ташқил медиҳанд.

Воҳиди калидие, ки «зиндагии душвор»-ро ифода мекунад, лексемаи «сахтидида» мебошад. Лексемаи «сахтидида» дар тарҷумаи тахтуллафзӣ бо забони русӣ «бисёр чизро паси сар кардан, бисёр чизро таҷриба кардан» мебошад. Дар сохтори маъноии лексемаи «сахтидида», ки архисемаи микроконсепти «зиндагии сахт» мебошад, инчунин, аломатҳои маъноии «азоб, шиканча» низ дида мешаванд.

Дар сохтори семантикии аксар лексемаҳо аломати семантикии «бадбахтӣ» нигоҳ дошта мешавад, ки аз даст додани чизро ифода мекунад.

Калидвожаҳо: концепт, микроконцепт, манзараи забони ҷаҳон, майдони семантикӣ, маданият, менталитет.

THE SEMANTIC-COGNITIVE IMPLEMENTATION OF THE MICROCONCEPT OF “HARD LIFE” IN THE LEXIC UNITS OF THE TAJIK LANGUAGE

The cultural mentality, cultural values which gained by the experience of previous generations are transmitted through the language, form the linguistic consciousness of the people. On the one hand language serves as the custodian of cultural property, on the other hand, as a means of transmitting them.

The study of the microconcept promotes the understanding of people's manner of the certain culture. Based on this, we analyzed in a linguistic perspective the attitude of the Tajik people to the semantic attribute of the “hard life”, which is one of the microspheres of the “way of life” in the lexical system of the Tajik language. The authors analyzed the attitude of the Tajik people to the semantical feature of “hard life”, which represented as one of the microsphere of the “manner of life”.

The article considers the semantic features of the microconcept “hard life” concept of “life”, conclude the main features in the semantic structure that lie in the semantic structure of this microconcept. Also analysis the synonymic series of lexemes that have the semantic sign of the “hard life”. The lexical key which represents the micro-concept of “hard life”, is the lexeme “сахтидида”. The literally translated lexeme "сахтидида" into Russian is " *много переживший* ". In the semantic structure of the lexeme “сахтидида”, which is the archeme of the microconcept of the “hard life” preserved the semantic attributes as torment, suffering.

In the semantic structure of the most lexemes, the semantic sign of “misfortune” is preserved, which manifests itself in the loss of something.

Keywords: concept, microconcept, language picture of the World, semantic field, culture, mentality.

Сведения об авторах: **Давлатова Манижа Курбоновна** – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 919608419, E-mail: Mehrnush_1989@mail.ru

Даминова Мадина Зокировна – кандидат филологических наук, доцент кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 988709600, E-mail: madina.daminova@mail.ru

Information about the authors: **Davlatova Manizha Qurbonovna** – candidate of Philology, senior lecturer of the English philology department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 919608419, E-mail: Mehrnush_1989@mail.ru

Daminova Madina Zokirovna – candidate of Philology, associate Professor of the English philology department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 988709600, E-mail: madina.daminova@mail.ru

Таджики испокон веков имели культурные, политические, экономические, литературные связи с другими народами, которые способствовали проникновению лексических и грамматических элементов в таджикский язык. Антропонимия и другие ономастические единицы, являясь составной частью культурного наследия, какого-либо народа не могут остаться в стороне от влияния других народов. В связи с этим фактором с древнейших времён в иранских языках функционирует антропонимическая система других языков.

По языковым признакам антропонимы-поэтонимы поэзии Носира Хусрава принадлежат к различным языкам, среди которых выделяются следующие языковые пласты:

1. Иранское этнокультурное пространство;
2. Арабское этнокультурное пространство;
3. Древнееврейское (иврит) этнокультурное пространство;
4. Греческое этнокультурное пространство;

1. Иранское антропонимическое пространство

Большее количество антропонимов-поэтонимов поэта составляют иранские антропонимы, которые этимологизируются на основе древнеиранских языков и современных иранских языков и во многом превосходят в количественном отношении другие языковые слои.

Древнеиранские антропонимы в общем объёме поэтонимов касид поэта составляют имена традиционных героев древнеиранской мифологии, известные по сюжетам «Шахнаме» Абулькаси́ма Фирдоуси.

К данному пласту поэтонимов относятся известные имена героев «Шахнаме» и других поэтических памятников персидско-таджикской классической поэзии, что достаточно продуктивно используется в антропонимике иранских языков, в частности антропонимии современного таджикского языка. В собранном материале выделяются следующие имена данной группы:

Чам//Чамшед–авестийский *Yimāxšajta*, др. персидский язык *jamaχšma*, средне и новоперсидский язык *Yamšed* (из *jama* «близнец; ровесник» и *xšajta* «свет») «ровесник света», «совокупность света». Имя Джамшед один из популярных имён в именике иранских народов, в частности таджиков. По мнению И.М. Стеблин – Каменского и Н. Офаридаева выступает в качестве основ топонимических названий Горного Бадахшана: Емдж (Yimj), Емц (Yemc), Ямг (Yamg), Юмгон (Yumgon) и т.п. [2, 188]; Первоначальная форма этого онима была Yama, значение которого – «царь», «правитель». Позднее появилась другая форма – Чамшед, и в поэзии Носира Хусрава упомянуты обе разновидности данного онима:

Манех дил бар чаҳон, к-аз бех барканд,

Чаҳон Чамро, ки ӯ оганд Байканд [4, 243].

Не любите этот мир, который свернул основу // Джама – основателя Байканда.

Хушанг – в «Авеста» – *Haoušyāna*, в среднеперсидском языке – *Hušan̄g*, который употребляется в значении *ашра* «первый» и «осведомленный, умный». [2, 188];

Хушу ҳангат барад ба гардун сар,

Ки бад-ин ёфт сарварӣ Хушанг [4, 496].

Твой ум и умение получают небес признание // Этим нашёл Хушанг лидерство.

Фаридун // Афаридун – имя царя Ирана. Фаридун- *Srayataona*, др.-персидский *Trayataona*, средне и новоперсидский *Faridun* // *Faredun* // *Fraydun* (из *sr(i)tr(i)* – три и *aytaona* «теперь, сейчас, также») [1, 8]. В изучаемой поэзии использовался в двух формах Фаридун и Афидун, что подвергался процессу изменения мест фонем в составе слова.

*Сӯи ту Заҳхоки бадҳунар аз тамаъ,
Беҳтару одилтар аз Фаридун шуд [4,226].*

Перед тобой невежественный Заххак обманным путём шантажа // Стал лучше и справедливее чем Фаридун.

Рустам – авестийский *Raosastakhma*, др.- персидский *Raotastakhma*, ср. персидский *Rustaham*||*Rustam*, новоперсидский *Rustam* (из *raosi* // *raot*|| *raosas* // *raotas* – «расти, увеличиваться», и *taham* – «сильный», «богатырь») – в целом обозначает «большого роста и крепкого телосложения»; образ, воплощающий в себе классические качества рыцарства, героизма в древнеиранской мифологии и в «Шахнаме» Фирдавси [1, 8];

Он нор нигар, чу ҳалқи Сухроб,

В-он об нигар, чу теги Рустам [4, 568]..

Смотри, тот огонь как горло Сухроба // Смотри на ту воду она как меч Рустама.

Исфандиёр – др. персидский *Spentandota*, ср. персидский *Isfandiyor*, новоперсидский *Isfandiyor* (из *spenta* – «святой; глаза» и *dota* – «творение, создание») – «святое создание» [1, 8];

Баҳман – *Bohumanang* // *Bohumanah*, ср. персидский *Vahman* // *Bahman*, новоперсидский *Bahman* (из *vohu* – «лучший, добрый» и *man* – «помысл», «душа», «дух» и относительный суффикс – *angh*) буквально «великодушный с благородным стремлением, намерением», «обладатель доброй души»; имя одного из сподвижников Ахурамазды в Авесте и имя сына Исфандияра в «Шахнаме» Фирдавси [1, 7].

Баррас, к-аз ин маҳал ба чӣ хорӣ бурун шуданд,

Исфандиёру Баҳману Шопуру Ардавон [4, 108].

Изучай, как из этой местности вышли угнетёнными // Исфандияр, Бахман, Шапур и Ардавон.

«Гардан аз барои тамаъ логару борик шавад»,

Ин навиштаст Зардушти сухандон дар «Занд» [4, 309].

Шея от алчности стало тонкой и худой // Об этом писал мудрый Зардушт в Зенде.

Зардушт в «Авесте» имело форму *Zaratuštra*, сред. – перс. – *Zartušt* > *Zardušt*. Зардушт – имя основоположника зороастрийского течения, который жил во времена царя Вуштосфа [2,188].

2. Арабское антропонимическое пространство

Важным фактором формирования таджикской антропонимии является завоевание и распространение ислама на территории современного Ирана и Средней Азии. Следовательно, религиозная ономастика занимает особое место в истории ономастики и культуры разных народов.

Известный исследователь таджикской антропонимии А. Гаффуров пишет: «Таджикская антропонимия формировалась под влиянием сложных политических и культурно-исторических факторов».

В антропонимиконе таджиков арабские имена занимают заметное место и составляют отдельную антропонимическую систему, среди которой основную группу составляют имена и прозвища пророка, его семейства иближающих окружений, имамов, халифов и т.п., что по сей день не утратившие свое свойство как имен собственных, употребляющихся в современном персидско-таджикском языке в качестве имен людей. Носири Хусрав использует следующие имена, которые обусловлены сюжетной линией поэзии:

Мухаммад – араб. مُحَمَّد [muhammad], в русском языке также употребляется передача *Магомет* или *Магомед* (галлицизм, распространённый в русской литературе), арабский проповедник единобожия, основатель и центральная фигура ислама. По мнению мусульман, является пророком, значение, которого «восхваленный», многократно упомянута в изучаемой источнике [2, 188];

Данное имя имеет широкое употребление в касыдах Носира Хусрава на ряду со своими эпитетами *Мухаммади Мухтор*, *Аҳмади Мухтор*, *Аҳмад*, *Мустафои Мухтор*, *Мустафо* и т.п.

*Туро, ки Ҳиммати донишони Худой бувад,
Машав муҳолифи қавли Муҳаммади Мухтор [4, 383].*

Если ты намерен знать благородство Бога // Не противоречь слову Мухаммеда Мухтара.

Али – слово арабского происхождения арабское имя (علي) [aali], обозначающее «высокий, высокого происхождения, высококочтимый, великий, знатный, благородного происхождения, честный, благородный, порядочный, могучий» [2,188];

Собственное имя Али в поэзии поэта имеет широкое употребление с разными эпитетами: *Али-юл-Муртузо, Алии Муртузо, Хайдар, Хайдари Каррор, Аҳмади Хайдар, Бутуроб, Амирулмуъминин, Шери дини Яздон, Шери Худо // Шери Худой и т.п.*

Аҳрори рӯзгор ризоҷӯи ман шуданд,

Чун ман гузидаи Алии Муртазо шудам [4, 567].

Благородные люди одобрили меня // Как я стал избранныком Алиа Муртазы.

В-аз Мустафо ба амру ба таъйиди эзидӣ

Мухтор аз умматаш Алиё-л-Муртазо шудааст [4, 131].

После Мустафы по велению и по утверждению Бога // Избран был народам (уммат) Али-юл-Муртаза.

Аҳмад – эпитет пророка Мухаммеда. Вариативность имени Аҳмада - Ахмад, Ахмед, Ахмет, Ахмат (ар. أحمد) – арабское имя, в переводе на русский означает «тот, кто постоянно благодарит Бога», «более достойный одобрения».

Ҳамчунон, к-андар гузориши кардани Фурқон ба ҳалқ,

Ҳеҷ кас анбозу ёри Аҳмади Мухтор нест [4, 179].

Так как в толкование Фуркана народу // Нет подобного Ахмеду Мухтару.

Ҷаъфар – имя Джафар арабского происхождения, имеющее значение «Ручей», «Источник», (водный) «Ключ», в переводе на русский язык означает - поток, ручей, речка, источник, райский ручеек [2,188];

Мани фирефтагашта ба ҷаҳл, така зада

Ба қавли Ҷаъфару Зайду санои хайлу хавал [4, 517].

Я обманутый от глупости, опираясь // Из сказание Джафара, Зайда и других признанных

Аббос – имя арабского происхождения, образованное из слов, имеющих отрицательные качества: (Аббос [Abbās] (шері дарранда, хунхор, бисёр туршрӯй), (хищный лев, зверь, кровопивец, злой)

Доди ман, бегумон, ба Ҳақ бидиҳӣ,

Рӯзи Ҳашир аз набераи Аббос [4, 436].

Несомненно, в ответе за меня перед Аллахом // В судный день внук Аббоса.

Ҳасан(Хасан) имя арабского происхождения حسن, значение которого «красивый (душой)», «мужественный», «хороший»;

Ҳусейн (Хусей) арабское имя حسين, значение которого «красивый»

Таким образом, в процессе исследования нами выявлено в поэзии Носира Хусрава достаточное количество имён, выражающих имена религиозных исламских личностей, в каждом из которых воплощены идейные и художественные замыслы автора, и каждая религиозная личность отличается своей индивидуальностью.

Аз ин ҳур айну қарин гашт пайдо,

Ҳусайну Ҳасан шину сини Муҳаммад [4, 228].

Из рода святого ангела появились // Хусейн и Хасан как шин и син Мухаммеда.

3. Древнееврейское (иврит) антропонимическое пространство

Необходимо отметить, что еврейские имена вошли в таджикский и другие языки мусульманских народов посредством арабского языка и исламской религии, и подвержены существенным изменениям в соответствии с их фонетической и грамматической адаптацией в арабском, а затем и в таджикском языке. К данному пласту относятся, главным образом библейские персонажи, некоторые из них вошли в Коран и в арабизированной форме, вошли в персидско-таджикскую поэзию, в религиозную литературу на персидском языке. В поэзии Носира Хусрава использованы

имена доисламских пророков, занимавших также заметное место в исламской мифологии и религиозной литературе:

Чабраил - Гавриил (др.-евр. גַּבְרִיֵּאל, греч. Γαβριήλ, лат. *Gabriel*) и Святой Дух (др.-евр. שְׁרִיטוּת קֹדֶשׁ - *руахха-кодеи*, греч. πνεῦμα τὸ ἅγιον - *пневма то хагион*, лат. *spīritus sānctus* - *спиритуссанктус*) [2-188]; Слова Чабраил (Джабраил) состоит из двух древних семитских слов «Джабр» («Чабр») (раб, невольник) (банда) и «Ил» (Бог), обозначает «Раб божий» («Бандаи Худо»).

Микоил (араб. ميكائيل) - В иудаизме и христианстве аналогом выступает Михаил (др.-евр. מִיכָאֵל, греч. Μιχαήλ, лат. *Michael*) [2, 188].

Хе чкас дидай, ки гуфт: «манам»,

Адуи Чабраилу Микоил [4, 337].

Видел ли того, кто-бы сказал: Я // Враг Джабраила и Микоила.

Одам – Адам (ивр. אָדָם бук.человек; однокоренное со словами ивр. אָדָמָה (*адама*) земля и אָדָם (*адом*) *красный*; греч. Αδάμ, араб. آدَم в Пятикнижии и Коране - первый человек, сотворённый Богом, и прародитель человеческого рода. [2-188]. Данный антропоним в поэзии имеет и другие формы наподобие «Оами Сонй», «Абулбашар», «Булбашар»;

Аз тавбаву аз гуноҳи Одам,

Ту ҳеҷ надонӣ, эй бародар [4, 386].

О раскаянии и грехе Адама // Ты мой, брат ничего не знаешь

Нӯх – Ной (ивр. נֹחַ *Ноах* - в Библии (Быт.5:29) истолковано как «*успокаивающий, умиротворяющий*»; др. - греч. Νῶε, араб. نُوح *Нух*) - последний (десятый) из допотопных ветхозаветных патриархов, происходящих по прямой линии от Адама. Сын Ламеха (Лемеха), внук Мафусаила, отец Сима (Шема), Хама и Иафета (Яфета) (Быт.5:28–32; 1Пар.1:4) [2, 188];

Ҳазор сол чу бигзаит умри Нӯҳи набӣ,

Ба ҷуз ибодати Эзид накард кори дигар [4, 396].

И пусть тысячи лет прошло от жизни пророка Ноя // Кроме поклонения Бога он не занимался ни чем.

Сулаймон – Соломон (др. евр. שְׁלֹמֹה *Шломо*, греч. Σαλῳμὼν, Σολῳμὼν в Септуагинте; лат. *Salomon* в Вульгате; араб. سليمان *Сулейман* в Коране) - третий еврейский пророк [2, 188];

Мулки Сулаймон, агар Хуросон буд,

Чун ки кунун мулки деви малъун шуд [4, 226].

Если раньше Хорасан был страной Саламона // То теперь он стал страной проклятого дива.

Мусо – (Моисей) происходит от еврейского слова מֹשֶׁה, Моше, значение которого «*взятый (спасённый) из воды*»; в арабском языке موسى в древнегреческом Μωϋσῆς, в латинском Moyses. В Пятикнижии - еврейский пророк и законодатель, основоположник иудаизма, организовал Исход евреев из Древнего Египта, сплотил израильские колена в единый народ. Является самым важным пророком в иудаизме, в исламе считается одним из пророков предшествовавших Мухаммеду [2,188];

Ба Ҳоруни мо дод Мусо мар-онро,

Набудаст дасте бад-он Сомиро [4, 59].

Нашему Ҳаруну дал Моисей того // Чего не было дано Сомиту.

Яъқуб (Яков) – более современная форма древнееврейского имени Иаков. Значение имени не совсем ясно, происходит предположительно от еврейского слова יַעֲקֹב - «*пятка*» (возможно, «*следующий по пятам*»). По Библии Яков является братом-близнецом Исайа. В христианском мире это имя было известно как апостольское (в Новом Завете имя Яков принадлежало двум апостолам). В настоящее время оно относится к старомодным именам и выбирается редко [2, 188];

Расид навбати Яъқуб, то саду ҳафтод,

Гузашту рафту бибурд аз ҷаҳон дили гамх(в)ар [4, 396].

Пришла очередь за Якова до ста семидесяти лет // Ушёл и унёс с мира заботливое сердце.

Юсуф – (ивр. יוסף Yosef Yôsef араб. يوسف, fYusu Яхвеприбавит) – сын библейского праотца Иакова от Рахили, персонаж Пятикнижия [2, 188].

Надо отметить, что использование еврейского пласта поэтонимов в поэзии Носира Хусрава осуществлялось в арабизированной форме, так как это созвучно с религиозными нормами данного произведения.

Юсую ба сабри хеи паямбар шуд,

Расво иштоб кард Зулайхоро [4, 64].

Иосиф путём терпения стал пророком // Опозорилась путём поспешности Зулайхо.

4. Греческое антропонимическое пространство

Данный пласт антропонимов перешёл в персидский дари классического периода, или в арабизированной форме, или продолжают традиции среднеперсидского языка.

Как известно, арабский язык является языком науки и художественной литературы, а также был языком международного общения на довольно обширной территории распространения ислама, и способствующим перевода многих научных трудов греческих ученых на арабский язык.

Позже эти труды были переведены с арабского на персидский-дари, посредством которых вошли многие лексические единицы греческого языка в персидской в арабизированной форме. К этому ряду также относятся греческие собственные имена, нашедшие широкое употребление в персидско-таджикской поэзии, в частности в поэтических произведениях Носира Хусрава:

Афлотун (Платон) – (др. - греч. Πλάτων, 428 или 427 до н. э., Афины – 348 или 347 до н. э.), древнегреческий философ, ученик Сократа, учитель Аристотеля, чьи сочинения дошли до нас не в кратких отрывках, цитируемых другими, а полностью [3 - 188]; В изучаемой поэзии были использованы две формы данного онима Афлотун и Фалотун.

Аз рашк ҳама ном нагӯям-и дар ин шеър,

Гӯям, ки халилест, к-аш Афлотун-и чокар [4, 377].

От зависти не скажу имени его в поэзии // Скажу лишь близкий друг, слуга которого – Платон.

Сократ (Сократ) – (др. - греч. Σωκράτης; 470/469 г. до н. э., Афины – 399 г. до н. э.), древнегреческий философ, учение которого знаменует поворот в философии от рассмотрения природы и мира к рассмотрению человека. Его деятельность поворотный момент античной философии. Своим методом анализа понятий (майевтика, диалектика) и отождествлением положительных качеств человека с его знаниями, он направил внимание философов на важное значение человеческой личности. Сократа называют первым философом в полном смысле этого слова. В лице Сократа философствующее мышление впервые обращается к себе самому, исследуя собственные принципы и приёмы [2, 188];

Чун ман зи ҳақоиқ сухан кушоям,

Сукроту Фалотун сазад иёлам [4, 624].

Если я заговорю об истине // Сократ и Платон могут, быть членами моей семьи.

Стотилис (Аристотель) – (др. греч. Αριστοτέλης; 384 год до н. э., Стагира, Фракия – 322 год до н. э., Халкида, остров Эвбея), древнегреческий философ. Ученик Платона, воспитатель Александра Македонского. В 335/4 годах до н. э., основал Лицей (др. - греч. Λύκειον Лицей, или перипатетическую школу). Натуралист классического периода. Наиболее влиятельный из философов древности, основоположник формальной логики. [2, 188]. Во многих персидских источниках имеет форму Арасту.

Сикандар//Искандар (Александр Македонский) – арабизированная форма греческого царя Alexandros (содействующий, мужественный), в английском – Alexander, во французском Alexandre. В русском также известен как Александр Македонский. В текстах среднеперсидского языка встречается как Alaksandariarutik. В новоперсидском и современном таджикском языках это имя заимствовано из арабского языка, в котором по грамматическим особенностям адаптируется в Искандар.

О происхождении онима Александра таджикский ономотолог Олим Гафуров рассуждает так «Арабы приняли греческое имя Александр, как заимствованное слово имеющее арабский артикл ал «ал-Искандар». Позднее артикл ал выпал из состава данного онима и образовалась форма имени Искандар» [3, 35];

Ҳамон Уқлидусу мантиқ, ки бинҳод,

Ситотолис, устоди Сикандар [4, 393].

Того Уклидуса и логику что возлагал // Аристотель учитель Искандера.

Букрот– (др. - греч. *Ἰπποκράτης*, лат. *Hippocrates*) (около 460 года до н.э.) – знаменитый древнегреческий целитель, врач и философ. Вошёл в историю как «отец медицины» [2, 188];

Зи дин ҳикмат омӯзу Букротро,

Ба андак сухан гунгу хомӯш кун [5, 366].

Из религий изучай мудрость и Гиппократу // будь малословен, нем и тих.

Таким образом, в касыдах Носира Хусрава представлена антропонимическая система таджикско-персидского, арабского, древнееврейского, греческого этнокультурного пространства. Антропонимические поэтонимы использованы для описания исторических событий, изображения величия религиозных и исторических личностей, изложения религиозно-философских и этических концепций.

Поэт в касыдах проявил себя не только как поэт, но он показал себя в качестве мыслителя, философа и энциклопедиста, имеющего и глубинные знания, и мировоззрения по различным научным дисциплинам своего времени. В то же время Носир Хусрав был великим одаренным мастером слова, знающим тонкости языка-дари. Словарный состав поэзии поэта охватывает различные пласты терминов, отраслевой лексики, научных, религиозных и философских понятий, помогающие ему художественным словом выразить свою религиозную концепцию познания исламской философии. В языке поэзии Носира Хусрава проявляется богатство, и изящность языка парсии дари, способствующее художественному изображению эпических, религиозных и социальных проблем времени.

Исследование антропонимии поэзии Носира Хусрава также важно для определения источников, по которым автором использованы собственные имена и их соответствия с поэтическим текстом.

Обсуждение исторических, религиозных и этических вопросов позволило Носиру Хусраву использовать в поэзии антропонимические единицы различного этнокультурного пространства. Поэт, подкрепляя свои идеологические установки по исмаилизму, обращается к мифам, историческим событиям, к вопросам философии ислама, к догмам шариата, к священным канонам доисламских религий и ислама. Собственные имена, в том числе антропонимы для Носира Хусрава служат в качестве реминисцентных средств, которые усиливают доказательную базу при обсуждении спорных вопросов.

Литература

1. Аюбова М. Несколько слов об этимологии древней таджикской антропонимии // Маърифат, №7-8. - Душанбе, 1999. – С.7-9. (на тадж. языке)
2. Википедия. URL: // <http://ru.wikipedia.org/>.
3. Гафуров, О.Г. Таджикская антропонимия // Личные имена в прошлом, настоящем и будущем. / О. Гафуров. – М.: Наука, - 1970. - 23-34 с.
4. Носири Хусрав. Девони ашъор, Саодатнома, Рушноинома. Мураттибон ва таҳиягарони матн А. Алимардонов, Н. Амиршоҳӣ ч. 1. / Носири Хусрав. – Душанбе: Шуджойён, 2009. - 640 с
5. Носири Хусрав. Девони ашъор, Саодатнома, Рушноинома. Мураттибон ва таҳиягарони матн А. Алимардонов, Н. Амиршоҳӣ. Ҷ. 2. – Душанбе: Шучойён, 2009. – 640 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ЗАБОНИИ АНТРОПОНИМҲОИ ОСОРИ НОСИРИ ХУСРАВ

Дар мақола антропонимҳои ашъори Носири Хусрав аз рӯи хусусиятҳои забонӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Дар ашъори шоир антропонимҳо аз рӯи хусусиятҳои забонӣ ба чунин гурӯҳҳо: антропонимҳои тоҷикӣ-форсӣ, арабӣ, ибрӣ ва юнонӣ, ки қисмати бузурги онҳоро онимҳои эронӣасл ташкил медиҳанд, тасниф гардидаанд. Поэтонимҳо дар ашъори шоир барои тасвир намудани ҳодисаҳои мухталифи таърихӣ, шахсиятҳои бузурги таърихӣ ва динӣ, ифодаи концепсияи динӣ-фалсафӣ ва ахлоқӣ ба кор рафтаанд.

Шарҳу муҳокимаи масъалаҳои мухталифи таърихӣ, диниву ахлоқӣ ба шоир имконияти ба таври васеъ истифода бурдани антропонимҳои қабатҳои гуногуни забониро фароҳам овардааст. Ҳангоме ки шоир масъалаҳои мухталифи таърихӣ, фалсафӣ ва ирфониро мавриди баррасии бадеӣ қарор додааст, ӯ ба далелу бурҳонҳои таърихӣ, ҳодисаҳои таърихӣ, асотиру ривоятҳо, ҳадису сарчашмаҳои диниву мазҳабии тоисломӣ ва дини ислом пайваста мурочиат намудааст. Ҳамчунин, номҳои ашхос дар ашъори шоир ба сифати санъати талмех низ хизмат кардаанд.

Калидвожаҳо: Носири Хусрав, забон, осор, антропонимҳо, ашъор, поэтонимҳо, хусусиятҳои забонӣ, талмех.

ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ АНТРОПОНИМОВ ПОЭЗИИ НОСИРА ХУСРАВА

В данной статье рассматриваются языковые особенности антропонимов в поэзии Носира Хусрава. В поэзии представлена антропонимическая система таджикско-персидского, арабского, древнееврейского, греческого этнокультурного пространства, среди которых наиболее большее количество антропонимов-поэтонимов поэта составляют иранские антропонимы. Поэтонимы в поэзии использованы для описания исторических событий, изображения величия религиозных и исторических личностей, изложения религиозно-философских и этических концепций.

Обсуждение исторических, религиозных и этических вопросов позволило Носиру Хусраву использовать в поэзии антропонимические единицы различного этнокультурного пространства. Поэт, подкрепляя свои идеологические установки по исмаилизму, обращается к мифам, историческим событиям, к вопросам философии ислама, к догмам шариата, к священным канонам доисламских религий и ислама. А также собственные имена для Носира Хусрава служат в качестве реминисцентных средств.

Ключевые слова: Носир Хусрав, язык, антропонимы, поэзия, поэтонимы, языковые особенности, намёк.

LANGUAGE FEATURES OF ANTHROPONYMS OF NOSIR KHUSRAW'S POETRY

This article analyses the antroponyms in the works of Nosir Khusraw according to their linguistical features. The antroponyms are divided into the following groups: Tajik-Persian, Arabic, Hebrew and Greek. The majority of these antroponyms are of Iranian origin. The poetonyms were used in the works of the poet to picturise the variety of historical events, the prominent historical and religious figures and to interpret the religious, philosophical and ethical concepts.

Interpretation and discussion of variety of historical, religious and ethical issues gave the poet opportunities to use widely the antroponyms in different aspects of the language. While being interpreted the variety of historical, philosophical and mystical issues the poet based them on historical proofs and facts, historical phenomenon, hadiths and religious sources before and after Islam. The names of individuals in the poet's works served him as the indicative means as well.

Keywords: Nosir Khusraw, language, poetry, anthroponomies, poetonomies, linguistical features, hint.

Сведения об авторах: Холикназарова Сакина Худжаназаровна – кандидат филологических наук, заведующий кафедрой таджикского языка Хорогского

государственного университета имени М. Назаршоева. **Адрес:** 736000, Республика Таджикистан, ГБАО, г. Хорог, ул. Ш. Шахтемур, 109. Тел.: +992 93 156 90 25, E-mail: sakina_83@mail.ru

Курбонмамадов Сомон Хушқадамович – кандидат филологических наук, заведующий кафедрой языков Хатлонского государственного медицинского университета. **Адрес:** 735320, Республика Таджикистан, Хатлонская область, Дангаринский район, ул. И.Шариф-3. Тел.: +992 935160148, E-mail: somon8383@mail.ru.

Information about authors: Kholiqnazarova Sakina Khujanazarovna – candidate of Philology, Head of the department of Tajik philology, Khorog State University named after M. Nazarshoev. **Address:** 736000, Republic of Tajikistan, BMAR, Khorog, 109 SH. Shahtimur str. Tel.: +992 93 156 90 25. E-mail: sakina_83@mail.ru

Kurbonmamadov Somon Khushqadamovich – candidate of Philology, Head of the Languages department, Khatlon State Medical University. **Address:** 735320, Republic of Tajikistan, Dangara district, 3 Ismat Sharif str. Tel: +992 93 516 01 48, E-mail: somon8383@mail.ru

КОГНИТИВНАЯ МЕТАФОРА – ВАЖНЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ СОЗНАНИЯ
ЧЕЛОВЕКА И ЕГО СЛОВАРНОГО ЗАПАСА

Ходжатов Б.Д.

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Когнитивный подход оказывается сегодня ключом к решению тех вопросов, исследования которых ранее без всякого обращения к анализу познавательных процессов оставались бесплодными [7, 264]. В связи с этим необходимо проводить исследования познавательного характера, для того чтобы подходить к проблеме с разных ракурсов.

Вопрос метафоры как раз и относится к такому роду проблем, т.к. традиционная точка зрения рассматривает метафору только как языковое средство, как результат замены слов или контекстных сдвигов, в то время как в основе метафоры лежит заимствование идей.

Цель нашей статьи – показать на примерах смысловые особенности когнитивной (познавательной) стороны метафор. Для этого нам нужно проанализировать понятие традиционной метафоры и когнитивной метафоры и продемонстрировать примеры когнитивных метафор.

Профессор В.Д. Стариченок в учебнике «Современный русский язык» отмечает «Метафора – это перенос названия с одного предмета (явления действительности) на другой на основе сходства зрительных и слуховых восприятий, эмоционально-психологических и вкусовых представлений, внутренних биологических особенностей, количественных и метрических свойств (размера, протяженности) предмета, сходства внешнего вида, формы, расположения в пространстве, функции и др.» [1, 83]. Метафора связана с познавательной деятельностью человека, с процессами образного мышления, стремлением одновременной и всесторонней характеристики предмета. Как результат отражения человеческой деятельности сквозь языковую призму, метафора основывается на сравнении, сопоставлении нового предмета с уже известным и выделении общих их признаков, сравн.: озеро, как зеркало – *зеркало озера*, характер, как золото – *золотой характер*. Именно по этой причине метафору называют скрытым сравнением. В отличие от сравнения, отмечающего как постоянные, так и временные, преходящие, случайные сходства, метафора выражает устойчивые и устоявшиеся сходства. Например, в основе метафорической связи значений существительного хвост лежит сходство по форме и расположению в пространстве: хвост животного – *хвост дыма (пыли)*, *хвост поезда*, *хвост самолёта (ракеты)*, *хвост колонны*.

Общность семантических свойств и ассоциаций делает возможным перенос от признака лица к признаку предмета (понятия): *безмолвный человек* — *безмолвная улица*, *деликатный студент* – *деликатный вопрос*, *бойкий парень* – *бойкий спор*, *мудрый старик* – *мудрое действие*, *любопытный сосед* – *любопытный вопрос*. Во многих случаях метафорические значения базируются на схожести эмоциональных отношений и в обобщающей форме выражают ласку, симпатию: *здравствуй, моя ласточка*; *ты у меня голубка ненаглядная*; *он у нас сокол удалой*.

Метафора – один из основных приемов познания объектов действительности, их наименования, создания художественных образов и порождения новых значений. Она выполняет когнитивную, номинативную, художественную и смыслообразующую функции [11, 56].

Метафора отбирает признаки одного класса объектов и прилагает их к другому классу или индивиду – актуальному субъекту метафоры. Когда человека называют «лисой», ему приписывают признак хитрости, характерный для этого класса животных, и умение замечать за собой следы.

Взаимодействие с двумя различными классами объектов и их свойствами создает основной признак метафоры – ее двойственность.

По мнению Н. Д. Арутюновой, метафора – это «троп или механизм речи, состоящий в употреблении слова, обозначающего некоторый класс предметов, явлений, для

характеризации или наименования объекта, входящего в другой класс, либо для наименования другого класса объектов, аналогичного данного в каком-либо отношении [6, 29].

Метафора, как уже говорилось, семантически двойственна: двупланность, составляющая наиболее существенный ее признак, не позволяет рассматривать метафору изолированно от определяемого. По степени выразительности, характеру стилистического использования в речи и распространению метафоры можно разделить на три группы: языковые, образные и авторские.

Языковые (стёртые, сухие, ослабленные) метафоры утратили свою первоначальную яркую образность в силу частого употребления и закрепления их в толковых словарях. Они воспринимаются сейчас как прямые значения слов, понимаемые без соотнесения и сравнения их с другими обозначениями. Процесс утраты семантических связей между исходным и метафорическим значениями называется деметафоризацией. В результате деметафоризации образовались стёртые метафоры типа *ножка стула (циркуля)*, *корень слова (зуба)*, *колени реки (растения)*, *поток (информации)*, *острый слух*, *идёт дождь*, часы *остановились*. В языковой метафоре устойчиво значение, которое прямо соотносится со словом как со своим означающим.

Образные метафоры основаны на каком-либо образном, необычном переносе, который ясно ощущается носителями языка. Такие метафоры широко употребляются в художественной литературе (особенно поэзии), отчего их еще называют поэтическими. В толковых словарях они фиксируются с пометой «переносное»: И может быть – на мой закат печальный блеснет любовь улыбкою прощальной (А. Пушкин); Нам дорога твоя отвага, огнем душа твоя полна (М. Лермонтов); Пора золотая была, да сокрылась (А. Кольцов); Осень жизни, как и осень года, надо благодарно принимать (Э. Рязанов).

Авторские (индивидуально-авторские, ситуативные) метафоры отличаются яркой образностью, необычностью, единичностью своего употребления. Такие метафоры создаются тем или иным автором в художественном произведении и не получают общезыкового распространения (в толковых словарях они не фиксируются): Время – мельница с крылом, Опускает за селом Месяц маятником в рожь Лить часов незримый дождь (С. Есенин); Мои мечты – вздыхающий обман, ледник застывших слёз, зарей горящий (А. Белый); Что за особенный народ – журналисты – добытчики и разведчики всяческих замечательных материалов и новостей, ловцы характеров и происшествий (В. Гиляровский). Авторские метафоры часто используются для сатирического изображения действительности, иронии, комического эффекта: Тоска необъятная жрала его, и безымянный червь точил его сердце (Н. Гоголь); Прапорщики воткнулись глазами в царя (А. Толстой).

Метафора пронизывает всю нашу повседневную жизнь и проявляется не только в языке, но и в мышлении и действии. Привлечение метафоры для понимания опыта является одним из величайших триумфов человеческого мышления. По мнению Н. Д. Арутюновой, изучение метафоры становится все более интенсивным, захватывает разные области знания. Следствием взаимодействия различных направлений научной мысли стало формирование когнитивной науки [9, 385 - 402].

Подытоживая сказанное, кажется логичным привести вывод Ю. С. Степанова о том, что «метафора – фундаментальное свойство языка... посредством метафоры говорящий... вычленяет... из тесного круга, прилегающего к его телу, и совпадающего с моментом его речи, другие миры» [9, 88].

В XX веке на фоне развития новых направлений метафора становится для лингвистики в целом некоторым объединяющим феноменом, исследование которого кладет начало развитию когнитивной науки. Детальному рассмотрению метафоры как способа мышления в рамках когнитивной лингвистики посвящена работа Э. Маккормака «Когнитивная теория метафоры», в которой он дает определение метафоре как некоему познавательному процессу. По Э. Маккормаку причиной возникновения метафоры является сопоставление семантических концептов, в значительной степени несопоставимых,

человеческим разумом путем определенных организованных операций. С одной стороны, метафора предполагает наличие сходства между свойствами ее семантических референтов, поскольку она должна быть понята, а с другой стороны – несходства между ними, так как метафора призвана создать некий новый смысл.

Такого рода метафоры – когнитивные – создают тонко семантически дифференцированный язык чувств и вместе с тем обнаруживают тенденцию к семантическому сближению. Например, значение «разлюбить» может быть передано следующими метафорами: «любовь потухла, угасла, умерла, смолкла»; к сильному чувству применимы такие метафоры как «буря (пожар, вихрь, кипение, накал) страстей». Образность метафоры в этом случае ослабевает, что подтверждается скрещением, контаминацией образов.

Современная наука ставит развитие интеллектуальных навыков, творчества и образного мышления в прямую зависимость от уровня метафорического мышления. В ходе когнитивного процесса автор исследует участки своей долговременной памяти, обнаруживает два референта (иногда часто логически несовместимых), устанавливает между ними осмысленное взаимоотношение и, наконец, создает метафору. Следовательно, форма мысли получает свое отражение в речи: автор создает метафору, т.е. языковой образ. «В общем, психологи считают язык основным проявлением когнитивных процессов. Он больше, чем все другие виды человеческого поведения, отражает мышление, восприятие, память, решение задач, интеллект и научение» [5, 42]. Воспринимая один и тот же объект, наблюдая одно и то же явление, разные люди получают нетождественную информацию, так как структуры сознания этих людей могут быть неодинаковыми [5, 43].

Современная когнитивная лингвистика считает метафору не тропом, призванным украсить речь и сделать образ более понятным, а формой мышления. В коммуникативной деятельности метафора – важное средство воздействия на интеллект, чувства и волю адресата. Соответственно для ученого анализ метафорических образов – это способ изучения ментальных процессов и постижения индивидуального, группового (партийного, классового и др.) и национального самосознания. Именно поставленные выше проблемы и решаются в настоящей главе, которую можно рассматривать в качестве своего рода введения в теорию и практику изучения современной политической метафоры как одного из активно развивающихся направлений когнитивной социолингвистики.

Рассматривая когнитивные аспекты использования метафор, следует отметить, что метафора обычно рассматривается как видение одного объекта через другой. В когнитивных процессах сложные непосредственно ненаблюдаемые мыслительные пространства соотносятся через метафору с более простыми, хорошо знакомыми мыслительными пространствами (например, экономические и политические события сравниваются с играми, спортивными соревнованиями, производственные конфликты с войной и т. д., а *любовь – с болезнью, путешествием, отравой, пожаром и др.*).

Таким образом, когнитивная метафора является важным фактором развития сознания человека, что способствует развитию его словарного запаса. Когнитивная метафора имеет ряд характерных свойств, учет которых позволяет осуществлять их верные интерпретации. Иными словами, когнитивная метафора обеспечивает концептуализацию неизученного объекта по аналогии с уже сложившейся системой понятий.

Список использованной литературы

1. Арутюнова, Н. Д. Метафора в языке чувств / Н.Д. Арутюнова // Язык и мир человека. – М., 1999. – С. 385 – 402.
2. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. События. Факт. / Н.Д. Арутюнова. – М., 1988. – 341 с.
3. Бабенко Л.Г. Обозначение эмоций в языке и речи / Л.Г. Бабенко. – Свердловск: Изд-во УрГУ. –1986. – 100 с.

4. Баранов, А.Н. Очерк когнитивной теории метафоры / А.Н. Баранов, Ю.Н. Караулов // Русская политическая метафора. Материалы к словарю. – М., 1991. — С. 184 – 193.
5. Маккормак, Э. Когнитивная теория метафоры / Э. Маккормак // Теория метафоры. – М. — С. 296 – 297.
6. Меркулов, И.П. Когнитивная наука / И.П. Меркулов // Новая философская энциклопедия в четырех томах. Т.2. – М., 2001. – С. 264–265.
7. Краткий словарь когнитивных терминов / Сост. Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М., 1997.
8. Серль Дж. Метафора / Дж. Серль // Теория метафоры. – М., 1990. – 512 с.
9. Современный русский литературный язык: пособие / В.Д. Стариченок, Т.В. Балущ, О.Е. Горбачевич [и др.]; под ред. В. Д. Стариченка. – Минск: Вышэйшая школа, 2011. – 596 с.
10. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка: семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Ю.С. Степанов; отв. ред. В.П. Нерознак. – М: Наука, 1985. – 335 с.

КОГНИТИВНАЯ МЕТАФОРА – ВАЖНЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ СОЗНАНИЯ ЧЕЛОВЕКА И ЕГО СЛОВАРНОГО ЗАПАСА

Данная статья посвящена когнитивной (познавательной) функции языка. В качестве языковых единиц когнитивного характера автор выбрал метафору, которая традиционно рассматривалась как скрытое образное сравнение, уподобление одного предмета, явления другому, образное сравнение.

Целью статьи является анализ изучения смысловых особенностей когнитивных метафор. Для достижения цели автор в начале статьи приводит традиционную теорию метафоры. В первую очередь представляется определение, исходящее только на переносе названия с одного предмета (явления действительности) на другой на основе сходства зрительных и слуховых восприятий, эмоционально-психологических и вкусовых представлений, внутренних биологических особенностей, количественных и метрических свойств (размера, протяженности) предмета, сходства внешнего вида, формы, расположения в пространстве, функции и др. Далее автор приводит примеры, доказывающие основы вышеупомянутого определения.

Только во второй части статьи для достижения основной цели автор обращается к теории метафоры с другого ракурса, а в данном случае с когнитивной точки зрения. Приведены исторические сведения о том, как впервые начали рассматривать метафору когнитивной единицей, первым шагом начала развития когнитивной науки. Также автором представлена информация о работе Э. Маккормака «Когнитивная теория метафоры», в которой он дает определение метафоре как некоему познавательному процессу. По мнению Э. Маккормака причиной возникновения метафоры является сопоставление семантических концептов, в значительной степени несопоставимых, человеческим разумом путем определенных организованных операций.

В заключение статьи, обобщая вышеизложенное, автор делает логические выводы о смысловых особенностях когнитивных метафор.

Ключевые слова: когнитивный подход, познавательный процесс, метафора, когнитивная метафора, сравнение, семантические свойства, когнитивная функция, языковые метафоры, образные метафоры, авторские метафоры, интеллектуальные навыки, языковой образ, когнитивный процесс, форма мышления, фактор развития.

ИСТИОРАИ ТАФАККУРӢ – ОМИЛИ МУӢИМ ДАР РУШДИ ТАФАККУР ВА ФОНДИ ЛУҒАВИИ ИНСОН

Мақолаи мазкур ба вазифаи маърифатии забон бахшида шудааст. Барои тадқиқот муаллиф истиораро ҳамчун воҳиди забонии дорои хусусияти маърифатӣ интихоб кардааст, ки одатан ҳамчун ташбеҳи образноки ӯшида, шабоҳати як ашё, падида ба дигараш шуморида мешавад.

Мақсади мақола таҳлили хусусиятҳои семантикии истиораҳои маърифатӣ мебошад. Барои ноил шудан ба ҳадаф муаллиф дар аввали мақола назарияи анъанавии истиораро пешниҳод мекунад. Пеш аз ҳама, таърифе оварда шудааст, ки танҳо дар асоси интиқоли ном аз як

ашё (падидаи воқеият) ба дигараш, шабеҳи дарки визуалӣ ва шунавоӣ, тасвирҳои эмотсионалӣ, психологӣ ва мазза, хусусиятҳои биологии дохилӣ, хусусиятҳои миқдорӣ ва метриқӣ (андоза, дарозӣ), шабоҳат дар намуди зоҳирӣ, шакл, ҷойгиршавӣ дар фазо, функсия ва ғайра бармеояд. Муаллиф минбаъд мисолҳо оварда, асосҳои таърифи дар боло зикршударо исбот мекунад.

Танҳо дар қисми дуюми мақола барои расидан ба ҳадафи асосӣ муаллиф ба назарияи истиора аз паҳлуи дигар, яъне аз нуқтаи назари маърифатӣ рӯ меорад. Маълумоти таърихӣ дар бораи он, ки чӣ гуна аввалин бор истиора воҳиди маърифатӣ ҳисоб карда шуд ва он қадами аввалин дар оғози рушди илми когнитивӣ аст, оварда шудааст. Муаллиф, инчунин, дар бораи таҳқиқоти Э. Маккормак «Назарияи когнитивии истиора» маълумот медиҳад, ки дар он истиораро як навъ раванди маърифатӣ муайян мекунад. Ба гуфтаи Э. Маккормак, сабаби пайдошавии истиора муқоисаи консепсияҳои семантикӣ мебошад, ки тафаккури инсонро тавассути амалҳои муайяни муташаккилона муайян мекунад.

Дар хулосаи мақола, муаллиф андешаҳои зикргардидаро ҷамъбаст карда, дар бораи хусусиятҳои семантикии истиораҳои маърифатӣ хулосаҳои мантиқӣ мебарорад.

Калидвожаҳо: муносибати тафаккурӣ, раванди азхудкунӣ, тафаккурӣ, истиора, истиораи тафаккурӣ, таибеҳ, хосиятҳои семантикӣ, функсияи когнитивӣ, истиораҳои забонӣ, истиораҳои тасвирӣ, истиораҳои муаллиф, малакаҳои зеҳнӣ, тасвири забонӣ, раванди маърифатӣ, шакли тафаккур, омили рушд.

COGNITIVE METAPHOR AS AN IMPORTANT FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN CONSCIOUSNESS AND VOCABULARY

This article is devoted to the cognitive function of language. As language units of a cognitive nature, the author chose a metaphor, which was traditionally considered as a hidden figurative comparison, the likening of one object or phenomenon to another, an imaginative comparison.

The purpose of the article is to analyze the study of semantic features of cognitive metaphors. For achieving this goal, the author cites the traditional metaphor theory at the beginning of the article. First of all, the definition is based only on the transfer of the name from one object (reality phenomenon) to another based on the similarity of visual and auditory perceptions, emotional-psychological and taste representations, internal biological features, quantitative and metric properties (size, length) of the object, similarity of appearance, shape, location in space, function, etc. Further, the author provides examples that prove the basis of the above definition.

Only in the second part of the article, in order to achieve the main goal, the author turns to the metaphor theory from a different angle and in this case from a cognitive point of view. Historical information is given about how the metaphor was first considered as a cognitive unit, the first step in the development of cognitive science. The author also provides information about the work of E. Makkormak "Cognitive theory of metaphor", in which he defines metaphor as a kind of cognitive process. According to E. Makkormak, the cause of metaphor is the juxtaposition of semantic concepts, largely disparate, by the human mind through certain organized operations.

In conclusion, summarizing the above, the author makes logical conclusions about the semantic features of cognitive metaphors.

Keywords: cognitive approach, cognitive process, metaphor, cognitive metaphor, comparison, semantic properties, cognitive function, language metaphors, figurative metaphors, author's metaphors, intellectual skills, language image, cognitive process, form of thinking, development factor.

Сведения об авторе: Ходжатов Бахтиёр Давлатджонович – старший преподаватель кафедры современного русского языка и сопоставительного языкознания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 907424287, E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com

Information about the author: Hojatov Bakhtiyor Davlatjonovich - senior lecturer of the Department of Modern Russian Language and Comparative Linguistics of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 907424287, E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ ВИЛЬГЕЛЬМА ГУМБОЛЬДТА: ВЗГЛЯДЫ И НАУЧНЫЕ ГИПОТЕЗЫ*Мирзоева Г.Х.***Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода**

Современное русское языкознание опирается на научные работы классиков, которые выдвигали свои теории и этим хотели доказать гибкость и изменчивый характер развития языкознания. Именно лингвистические концепции меняли взгляды учёных на процессы развития языковых форм. Вильгельм фон Гумбольдт подготовил материалы, для развёрнутой гипотезы выдвигая свои лингвистические концепции в языкознании.

Великий немецкий учёный, лингвист Вильгельм Гумбольдт родился в старинной дворянской семье в 1767 году в Германии. С детства воспитанный в духе добропорядочности и уважения к литературе, науке сам с годами начал серьёзно заниматься наукой о языке. Деятельность Вильгельма Гумбольдта, как основателя теории лингвистических учений заинтересовало многих лингвистов своего времени, будучи сторонником философского начала языка, он сумел выстоять за свои взгляды в области научного языкознания выдвигая свои концепции.

Общее и теоретическое языкознание, по мнению учёного, зависит от многолетних плодотворных разработок, исследований и научных гипотез, прошедших анализ времени. Государственная и научная деятельность Гумбольдта продолжалась с 1801 по 1819 годы, находясь на посту департамента исповеданий и просвещения, он участвовал в основании Берлинского университета. В 1820 году в Берлинской Академии наук Гумбольдт прочитал трактат «О сравнительном изучении языков применительно к различным эпохам их развития» и «О происхождении грамматических форм и об их влиянии на развитие идей», которые в те исторические для науки времена заставляли лингвистов задуматься об изменчивом характере всех научных гипотез.

Исследуя языковые особенности современного русского языка, мы опираемся на нюансы, которые могут выдвигать новые идеи и давать информации для размышления.

Знаменитый немецкий языковед Б Дельбрюк, о теориях выдвинутых Гумбольдтом в своей работе отмечал: «Его высокая и бескорыстная любовь к истине, его взгляд, направленный всегда к высшим идеальным целям, его стремление не упускать из-за подробностей целое и из-за целого отдельные факты, осторожно взвешивающая справедливость его суждений, его всесторонне образованный ум и благородная гуманность по отношению к науке и к языковой сути, говорит о его принципах повлиявших на языковое развитие» [4, с. 59]. «Рассматривая концепции научных подходов к языковым теориям, мы прибегаем именно к уже исследованным фактам в языкознании и сопоставляем их с современными фактами, которые тоже влияют на дифференциацию научных взглядов» [5, с. 113]. Мы рассмотрим следующие пункты исследований Вильгельм Гумбольдта, которые касаются именно различий или разновидностей языковых форм.

- Первая теория — это *философские основы лингвистической концепции* учёного. Выдающийся русский философ – материалист Н.Г. Чернышевский писал: «...Гумбольдт много занимался философией и языковыми науками, выработал самостоятельный образ мыслей, тесно связывал философское начало языков их связь с его социальным происхождением» [7, с. 832] Именно язык, имея социальное происхождение, имеет философское начало своего воспроизведения. Философия и язык понятия соотносительные, дающие множество фактических материалов для размышления и исследования. Мы, обучая студентов филологических вузов научным особенностям языковых форм, не можем не отметить философское развитие языка. Философия как наука имеет языковое начало, в ней изображены формы языка, разновидность речевой ситуации, размышление и мыслительная разновидность человеческого ума и сознания, мировоззрения и деятельность человека.

Опираясь на теории и рассуждения Канта (немецкий философ, естествоиспытатель) Гумбольдт рассматривает основные положения немецкой философии, которые оказали влияние на формирование его лингвистических взглядов. Эти концепции включают в себя;

- критику особенностей суждений,
- непознаваемость тех или иных явлений языка,
- соединения ощущения с понятиями,
- независимость исследований лингвистических значений,
- особенности речевого воспроизведения.

На современном этапе исследования языков, где особое место уделяется переводу и сопоставлению всех форм грамматических особенностей в языке опирается на её историческое начало, на этимологию и фонетические изменения.

Анализируя языковые особенности Гумбольдт показывает, что «язык разделяет природу всего органического, где одно проявляется через другое, общее в частном, а целое обладает всепроникающей силой» [1, с. 200]. Именно эта сила и определяет языковую сущность, это сила её связи с природой человеческой речи.

Вторая лингвистическая концепция В Гумбольдта опирается на понятие *определения сущности языка*, учение о внутренней форме языка, в этом плане он констатирует понимание языка как деятельность духа, где ключевым элементом является народ и его язык. Гумбольдт говорит «Язык представляет собой непрерывную деятельность духа стремящегося превратить артикулированный звук в выражение мысли, язык в своих взаимозависимых связях есть создание национального языкового сознания» [2, с. 87]. Здесь имеется в виду и фонологическая особенность возрождения языка независимо от орфоэпических структур в речи людей.

Изучая теорию Гумбольдта на современном этапе, мы получаем информацию о таких сторонах учений о таких внутренних теориях языка как: развитие языка, системный характер языка, знаковую теорию языка, различие особенностей языка и речи, проблемы внутренней формы языка. Все эти особенности исследуются лингвистами и дают нам богатый материал, для того чтобы на современном этапе исследования языка и их сопоставления с другими языками мы смогли ориентироваться во взглядах, прежде чем выдвигать свою индивидуальную мысль.

Таким образом, особенности теорий В. Гумбольда заключается в том, что каждый отдельный элемент языка существует благодаря другому, что аналогично современному восприятию языка как система. На занятиях по предмету общее языкознание, введение в языкознание, лингвокультурология, взаимовлияние языков, семасиология, социолингвистика и прикладная лингвистика мы рассматриваем именно эти теории, над которыми работал Гумбольдт, как языковед.

Следующая концепция, на которую опирается Вильгельм фон Гумбольдт, это *определение сущности языка и учение о её внутренней форме*. Исследуя эту особенность, наблюдаем над такими особенностями определения сущности языка, как:

- язык как деятельность духа;
- язык как высшее проявление человеческого сознания;
- язык как явление отражающее характер народа;
- язык результат исторического процесса развития национального своеобразия;
- язык как проявление духовного начала проявления идей;
- язык как промежуточный мир, находящийся между народом и окружающим его объективным миром;
- язык как системный характер в ареальном вопросе его распространения;
- язык как основатель знаковой теории;

Гумбольдт отмечает: «...сложность формулировок и противоречивость изложения, затрудняют положения внутренней формы языка, так как внутренняя форма не только организует субстанцию, но от него зависит по существу и организация внешней структуры. Именно эти особенности внутренней формы позволяет различать и сравнивать языки.

Внутренняя форма языка, это структура в которой каждый отдельный элемент в языке существует благодаря другому языку» [9, с. 98].

Именно это определение говорит о сущности языка и даёт объяснение учению его внутренних форм.

Другая концепция выдвинутая Гумбольдтом, которая и в настоящее время исследуется лингвистами это проблема *соотношения языка и мышления*. Эта проблема интересовала многих учёных, начиная с античного периода в развитии языкознания. В те времена господствующими были взгляды представителей логической школы, согласно которым существовала полная тождественность между категориями языка и мышления. По мнению логистов, слова выражают понятия, а предложения суждения. Категории мышления у всех людей одинаковы, следовательно, должна быть единой и грамматика.

В. Гумбольдт в своей работе «О различии организмов человеческого языка» отмечал так: «Язык есть орган, образующий мысль. Умственная деятельность – совершенно духовная, глубоко внутренняя и проходящая бесследно – посредством звуков в речи, становится внешней и доступной для чувства. Деятельность мышления и язык являются неразрывным единством. Мышление всегда связана со звуком языка; иначе мышление не может достичь ясности и представление не может стать понятием. Неразрывная связь мышления, органов речи и слуха с языком, являются, изначальной и не может быть объяснена устройством человеческой природы» [3, с. 76]. Основой его концепции является исследование умственной деятельности, в результате которого развивается язык.

Поскольку языки могут быть «совершенными» и «несовершенными», а язык признаётся показателем умственного развития народа, то Гумбольдт закономерно приходит к выводу, что «несовершенный язык» ближайшим образом доказывает «... меньшую степень силы направленной на язык, не решая вопроса о других умственных преимуществах умственного говорящего им народа». Но мы хотим добавить, каждый язык обладает гибкостью, которая позволяет ему всё воспринимать в себя и всему давать из себя выражение», конечно же, всему причиной человеческие способности.

Исследуя современные факты развития в области исследования языков, мы смогли определить отличительные черты особенностей развития языков, определить темповый (синхронический) характер развития и их изменчивость. Но есть факты того, что даже у Гумбольдта были свои противники его взглядов, которые некоторые взгляды учёного считали спорными. Это такие лингвисты как Н. Г Чернышевский и А. А. Потебня.

Современная русская лингвистика обоснована на исторических исследованных фактах исторических теорий, которые были выдвинуты ещё в прошлых веках. Но и современные лингвистические теории имеют философский характер в духе своего распространения и изучения как наука. Все проблемы, которые рассматривал В. Гумбольдт, такие как глубокое понимание механизма функционирования языка и упрощённое толкование соотношения языка и сознания стало толчком в попытке создания теории языка.

Но появились разногласия, не в области научного обоснования, а в области использования или места этих теорий в системе обучения. Было рассмотрено два варианта, мнение Н. Г Чернышевского о морфологической классификации языков В. Гумбольдта и мнение Потебни метафизические взгляды В. Гумбольдта в отношении языка.

Чернышевский в работе «О классификации людей по языку», морфологическую классификацию Гумбольдта считал антинаучной. Чернышевский выступал также против того, что язык ограничивает развитие мышления, абстрагирующую способность мыслительную деятельность человека. Язык, по его мнению, способен выразить любую мысль, и любая мысль может быть выражена языком.

Слова Чернышевского, «...кто не хочет изобретать или повторять вздора о характере языков, должен ограничивать свои суждения об их достоинствах или недостатках высказыванием справедливой мысли, что гибок, богат и при всех своих несовершенствах прекрасен язык каждого народа, умственная жизнь которого достигла высокого развития» [10, с. 832].

Эти размышления Чернышевского исходят от таких принципах, что язык неразрывно связан с мыслительной деятельностью человека, что учения и изменчивый характер безграничен во всех вариантах его проявления. Проявление языковых форм мы определяем в умственной деятельности человека.

Мнение украинского языковеда Потебни о теориях В Гумбольдта заключается в следующем: «...я критикуя метафизические взгляды В Гумбольдта, высоко ценю его как гениального правозащитника новой теории языка. Дух без языка невозможен, но понятие «дух» это сознательная умственная деятельность, образующаяся при помощи слова» [8, с. 133]. Хотя метафизика является разделом философии исследующая изменение и развитие во всём, но вопрос языка в нём всегда является спорным

Теория всегда правдоподобна, потому что мышление контролирует сознание. Эти лингвистические теории однозначно волнуют умы, которые анализируют и характеризуют их существования.

Особое внимание Потебни привлекла идея Гумбольдта о том, что язык есть деятельность. Эта мысль помогла Потебне понять сущность языка как динамического процесса совершенствования языковых форм. В творчестве Потебни получило самостоятельное развитие и другое известное положение Гумбольдта – тезис о том, что взаимное понимание есть одновременно и взаимное непонимание. Потебня замечает, что здесь следует говорить не о непонимании как обязательном отклонении от мыслей, идущих от сообщаемого, а о понимании по-своему как творческой работе воспринимающего - язык как деятельность духа

- язык как высшее проявление человеческого сознания
- язык как явление отражающее характер народа
- язык результат исторического процесса развития национального своеобразия
- язык как проявление духовного начала проявления идей
- язык как промежуточный мир, находящийся между народом и окружающим его объективным миром
- язык как системный характер в ареальном вопросе его распространения
- язык как основатель знаковой теории.

Итак, в современном языкознании все лингвисты исследуют взгляды В Гумбольдта, считая его теории *праязыковыми*, это история языка, его развитие, его начало и спорные моменты. Для современных лингвистов все вопросы исследования развития и изучения языков являются готовыми материалами, и на их основах рассматривают и сопоставляют особенности изучения иностранных языков. Для современных лингвистов эти особенности являются историческими и являются научным материалом для исследования и изучения в стенах высших учебных заведений.

Мы пришли к выводу, что лингвистическая концепция Вильгельма Гумбольдта в языкознании, на современном этапе имеет историческое влияние и фундаментальную точку зрения, для формирования взглядов и гипотез. Совершенство формулировки современного исследования языков, тесно связана с его историческим развитием, так как человечество, развивая все отрасли своего социального статуса, достигла и апогею языкового совершенства.

Использованная литература

1. Гумбольдт В. О различии организмов человеческого языка и о влиянии этого различия на умственное различие человеческого рода. Сборник сочинений. / В. Гумбольдт. – М.: Наука, 1959. - 200 с.
2. Гумбольдт В. Учение о внутренней форме языка. Статья. / В. Гумбольдт. - М.: Просвещение, 1961. - 187 с.
3. Гумбольдт В. О различии организмов человеческого языка. Сборник статей. том 2. / В. Гумбольдт. - М.: 1951 (переиздание), 220 с.
4. Дельбрук Б. Введение в изучение языка. Учебник. / Б. Дельбрук. - М., 1959. - 259 с.

- 5 Потебня А.А. Из лекций. Теория словесности. Сборник. / А. А. Потебня. -Харьков, 1899. (переиздание 1966). - 113 с.
6. Потебня А. А. Из лекций. Теория словесности. / А. А Потебня. – Харьков, 1899. - 113 с.
7. Чернышевский Н.Г. Полное собрание сочинений. Том 1./ Н.Г. Чернышевский. - М., 1951. - 832 с.
8. Потебня А. А. Из лекций по теории словесности / А. А. Потебня. -Харьков, 1894. - 133 с.
9. Потебня. А. А. Из лекций по теории словесности. / А. А. Потебня. - М., 1948. - 398 с.
10. Чернышевский Н. Г. Полное собрание сочинений. Т 15./ Н. Г. Чернышевский. - М., 1951. – 832 с.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ ВИЛЬГЕЛЬМА ГУМБОЛЬДА: ВЗГЛЯДЫ И НАУЧНЫЕ ГИПОТЕЗЫ

В статье рассматриваются особенности концепций немецкого учёного лингвиста Вильгельма Гумбольдта в развитии грамматических форм. Коротко исследуется его жизненное творчество и взгляды на развитие лингвистических теорий. Исследуя его научно-лингвистические труды на занятиях по языкознанию мы оповещаем студентов национальных вузов истоки развития лингвистической науки и конечно же невозможно не подчеркнуть лингвистические концепции В. Гумбольдта.

Основное содержание статьи составляют философские основы лингвистической концепции учёного, в которых он раскрывает определение сущности языка и его внутренние формы. Также в статье рассматривается проблема соотношения языка и мышления. Исследуется учение о происхождении и развитии языка, которое касается морфологической классификации языков.

Значительное внимание уделяется особенностям антонимии языка, автором также исследована критика Н. Г. Чернышевского и А. А. Потебни, которые излагали свои версии разносторонней позиции по отношению к языковым факторам.

Статья доказывает, что историческое прошлое и современная позиция развития языковых факторов в лингвистической науке прошла через разные барьеры до его полного формирования, многие лингвисты с разных стран повлияли на его формирование как наука. Концепции являлись учебными тезисами в раскрытии его форм развития и исследования на современном этапе.

Ключевые слова: язык, наука, лингвистика, учение, развитие, формы, тезис, концепция, исследование, морфология, структура, словесность, анализ.

КОНСЕПСИЯҲОИ ЗАБОНШИНОСИИ ВИЛГЕЛМ ГУМБОЛДТ: АҚИДА ВА ФАРЗИЯҲО

Дар мақола хусусиятҳои забонӣ аз нуқтаи назари олими забоншиносии олмонӣ Вилгелм Гумболдт мавриди баррасӣ қарор гирифта, ҳаёт ва фаъолияти илмӣ олим ва нигоҳи ӯ нисбати рушди амалии забоншиносии дар марҳилаи муосир омӯхта шудааст. Сарчашмаҳои тараққиёти илми забоншиносии дар заминаи омӯзиши тадқиқоти илмӣ забоншиносон таҳлил карда шуда, асосҳои фалсафии забоншиносии, шаклҳои дохилии хусусиятҳои забонӣ ва роҳҳои татбиқи нишон дода шудаанд.

Муаллиф масъалаи тавҷам будани забон ва тафаккури инсонро таҳқиқ намуда, ба раванди тараққии илми забоншиносии, масъалаҳои пайдоиши забон, хусусияти морфологии он ва таснифоти забон таваҷҷуҳи хос зоҳир намудааст.

Дар мақола инчунин масъалаи муродифият дар забон, андешаҳои Н. Г. Чернышевский ва А. А. Потебня нисбат ба таълимоти В. Гумболдт оид ба сохтори морфологии ва фалсафии забон, марҳилаҳои таърихӣ омилҳои гуногуни раванди таъйирёбии забон ва монеаҳои, ки дар забони муосири рус ба назар мерасанд, инъикос ёфтаанд.

Калидвожаҳо: забон, илм, забоншиносии, омӯзиши, тараққиёт, шакл, пешнавис, нуқтаи назар, таҳқиқот, морфология, сохтор, адабиёт, таҳлил.

ON THE LINGUISTIC CONCEPTS OF WILLIAM HUMBOLDT IN LINGUISTICS, MODERN VIEWS AND HYPOTHESES

This article discusses the features of the concepts of the German scientist linguist Wilhelm Humboldt. The article briefly explores his life's work and his views on the development of linguistic theories. When we study his scientific and linguistic works in linguistics classes, we inform students of national universities about the origins of the development of linguistic science and, of course, it is impossible not to black out the concept of W. Humboldt.

The article mainly considers the philosophical foundation of the linguistic concept of a scientist, in which he reveals the definition of the essence of language and its internal form. The article also considers the problem of the correlation of language and thinking. We study the doctrine of the origin and development of the language, which touches on the morphological classification of languages.

The features of language antonyms are also considered. In the article, we examined the criticism of N.G.Chernyshevsky and A.A.Potebni, who presented their versions of a versatile position with respect to linguistic factors. The article proves that the historical development and modern position of the development of linguistic factors in linguistic science went through various barriers until it was fully formed, many linguists from different countries influenced its formation as a science. Concepts were educational theses in revealing its forms of development and research at the present stage.

Keywords: language, science, linguistics, teaching, development, forms, thesis, concept, research, morphology, structure, literature, analysis.

Сведения об авторе: *Мирзоева Гулджахон Халиловна* – старший преподаватель кафедры современного русского языка и сопоставительного языкознания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 918734133, E-mail: mirsoeva.guljahon@mail.ru

Information about the author: *Mirzoeva Guljahon Khalilovna* - senior lecturer of the Department of modern Russian language and comparative linguistics of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 918734133, E-mail: mirsoeva.guljahon@mail.ru

ХУСУСИЯТҲОИ ИФОДАЁБИИ ОМОНИМҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ЧИНӢ

Муборакишоева Н.И.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода

Калима муҳимтарин воҳиди забонӣ маҳсуб гардида, яке аз масъалаҳои мубрами омӯзиши он ҷиҳати маъноии он мебошад. Қишрҳои семантикии системаи забон барои муайян намудани хусусият, меъёр ва аломатҳои маъноҳои калима, роҳҳои ба вучуд омадани калимаҳои нав, алокаи маъноӣ, тобишҳои маъноӣ ва тафовути маъноҳои калимаҳо мусоидат менамоянд. Маъноӣ луғавии калима ва мафҳуми ифодакунандаи он аз муҳимтарин масоили омӯзиши илми лексикологияи муосир ба ҳисоб меравад.

Маъмулан вожаҳои забонро аз лиҳози мафҳум ва ифодаи маъно ба гурӯҳҳои семантикӣ: синонимҳо, антонимҳо, калимаҳои сермаъно ва омонимҳо ҷудо мекунанд.

Омонимҳо шомили гурӯҳҳои семантикӣ мебошанд, ки дар ҳамаи забонҳо вучуд доранд. Дар баробари ин, масъалаи омонимия яке аз масоили баҳсталаби илми лексикологияи муосир маҳсуб мегардад. Омонимҳо калимаҳое мебошанд, ки аз лиҳози талаффуз ва шакли навишт яксон буда, дар ифодаи маъно гуногунанд.

Забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ аз ҷиҳати таърихи пайдоиш қадимтарин забонҳо ба ҳисоб рафта, таркиби луғати онҳо дар давоми асрҳо мукаммалу сохти грамматикашон ба низоми муайян даромадааст. Ба воситаи ин забонҳо ҳама гуна эҳсосот истифода карда мешавад.

Омоним ва калимаҳои гурӯҳи омонимиرو дар истилоҳи имрӯзаи забоншиносии форсӣ “калимоти муташобеҳ”, яъне калимаҳои ба ҳам монанду наздик меноманд. Ба гурӯҳи калимоти муташобеҳ ҳам омонимҳои пурра ва ҳам омонимҳои нопурра (омограф, омофон, омоформ) ва ҳамчунин, калимаҳои паронимӣ шомил мешаванд. Аммо М. Аҳмадова ҷонибдори истифодаи истилоҳи омоним аст. Баъзе муҳаққиқони тоҷик дар пажӯҳишҳои худ омонимияро бо истилоҳҳои “калимаҳои ҳамовоз, ҳамнишини вожаҳо, вожаҳои ҳамгун, муштабеҳ, муташобеҳ” низ ифода кардаанд.

Бояд зикр кард, ки ҳудуди омонимшавии вожаҳои байнизабонӣ аксаран дар доираи забонҳои хеш ва наздик сурат мегирад ва ба омонимҳои байнизабонӣ вожаҳое маҳсуб мешаванд. Дар ҳақиқат, имконияти захиравии забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ хеле фаровон аст ва омонимҳо дар ҳар мавриди мусоид метавонанд вожаҳои софу полудай худро ба ихтиёри забони адабӣ гузоранд.

Имрӯз забони адабии муосири тоҷикӣ ва чинӣ аз ҷиҳати услуб, тарзи баён, ғановати таркиби луғавӣ, содагию фаҳмоии худ ба ҷунон пояи тақомулот ва инкишоф расидаанд, ки аз назар гузаронидани таркиби луғавии забонҳо, аз ҷумла то андозае муайян намудани мавқеи калимаҳои омонимӣ ва сермаъноии калимаҳо дар таркиби луғавии онҳо аҳамияти муҳим дорад.

Яке аз аввалин таҳқиқоти мукамал доир ба масъалаҳои муҳими забоншиносӣ, лексикология, семасиология, лексика ва таркиби луғавии забон аз ҷониби забоншиноси рус В.В. Винаградов анҷом ёфтааст. Номбурда дар таҳқиқотҳояш тавонистааст, ки самтҳо ва масъалаҳои муҳими воҳидҳои луғавии забонро дар ҷанбаҳои илмӣ ва назариявӣ тарҳрезӣ намоянд [5,23].

Зарурати пажӯҳиши комили омонимҳои забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ пеш омадааст, ки бо така ба андешаҳои забоншиносони рус дар атрофи масъалаҳои зерини мавзӯӣ сурат гирад, таъриф ва моҳияти омонимҳо, таснифоти калимаҳои омонимӣ, вожаҳои гурӯҳи омонимӣ, тафовути зухуроти омонимия аз сермаъноӣ, аҳамияти омонимҳо дар нутқ ва ғайра, зеро ҳанӯз ҳам дар ин ҷода гиреҳҳои нокушода, гуногунфикрӣ ва баъзе норавшаниҳо ҷой доранд. Бояд зикр кард, ки забоншиносон пиромунӣ таъриф ва моҳияти омонимҳо ҳамақида нестанд. Ҷунончи, академик В.В. Винаградов калимаҳои ҳамшакли мансуб ба ҳиссаҳои гуногуни нутқро як калима меҳисобад. Баръакс А.А. Потенба ва А.И. Смирнитский ҷунин мешуморанд, ки камтарин тағйироти маъноии

калима боиси пайдоиши калимаи дигар, ё ин ки калимаҳои ҳамшакли ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ тааллуқдошта калимаҳои мустақил махсуб меёбанд [5, 35].

Ҳар як баҳши илм вазифаҳои мушаххаси худро дорад, ки ба назарияву амалия ва моҳияти мундариҷаи ҳамон баҳш нигаронида шудаанд. Аз ин рӯ, бе иҷрои ин вазифаҳо оид ба омилҳои тараққиёт ва раванди баъдии рушди соҳа як диди амиқ ва тасаввуроти тоза пайдо намудан аз имкон берун аст.

Замони муосир даврони инкишофи босуръат ва такомули бахшҳои алоҳидаи илм ва соҳаҳои мухталифи техникаву саноат ва амсоли инҳост. Аз ин хотир, дар назди забоншиносон вазифаҳои нав ва муҳим меистанд.

Омонимҳо, чунон ки медонем, калимаҳои мебошанд, ки дорои шакли якхела буда, маъноҳои гуногунро ифода мекунанд. Омоним аз калимаи юнонии – *homos* – якхела ва *опита* – ном гирифта шудааст, ки калимаҳои ҳамоҳанги гуногунмаъноро ифода менамояд [4, 36].

Агар маънои нав дар калимаҳои сермаъно бо маънои аслии калима алокаи мустақам дошта бошад, пас маъноҳои, ки калимаҳои омонимӣ фаро мегиранд, тамоман алоҳида ва мустақиланд. Дуруст аст, ки гоҳо омонимҳо аз калимаҳои сермаъно пайдо мешаванд, вале дар ин маврид ҳам фарқи маъноӣ ба дараҷаест, ки калимаи нав аз заминаи ибтидоӣ хеле дур рафта, ба сифати воҳиди мустақили луғавӣ воқеъ мегардад. Масалан, калимаи дам дорои ду маънист: 1) нафас - дами воқасин, дами беғам. 2) дам – дам гирифтани.

Калимаҳои омонимӣ дар забон бо роҳҳои зерин пайдо мешаванд:

1. Бо сабабҳои гуногуни таърихӣ аз ҷиҳати талаффуз тасодуфан ҳамовоз шудани калимаҳои аслии ин ё он забон.
2. Калимаҳои иқтибосӣ бо калимаҳои худӣ ҳамовоз мешаванду маъноҳои гуногунро ифода мекунанд.
3. Бо роҳи дуршавии яке аз маъноҳои калимаи сермаъно.

Адибон калимаҳои ҳамшаклро ба маънии гуногун кор фармуда, порчаҳои аҷиби муассир ва дилчасп эҷод менамоянд. Ин боис мегардад, ки хонанда ҳангоми мутолиаи матн дар хусуси воҳидҳои луғавии ҳамсурати гуногунмаъно фикру мулоҳиза намояд. Мисол, дар байти поён, ки мансуби Хусрави Деҳлавӣ аст, калимаи “шона” ба ду маънӣ – дар мисраи аввал ба маънои асбоби махсус ҳамворкунанда ва ба тартиб даровардани мӯй ва дар мисраи дуюм ба маънои қисми тахтапушт ифода шудааст:

Тори зулфатро чудо машшота гар аз шона кард,
Дасти он машшота мебояд чудо аз шона кард [1,126].

Камоли Хуҷандӣ, ки дар корбурди омонимҳо ҳунарҳои аҷиб зоҳир кардааст, ду маънии калимаи даво - яке доруи дармон (давои ту), дигаре сиёҳдон истифода намуда, байти зеринро офаридааст:

Гуфтам: “Давои дарди диламро хате навис”,
Гуфто: “Давот чун бинвисам? Давот нест” [2, 78].

Дар луғатҳо ду маъно доштани калимаи “қалам” маъруф аст:

А) асбоби хатнависӣ, б) пора, ҳисса. Шоири тавоно Ҳабиб Юсуфӣ дар ин замина рубоӣ эҷод кардааст, ки басо дилпазир мебошад:

Бо ҳасми ту ҷанг бо қалам хоҳам кард,

Бо зӯри қалам ҷалам-ҷалам хоҳам кард.

Ҳар фатҳ, ки дар кори Ватан месозӣ

Ман дар варақи зафар рақам хоҳам кард.

Омонимҳо ҳоси ин ё он забон набуда, балки дар ҳамаи забонҳо мушоҳида мешавад, ки онҳоро дар забони чинӣ *tongyinci* - 同音词 мегӯянд.

Дар забони чинӣ бо омонимҳо бисёр вохӯрдан мумкин аст.

Омонимҳо дар забони чинӣ аз ҷиҳати талаффуз якхелаанд, аммо дар навишт гуногунанд.

Масалан :

对 –duì – дуруст;

你说的非常对。

Nishuodefeichangdui.

Дар ҳақиқат дуруст мегӯӣ .

队 – duì – даста , гуруҳ ;

他聪明，诚实，队长特别喜欢他。

Ta cong ming, chengshi, dui zhang te bie xihuan ta.

Вай доно ва бовиҷдон аст, капитани гуруҳ ӯро хело нағз мебинад.

兑 – duì – иваз кардан ;

我想兑换二百美元。

Wo xiang duì huan er bai meiyuan.

Ман мехоҳам 200 долларро иваз кунам.

可以给我兑换一些钱吗？

Ki yi gei wo duì huan yi xie qian ma?

Мумкин аст, ки пули манро иваз кунед [6, 405].

Ин омонимҳо талаффузи якхела ва тонгузори якхела доранд, тони чорум (\)

Омонимҳо дар забони чинӣ на танҳо бо талаффуз монанд мешаванд, балки бо тон (лаҳн, овоз) ҳам якхелаанд. Барои бехато ҳарф задан бо забони чинӣ дуруст талаффуз кардани тонҳо дар мадди аввал меистад.

Масалан :

敢 – gan – далер , устуворона;

他不但聪明，而且很勇敢。

Ta bu dan cong ming, er qie hen yonggan.

Вай нафақат доно аст, балки хело далер аст.

感 – gan – ҳис кардан, ҳиссиёт;

他们的感情一直不好，现在到了非离婚不可的程度了。

Ta men de gan qing yi zhi bu hao, xianzai dao le feili hun bu ke de cheng du le.

赶 – gan – шитоб кардан;

你赶紧去报名吧，不然就来不及了。

Ni gan jin qu bao ming ba, bu ran jiu lai bu ji le.

Шитоб карда рав, худатро дар қайд мон, вагарна дер мемонӣ[6.419]

Бояд гуфт, ки дар забони чинӣ омонимҳо дар навишти пинин бо ҳам монанд бошанд ҳам, аммо лаҳнҳои онҳо иваз мешаванд. Маҳз дар ҳамин ивазшавии лаҳнҳо калимаҳо омоним шуда меоянд.

Масалан :

花 – hua – гул - бо лаҳнӣ якум (-)

花园里到处是鲜花。

Hua yuan li dao chu shi xian hua.

Боғ пур аз гулҳои тару тоза аст.

画 – hua –расм кашидан - бо лаҳни чорум (\)

墙上挂着一幅画。

Qiang shang gua zhe yi fu hua.

Дар девор расм овезон аст.

对 –duì – дуруст;

你说的非常对。

Nishuodefeichangdui.

Дар ҳақиқат дуруст мегӯӣ .

兑 – duì – иваз кардан ;

我想兑换二百美元。

Wo xiang duì huan er bai meiyuan.

Ман меҳоҳам 200 долларро иваз кунам.

可以给我兑换一些钱吗？

Ki yi gei wo dui huan yi xie qian ma?

Мумкин аст, ки пули манро иваз кунед [9, 340].

Масъалаи омоним дар забоншиносӣ яке аз мавзӯҳои ҷолиб буда, диққати олимони гуногунро ба худ ҷалб намудааст. Омонимҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ то ҳол мавриди таҳқиқ ва баррасии махсус қарор нагирифтаанд.

Чунонки дар рафти таҳқиқот равшан гардид, дар забонҳои мавриди назар омонимҳо аз ҷиҳати дараҷаи истеъмол ва истифода маъмул буда, қабати муҳимми таркиби луғавиро ташкил додаанд.

Адабиёт

1. Амир Хусрави Деҳлавӣ. Мунтахаботи ашъор/ А.Х.Деҳлавӣ. – Душанбе, 1982. – 382 с.
2. Камоли Хучандӣ. Девони/ К. Хучандӣ - Душанбе: “Адиб”, 2015. – 480 .
3. Камолиддинов Б.Услубшиносӣ/Б. Камолиддинов - Душанбе , 1995. – 191с.
4. Муҳаммадиев М. Лексикаи забони адабии тоҷик/ М. Муҳаммадиев – Душанбе 1997. – 192 с.
5. Хаматова А.А. Омонимия в современном китайском языке/ А.А. Хаматова – М., 2006. – 120 с.
6. 俄汉, 汉俄常用词词典, 北京出版社, 1990 - 649 с
7. 现代俄汉词典, 1998. – 1314 с.
8. 俄汉汉俄词典, 2007 – 386 с.
9. 发展汉语, 初级综合 (一), 北京, 2011 – 350 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ИФОДАЁБИИ ОМОНИМҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ЧИНӢ

Масъалаи омӯзиши омонимҳо (ҳамгунаҳо) яке аз масъалаҳои муҳимми илми забоншиносӣ ба шумор меравад. Омонимҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ то ҳол мавриди таҳқиқ ва омӯзиши махсус қарор нагирифтаанд. Маънои луғавии калима ва мафҳуми ифодакунандаи он аз муҳимтарин масоили омӯзиши илми луғатшиносии муосир ба шумор меравад. Дар мақолаи мазкур яке аз вожаҳои забони гурӯҳҳои семантикӣ - омонимҳо (ҳамгунаҳо), мавқеъ ва баъзе аз хусусиятҳои ифодаёбии онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор гирифтаанд.

Муаллиф оид ба вожаҳои гурӯҳҳои семантикӣ маълумот дода, сохтор ва хусусиятҳои ифодаёбии омонимия, меъёр ва аломатҳои маъноҳои калима, роҳҳои ба вучуд омадани калимаҳои нав, алоқаи маъноӣ, тобиш ва тафовути маъноҳои калимаҳоро шарҳу тавзеҳ дода, сохтор ва тафовути онҳоро дар забонҳои муқоисашаванда бо мисолҳову намунаҳо шарҳ додааст. Инчунин, моҳияти омонимҳо, таснифоти калимаҳои омонимӣ, вожаҳои гурӯҳи омонимӣ, тафовути зухуроти омонимия аз сермаъноӣ, аҳамияти омонимҳо дар нутқ аз ҷониби муаллиф мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Ҳамчунин, дар мақола фикру андешаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ, роҳҳои сохтани омонимҳо бо лаҳнҳо (тон), иероглифҳои махсус, нақши овозҳо дар сохтори вожаҳои омонимӣ, шабоҳати онҳо бо вожаҳои сермаъно мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, забони чинӣ, забоншиносӣ, забоншиносон, омонимҳо, нутқ, вожа, талаффуз, иероглиф, лаҳн, вожа, сохтор, семантика.

ОСОБЕННОСТИ ВЫРАЖЕНИЯ ОМОНИМОВ В ТАДЖИКСКОМ И КИТАЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Одним из важных вопросов языкознания является проблема изучения омонимов. До настоящего времени в таджикском и китайском языках омонимы специально не изучались. Лексическое значение слов и их понятийное содержание являются основными вопросами

современной лексикографии. В данной статье рассматривается и анализируется один из языковых терминов семантических групп - омонимы, их положение и некоторые особенности их выражения на таджикском и китайском языках.

Автор дает информацию о семантических группировках, объясняет структуру и особенности семантических группировок, нормы и признаки значений слов, способы формирования новых слов, и значения слов, а также их различия в сопоставимых языках с примерами. Автор анализирует сущность омонимов, их классификацию, одноименный словарь, отличия многозначности от омонимии, важность омонимов в речи.

В статье также рассматриваются взгляды отечественных и зарубежных ученых, способы образования омонимов с акцентом, специальные иероглифы, роль звуков в структуре диалектных омонимов, их сходство с многозначными словами.

Ключевые слова: таджикский язык, китайский язык, лингвистика, лингвисты, омоним, дискурс, словосочетание, произношение.

FEATURES OF THE EXPRESSION OF HOMONYMS IN THE TAJIKI AND CHINESE LANGUAGES

One of the important issues of linguistics is the problem of the study of homophones. This issue have not yet been investigated and studied by scientists in Tajiki and chinese languages. The vocabulary of words and their expressive meaning is one of the most important issues in the study of modern lexicography. This article explores one of the linguistic terms of semantic groups - Homonyms, their position and some of the features of their expression in the Tajik and Chinese languages.

The author gives information on semantic groupings, explains the structure and features of the semantic groupings, the norms and signs of word meanings, the ways in which new words are formed, the meanings of words, and their differences in comparable languages with examples. The essence of homonyms, classification of homonyms, homonymous vocabulary, differences of homonymous expressions from meaningfulness, importance of homonyms are analyzed by the author, in speech.

The article also examines the views of domestic and foreign scientists, the ways in which they can create homonyms with tones, special hieroglyphs, the role of sounds in the structure of homonym words, and their similarities with meaningful words.

Keywords: *Tajik, Chinese, linguistics, linguists, homonym, discourse, phrase, pronunciation.*

Сведения об авторе: Муборакишоева Наврузмо Имомдодовна – старший преподаватель кафедры филологии Юго-Восточной Азии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6.

Information about the author: *Muborakshoeva Navruzmo Imomdodovna – Senior Lecturer of the Department of Philology of South-East Asia of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str.*

Ибораҳои феълӣ яке аз мураккабтарин ва шавқовартарин мавзӯӣ дар илми сарфу навҳи забони англисӣ мебошад. Мушкилии онҳо дар шаклу сохти таркибёбиашон нухуфтааст, зеро ҳатто истифодаи шудани як пешоянди дигар метавонад мазмуни ибораи феълиро ба кулӣ тағйир диҳад. Ибораҳои феълӣ дар нутқи гуфтугӯӣ хеле зиёд истифода бурда шуда, дар нутқи хаттӣ услуби расмӣ низ бо низоми махсусе дар интихоби қисматҳои он ба роҳ монда мешаванд.

Дар забони муосири англисӣ шумораи ибораҳои феълӣ зиёда аз дувоздаҳ ҳазор аст. Дар нутқи гуфтугӯӣ худ англисзабонон шумораи онҳо ба садҳо ҳазор мерасад [2, с. 40]. Ҳангоми омӯзиши ибораҳои феълӣ, истифодаи онҳо дар нутқ мо на танҳо захираи луғавии худро ғанӣ мегардонем, балки аз маданияти халқҳои донандаи ин забон боҳабар гардида, бо дунёи маънавии онҳо ошно мегардем.

Ибораҳои феълиро метавон дар матнҳои дилхоҳе, ки дар жанрҳои гуногун навишта шудаанд вохӯрд, вале самти асосии истифодаи онҳо ин нутқи гуфтугӯӣ аст. Аввалин ҳолати истифодаи шудани ибораҳои феълиро дар манбаъҳои хаттии давраи қадимаи англисҳо вохӯрдан мумкин аст. Дар он манбаъҳо истифодаи ёфтани зарф ва пешояндҳо ба маънои томи худ дида мешаванд, яъне онҳо асосан самтҳои ҳаракатро ифода менамоянд.

Таърихи истифодашавии ибораҳои феълӣ дар забони англисӣ аз асри XI оғоз меёбад. Пайдоиши ибораҳои феълӣ гӯё ба таври табиӣ сурат гирифтааст, вале воқеае рух дод, ки забони англисиро водор сохт бо ду роҳи самти параллелӣ инкишоф ёбад. Ин воқеа забти Англия аз тарафи нормандҳо дар соли 1066 буд. Пас аз он, ки Вилгем ба кишвар роҳ ёфта, соҳиби ҳукумати давлат гашт, дар табақаҳои болоии ҷамъият забони фаронсавӣ мақоми хоса пайдо намуда, забони англисӣ чун забони халқи одӣ қабул гашта буд. Ин ҳолат дар давоми якуним аср то замони раҳӣ ёфтани Англия аз мустамликаҳои фаронсавӣ то соли 1204 давом ёфт. Дар тӯли ин муддат забони фаронсавӣ забони табақаи донишмандон гашта буд ва аз он бисёр калимаҳои нав барои ғанӣ гардонидани лексикаи забони англисӣ дохил карда шуданд. Инчунин, бисёр олимони забонҳои латинӣ ҷунонӣ боҳабар буданд ва бо истифодаи ин забонҳо дар рафти кашфиётҳои худ истилоҳоти навро ба забони англисӣ илова намуданд. Бо ҳамин роҳи воситаҳои захираи луғавии забони англисиро калимаҳои нави дигар забонҳо бой гардонд. Вожаҳои нави дохилшударо дар қатори калимаҳои забони англисӣ барои ифодаи ҳамон маъно низ истифода намудан мумкин буд. Яъне, ибораҳои феълии таҳҷой табиатан дар нутқи халқӣ ташаккул ёфта, калимаҳои нави дохилшуда бошад, лексикаи адабӣ ва илмиро ривож медоданд. Забони англисӣ дар айни ҳол низ бо ҳамин ду самт ривож ёфта истодааст. Аз ин ҷост, ки садҳо ибораҳои феълии он ҳамрадиҳои худро бо забони фаронсавӣ, латинӣ ё ҷунонӣ соҳибанд, ки бо каме тобиши “илмӣ” ифодакунандаи ҳамон мазмунанд.

Инчунин, дар забони англисӣ шумораи навҳои пешоянду феъл бисёранд, ки дар онҳо истифодаи пешоянд маънои феълро дигаргун месозад. Онҳоро чун ибораҳои феълӣ қабул намудаанд. Аз ин ҷо ҳулосе бармеояд, ки ибораҳои феълӣ ин пайвастагии феъл бо ҷузъҳо мебошанд. Ба вазифаи ҷузъҳои пас аз феълёнда зарф ё пешоянд ва ё ҳардуи онҳо дар якҷоягӣ низ қор фармуда мешаванд. Ин пайвастагиро аз як тараф чун “идиома” қабул кардан мумкин аст, зеро на ҳама вақт мазмуни феъл аз мазмуни ҷузъҳои истифодашуда баррасӣ карда мешавад.

Бисёре аз ибораҳои феълии забони англисӣ сохти пайдоиши қадимаи англисиро нигоҳ доштаанд. Ҳамшакли ибораҳои феълии муосир дар қадим бо пешвандҳо (префикс) ҳисоб меёфтанд. Масалан, дар забони англисии муосир феъли **to burn** (сӯзондан; оташ задан;) ва ибораи феълии **to burn up** (қомилан сӯхтан; зиёд сарф

кардани сӯзишворӣ;) мавҷуданд. Дар забони қадимаи англисӣ инҳо чун [*bærnan*] ва [*forbærnan*] талаффуз карда мешуданд. Дар онҳо пешоянди **for** (дар мӯддати; ба масофае; барои; ба мақсади; ба нафъи касе/чизе; бо арзиши; ба тарафи; дар ивази;) аз феъл ҷудо намешуд ва чун дар айни замон ҷой иваз намекард. Дар он замон ғайр аз онҳо боз феълҳои идиоматикӣ чун дар забони англисии муосир вуҷуд доштанд, ба монанди **understand** = (to understand), ки аллакай дар ҳамон замон маънои “фаҳмидан”, на балки маънои “дар зери чизе истодан” – ро дошт. Танҳо дар асрҳои миёна дар забони англисӣ пешояндҳо ҷудошаванда гаштанд ва ибораҳои феълӣ шакли ҳозираи худро гирифтанд. Аз гуфтаҳои боло хулоса намудан мумкин аст, ки ибораҳои феълӣ аз феълҳои бо пешоянд будаи забони қадимаи англисӣ пайдо шудаанд. Исботи ин суханон мавҷудияти феълҳои бо пешоянд якҷоябуда дар забони муосири англисӣ (**understand** – фаҳмидан; **overtake** – расидан ба ва пеш гузаштан аз; дар гафлат ёфтани/мондани;) ва ҳам худ ибораҳои феълӣ (**take up** – баҳс кардан; кӯтоҳ кардан; вақт/ҷойро гирифтани ...; **write up** – муфасссал тасвир кардан; дар матбуот таъриф кардан;) шуда метавонанд [8, с.10].

Чун мо ба омӯзиши сохт ва таркиби ибораҳои феълӣ оғоз намудем ва дар бораи таърихи пайдоиши он каме ҳам бошад маълумот пайдо намудем, акнун зарур аст, ки худ ибораҳои феълро баррасӣ намоем. Ибораҳои феълӣ ин пайвастиҳои устувори феъл бо дигар ҷузъҳо (пешоянд, зарф ё ҳардуи онҳо дар якҷоягӣ) аст, ки дар онҳо феъл ифодакунандаи амал ва ҷузъҳои омада, нишондиҳандаи самти ҳаракату амал ва ё тавсифи он мебошанд. Ин гуна навҳо дар якҷоягӣ чун воҳиди душворфаҳме ҳисобида мешаванд ва шаклан ба ибораҳо монанданд. Аз ин ҷост, ки ба худ ибораҳои феълӣ (**Phrasal Verbs**) ном гирифтаанд. Джейн Поуви ибораҳои феълро чунин тавсиф намудааст:

“Ибораҳои феълӣ” – пайвастиҳои феълҳои сода (феъли бо як калима ифодашуда) ба монанди **come** (омадан; расидан; рафтан; рух додан; сабаб шудан; ба хотир овардан; ба даст омадан; ...), **put** (гузоштан; ҷойгир кардан; зикр кардан; тарҷума кардан; паррондан; водоштан; андоз бастан; ...), **go** (рафтан; тарк кардан; гузаштан; кор кардан; тӯл кашидан; дар муомилот будан; садо баровардан; ...), **look** (нигоҳ кардан; ба назар намудан; таваҷҷуҳ кардан;) ва ҷузъҳои дигар ба монанди **in** (дар даруни; дар мӯддати; машғул ба; пас аз; ба/бо; сохтани/шуда аз;), **off** (аз; дар масофаи;), **up** (ба боло; қад-қадӣ;), ки чун воҳиди ягонаи семантикӣ ва синтаксисӣ амал мекунанд, ҳисобида мешаванд: **come in** (ворид шудан), **give up** (таслим шудан; қатъ кардан;), **put off** (мавқуф гузоштан; эътироз кардан;) [6, с.17].

Яке аз хусусиятҳои хоси ибораҳои феълӣ ин мазмуни хос ва сохти мураккаби онҳост. Аммо на ҳамаи навҳои феъл бо зарф ё пешоянд ибораҳои феълӣ шуда метавонанд. Ибораҳои феълро аз чунин гурӯҳҳо метавон аз рӯи муносибати онҳо ба равиши ҷумла фарқ намуд. Агар феъл бо ҷузъи баъдинаи худ маънои аслии худро нигоҳ дошта, дар якҷоягӣ як воҳиди ҷудонашавандаи семантикиро ташкил надихад, пас ин ибораи феълӣ нест. Агар феъл дар ҷумла бо пешоянди пас аз худода аз ҷиҳати маъно мутобиқат накунад, дар ин сурат ибораи феълӣ нест, ки мазмуни тамоман дигар ва номафҳумро ба худ касб мекунад:

1) **She ran down the stairs to see them** (*ӯ зинапояхоро давида ба поён фаромад, барои онҳоро دیدан*) [X.M.]¹.

2) **She drove a car and ran down a dog** (*ӯ дар паси ҷамбарак буд ва сагро қўфт*).

Дар мисолҳои овардаамон дар ҷумлаи якум феъл ва пешоянд маънои худро аз даст надодаанд ва дар якҷоягӣ тобиши маъноии дигареро ифода накардаанд. Дар ҷумлаи дуюм ибораи феълӣ **ran down** дар якҷоягӣ маънои тамоман дигареро ифода карда, маънои аслии худро гум кардааст.

Як қатор муҳаққиқон ва муаллифони китобҳои дарсии забони англисӣ ба монанди Graham Workman, Kenneth Bear, Mickel McCarthy, Felicity O'Dell қайд

¹ Тарҷумаи муаллифи мақола. Аз ин баъд бо X.M. зикр мегардад.

кардаанд, ки ҳамон як феъл бо ҳамон як ҷузъ метавонад маънои аслӣ (*literal meaning*) ва ғайриаслӣ (*non – literal meaning*) дошта бошад. Ин суҳанонро метавон бо чунин ҷумлаҳо тасдиқ намуд:

1) **She looked up and saw a plane** (*Вай ба боло нигоҳ кард ва тайёро ро дид*).

Дар ин ҷумла ибораи феълии **look up** маънои аслӣ дорад.

2) **She looked up new words in the dictionary** (*Вай калимаҳои навро дар лугат ҷустуҷӯ намуд*) [Х.М.].

Дар ҷумлаи зерин ибораи феълии **look up** ба маънои ғайриаслиӣ худ омадааст.

Гурӯҳҳои аз ҷиҳати синтаксисӣ ҷудонашавандаи феъл ва ҷузъҳоро баррасӣ намуда, муҳаққиқи рус И.Е. Аничков аз нуқтаи назари мазмуни ба он иловакарда ҷузъҳоро ба панҷ гурӯҳ ҷудо намудааст [1, с.47-49]:

1) Навъҳои, ки дар он ҷузъ маънои аввали махсуси худро нигоҳ доштааст: **go in** (*ба дарун даромадан*), **come out** (*ба берун баромадан*), **take away** (*гирифта бурдан*), **bring back** (*боз овардан*).

2) Гурӯҳҳои, ки дар он ҷузъ маънои таркибии абстрактӣ дорад ва алоқаи ин маъно бо маънои аввала ҳис карда мешавад: **pull through** = **recover** (*сиҳат шудан; раҳӣ ёфта аз фалокат;*), **pick up** = **acquire** (*гирифтани;* соҳиб шудан;), **let a person down** = **fail him/her** (*шахсро маънос/ноумед/дилхунук кардан*), **come in** = **find a place** (*дар интиҳобот баргузида шудан*), **bring out** = **expose** (*эҷод кардан; ошкор кардан; намоиш додан;*).

3) Навъҳои, ки дар он ҷузъ маънои феълро танҳо мустақкам мегардонад, ё таъкид мекунад: **fall down** (*галтидан/афтидан*), **rise up** (*ба по хестан*), **turn over** (*тоб хӯрдан; ҷапта шудан;*), **circle round** (*давр/ҷарх задан*).

4) Гурӯҳҳои, ки мазмуни онҳо ба мазмуни аз навъҳои феълӣ ҷузъ бароянда мувофиқате надоранд ва танҳо аз ҷиҳати семантикӣ мутаносибанд: **come about** = **happen** (*рух/рӯй додан*), **fall out** = **quarrel** (*низоъ/ҷанҷол/даъво кардан*), **give up** = **abandon** (*қатъ/тарк кардан*), **drop off** = **fall asleep** (*хоб бурдан*), **take in** = **deceive** (*фиреб додан*).

5) Навъҳои, ки дар он ҷузъ тобиши рангини лексикӣ меорад. Дар ин гурӯҳ ҷузъ чунин тобишҳоро оварда метавонад:

а) тобиши мукамал – **eat up** = **eat the whole** (*то тағ/ҳамаро хӯрдан*), **carry out** = **execute** (*иҷро/амалӣ кардан*).

б) тобиши истилоҳӣ, ки на ба итмом расидани амалро, балки қатъ шудани амали тамомнашударо ифода мекунад – **leave off work** (*бас/қатъ кардани кор*), **give up an attempt** (*қатъ кардани кӯшиш*).

в) тобиши ифодакунандаи оғоз – **light up** = **begin smoking** (*сигор кашидан*), **break out** = **to start suddenly** (*ногаҳон оғоз шудан/кардан*).

г) тобиши ифодакунандаи давомнокии амал – **go in** (*ба дохил даромадан*), **take away** (*гирифта бурдан*), **struggle along** (*мушикиро дар зиндагӣ озмудан*).

ғ) тобиши ифодакунандаи такроршавии амал. Ҷузъҳои ба монанди **again** (*боз*), **anew** (*аз сари нав*), **afresh** (*дубора*) ва баъзан **back** (*ақиб/пушт/пас*), **ever** (*ҳамеша; то кунун;*) ба феълҳо ҳамроҳ шуда, тобиши мазкурро ифода мекунанд – **write again** (*боз навиштан*), **write anew** (*аз сари нав навиштан*), **write afresh** (*дубора навиштан*).

Чӣ хеле ки қайд кардем, ибораҳои феълӣ дорои хусусиятҳои хосанд. Яке аз чунин хусусияти дигари онҳо ба идиома монанд будани онҳост. Идиома пайвастигии якҷанд калимаҳоест дар шакли ибора, ки вожаҳои дар таркибаш будаи он маънои аслии хешро пурра аз даст дода, дар якҷоягӣ чун воҳиди дигари лексикӣ аз ҷиҳати мазмун ғайриаслӣ мекунад. Бояд гуфт, ки қисматҳои идиома аз якдигар ҷудонашавандаанд, яъне ин ё он калимаи онҳоро наметавон ба ягон вожаи дигар иваз намуд. Ин хусусият низ маҳз дар ибораҳои феълӣ дида мешавад.

Ибораҳои феълӣро ҳамчунин метавон мувофиқи мавҷудияти маъно ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кард:

1) Язмаъноя, агар ибораи феълӣ дорои як маъно бошад, барои ёфтаи ва аз худ намудани он осон мегардад (ибораи феълии **to ask for** маънои *талаб карданро* дорад).

2) Бисёрмаъноя, агар ибораи феълӣ дорои чунин хусусият бошад, пас зарур аст, ки ба матн (контекст) таъна намоем.

Бо баррасӣ намудани мавзӯи зикршуда, метавон хулоса кард, ки ибораҳои феълӣ ифодакунандаи яке аз хусусиятҳои хоси забони муосири англисӣ буда, унсурҳои серистеъмол ба ҳисоб мераванд ва аз тарафи ғӯянда ба зудӣ омӯхташавандаанд. Ибораҳои феълӣ дорои хусусиятҳои ба худ хосанд ва баъзан душвориро ҳангоми тарҷума намудан ба миён меоранд, зеро онҳо ғайр аз маънои аслии ҳеш бо маънои ғайриаслӣ низ кор фармуда мешаванд ва дорои самти истифодашавии васеъ ҳастанд. Ҳар як хориҷе, ки ба омӯхтани забони англисӣ шурӯъ менамояд, бевосита ҳангоми ғӯш додани нутқи зиндаи англисӣ, хондани асари дилхоҳ ё шунидани суруде бо ин забон ҳатман бо ибораҳои феълӣ рӯ ба рӯ мешавад.

АДАБИЁТ

1. Аничков, И.Е. Идиоматика идиом и идиоматика идиоматизмов (к учению о словосочетаниях) Текст. / И.Е. Аничков // Проблемы фразеологии. Исследования и материалы. – М.: Наука, 1964. – С. 37-56.
2. Ильченко, В.В. Фразовые глаголы в английском языке / В.В. Ильченко. – М., Эксмо, 2015. – 260 с.
3. Кунин, А.В. Курс фразеологии современного английского языка / А.В. Кунин. – М.: Высшая Школа, 1996. – 370 с.
4. Левицкая, Т.Р. Глаголы адвербиального значения и их перевод на русский язык / Т.Р. Левицкая, А.М. Фитерман. – М., 1964. – 250 с.
5. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: «ЭР-граф», 2011. – 1016 с.
6. Поуви Джейн. Английские фразовые глаголы и их употребление / Джейн Поуви. – М.: Высшая Школа, 1990. – 176 с.
7. Столяр, В.Г. Англо-русский тематический словарь фразовых глаголов / В.Г. Столяр. – М.: Лист-Нью, 1999. – 560 с.
8. George, J.M. Lamont. The Historical Rise of the English Phrasal Verbs / Lamont J.M. George. – New York, Harrods Publishers, 2005. – 50 p.
9. Longman Phrasal Verbs Dictionary – Pearson Education, 2000. – 623 p.
10. McCarthy Michael, O'Dell Felicity. English Phrasal Verbs in Use Advanced / Michael McCarthy, Felicity O'Dell. – Cambridge University Press, 2007. – 189 p.
11. Thim, S. Phrasal verbs: The English Verb-Particle construction and its history / S. Thim. – New York, De Gruyter Mouton, 2013. – 302 p.

ОИД БА БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ИБОРАҲОИ ФЕЪЛӢ (*PHRASAL VERBS*) ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба баъзе масъалаҳои назариявии ибораҳои феълӣ ва вижагиҳои лингвистии онҳо дар забони англисӣ бахшида шудааст. Дар он дарҷ гардидааст, ки ибораҳои феълӣ бо ҷузъҳои дигар аз қабилҳои пешоянд, зарф ва ё ҳардуи онҳо дар якҷоягӣ ташаккул меёбанд. Қайд кардан бамаврид аст, ки на ҳамаи чунин навъҳои ибораҳои феълӣ шуда метавонанд. Дар мақола, инчунин, оид ба фарқияти ибораҳои феълӣ аз дигар гурӯҳҳо, хусусиятҳои хос ва сохти мураккаби онҳо сухан меравад. Муаллиф зикр мекунад, ки пешоянд ё зарф дар пайвастагӣ бо феъл маънои асосии худро пурра аз даст дода, дар якҷоягӣ бо феълӣ сода ҳамчун воҳиди ҷудонашавандаи семантикӣ бо маънои куллан дигар амал мекунад.

Дар мақола инчунин хулосаҳои тадқиқоти муҳаққиқон низ инъикос ёфтаанд. Муаллифи мақола дар натиҷаи омӯзишу қиёс ба натиҷа расидааст, ки мувофиқи хулосаҳои бархе аз муҳаққиқон ҳамоно як феъл бо ҳамоно як ҷузъи баъдинаи худ (зарф ё пешоянд) метавонад маънои аслӣ (*literal meaning*) ё ғайриаслӣ (*non-literal meaning*) дошта бошад.

Дар бобати хусусиятҳои хоси ибораҳои феълӣ чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст, ки онҳо ба идиома монанданд. Яъне гурӯҳи якчанд калимаҳо дар шакли

ибора, ки маънои аслии хешро аз даст додаанд ва аз ҳамдигар ҷудонашавандаанд, хусусиятҳои хоси маъноии иловагӣ касб мекунад. Мо ин ё он калимаи онҳоро ба ягон вожаи дигар иваз карда наметавонем, зеро дар ин ҳолат шаклу мазмунӣ воҳид ҳалалдор мегардад.

Калидвожаҳо: забонишиносӣ, забони англисӣ, грамматикаи забони англисӣ, ибораҳои феълӣ, феълҳои сода, семантика, ҷузвҳо (пешоянд ва зарф), идиома, контекст.

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ФРАЗОВЫХ ГЛАГОЛОВ (PHRASAL VERBS) В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются некоторые теоретические вопросы фразовых глаголов и их языковые особенности в английском языке. В ней говорится, что фразовые глаголы формируются в сочетании с другими компонентами, такими как предлог, наречие или оба. Следует отметить, что не все эти типы могут быть фразовыми глаголами. В статье также рассматриваются отличия фразовых глаголов от других групп, их особенности и сложная структура. Автор упоминает, что предлог или наречие в связи с глаголом полностью теряет свое основное значение и вместе с простым глаголом выступает в качестве неразделимой семантической единицы с вполне иным значением.

В статье также отражены результаты работы исследователей. Автор статьи пришел к выводу, что в этом плане отмечена солидарность некоторых исследователей в том, что глагол со своим последующим компонентом (наречие или предлог) может иметь основное (*literal meaning*) или второстепенное (*non – literal meaning*) значение.

Что касается особенностей фразовых глаголов, то можно сделать вывод, что они похожи на идиомы. То есть группа из нескольких слов в виде фразы, которые утратили свое первоначальное значение и неотделимы друг от друга, приобретают дополнительные смысловые особенности. Мы не можем заменить тем или иным словом каким-либо другим словом, потому что в этом случае форма и содержание единицы нарушаются.

Ключевые слова: лингвистика, английский язык, грамматика английского языка, фразовые глаголы, простые глаголы, семантика, частицы (предлог и наречие), идиома, контекст.

ON SOME FEATURES OF PHRASAL VERBS IN ENGLISH

This article discusses some theoretical questions of phrasal verbs and their language features in English. It says that phrasal verbs are formed in combination with other components, such as a preposition, an adverb, or both. It should be noted that not all of these types can be phrasal verbs. The article also discusses the differences between phrasal verbs from other groups, their features and complex structure. Author states that a preposition or an adverb in connection with a verb completely loses its basic meaning and together with a simple verb, acts as an inseparable semantic unit with a completely different meaning.

The results of researchers study are also reflected in the article. In this regard, it is shown that the agreement of the conclusions of some researchers, the same verb with the same later component (adverb or preposition) can have a primary (*literal meaning*) or secondary (*non-literal meaning*) meaning.

As for the features of phrasal verbs, we can conclude that they are similar to idioms. That is a group of several words in the form of phrases that have lost their original meaning and are inseparable from each other that we cannot replace any word with any other, because in this case the form and content of the unit would be violated.

Keywords: linguistics, English language, English grammar, phrasal verbs, simple verbs, semantics, particles (preposition and adverb), idiom, context.

Сведения об авторе: Хасанов Масрур Самариддинович – докторант (PhD) первого курса отдела подготовки научных и научно-педагогических кадров Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6. E-mail: masrur.hasanov.95@gmail.com; Тел.: (+992) 907461669.

Information about the author: Hasanov Masrur Samariddinovich – a first year doctoral candidate (PhD) at the department of training of scientific and scientific – pedagogical personnel at Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiyev Str.. E-mail: masrur.hasanov.95@gmail.com; Tel.: (+992) 907461669.

Мусаллам аст, ки муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ доир ба фразеология риштаи тадқиқоти хешро босамар гузаронидаанд. Имрӯз бевосита муҳаққиқони ҷавон аз маҳсули кори онҳо ба таври назариявӣ истифода мебаранд. Тадқиқоти забоншиносон Ҳ.Мачидов, Н.Маъсумӣ, Т.Мақсудов, М.Фозилов, Ҳ.Дӯстов, М.Мирзоева, В.П.Жуков, С.М.Мезенин ва дигарон дар соҳаи илми забоншиносӣ хеле назаррас аст.

Ҳарчанд аз ҷониби забоншиносон силсилаи асарҳо, мақолаҳо ба таъъ расида бошанд ҳам, ин мавзӯ хеле доманадор буда, то имрӯз баъзе нуктаҳои возеҳнагаштаи илми мазкур мавҷуд аст.

Воҳидҳои фразеологӣ аз ду ва ё бештар вожаҳо таркиб ёфта, “сохти устувор ва семантикаи яклухти ба қисмҳо ҷудонашаванда доранд” [6, 57]. Бештари забоншиносон воҳидҳои фразеологиро устувору тағйирнаёбанда арзёбӣ мекунанд ва таъкид месозанд, ки ин навъи ифодаҳои забон ҳарчанд аз калимаҳои мустақилмаъно ташаккул ёбанд ҳам, як мафҳум ва маънои яклухтро ифода карда, ҷузъҳои онҳо дар бештари ҳолатҳо ҷудонашаванда мебошанд. Ҳамчунин, дар сарчашмаҳои илмӣ солҳои охир таъкид мегардад, ки калимаҳои таркиби фразеологизмҳо бо муродифоташон иваз намудан ғайриимкон аст, зеро дар сурати тағйир додан на фақат семантикаи яклухти воҳиди фразеологӣ аз байн меравад, балки он таркибан ҳам ҳамчун ибораи рехта қимати худро аз даст медиҳад.

Ҳамин тавр, дар забони тоҷикӣ дар қатори ибораҳои ноустувори озоди нахвӣ ифодаҳои махсуси устувор ё воҳидҳои фразеологӣ низ мавҷуданд, ки онҳо дар забон ҳамчун воҳидҳои тайёр, машҳур ва барои ҳамагон фаҳмо пайваста истифода мешаванд. Дар ин замина, воҳидҳои фразеологӣ маънои ягонро ифода намуда, дар қолаби рехтаи муайян вазифаи ягонаи синтаксисиро иҷро мекунанд. Чунин, дар мисолҳои зерин ҷудо таҳлил намудани унсурҳои таркибии воҳидҳои фразеологӣ боиси нодурустии таҳлили нахвӣи ҷумла мегардад:

Янгам ҳар саҳар маро аз **хоби ширин** бедор карда, ба об мефиристонд [24, 165].
Гули сари сабади маҷлис Алимардонбег буд... [1, 122]. Дар он ҷо **қаймоқи гап** кордонӣ ва кордориҳои сарқори нави рӯдқовӣ буд [2, 76].

Гули сари сабад – маънои мафҳумӣ ё образро ифода мекунад. Мафҳум аз образ фарқ мекунад. Образ воситаи ифодаи маънои мафҳумии забон аст, ки ба шакли эҳсосот тасвир мегардад. Масалан, гули сари сабад ба маънои одамон ифода ёфтааст: 1. Бехтарин; 2. Гулчин; 3. Мунтахаб. Ин ифодаи эҳсосот дар шакли образ ифода шудааст, тарзи дигари ифодаи маъно, тарзи волотарини эҳсосот образ аст.

Дар забони тоҷикӣ баробари истифодаи тавсифҳои озод, ҳамзамон, воҳидҳои фразеологӣ тавсифӣ низ воҷеҳанд. Чунин ном гирифтани ин навъи воҳидҳои фразеологӣ ба нисбати он аст, ки нақши асосиро дар созмони ифода тавсиф мебозад. Мувофиқи ақидаи забоншинос Ҳ.Мачидов: “Воситаҳои тасвири бадеӣ низ ба воҳидҳои фразеологӣ табдил ёфта метавонанд, дар ин маврид онҳо на фақат дар қолаби ифодаҳои устувор маъноҳои яклухтро ифода мекунанд, балки ба қатори воҳидҳои доимии забон низ дохил мегарданд. Маҳз ҳамин хусусияти доимӣ будан, яъне ба тамоюли умумихалқӣ соҳиб шудани чунин воситаҳои тасвири бадеӣ нишонаи ба воҳидҳои фразеологӣ гузаштани онҳост” [17, 20]. Тавсиф бошад, сифатчинӣ ё васфи ягон хусусияти назарраси ашё ё ҳодисаву воқеа мебошад [7, 76]. Дар воҳидҳои фразеологӣ тавсифӣ аксаран паҳлуи муҳимми ашё ба туфайли калимаи махсус зикр шуда, маҳз ҳамон унсур дар таркиби воҳиди фразеологӣ ба маънои маҷозӣ кор фармуда мешавад. Масалан, дар ҷумлаҳои зайл ҷузъи дуҷумлаи воҳидҳои фразеологӣ тавсифӣ берун аз маънои муқаррари лугавӣ худ истифода шудаанд:

Дар ин гуна вақтҳо ягона тасаллибахши он ҷуфтронон, ки бо маҷбурияти зиндагӣ **хоби ширинро** тарк карда, дар шаби тор кор мекарданд, сурудхонӣ буд [2, 156].

Пас аз итминон додани Соколов онҳо – Хусейнҷон ва Мирзо Бахриддин **дӯсти обногузар** ва асрордони ҳамдигар шуданд [8, 159]. Вай метавонад ба он таънаву надоматҳо **ҷавоби талх** гардонад [11, 258].

Дар воҳидҳои фразеологӣ тавсифӣ ба ҷуз аз ифодаи маъноҳои мафҳумӣ, эҳсосотӣ, ифоданокӣ, баҳогузорӣ ва ғайра, инчунин, ифодаи образи алоҳида низ ба мушоҳида мерасад. Нависанда барои тасвир кардани воқеа, касе ё чизе гоҳо хусусиятҳои назарраси онро ба таври мутантан, пуробуранг, бо тобишҳои эҳсосотӣ ва образнок дар қолаби ифодаи рехта нишон медиҳад. Ҳамин гуна муайянкунандаи бадеӣ, ки муҳимтарин хусусиятҳои шайъро ба тариқи тавсиф таъкид менамояд, образ номида мешавад. Ба таври дигар, образ дар воҳиди фразеологӣ инъикоси равшан ва як андоза аз буди муқаррарӣ бештари ашё ва ҳодиса мебошад. Ба қавли забоншиноси рус С.Мезенин: “Воҳидҳои забон – морфемаҳо, калимаҳо ва ибораҳои озод образнокиро ифода намеkunанд. Муносибати онҳо бо ҳодисаҳои ҳаёти воқеӣ бештар характери ишоратӣ дорад. Дар ин самт ифодаҳои ҷудогона ва устувор, ки ашёро воқеӣ инъикос карда метавонанд, образнок мешаванд” [19, 48-57]. Масалан, дар воҳидҳои фразеологӣ зерин ифодаи образҳои **зебӣ, барвакт** ва **гӯшхарош** ба тавассути воҳидҳои фразеологӣ тавсифии **сайқали рӯи замин, сари субҳ** ва **сухани саҳт** тасдиқи назарияи болост:

Доду бедод, **сайқали рӯи замин**, шаҳри Самарқанд, ба дасти урус гузашт [11, 43]. Миробид **сари субҳ** хеста қабристон рафт [11, 280]. **Сухани саҳтро** бардошта наметавонад ва бинобар он аз ҳурдӣ одат кардааст...[12, 206].

Сайқали рӯи замин – шаҳри нотақрори рӯи замин, ягона, номдор, бештарин, яъне ин образ аст, тарзи ифода кардан аст. Як чизи нодир назокатро ифода мекунад. Пас, образро эҳсос меkunанд, онро ифода кардан мушқил аст. Образ дар забон ҳам дар адабиёт ҳам усули ифодаи маъноӣ махсус ба ваҷҳ оваранда, мафтункунандаро инъикос мекунад. Образро мусикишинос дар сурудаш, адабиётшинос дар ҷумлаҳои ифода мекунад. Аз ҳамин нуқтаи назар воситаҳои ифода гуногун шуда метавонанд: воситаҳои тасвири бадеӣ – ташбеҳ, тавсиф, истиора ва он маъноро ифода мекунад ва он маъноӣ эҳсосотӣ-экспрессивро дорост.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки воҳидҳои фразеологӣ тавсифӣ аксаран бо буранги махсуси бадеӣ, тобишҳои иловагӣ эҳсосотӣ ва бо образи махсус истифода мешаванд. Аз дарки маъноӣ ягонаи онҳо маълум мешавад, ки мундариҷаи маъноӣ фразеологизмҳои тавсифӣ хеле пуробуранг аст. Ба андешаи мо, маҳз ифодаи образ дар шакли мутантан ва омехта бо дигар унсурҳои маъноӣ мундариҷаи маъноӣ тавсифи фразеологиро пуробуранг мегардонад. Чунончи, **сухани гузаро** ба маъноӣ «сухани таъсирбахш», **хаёли хом** “андешаи беоқибат”, **андоми турш** “чехраи нохуш, таъби гирифта” ва монанди инҳо:

Ҷанги соли 1868 бори дигар собит гардонид, ки давлати пушавкати Русия шамшери бурро ва **сухани гузаро** дорад [10, 49] ... як **хаёли хом**, Нурулло ба киву ба чи умед мебандад? [10, 110]. Моҳрӯ ўро бо **андоми турш** ва суҳанони нимғурмаи ношунаво истикбол кард [10, 181].

Тавре аз таҳлилҳо бармеояд, воҳидҳои фразеологӣ тавсифӣ бештар дар қолаби ибораҳои исмиӣ изофӣ образро ифода менамоянд. Образи таркиби ҷунин воҳидҳои фразеологӣ дар нисбати дигар гурӯҳҳои ифодаҳои рехта як андоза равшан ва табиист. Бори ифодаи образ дар фразеологизмҳои тавсифӣ бар дӯши ҳамон калимаест, ки маъноӣ маҷозӣ гирифтааст. Ифодаи образ дар воҳидҳои фразеологӣ тавсифӣ бо дигар унсурҳои маъноӣ, ки дар мундариҷаи маъноӣ воҳиди фразеологӣ ҳобидаанд, сурат гирифта, дар асоси ҷунин мувофиқат мазмуну маъноӣ ягонаи фразеологизм таъмин мегардад. Чуноне ки профессор Ҳ.Маҷидов қайд мекунад: “Воҳидҳои фразеологӣ дар қолаби муайяни таърихан шаклгирифтаи худ маъноҳои гуногун, буранги бадеӣ ва тобишҳои экспрессивро ифода карда метавонанд. Маҷмӯи ҳамаи ин маъноҳо ва оҳангу тобишҳои муҳталифи ҳиссӣ экспрессивӣ, ки воҳидҳои фразеологӣ ифода мекунад, мазмунӣ онҳоро ташкил медиҳад” [17, 21]. Назарияи мазкурро дар тавсифҳои фразеологӣ мазкур ба ҳубӣ мушоҳида кардан мумкин аст: **тағи гап** ишора ба “асли мақсад”, **дили шаб** “нима, нисфи шаб”, **рӯзи сиёҳ** “зиндагии пурғам” ва ғайра:

... мардуми аз **таги гап** беҳабар бовар мекунанд ва онҳо дар ҳар ҳолат аз **об хушк мебароянд** [13, 44]. Соҳибаро чег зада мебаровард, дар **дили шаб** аз миёни киштзорҳо гузашта, сар-сари ёлаҳо ба дуриҳо мерафтанд... [20, 9]. Ҳамин тавр, бо одаме, ки як умр аз дасти вай айшаш талх гашт, шинос шуд, шиносӣ бо **рӯзи сиёҳ**, бо бахти бадаш [20, 116].

Ба таври дигар, ифодаи образ дар воҳидҳои фразеологӣ тавсифӣ инъикоси пуробурангии ҳамон сифати муқаррарии ашёву ҳодиса буда, бо ёрии калимаи маҷозмаъно сурат мегирад. Дар натиҷа калимаи маъмур бо ҷузъи якуми ифода, ки маънои луғавӣ дорад, маънои яклукhti воҳиди фразеологиро ба вучуд оварда, ифода дар умум ба ашёи муайян ишорат мешавад. Воҳидҳои фразеологӣ маънои мафҳумӣ, маънои ишоратӣ, баҳодихӣ, эҳсосотӣ доранд. Маънои воҳидҳои фразеологӣ бо чанд усул ифода мешавад: эксперессивӣ, эҳсосот, образ ва дар охир маъно медиҳад. Образ воситаи тайёри забонӣ аст. Образ маъно нест. Маъно усулест, ки маъноро ифода месозад. Тавсиф образ аст, вале маъно месозад. Образ дар сурати илова кардан ба вучуд меояд.

“Барои ба вучуд омадани маънои яклукhti фразеологизм зарур аст, ки тамоми воҳиди фразеологӣ, ки асоси образнокӣ дорад, ба ин ё он ашёи олами воқеӣ нигаронида шуда бошад. Дар баробари ин, танҳо образ, ки дар заминаи воҳиди фразеологӣ ҳобидааст, ашёи ифодашавандаро мефаҳмонад, яъне дар ин ҳолат он вазифаи ишоратиро ба худ касб мекунад [5, 103-113, 107]. Чунинчи:

Мушарраф оҳиста ва бо **дили кашол** аз ҷой бархост [20, 126]. Гуфтам-ку, ту **мусичаи бегуноҳ** нестӣ [20, 208]. Холаи Зулайхою Бунафша аз **қисмати талхи** фарзандон ҳасрат карда мегиристанд [22, 49].

Бо образи махсус ифода ёфтани воҳидҳои фразеологӣ тавсифӣ аз мавҷудияти баҳодихӣҳои гуногун нисбат ба мафҳум дар онҳо дарак медиҳад. Дар ин нисбат, гурӯҳе аз тавсифҳои фразеологӣ дар худ маъноҳои эҳсосотии мухталифро инъикос менамоянд. Ифодаи маънои эҳсосотӣ яке аз нишонаҳои асосии фарқкунандаи воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ ва махсусан фразеологизмҳои тавсифӣ мебошад. Мувофиқи ақидаи муҳаққиқи риштаи фразеология Ҳ.Мачидов: “Дар байни тобишҳои гуногуни услубии воҳиди фразеологӣ, махсусан, баҳодихӣ ба мафҳуми ифодашаванда, ё ин ки характеристикаи мусбат ё манфии он мафҳум мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Воҳиди фразеологӣ бо маънои худ на фақат ин ё он мафҳумро ифода мекунад, балки муносибати ғуянда, баҳои ӯро нисбат ба он мафҳум низ дар бар гирифтааст” [17, 23]. Чунинчи, дар воҳидҳои фразеологӣ тавсифии зерин образи дохилии онҳо ҳам дар шакли мусбат ва ҳам манфӣ ифода ёфтааст:

– Вой бар ҳоли ман! – Ёдгор мегуфт, - дар он сурат ҳамаи умедҳо ба навмедӣ, ҳамаи **хаёлҳои ширин** ба талхкомӣ ва ҳамаи муҳаббат ба ҳасрат бадал хоҳад гардид [1, 115]. ... «ман аз ҳамин **гапи хунуки** шумо безор шудам, бас кунед!» мегуфту мемонд [3, 13]. Соколов ба вазъияти нугувор афтад ҳам, ба ҷои суханҳои тумтароқу **ваъдаи хушқу холи** мегуфт... [23, 173]. Прораб ӯро нимғурма **ҳақорати обдор** дод [23, 193].

Ҳамин тариқ, ифодаи образ дар воҳидҳои фразеологӣ тавсифӣ яке аз нишонаҳои муҳимтарини онҳо мебошад. Маълум мегардад, ки дар ин навъи воҳидҳои фразеологӣ образ бо роҳи инъикоси бештари аломату хусусияти ашёву ҳодиса ифода меёбад. Чунин инъикос метавонад бо дигар унсурҳои маъноӣ сурат гирифта, баҳодихӣҳои гуногунро ифода кунад.

Адабиёт

1. Айнӣ, С. Дохунда / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 432 с.
2. Айнӣ, С. Ёддоштҳо / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – Ҷ.1-2. – 432 с.
3. Ақобиров, Ю. Дунё ба умед / Ю. Ақобиров. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 336 с.
4. Дӯстов, Ҳ. Воҳидҳои фразеологӣ ташбеҳӣ дар забони адабии муосири тоҷик / Ҳ. Дӯстов. – Душанбе, 2014. – 186 с.
5. Жуков, В.П. Роль образности (метафоричности) в формировании целостного значения фразеологизма / В.П. Жуков // Проблемы фразеологии и задачи её изучения в высшей и средней школе. – Вологда, 1967. – С.103-113.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1982. – Ҷ.1. – 462 с.

7. Зеҳнӣ, Т. Санъати суҳан / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 304 с. 104 с.
8. Икромӣ, Ҷ. Сафар - Махсум дар Бухоро / Ҷ. Икромӣ. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 224 с.
9. Камолиддинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 185 с.
10. Кӯҳзод, Ҷ. Ҳам кӯҳи баланд, ҳам шаҳри азим / Ҷ. Кӯҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 320 с.
11. Кӯҳзод, Ҷ. Роҳи паси агба / Ҷ. Кӯҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 384 с.
12. Кӯҳзод, Ҷ. Як рӯзи дароз, рӯзи бисёр дароз / Ҷ. Кӯҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 192 с.
13. Кӯҳзод, Ҷ. Ҳайчо: Роман. Нашри мукамал / Ҷ. Кӯҳзод. – Душанбе: Адиб, 2015. – 416 с.
14. Маджидов, Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х. Маджидов. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 406 с.
15. Мақсудов, Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара / Т. Мақсудов. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 160 с.
16. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 2007. – 242 с.
17. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.
18. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – 296 с.
19. Мезенин, С.М. Образность как лингвистическая категория / С.М. Мезенин // Вопр. языкознания. – 1983. – №6. – С.48-57.
20. Мирзоев, К. Нишони зиндагӣ / К. Мирзоев. – Душанбе: Адиб, 1993. – 496 с.
21. Мирзоева, М.М. Воҳидҳои фразеологии асарҳои С.Айнӣ ва усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони русӣ / М.М. Мирзоева. – Душанбе: Матбуот, 2008. – 160 с.
22. Муҳаббати Юсуф. Пайванди шикаста / Муҳаббати Юсуф. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 192 с.
23. Ниёзӣ, Ф. Сарбозони бешлох / Ф. Ниёзӣ. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 360 с.
24. Улуғзода, С. Субҳи ҷавонии мо / С. Улуғзода. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 378 с.
25. Фарҳанги ғушҳои ҷанубии забони тоҷикӣ / Мураттибон М.Маҳмудов, Ғ.Ҷӯраев, Б.Бердиев; Муҳаррири масъул А.Мирбобоев. – Душанбе, 2012. – 946 с.
26. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ / М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1975. – Ҷ.1. – 368 с.
27. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта / М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1964. – Ҷ.2. – 802 с.
28. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта / М. Фозилов. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. – Ҷ.1. – 952 с.

ИФОДАИ ОБРАЗ ДАР ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ТАВСИФӢ

Муаллифи мақола дар асоси маводи асарҳои бадеии гуногун оид ба ифодаи образ дар воҳидҳои фразеологии тавсифӣ маълумоти муфасссал дода, дар асоси мисолҳои мушаххас ибораҳои рехтаи ифодаи образро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Ифодаи образ дар воҳидҳои фразеологии тавсифӣ як гурӯҳи калони захираи фразеологии забони тоҷикиро ташкил медиҳанд.

Тавре аз таҳлилҳо бармеояд, воҳидҳои фразеологии тавсифӣ бештар дар қолаби ибораҳои исмии изофӣ образро ифода менамоянд. Образи таркиби чунин воҳидҳои фразеологӣ нисбати дигар гурӯҳҳои ифодаҳои рехта як андоза равшан ва табиист. Бори ифодаи образ дар фразеологизмҳои тавсифӣ бар души ҳамон калимаест, ки маънои маҷозӣ гирифтааст. Ифодаи образ дар воҳидҳои фразеологии тавсифӣ бо дигар унсурҳои маъноӣ, ки дар мундариҷаи маъноии воҳиди фразеологӣ ҳобидаанд, сурат гирифта, дар асоси чунин мувофиқат мазмуну маънои ягонаи фразеологизм таъмин мегардад. Назарияи мазкурро дар тавсифҳои фразеологии мазкур ба ҳубӣ мушоҳида

кардан мумкин аст: **таги гап** ишора ба “асли мақсад”, **дили шаб** “нима, нисфи шаб”, **рӯзи сиёҳ** “зиндагии пурғам” ва ғайра:

Ба ибораи дигар, ифодаи образ дар воҳидҳои фразеологии тавсифӣ инъикоси пуробурангии ҳамон сифати муқаррари ашёву ҳодиса буда, бо ёрии калимаи маҷозмаъно сурат мегирад. Дар натиҷа калимаи мазкур бо ҷузъи якуми ифода, ки маънои лугавӣ дорад, маънои яклухти воҳиди фразеологиро ба вучуд оварда, ифода дар умум ба ашёи муайян ишорат мешавад. Воҳидҳои фразеологӣ маънои мафҳумӣ, маънои ишоратӣ, баҳодиҳӣ, эҳсосотӣ доранд. Маънои воҳидҳои фразеолгӣ бо чанд усул ифода мешавад: эксперессивӣ, эҳсосот, образ ва дар охир маъно медиҳад. Образ воситаи тайёри забонӣ аст. Образ маъно нест. Маъно усулест, ки маъноро ифода месозад. Тавсиф образ аст, вале маъно месозад. Образ дар сурати илова кардан ба вучуд меояд.

Ҳамин тариқ, ифодаи образ дар воҳидҳои фразеологии тавсифӣ яке аз нишонаҳои муҳимтарини онҳо мебошад. Маълум мегардад, ки дар ин навъи воҳидҳои фразеологӣ образ бо роҳи инъикоси бештари аломату хусусияти ашёву ҳодиса ифода меёбад. Чунин инъикос метавонад бо дигар унсурҳои маънои сурат гирифта, баҳодиҳии гуногунро ифода кунад.

***Калидвожаҳо:** ифодаи образ, воҳидҳои фразеологии тавсифӣ, унсурҳои маъноӣ, маънои мафҳумӣ, маънои ишоратӣ, баҳодиҳӣ, эҳсосотӣ.*

ВЫРАЖЕНИЕ ИЗОБРАЖЕНИЯ В ОПИСАТЕЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ

Основываясь на материалах различных произведений искусства, автор статьи предоставляет подробную информацию о выражении изображения в описательных фразеологических единицах, а также на основе конкретных примеров анализирует поток выражений изображения. Выражение изображения в описательных фразеологических единицах образует большую группу фразеологических ресурсов таджикского языка.

Согласно анализу, описательные фразеологизмы часто выражают образ в виде дополнительных именных фраз. Образ композиции таких фразеологизмов несколько более четкий и естественный, чем у других групп выражений. Бремя изображения в описательной фразеологии лежит на слове, которое приобрело переносное значение. Выражение изображения в описательных фразеологических единицах осуществляется с помощью других семантических элементов, которые лежат в семантическом содержании фразеологической единицы, и на основе такого соответствия обеспечивается единообразное значение фразеологии. Эту теорию можно ясно увидеть в следующих фразеологических описаниях: она относится к «сущности цели», сердцу ночи, «полночи», «темному дню», «печальной жизни» и т. д.:

Другими словами, выражение изображения в описательных фразеологических единицах является ярким отражением того же нормального качества вещей и событий и осуществляется с помощью образного слова. В результате слово с первым компонентом выражения, имеющее лексическое значение, создает целостное значение фразеологизма, а выражение в целом относится к конкретному объекту. Фразеологические единицы имеют концептуальное, образное, оценочное, эмоциональное значение. Значение фразеологизмов выражается несколькими способами: выразительным, эмоциональным, образным и, наконец, осмысленным. Имидж является средством языковой подготовки. Изображение не имеет значения: значение - это способ выражения значения. Описание это изображение, но оно имеет смысл. Изображение создается путем добавления.

Таким образом, выражение изображения в описательных фразеологических единицах является одной из их важнейших особенностей. Оказывается, что в этом типе фразеологических единиц изображение выражается в большей степени отражения признаков и характеристик вещей и событий. Такое отражение может иметь место с другими семантическими элементами и выражать различные оценки.

Ключевые слова: образное выражение, дескриптивные фразеологизмы, семантические элементы, концептуальное значение, образное значение, оценка, эмоциональность.

EXPRESSION OF THE IMAGE IN DESCRIPTIVE PHRASEOLOGICAL UNITS

The author of the article, based on the materials of various works of art, provides detailed information on the expression of the image in descriptive phraseological units, and also analyzes the flow of image expressions based on specific examples. The expression of the image in descriptive phraseological units forms a large group of phraseological resources of the Tajik language.

According to the analysis, descriptive phraseological units often express the image in the form of additional nominal phrases. The image of the composition of such phraseological units is somewhat more distinct and natural than that of other groups of expressions. The burden of the image in descriptive phraseology lies with the word, which has acquired a figurative meaning. The expression in descriptive phraseological units is carried out with the help of other semantic elements that lie in the semantic content of the phraseological unit, and on the basis of such correspondence a uniform meaning of phraseology is provided. This theory can be clearly seen in the following phraseological descriptions: it refers to the "essence of the goal", the heart of the night, "midnight", "dark day", "sad life", etc.:

In other words, the expression of the image in descriptive phraseological units is a vivid reflection of the same normal quality of things and events and is carried out using a figurative word. As a result, the word with the first component of the expression, which has a lexical meaning, creates the integral meaning of phraseologism, and the expression as a whole refers to a specific object. Phraseological units have conceptual, figurative, evaluative, emotional meaning. The meaning of phraseological units is expressed in several ways: expressive, emotional, imaginative and, finally, meaningful. Image is a means of language training. The image does not matter: value is a way of expressing value. The description is an image, but it makes sense. The image is created by adding.

Thus, the expression of the image in descriptive phraseological units is one of their most important features. It turns out that in this type of phraseological units the image is expressed in a greater degree of reflection of the signs and characteristics of things and events. Such a reflection can take place with other semantic elements and express various evaluations.

Keywords: *figurative expression, descriptive phraseological units, semantic elements, conceptual meaning, figurative meaning, assessment, emotionality.*

Сведения об авторе: Убайдуллаева Мавзунахон Азамовна – докторант (Phd) – кафедры современного таджикского литературного языка Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел: (+992)929707557. E-mail: mavzunakhon@list.ru

Information about the author: Ubaydullaeva Mavzunakhon Azamovna - doctoral candidate (Phd) - department of modern Tajik literary language of the Tajik national University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Avenue. phone: (+992)929707557. E-mail: mavzunakhon@list.ru

Диалектизмҳои семантикӣ калимаҳои менаманд, ки аз нигоҳи таркиби овозӣ бо вожаҳои забони адабӣ якхела бошанд ҳам, аз ҷиҳати маънӣ мансуб ба шеваҳои лаҳҷаҳои ҷудогона буда, дар ҳавзаҳои алоҳидаи ҷуғрофӣ истеъмоли меёбанд [12, 120]. Аз ин пештар оид ба ин навъи вохидҳои луғавӣ дар лаҳҷаҳои маҳаллӣ Ф. П. Филин низ ҳамин гуна арзи ақида карда буд [8, 38]. Баъдтар М. И. Фомина дар ин бобат чунин қайд кардааст: «Диалектизмҳои семантикӣ калимаҳои менаманд, ки аз лиҳози навишт ва талаффуз бо калимаҳои забони адабӣ мувофиқат меkunанд, аммо аз ҷиҳати ифодаи маънӣ аз онҳо ҷудо шуда меистанд. Ин хели диалектизмҳо аз рӯи муносибат бо унсурҳои забони адабӣ силсилаи калимаҳои омонибро ташкил медиҳанд» [9, 172]. Аз ин мебарояд, ки диалектизмҳои семантикӣ: а) зимни тафовути маънои луғавии калимаҳои лаҳҷавӣ аз калимаҳои ҳамшакли меъёрии худ онҳо ба зухур меоянд; б) як гурӯҳи муайяни калимаҳои меъерӣ дар лаҳҷаҳои маҳаллӣ маънои дигар пайдо меkunанд, ки миёни маънии аввалаву баъдии онҳо ҳеҷ гуна умумият боқӣ наменонад; в) баъзан калимаҳои лаҳҷавӣ бо калимаҳои меъерӣ аз ҷиҳати овозӣ тасодуфан монандӣ пайдо меkunанд, ҳарчанд ки маънии онҳо гуногун аст.

Диалектизмҳои семантикӣ дар асарҳои бадеӣ дар мавридҳои зарурӣ ҷо-ҷо ба кор мераванд, ки намунаи инро метавон аз асарҳои ҳама адибони тоҷик, бахусус Ҷ. Икромӣ, Р. Ҷалил, Ҳ. Карим, П. Толис, Сорбон, Абдулҳамид Самад, Гулрухсор ва дигарон пайдо намуд. Номии Б.Раҳимзода низ дар ҳамин радиф қарор дорад.

Боқӣ Раҳимзода, зиёд набошад ҳам, дар асарҳои назмӣ ва ҳам насрии худ дар мавриди тасвири ҳодисоти олами воқеӣ чун воситаи хуби муассир ифода кардани суҳан аз ин навъи диалектизмҳо доништа ва бо ниятҳои услубӣ истифода кардааст. Барои мисол калимаҳои **чевар** ва **шӯриш**ро аз шеърҳои «Марҳамат» ва «Барфнома»-и ӯ намуна меорем, ки ин ду вохиди нутқ дар ин шеърҳо махсус мавриди истеъмоли худро доранд.

Вожаи **шӯриш** дар луғати С. Айни ба маънии «ғавғои умумӣ ба муқобили ҳукумат ё ҷанги табақаи иҷтимоӣ» [2, 488] ва дар ҷилди дууми «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънии «ошӯб, ғайри, балво, ҷанг» ва боз ҷанг маънии дигар оварда шудааст [11, 610]. Дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» ин калима «восстание, ҷанг, бунт» тарҷума гардидааст [10, 757], ки ин тавзеҳи ҳамон маъниҳои тоҷикии он аст. Вале дар лаҳҷаи водии Рашт вожаи мазкур ба гунаи **шӯриш / шуръш** дар маънии «бӯрон, тундбод, дама, ғайриҳои барфӣ» истеъмоли меёбад [5, 931]. Боқӣ Раҳимзода низ онро ба ҳамин маънии лаҳҷавиаш рӯи кор овардааст:

Зимистон буд, ёрам пива нӯшид,
Хунук шуд, ҷомаи манро бипӯшид.
Маро медид дар оғӯши сармо,
Ба рӯям мисли **шӯриш** меҳурӯшид [7, 121].

Калимаи **чевар** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва луғати С. Айни зикр наёфтааст, вале дар забони муосири тоҷик ба маънии «дӯзандаи моҳир» роиҷ будани он ба касе пӯшида нест. Мураттибони «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» онро «руководельница, мастерица в вышивании и шитье» тарҷума кардаанд [10, 704], ки ин дар асоси ҳамон маънии умумитоҷикии калимаи мазкур сурат гирифтааст. Аммо дар лаҳҷаи водии Рашт вай маънии «ҷусту ҷолок, зебо, ҳушёр, зирак, уҳдабаро»-ро ифода мекунад. Дар «Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» ишора ба лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб низ бо ҳамин маънӣ оварда шудааст [5, 833]. Боқӣ Раҳимзода ин вожаҳо бо ҳамон маънии маҳаллиаш ба кор бурдааст:

...Наздашон як писарчаи **чевар**,
Ҳаст Қурбон ба пешвози падар... [6, 57].

Бо вучуди он ки диалектизмҳои **шӯриш** ва **чевар** унсурҳои меъерӣ нестанд, дарки маънию муҳтавои онҳо дар мисраҳои боло ба хонанда мушкилӣ пеш намеорад. Зеро

дар иртиботи қавӣ бо дигар воҳидҳои луғавӣ оварда шудани диалектизмҳои мазкур аз ҷониби шоир фаҳмиши маънии онҳоро осон сохтааст.

Калимаи **туғ** дар луғати С. Айни ба қайд гирифта нашудааст, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бошад, «номи як навъи дарахт» шарҳ ёфтааст [11, 383]. Дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» ин вожа бо ишораи **уст** бо якчанд маънӣ тарҷума гардидааст, ки яке аз он маъниҳо «знамя» мебошад [10, 610]. Воқеан, бояд гуфт, ки дар лаҳҷаи водии Рашт низ **туғ**, ғайр аз номи дарахт, боз дар ифодаи мафҳуми «парчам» ҳам ба кор меравад, ки маҳз бо ҳамин маъниаш ҳамчун диалектизми семантикӣ шинохта мешавад. Бокӣ Раҳимзода дар ҳикояи «Паҳлавонии Мирзо» онро дар мавриди тасвири ғоратгариҳои Фузайл Махсум бо ҳамин маънии лаҳҷавиаш истифода намудааст:

Номи қишлоқаш Метаниёнро Шеробод номида, **туғ** бардошту «давр-даври Фузайл»-гуфт [7, 173].

Ҳамин ҳодиса дар калимаҳои **тал** ва **палла** ҳам ба мушоҳида мерасад. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» **тал** «пушта, теппа, кӯҳи паст» [11, 310] ва **палла** «кафаи тарозӯ» [11, 20] маънӣ шудаанд. Ин ду калима дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» ҳам бо ҳамин маъниҳои боло тарҷума гардидаанд [10, 20, 452]. Аммо дар лаҳҷаи водии Рашт **тал** «амад» ва **палла** мафҳуми «соҳа»-ро ифода мекунанд, ки ин маъниҳо дар «Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» зикр наёфтаанд. Бокӣ Раҳимзода онҳоро маҳз бо ҳамон маъниҳое, ки дар лаҳҷаи зодгоҳи худӣ ӯ роиҷанд, дар қиссаи «Қассосгирии Соқӣ» ба кор андохтааст:

...Ба ёрии аскарони сурхи қалъабандшудаи Ғарм ба воситаи Сурхоб бо **талҳо** аскарӣ бисёре дохили Ғарм шудааст [7, 155].

Меғӯянд, ки агар ҳар кас ҳамроҳи Мирзо ба кор тоб оварад, дар ҳар **палла** кор меояд [7, 164].

Маънии вожаҳои **аловхона** ва **хӯр** дар забони адабии тоҷик ба ҳама маълум аст. Дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» калимаи якум бо ишораи **разг.** «кочегарка» [10, 34] ва дуҷум «еда, питание» [10, 669] тарҷума гардидаанд. Лекин **аловхона** дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ғайр аз маъноҳои дигар, ки дорад, боз ба маънии «меҳмонхона» [5, 57] ва **хӯр** дар ғӯйиши мардуми зодгоҳи худӣ адиб ба маънии «дон, ғаллаи тухмӣ ва ҳам бандҳои дар рӯи хирман пошдодашудаи ғалла» истеъмол меёбанд. Бокӣ Раҳимзода ин ду воҳиди луғавиро дар ҳикояҳои «Улав» ва «Хирман» дар сухани тасвирии худ ба қалам додааст. Азбаски ӯ хусусияти умумиточикӣ надоштани онҳоро хуб медонист, якеро дар қавсӣ ва дигареро дар дохили матн маънӣ кардааст:

Дар назди масҷиди қишлоқ аспҳоро баста, **аловхона** (меҳмонхона) даромаданд [7, 184].

Вақте ки гандумпоя дар зерӣ чапар даромад, вайро **хӯр** меноманд [7, 178].

Зимни истифода аз диалектизмҳои **аловхона** ва **хӯр** дар мисолҳои боло адиб ду ҳадаф дорад: якум, хостааст, ки айнияти тасвири таъмин созад, дуҷум, макони зухуроти ҳодисаҳоро, ки қисмати ҷанубии Тоҷикистон аст, ба хонанда бозгӯ наояд.

Феълҳои **фурувардан** ва **сиҳ кардан**, ки яке дар шакли сода ва дигаре дар шакли таркибӣ сурат гирифтаанд, низ дар лаҳҷаи водии Рашт хусусияти семантикӣ зоҳир мекунанд. Зеро онҳо ба ҷуз маънии адабӣ боз маъниҳои лаҳҷавиро ҳам ифода карда метавонанд, ки он маъниҳо зимни маҷоз сар задаанд: **фурувардан** (сахт задан, кӯфтан) ; **сиҳ кардан** – аз тарс ду ғӯшро рост кардани ҳар ё асп. Калимаҳои мазкур бо маъниҳои боло ҳудуди васеи интишор надоранд ва тамоми лаҳҷаҳои ҷанубиро фаро намегиранд. Шояд аз ҳамин ҷиҳат бошад, ки дар «Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» ба қайд гирифта нашудаанд. Воқеан, ин калимаҳо дар луғатҳои С. Айни ва В.С. Расторгуева низ зикр наёфтаанд, вале дар лаҳҷаҳои тоҷикони Бухоро бо ҳамон маъниҳои фавқ истеъмол ёфтани онҳо дар «Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро» ишора гардидааст [4, 201, 222]. Дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» калимаи **фурувардан** бо якчанд маънӣ тарҷума шудааст, ки яке аз он маъниҳо зерӣ ишораи услубии **пер.** «ударить кулаком» мебошад [10, 636]. Таркиби **сиҳ кардан** ҳам дар ин луғат мавриди қайди махсус қарор ёфта, чун як моддаи алоҳида «состоразивать уши, насторазиваться»

тарчума гардидааст [10, 549]. Чунон ки мебинем, ин тарчумаҳо дар асоси ҳамон маъниҳои дар лаҳҷаҳои Рашт ва Бухоро доштаи онҳо рӯидаанд.

Боқӣ Раҳимзода аз диалектизми **фурувардан** дар қиссаи «Паҳлавони Мирзо» ба ҳангоми тасвири манзараи «чанг»-и як паҳлавони Фузайл бо «лашкари каду» ва аз **сик кардан** дар ҳикояи «Хирман» дар мавриди ба қалам овардани ҳолати тарсолуди хари Мирзо аз ногаҳон пайдо шудани сиёҳие дар рӯи роҳаш кор гирифтааст. Дар ҳар ду маврид ҳам диалектизмҳои мазкур чун воситаи хуби тасвир сатҳи эмотсияи сухани адибро, ки иборат аз ба ҷунбиш овардани завқи рӯҳии хонанда мебошад, боло бардоштаанд:

Паҳлавони худношиноси Фузайл...гурзро ба чилва дароварда ва ба сари ҳар каду, ки **мефурувард**, донаҳояш дар ҳаво пош меҳӯрданд [7, 176].

Ҳар аз ногаҳон пайдо шудани сиёҳии болои роҳаш ду гӯшаи **сик карду** баъд чунон ҷуфтак зада парид, ки амакаш (амаки Соқӣ – С. С.) монанди банди қаҳбеда аз болои ҳар канда шуда, ба даруни ҷӯй сарозер афтид [7, 181].

Калимаи **солик** дар адабиёти классикӣ ба маънии «роҳрав, пайрав, мусофир, ғариб» ба қалам рафтааст [10, 258] ва дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» бо ишораи услубии **кн.** «идуший, путешествующий» тарчума шудааст [10, 553]. Дар луғати нимтафсилии С.Айнӣ ҳам ин калима ба ҳамон маънӣ тавзеҳ ёфтааст [2,355]. Дар «Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» ба гунаи **солък** дар маънии «лонаи занбӯри сиёҳ» зикр гардидааст [5627]. Дар ҳақиқат, **солик** лоначаи гулӯлашакли сипсиёҳ аст, ки онро ҳуди занбӯр барои гузоштани тухм месозад ва дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ҳар чизи сиёҳ, аз қабилӣ чашм, абрӯ ва мӯи инсонро ба он ташбеҳ медиҳанд.

Боқӣ Раҳимзода вожаи мазкурро дар ҳикояи «Писари Абдулло» дар мавриди тасвири сифати Назрия чун воситаи хуби характеристикаи персонажи ҳикоя бо ҳамон маънии лаҳҷавиаш истифода кардааст:

Дар синфи шашум Назрия ном духтаре меҳонд. Ниҳоят зебо, чашмони шахло, мӯйҳои ҳамчун **солики** занбур сиёҳ, рӯи монанди шир сап-сафед дошт [7, 194].

Дар ин мисол бо калимаи **занбӯр** дар таркиби як ибора (**солики занбӯр**) ҷо дода шудани диалектизми **солик** аз ҷониби адиб аз он шаҳодат медиҳад, ки ӯ хусусияти лаҳҷавӣ доштани онро медонист ва бо мақсади ба хонанда мушкул нагардидани дарки маънии он вожаи **занбӯрро** ба сифати унсури тавзеҳӣ овардааст

Вожаи **покиза** чун сифат дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» «соф, тоза, хуб, неку, покдоман» [11, 80] ва дар луғати С.Айнӣ «тоза, соф, бегубор, бечирк» [2, 297] маънӣ карда шудааст, ки тарҷумаи он дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» «чистый, опрятный» мебошад [10,472]. Аммо дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ, илова бар ин, моҳияти зарфӣ пайдо карда, маънии «пурра, тамоман, бартамом»-ро ҳам ифода менамояд [11, 551], ки маҳз бо ҳамин маънӣ калимаи мазкур хусусияти семантикӣ-лаҳҷавӣ касб мекунад. Боқӣ Раҳимзода онро дар қиссаи «Паҳлавони Мирзо» ҳангоми ба тасвир гирифтани озмандиву пурхӯрии «паҳлавонҳо»-и Фузайл Махсум дар сухани тасвирии худ бо ҳамон мафҳуме, ки дар ғӯйиши зодгоҳи ҳуди ӯ дорад, истифода намудааст:

Агар то пайдо шудани инҳо панҷ-шаш беки Фузайл як ғӯсфандро хӯрад, акнун ҳар як паҳлавон як ғӯсфандро **покиза** фуру мебурд [7, 175].

Калимаи **хоҳ** дар забони адабӣ ба вазифаи ҳам асоси замони ҳозири феъл (хостан) ва ҳам пайвандаки пайвастанандаи ҷудой меояд [11, 498]. Дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» ҳамчун пайвандак «хоть, пусть, либо, или» тарҷума шудааст [10, 659]. Аммо дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ вай ба сифати диалектизми семантикӣ тобиши модалӣ зоҳир намуда, ба нутқи ғӯянда оҳанги махсуси таъкид ва ҳаяҷону нобоварӣ мебахшад.

Боқӣ Раҳимзода якҷоя бо Абдусалом Дехотӣ асари сахнавӣ-мазҳақавие навиштаанд бо номи «Таърифхӯчаев», ки он дар ҷилди дуюми «Кулӣёт»-и Дехотӣ ба таъъ расидааст. Дар ин асар онҳо аз диалектизми **хоҳ** истифода намудаанд, ки дар мавриди сарзаниш кардани Таърифхӯчаев Акталиро дар нутқи персонаж ба кор рафтааст:

– Эй, **хоҳ**, аҷаб одами тарсончак будаед. Ғолибов кунҷковӣ карда аз ман чӣ меёбад [3, 199]?

Чӣ тавре ки дида мешавад, маънии лаҳҷавии калимаҳои **покиза** ва **хоҳ** аз маънии меъёрии онҳо ба кулӣ фарқ мекунад. Дар матнҳои боло калимаҳои мазкур хусусияти услубӣ доранд ва, агар диалектизми **покиза** барои нишон додани хислати беинсофиву бераҳмии персонаж истифода шуда бошад, диалектизми **хоҳ** бо мақсади тасвири худписандию ҳавобаландии персонаж ва бо ин восита таъмин кардани ҷиҳати эмотсионалӣ-экспрессивии суҳан ба қалам дода шудааст. Зеро дар калимаҳои модалӣ муассирии маънӣ хеле зиёд аст.

Дар забони адабии тоҷик вожаи **сипоҳӣ** чун истилоҳи низомӣ маъруф аст ва дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» «мансуб ба сипоҳ, лашкарӣ, ҳарбӣ» [11, 245], дар луғати нимтафсилии С. Айни «як аскар, одами ҳарбӣ» [2, 349] маънӣ шудааст, ки тарҷумаи он дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» «воин, боец» [10, 546] мебошад. Калимаи мазкур бо ҳамин шакли овозӣ дар лаҳҷаҳои водии Рашт дар маънии дигар, маънии «чувству чолокӣ, ҳушёриву зиракӣ» истеъмол меёбад, ки Боқӣ Раҳимзода онро дар ҳикояи «Писари Абдулло» бо ҳамин маънӣ ба кор бурдааст:

Сипоҳиро аз даст надодем, дар сари дуруҳа чапғалат дода, зуд аз асп фуромадему дар байни буттаву харсангҳо пинҳон шудем [7, 200].

Дар мисоли боло **сипоҳӣ** калимаи хушқу бетароват нест, балки дорои маънии мусбат ва қувваи баланди эмотсионалӣ буда, имкон додааст, ки тавассути он адиб дар муқобили қувваҳои муҳолиф – онҳое, ки солҳои сиёми асри XX сохтори нави ҷомеаи Тоҷикистонро намехостанд, зирак, кордон будани персонажи худ – муаллими ҷавон Абдулло дар рӯ ба рӯ ба онҳо дар замони муборизаҳои шадиди синфӣ дар як ғӯшаи дурӣ кӯҳистон ба тасвир гирад.

Феъли **тобидан** дар забони адабии тоҷик маънии «тофтан, тоб додан, печидан; рӯшноӣ, партав» ва боз чандин маънии дигарро ифода мекунад [11, 368-369]. Дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» низ бо ҳамин маъниҳо ва боз чанд маънии дигар [10, 609] тарҷума шудааст. Вале дар лаҳҷаҳои водии Рашт **тобидан** маънии дигар дорад, ки он маънӣ ин аст: «каҷ шудани рӯй, даҳон, гардан, чашму абрӯ». Дар ҳикояи «Писари Абдулло» Боқӣ Раҳимзода онро бо ҳамин маънӣ дар мавриди фардӣ намудани нутқи яке аз персонажҳои манфӣ – Халифа Саттор (падари Назрия), ки марди мутаассиб ва хурофотпараст тасвир ёфтааст, истифода кардааст:

–Тавба, ё тавба! Дар ҳаққи ҳазратам шаккокӣ накунед, ки даҳонатон **метобад!** [7, 198]

Дар ин ҷо диалектизми **тобидан** аз ҷиҳати услуб ва бадеият нисбат ба муодили адабии худ – **каҷ шудан** чаззобу пурчилотар аст ва дорои тобиши махсуси экспрессивӣ низ мебошад, ки ин тобиш дар маънии манфиро ифода кардани он зоҳир мегардад. Аз ҷониби дигар, аз ниҳоди калимаи мазкур чунин маънӣ берун меояд, ки персонаж тафаккури васеъ надорад ва эшону муллоҳо дар ҳар маврид метавонанд ўро ба ғоидаи худ истифода кунанд.

Калимаи **шай** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба гунаи **шайъ** «чиз» [11, 559] маънӣ шудааст, ки тарҷумаи он дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» «вещь, предмет» [10, 730] мебошад. Аммо вожаи мазкур дар лаҳҷаҳои Қаратоғу Ҳисор дар ифодаи маънии «сиҳат, саломат, нағз, ҳуб» ба кор бурда мешавад [1, 17]. Боқӣ Раҳимзода ин калимаро бо ҳамон маънии лаҳҷавӣ дар шеъри «Ҳамшираи кӯлобӣ» истифода намудааст:

...Гуфтам, ки биёям кай?
Гуфтӣ, ки бипурс аз вай,
Писханд набошад, **шай**
Ҳамшираи кӯлобӣ [6, 240]

Дар ин порча диалектизми **шай** дорои ҷилои тозаи эмотсионалӣ-экспрессивӣ мебошад, ки он дар тобиши мусбат доштани маънӣ фароҳам омадааст. Азбаски шоир пурлутф ва зариф буд, ин калимаро, аз як тараф, ба хоҳири таъмини лутфу зарофати суҳан дар шеър истифода намуда бошад, аз дигар тараф, барои сохтани қофия бо калимаҳои **вай** ва **кай** ба кор андохтааст.

Маънии сифати **гарданкаҷ** дар забони тоҷикӣ ба ҳама маълум аст. Дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» ин калима «кривошей» тарҷума карда шудааст [10, 145].

Лекин дар лаҳҷаҳои водии Рашт ҳам дар шакли боло ва ҳам дар шакли таркибии **гардан кач кардан** истеъмол ёфта, маҷозан маънии «бечора, бенаво, қашшоқу камбағал, зорию илтиҷо»-ро ифода мекунад. Боқӣ Раҳимзода дар ҳикояи «Сияҳсувор» дар мавриди тасвири ҳиллаю найрангҳои Чалоли босмаҷӣ, ки либосҳои занона пӯшида, дар сурати пиразан пайи ниқор ба хонаи Сайрам омада буд, аз гунаи **гардан кач кардан** истифода кардааст:

Ҳангоми аз дар баромадани Шариф командир пиразане ба дари ҳавлӣ омада, **гардан кач кард**, ки мусофири раҳгузар аст, якшаба ҷои хобаш диҳанд [7, 147].

Азбаски таркиби феълии **гардан кач кардан** мафҳуми маҷозӣ дорад, табиист, ки ҷиҳати эмотсионалӣ-экспрессивии сухан тавассути он хубтар ифода меёбад. Зеро калимаву таркибҳои кӯчидамаъно дар бобати таъмини тобишҳои маъноӣ услубӣ ва муассир ифода кардани нутқ дар асарҳои бадеӣ аз воситаи муҳим ҳисоб меёбанд. Адиб ба хоҳири пурчило ва образнок баромадани сухан, муассир ифода гардидани тасвир, нишон додани амали муғризонаи персонаж, бедор кардани нафрати хонанда нисбат ба афроди бадкин ва намоиш додани вазъи ниҳоят ноорому ногувори ҷомеаи Тоҷикистон дар солҳои 20-уми асри XX онро рӯи кор овардааст.

Диалектизмҳои семантикӣ дар таълифоти Боқӣ Раҳимзода вазифаи муайяни услубӣ доранд. Вазифаи онҳо асосан аз фардӣ кардани нутқи персонажҳо иборат мебошад. Аммо зиёдаравӣ кардан дар истеъмоли онҳо тааммул меҷӯяд, чунки муродифҳои меъёрии қисме аз онҳо дар гуфтори омма нисбатан ғайратаранд.

Адабиёт

1. Абдуллоева, Г.З. Лексика Каратагского говора: автореф. дис. канд. филол. наук / Г.З. Абдуллоева. – Душанбе, 2013. – 22 с.
2. Айни, С. Луғати нимтафсиلى тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик. Куллийёт ҷ. 12 / С. Айни. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 363 с.
3. Дехотӣ, А. Куллийёт (драматургия) ҷ. II / А. Дехотӣ: Душанбе Ирфон, 1965, 218 с.
4. Маҳмудов, М. Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро / М. Маҳмудов, Б. Бердиев. – Душанбе: Дониш, 1989. – 278 с.
5. Маҳмудов, М. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ / М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев, Б. Бердиев. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 946 с.
6. Раҳимзода, Б. Роҳи тайшуда / Б. Раҳимзода. – Душанбе, 1966. – 514 с.
7. Раҳимзода, Б. Шаҳанор / Б. Раҳимзода. – Душанбе, 2010. – 224 с.
8. Филин, Ф.П. Проект словаря русских народных говоров / Ф. П. Филин. – М.–Л.: Издательство АН СССР, 1961. – 198 с.
9. Фомина М.И. Современный русский язык / М.И. Фомина. – М.: Высшая школа, 1983. – 335 с.
10. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. – Душанбе, 2006. – 784 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 549 с.
12. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М., 1972. – 327 с.

ДИАЛЕКТИЗМҲОИ СЕМАНТИКӢ ДАР ТАЪЛИФОТИ БОҚӢ РАҲИМЗОДА

Дар мақолаи мазкур дар хусуси мафҳуми диалектизмҳои семантикӣ, тобишҳои маъноӣ услубӣ ва мавриди истифодаи онҳо дар асарҳои бадеӣ, хусусан, дар эҷодиёти шоир Боқӣ Раҳимзода маълумот дода шудааст.

Диалектизмҳои семантикӣ калимаҳое мебошанд, ки аз лиҳози навишт ва талаффуз бо калимаҳои забони адабӣ мувофиқат мекунанд, аммо аз ҷиҳати ифодаи маънӣ аз онҳо ҷудо шуда меистанд. Ин хели диалектизмҳо аз рӯи муносибат бо унсурҳои забони адабӣ силсилаи калимаҳои омонибро ташкил медиҳанд. Диалектизмҳои семантикӣ зимни тафовути маъноӣ луғавии калимаҳои лаҳҷавӣ аз калимаҳои ҳамшакли меъёрии ҳуди онҳо ба зӯҳур меоянд, инчунин, як гурӯҳи муайяни калимаҳои меъёрӣ дар лаҳҷаҳои маҳаллӣ маъноӣ дигар пайдо мекунанд, ки миёни маънии аввалаву баъдии онҳо ҳеҷ гуна умумият боқӣ намонад. Баъзан калимаҳои лаҳҷавӣ бо калимаҳои меъёрӣ аз ҷиҳати овозӣ тасодуфан монандӣ пайдо мекунанд,

харчанд ки маънии онҳо гуногун аст. Диалектизмҳои семантикӣ дар асарҳои бадеӣ дар мавридҳои зарурӣ ҷо-ҷо ба кор мераванд.

Дар ин мақола муаллиф як қатор диалектизмҳои семантикиро аз эҷодиёти Боқӣ Раҳимзода ҳам аз ҷиҳати услубӣ ва ҳам аз ҷиҳати ифодаи маъноияшон таҳқиқ намудааст. Зимни таҳқиқ муайян намудааст, ки диалектизмҳои семантикии осори адиб зиёд набуда, дар асарҳои назмӣ ва ҳам насриӣ ӯ дар мавриди тасвири ҳодисоти олами воқеӣ чун воситаи хуби муассир ифода кардани суҳан дониста ва бо ниятҳои услубӣ аз ин навъи диалектизмҳо истифода кардааст.

Калидвожаҳо: диалектизм, диалектизми семантикӣ, лаҳча, услуб, эмотсия, асарҳои бадеӣ, персонаж.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ДИАЛЕКТИЗМЫ В ТВОРЧЕСТВЕ БАКИ РАХИМЗОДА

В данной статье описывается выражение семантического диалектизма, стилистические приемы и их использование в литературных произведениях, в частности, в литературных произведениях Боки Рахимзода.

Семантические диалектизмы - это слова, которые в письме и произношении соответствуют литургическим словам, но есть разница в выразительном значении. Такого рода диалектизмы образуют омонимы в реляционной форме. Семантические диалектизмы формируют различия между диалектными словами и их аналогичными стандартными словами, а также некоторые стандартные слова в региональных диалектах получают другое выражение, в котором есть различия между ними. Иногда диалектные слова схожи со стандартными словами в фонетических особенностях, хотя их значения различны. Семантический диалектизм в литературных произведениях использовался редко.

В этой статье автор проводит анализ ряда семантических диалектизмов в работах Боки Рахимзода как в стилистическом, так и в выразительном аспектах. В ходе исследования установлено, что контингент семантических диалектизмов в творчестве поэта не велик, он использовал их в описании событий реального мира, как хороший способ действенности речевых и стилистических приемов.

Ключевые слова: диалектизм, семантический диалектизм, диалект, стиль, эмоция, литературные произведения, персонаж.

THE SEMANTICAL DIALECTISMS IN BOQI RAHIMZODA'S WORKS

This article describes the expression of semantical dialectisms, the stylistic devices and their using in literary works, particularly in literary works of Boqi Rahimzoda.

The semantical dialectisms are the words which comply in writing and pronunciation with literary words but there is difference in expressive meaning. This kind of Dialectisms relationally from the groups of homonyms. The semantical dialectisms shape through the differences between dialect words and their similar standard words and also some of standard words in regional dialects gain another expression, which there will be differences between them. Some times dialect words are similar with standard words in phonetic peculiarities, though their meanings are different. The semantical dialectisms in literary works have used occasionally.

In this article the author studied a number of semantical dialectisms in Boqi Rahimzoda's works both in stylistic and expressive means aspect. During research the author has defined that the number semantical dialectisms in poet's work is little, he used them in description of events of real world, as the good way of effectiveness of speech and stylistic devices.

Keywords: dialectism, semantical dialectism, dialect, stylistic, emotion, literary works, personage.

Сведения об авторе: Саидова С.Г. – аспирант кафедры современного таджикского языка филологического факультета Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 981067875.

Information about the author: Saidova S.G. – postgraduate student of the Department of modern Tajik language at the faculty of Philology of the Tajik national University. Address: Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Avenue, phone: (+992) 981067875.

КДУ 891.550-1(091)

**ОМУӢЗИШ ВА ТАҲҚИҚИ ОСОРИ САИД ИМОДИДДИН НАСИМӢ ДАР
ТОҶИКИСТОН**

Восиева Р.Қ., Сулаймонова Н.С.

**Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода,
Институти забон ва адабиёт ба номи А. Рӯдакии АМИ ҶТ**

Саид Имоидиддин Насимӣ яке аз асосгузори чараёни ҳуруфия буда, аввалин касест, ки ба забони озарбойҷонӣ девони комило ба вучуд овардааст ва муҳаққиқин ӯро ҳамчун поягузори адабиёти Озарбойҷон пазируфтаанд. Шоир Насимӣ дар охири асри XIV тахминан, солҳои 1369 - 1370 дар шаҳри Шимоҳи Озарбойҷон ба дунё омадааст. Ӯ аз овони ҷавонӣ баробари забони озарӣ, арабиву форсии тоҷикиро мукамал хифз намуда, Қуръонро аз бар намуда будааст.

Насимӣ аз худ мероси гаронбаҳое боқӣ гузоштааст. Ӯ се девони ашъор (ба забонҳои форсии тоҷикӣ, арабӣ ва озарӣ) таълиф намуда будааст, ки девонҳои озариву форсии тоҷикиаш маҳфуз мондаанд, вале аз девони арабии ӯ ба ҷуз аз ахбори тазкираҳо чизи дигаре дастраси муҳаққиқон нагардидааст. Ба ҳар ҳол, мутолиаи девонҳои озариву нишон медиҳанд, ки Насимӣ дар сурудани шеърӣ арабӣ ҳам ҳунари тамому шоиста доштааст, зеро зимни баёни афкори иҷтимоиву фалсафии худ аз калимоту иборат ва таркиботу абёти алоҳидаи арабӣ бо маҳорати тамом баҳрабардорӣ менамояд. Аз ин рӯ, дар хусуси соҳиби девони арабӣ будани Насимӣ ҷои шакку шубҳа наменонад.

Бояд таъкид кард, ки асосгузори адабиёти муосир Садриддин Айний дар асари худ «Аҳгари инқилоб» (Осори баргузида) сарзамини Қафқозро «илҳомгоҳи фикрҳои олӣ ва бошишгоҳи озодидӯстӣ» номида, таъкид мекунад, ки «афсонаи кӯҳи Қоф, афсонаи баста шудани роҳи Яъҷӯҷ ва Маъҷӯҷ, афсонаи нест карда шудани деви ҳафтсар, аждаҳои ҳафтпайкар, афсонаи киштии Нӯҳ, наҷотдиҳандаи ҷинси инсон ва ҷондорҳои дигар аз балоҳои тӯфон, ба ғайр аз инҳо садҳо афсонаҳо, ки ҳамагӣ ба ҳалос кардани олами инсоният ва мадори маишати ӯ оиданд, ба кӯҳҳои Кавқоз марбутанд. Кӯҳҳои Қавқоз бо обу ҳавои раванбахшу рӯҳафзои худ бисёр шоирони оламшумулро расонида, онҳоро тарбия карда ва бо манзараҳои дилрабои худ ба онҳо фикрҳои олиии инсонпарвариро илҳом намудаанд. Низомии Ғанҷавӣ бузург, Ҳоконии Шервонӣ, Насимӣ ва Волаи Доғистонӣ аз тарбиядидагони ин кӯҳҳои пуршукӯҳанд» [1, с. 206].

Воқеан, ин бузургон бо шарофати хидматҳои шоистаашон дар таърихи санъати суҳанварӣ ситораҳои дурахшон мебошанд. Мақтабҳои адабӣ ва равияҳои махсусе, ки бо номи ин устодони суҳан алоқаманд буданд, асрҳои зиёд мавқеи намоёнро дар рушду нумӯи назми ҷаҳонӣ ишғол менамоянд. Миёни ин адибони бузурге, ки аз адабиёти Озарбойҷон воридаи адабиёти ҷаҳонӣ гаштаанд, ҷои намоёнро Саид Имоидиддин Насимӣ ишғол мекунад.

Насимӣ миёни фосолаи замони зиндагии Низомии Ғанҷавӣ ва Фузулӣ қарор дошта, воқеан, шоири шухратманди адабиёти Озарбойҷон аст. Мақому шухрати адиб, пеш аз ҳама, дар нахустин танзимкунандаи девони ашъори озарӣ будани ӯст. Албатта, пеш аз Насимӣ ба забони озарӣ шоирон шеър гуфтаанд, вале мисли ӯ, ки девони мукаммале ба ин забон офарида бошанд, ҷашмгир нест. Аз ин ҷаҳат, Насимиро нахустин шоири шухратманди адабиёти озар донишманди муҳаққиқони соҳа заминаи реалӣ дорад.

Дар мақолаи мазкур мо кӯшиш намудем, ки масъалаи омузиш ва пажӯҳиши осори Имоидиддин Насимиро дар Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Аслан, бояд тазаққур дод, ки рӯзгор ва осори Имоидиддин Насимӣ аз даврони зиндагиаш сар карда, то кунун дар байни доираи васеи аҳли илму адаб дар тамоми сайёра маҳбубияти ҷовидонаро касб кардааст. Дар адабиётшиносии тоҷик аввалин нафаре, ки ба осори Насимӣ муроҷиат намуда, ба он баҳои баланд додааст, устод Садриддин Айний мебошад. Ӯ дар силсиламақолаҳои илмӣ-публистӣ ва ватандӯстӣ

хеш дар бораи сарзамини Қафқоз ва мардуми сарбаланду сулҳҷӯи он суҳан ба миён оварда, панҷ маротиба номи Насимиро бо ихлосу муҳаббати хоса зикр мекунад.

Сипас, донишманди маъруфи тоҷик Раҳим Ҳошим дар китобаш «Солҳо дар саҳифаҳо» фасли махсус «Дар шоҳроҳи қадими шеър хунаро»-ро ба сафараш Озарбойҷон мебахшад. Ӯ иштирокчи даҳаи адабиёти тоҷик дар Озарбойҷон буда, баъди баргашт қайдҳои сафарашро рӯи қоғаз овард. Дар он аз шоири маъруфи зодаи шаҳри қадимаи Шамоҳӣ Имодиддин Насимӣ бо меҳри афзун ёдовар мешавад. Ба андешаи муҳаққиқ Раҳим Ҳошим, ин шоири озодфикри охири асри XIV ва аввали асри XV норозигиҳои худро аз муҳити замони худ ба воситаи тариқати хуруфия, ки дар он аср ривочи зиёд пайдо карда буд, баён намуда, беҳтарин шеърҳои худро офаридааст. «Насимӣ фақат инсонро мавриди ситоиш медонист. Барои ҳамин озодфикриаш, барои эътирозаш ба аҳкоми ислом бо фатвои уламои мутаассиби Бағдод зинда ба зинда пусти баданашро канда, коҳ пур карда, ба дарвозаи шаҳр овехтанд. Образи Насимӣ дар адабиёт тимсоли мучассамаи пайдориву фидокорӣ дар роҳи мақсаду омили худ гардида, ба мутафаккирони мо таъсири калоне доштааст» [10, с. 310].

Аз солҳои ҳафтодуми асри гузашта марҳилаи нави омӯзиши рӯзгор ва осори Насимӣ дар Тоҷикистон оғоз мешавад. Он замон 600-солагии солгарди ин шоирии бузург таҷлил мегардид. Дар рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» мақолаи муҳаққиқи озарӣ Расул Ризо таҳти унвони «Қиссаи як байти Насимӣ» ба таъъ расидааст. Дар мақолаи мазкур муаллиф ба таври мухтасар роҷеъ ба зиндагинома, осор ва қатли фочиаомези шоир изҳори андеша мекунад.

Донишманди шинохтаи тоҷик Валӣ Самад дар адабиётшиносии тоҷик нахустин нафарест, ки ба омӯзишу таҳқиқи робитаҳои адабии халқҳои тоҷику озарбойҷонӣ машғул шудааст. Дар китобу рисолаҳои Валӣ Самад аз қабili «Масъалаҳои асосии робитаҳои адабии халқҳои тоҷику озар дар асри 19» (1975), «Тӯшаи ҳамдилӣ» (1989), «Аз қаъри Ҳазар то авҷи Зухал» (1992), «Бозгашт ба Эроншах» (2003), «Ҷойҳои «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дар сарнавишту рӯҳияи миллии мардуми Қафқоз» (2018) ин мавзӯ ҳамвора мавриди назар қарор доштааст [7].

Бевосита марбут ба Саид Имомиддин Насимӣ устод Валӣ Самад соли 1973 ба ифтихори 600-солагии Насимӣ дар маҷаллаи «Садои Шарқ» таҳти унвони «Насими ашъори Насимӣ» мақолаеро ба чоп расонид. Ӯ дар мавриди санаи таваллуд, баъзе лаҳзаҳои хотирмони зиндагинома ва қатли шоир назари иҷмолӣ намуда, зимнан аз осори адибони классики форсу тоҷик, махсусан, Ҳайём, Атторм, Мавлоно Румӣ, Саъдӣ, Ҳофиз ва ғайра баҳрабардорӣ кардану дар пайравии онҳо шеър гуфтани Насимӣ ёдрас мешавад [6, с. 67].

Мақолаи дигари адабиётшинос Валӣ Самад бо унвони «Насими рӯҳпарвари Насимӣ» мебошад, ки дар маҷаллаи «Занони Тоҷикистон» соли 1973, №9 нашр мегардад. Дар он устод Валӣ Самад ҷашни Насимиро рӯйдоди фараҳбахш барои тамоми инсонияти тараққипарвар номида, лаҳзаеро аз зиндагиномаи Насимӣ ёдовар мешавад, ки он дар аксари тазкираҳо оварда шудааст.

Валӣ Самад, ҳамчунин, таъкид мекунад, ки Насимӣ аз адибони форсу тоҷик, махсусан, аз Ҳоча Ҳофиз бештар баҳра бурдааст ва ин нуктаро устод Айнӣ низ тарафдорӣ мекунад. Аз нигоштаҳои Айнӣ чунин бармеояд, ки ба осори Имодиддин Насимӣ ихлосу иродати фаровон доштаанд. Дар интиҳо ба сифати намуна аз ашъори тоҷикии Насимӣ ду ғазал, ки бо мисраъҳои «Эй зи булбул баста рӯят соябон бар офтоб» ва «Чашми масташ ба хоб мебинам» оғоз меёбанд, таҳия ва чоп шудааст.

Нигоштаи дигари Валӣ Самад «Насими атрогин» низ ба ифтихори 600-солагии Насимӣ таълиф гардидааст. Муаллиф шоирро «яке аз аввалин суҳанварони миллии Озарбойҷон, нахустин шоире, ки қудрату имконияти забони озариро дар назм санҷид ва девони комиле дар ҳаҷми панҷ ҳазор байт ба ёдгор гузошт ва маҳз тавассути он назм дар забони озарӣ арзи вучуд кард» номида, ўро маҳбуби мардуми озар ва тамоми халқҳои туркзабон меҳисобад. Дар ин мақола, ҳамчунин, дар бораи бо эътироз тарк кардани шоир шаҳри Боку ва лаҳзаи қатли ўро ба тавсил меорад [6, с. 67].

Бояд тазакурр дод, ки худи ҳамон сол мақолаҳои дигари Валӣ Самад ба забонҳои русӣ ва озарӣ мунташир гардиданд. Аз хидматҳои дигари шоистаи устод дар насимишиносӣ тарҷума ва нашри мақолаи донишманди озарбойҷонӣ, доктори илми филология Мирзооғо Қулизода «Устоди назми оӣ» мебошад. Хулосаи мақолаи профессор Қулизода ин аст, ки шеърӣ Насимӣ ба рушди забони адабии озарӣ таъсири зиёд расонида, воситаҳои тасвирии онро ғанӣ гардонид ва ба инкишофи жанрҳои лирикии он кумак кард[9].

Доктори илми филология, профессор Қурбон Восеъ дар муаррифӣ, таҳия ва нашри осори Имодиддин Насимӣ дар Тоҷикистон саҳми шоиста дорад. Ӯ бори аввал намунаи ашъори форсӣ-тоҷикии шоир, яъне 24 ғазалро соли 1983 бо пешгуфтори мухтасаре пешкаши хонандагон намуд. Ба андешаи муҳаққиқ, Насимӣ аввалин шоири соҳибдевон ба забони озарӣ буда, илова бар ин, дар форсиву арабӣ низ устодии комил дошт. Осори ӯ аз шеърӣ ирфонии Фаридуддини Аттор, назми лирикии Низомиву Ҳофиз ва вачду сулуки Ҷалолуддини Балхӣ рангу бӯи хос гирифтааст. Маҳз чуръати озодандешона сухан гуфтан ва озодии маънавии аҳли башарро сарманшаи эҷоди худ қарор додан боиси ба қатл маҳкум шудани ин шоири инсонпарвар аз ҷониби рӯҳониёни мутаассиб гардид.

Қ. Восеъ минбаъд дар рисолаи «Ойини риндӣ ё маслаки Ҳофиз»-и худ як боби алоҳидаро ба тавзеҳи марому маслаки оини ҳуруфия ва муаррифии осори форсӣ-тоҷикии намояндаи барҷастаи он Имодиддин Насимӣ бахшид. Ба андешаи ин муҳаққиқ, ҳуруфия нисбат ба исломи расмӣ чараёни бидъатӣ буда, дар заминаи тасаввуфи назарӣ ва ойини ҷавонмардиву риндӣ, ки ҷанбаи амалӣ дошт, дар асрҳои миёна дар Озарбойҷону Эрон, Туркия ва Осиёи Миёна доман паҳн карда буд. Яке аз чараёнҳое, ки ба ҳуруфия монандии шаклӣ ва маънавӣ дорад, чараёни исмоилия мебошад ва агар дар тасаввуф ҳукмрони мутлақи рафтору гуфтор ва кирдори одам ишқ бошад, барои исмоилиён чунин нақшо ақл мебозад. Дар ҳуруфия ва риндӣ бошад, ваҳдати ин ду ҷиҳат, яъне ишқу ақл андар омезиши ҳамдигар ҳукмфармо ва парчамдорону пештозони инсонанд. Дар ибтидо ҳуруфиён офаридгори Қуръонро ба ҳаёти заминӣ, ба шахсияти фардии инсон кашонида, сифати ҳамабину раҳмону раҳим будани Аллохро дар ҷиҳати инсон меҷӯянд. «Инсони тарғибнамудаи ҳуруфиён ҳамон вақт хушбахт мегардад, ки дар худ Худоро бинад, яъне инсонро ба манзалати худӣ бардоштан саодати заминӣ ва идеали иҷтимоии ҳуруфиён будааст»[4, с. 144]. Ба андешаи Қ. Восеъ Насимӣ аз зумраи шоирони ҳалқайи риндиву ҷавонмардиву озодандешӣ буда, дар ғазалиёти тоҷикӣ-форсӣ ба андешаҳои ирфонии Мавлонои Балхӣ ва ба бархӯрдҳои иҷтимоиву ошкӯнаи Ҳофиз пайравӣ намуда, яке аз пайравони асили маслаку мактаби Мансури Ҳаллоҷ мебошад. Ӯ чун ин устодони сухан амалу андеша намуда, симои пурмакру фасоди обидони зоҳидро саҳт нақӯҳиш мекунад.

Соли 2005 бо ибтикори профессор Қурбон Восеъ ва банда бори аввал дар Тоҷикистон девони тоҷикӣ-форсии Имодиддин Насимӣ бо пешгуфтори муфассал таҳти унвони «Насимӣ ва девони форсӣ-тоҷикии ӯ» ба хатти имрӯзаи тоҷикӣ ба нашр расид. Ин маҷмӯа шомили 149 ғазал, як маснавӣ (Моем дами Масеху Марям...), 2 тарҷеъбанд ва як қасида («Баҳр-ул-асрор») мебошад. Дар охири маҷмӯа калимоти душворфаҳми он шарҳу тавзеҳ ёфтаанд. Қурбон Восеъ дар муқаддима мавзӯ ва мундариҷаи осори Насимиро баррасӣ намуда, ўро тарғибгари камолоти маънавии инсон ва шоири хунарианд, дар истифодаи санъатҳои бадеӣ дорои маҳорати беназир меҳисобад. Аз ин рӯ, шеъраш аз ҷониби ҳамзамонону пасовандон мавриди истикбол ва пайравӣ қарор гирифтааст [3].

Пас аз ин нашр дар кишвари мо ба осори Имодиддин Насимӣ таваҷҷуҳ зиёд гардид. Соли 2006 дар таҳия ва муқаддимаи шоир ва нависандаи ҷавони тоҷик Исфандиёр маҷмӯаи «Боғи ҷашм»-и Насимӣ ба форсӣ ба таъб расид. Мусанниф дар муқаддимаи муфассали китоб нахуст тавзеҳе ба фирқаи ҳуруфия меоварад, зеро тарғиби ҳамин фирқа Насимиро оқибат ба марғи муфочо мерасонад. Донишманди тоҷик дар бораи насабу лақаби Насимӣ, зодгоҳ, таҳсилот ва касби илм, мақоми шоирӣ ва таъсирпазирии Насимӣ аз Ҳофизи Шерозӣ, шефтаи мазҳаби Ҳаллоҷ будани Насимӣ,

таъсиргузори ашъори Насимӣ ба пасиниён, паноҳ ба Қуръон овардан дар ашъори шоир, нақши Насимӣ дар рушди фирқаи ҳуруфия маълумоти муфасссалу ҷолиб меорад. Ба назари Исфандиёр, ба ҳаёту ғаёлияти Насимӣ бо сабаби дар тариқати ҳуруфия қарор доштани шоир тазкиранависон кам таваҷҷуҳ намудаанд. Ҳол он ки дар навъи андеша ҷараёни мазкур ба манзалати як мактаби алоҳидаи фалсафиву ирфонӣ эътироф шудааст, ки дар ин бора чунин меорад: «Маҷмӯаи девони тоҷикӣ-форсии ӯ намунаи бехтарини осори шеърӣ, каломаш дар ниҳояти устодӣ ва шеъраш аз ҷанбаҳои фалсафӣ ирфонӣ ва иҷтимоӣ саршор буда, оҳанги норизоиятии шоир аз ситамсолорони замонаш ва зоҳидону шайхони хушкандеш аз ҳар байти ӯ ошкор аст» [5, с. 34].

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки Имоиддин Насимӣ ва ашъори тоҷикӣ-форсии ӯ дар байни тоҷикон маҳбубияти хоса доранд. Махсусан, дар замони соҳибистиклолии мо ҳам «Девон»-и Насимӣ ва ҳам маҷмӯаи «Боғи ҷашм» бо теъдоди муносиб ба нашр расидааст. Албатта, он корхое, ки то кунун дар адабиётшиносии тоҷик дар мавриди шинохти Имоиддин Насимӣ ва осори пурмоия ӯ амалӣ гардидаанд, қатрае аз баҳр аст. Аз ин рӯ, таҳия, таҳқиқ ва наشري мукаммали девони тоҷикӣ-форсии ӯ аз муҳимтарин вазифаҳост, ки аз ҷониби адабиётшиносон, махсусан, матншиносон бояд мавриди омӯзиш қарор ёбад. Ҳамчунин, мо умед бар он менамоем, ки дар мавриди рӯзгор ва осори Насимӣ, таъсирпазирии ӯ аз мероси адабии бузургони адаби форсу тоҷик ва дар маҷмӯъ, робитаҳои адабии халқҳои тоҷику озар дар асрҳои миёна ва таъсири пурфайзи он ба якдигар, самтҳо ва роҳҳои таҳкими робитаҳои адабиву фарҳангии Тоҷикистону Озарбойҷон дар давраи соҳибистиклолии ин ду давлате, ки бисёр риштаҳои амиқи ҳамкорӣ онҳоро пайванд месозад, дар адабиётшиносии тоҷик пажӯҳиши ҷиддие ба сомон мерасад. Маҳз замони соҳибистиклолии кишварҳоямон бароямон имкониятҳои васеъро фароҳам овардааст, ки корҳои ҷиддӣ ба сомон бирасанд, то бад-ин васила якдигарро хубтару беҳтар бишносем ва ба нафъи миллату кишварҳоямон хидмати шоистае карда бошем.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ, С. Ахтари инқилоб (Осори баргузида). – Душанбе: Ирфон, 1974. – 264 с.
2. Афсаҳзод, А. Таҳаввули афкори Абдурраҳмони Ҷомӣ. – Душанбе: Дониш, 1981. – 160 с.
3. Восеъ, Қ. Восеъ, Р. Девони Насимӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 252с.
4. Восеъ, Қ. Ойини риндӣ ё маслаки Ҳофиз. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 192 с.
5. Имомиддин Сайид Али Насимӣ. Боғи ҷашм (дафтаре аз ғазалу рубоӣ). Таҳия, тадвин ва муқаддима аз Исфандиёр. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 112с.
6. Самад, В. Насими ашъори Насимӣ // Садои Шарк. – Душанбе, 1973, №10.
7. Самад, В. Аз қаъри Хазар то авҷи Зухал. – Душанбе: Маориф, 1991. – 224с.
8. Самад, В. Великий азербайджанский поэт// «Коммунист Таджикистана», 1973, №215 от 13 сентября
9. Кулизода, Мирзооғо. Устоди назми оӣ // «Тоҷикистони советӣ», 1973, 16-сентябр.
10. Ҳошим, Раҳим. Дар шоҳроҳи қадими шеъру ҳунар// Солҳо дар саҳифа. – Душанбе: Адиб, 1988. – 320 с.

ОМӢЗИШ ВА ТАҲҚИҚИ ОСОРИ САИД ИМОДИДДИН НАСИМӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Саид Имоиддин Насимӣ яке аз аввалин касест, ки ба забони озарбойҷонӣ девони комило ба вуҷуд овардааст ва муҳаққиқин ӯро ҳамчун поягузори адабиёти Озарбойҷон пазируфтаанд. Шоир Насимӣ дар охири асри XIV, тахминан, солҳои 1369 - 1370 дар шаҳри Шимоҳаи Озарбойҷон ба дунё омадааст. Ӯ аз овони ҷавонӣ баробари забони озарӣ, арабиву форсии тоҷикиро мукамал хифз намуда, Қуръонро аз бар намуда будааст.

Насимӣ аз худ мероси гаронбаҳое боқӣ гузоштааст. Ӯ се девони ашъор: ба забонҳои форсии тоҷикӣ, арабӣ ва озарӣ таълиф намуда будааст, ки девонҳои озариву форсии тоҷикиаш маҳфуз мондаанд. Баррасии девонҳои озариву нишон медиҳанд, ки

Насимӣ дар сурудани шеърӣ арабӣ ҳам ҳунари тамому шоиста доштааст. Насимӣ миёни фосилаи замони зиндагии Низомии Ганҷавӣ ва Ғузулӣ қарор дошта, воқеан, шоири шухратманди адабиёти Озарбойҷон аст. Маъруфият ва таваҷҷуҳ ба эҷодиёти Насимӣ аз солҳои 50-уми асри гузашта оғоз гардидааст. Дар адабиётшиносии тоҷик ба осори Имоиддин Насимӣ Садриддин Айнӣ, Раҳим Ҳошим, Вали Самад ва Қурбон Восеъ таваҷҷуҳ намудаанд.

Имоиддин Насимӣ ва ашъори тоҷикӣ-форсии ӯ дар байни тоҷикон маҳбубияти хоса доранд. Махсусан, дар замони соҳибистиклолии мо ҳам «Девон»-и Насимӣ ва ҳам маҷмӯаи «Боғи чашм» бо теъдоди муносиб ба нашр расидааст

Калидвожаҳо: Насимӣ, девон, Озарбойҷон, мерос, ҳуруфия, осор, асосгузор, омӯзиш, тадқиқот, тасаввуф, шуубия, забонҳо.

ИЗУЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА САИДА ИМОДЕДДИНА НАСИМИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Саид Имодаддин Насими один из первых, кто создал “Деван” на азербайджанском языке и исследователи его поэзии назвали его основоположником азербайджанской литературы. Саид Имодаддин Насими родился в конце 14 века в городе Шимохе в Азербайджане, приблизительно в 1369 - 1370 годах. В юные годы он изучил несколько языков – персидский, арабский, а также усердно изучил Каран.

Он оставил после себя богатое наследие: три “Девана” на персидско- таджикском, арабском и азербайджанским языках. При изучении “Девана” было выявлено, что он в совершенстве владел арабским языком. Насими был последователем школы Низомии Ганджави и Ғузули, и прославился своим знаменитым творчеством в Азербайджане.

Популярность Насими среди таджикских приверженцев литературы начинается с 50-ых годов прошлого века. В таджикском литературоведении к творчеству Насими обратились учёные Садриддин Айнӣ, Раҳим Ҳошим, Вали Самад и Қурбон Восеъ.

Имоиддин Насими и его персидско-таджикская поэзия пользуется особой любовью среди таджиков. Именно в период нашей независимости напечатаны «Девони Насими», и сборник «Боғи чашм» поэта.

Ключевые слова: Насими, Диван, Азербайджан, наследие, хуруфизм, творчество, основатель, изучение, исследование, суфизм, шуубизм, языки.

STUDIES OF SAYYED IMADADDIN NASIMI'S WORKS IN TAJIKISTAN

Sayyed Imadaddin Nasimi one of the first who created "Diwan" in the Azeri language and the researchers of his poetry, called him the founder of Azerbaijan.

Sayyed Imadaddin Nasimi was born in the late 14th century in the city of Shimokha in Azerbaijan approximately at 1369-1370 year. In his early years, he studied several languages- Persian, Arabic, and assiduously studied Quran.

He left behind a rich heritage: three "Diwans" in Persian-Tajik, Arabic and Azeri languages. In the study of "Diwan" it was found that he was fluent in Arabic. Nasimi was a follower of Nizomii Ganjavi and Fusuli's school, and became famous for his famous work in Azerbaijan.

Popularity of Nasimi among Tajik literature followers begins as of 50th of the last century. In the Tajik Literary Studies, the researchers such as Sadriddin Aini, Rahim Hoshim, Vali Samad and Qurbon Wose' have been paying attention to the works by Nasimi.

Imadaddin Nasimi and his Persian-Tajiki poetry enjoy special attitudes of Tajiks. This is the Independence time that made possible publication of the poet's works such as “Diwan of Nasimi” and collection “The Garden of Eye”.

Keywords: Nasimi, divan, Azerbaijan, heritage, creativity, founder, study, research, Sufism, shuubiya, language.

Сведения об авторах: Восиева Рухиона Курбановна - доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного института

языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Ф. Мухаммадиева, 17/6. Тел: (+992 37) 2329565. E-mail: v.rukhshona@mail.ru

Сулаймонова Насима Салоҳиддиновна – аспирантка Института языка и литературы им. А. Рудаки АНН РТ. Адрес: 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. Тел.: (+992) 918-59-57-83 E-mail: Shifo_TSMU@yandex.ru

Information about the authors: Vosieva Rukhshona Qurbonovna - doctor of Philology, professor of department of the theory and history of Literature in Tajik State institute of Languages by S. Ulugzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev st. Tel.: (+99237) 2329565. E-mail: v.rukhshona@mail.ru

Sulaymonova Nasima Salohiddinovna - institute of Language and literature by A.Rudaki , aspirant . Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 21. Tel.: (+992) 918-59-57-83 E-mail: Shifo_TSMU@yandex.ru

МУСИҚОИИ ҒАЗАЛИЁТИ ЗУХУРӢ - НАВЪЕ АЗ КОМПОЗИТСИЯИ ИФОДАИ МАТЛАБ

Шарипов Ш.Р.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Пажӯҳиши чанбаҳои мусиқоии ғазалиёти Зухурӣ намоишгоҳи дигари таҷрибаи хунарии ӯст, ки аз ҳар равшанаи чашмандоз диди тоза меҳаҳад ва ҳамин аҷзои музикаии ҳарфу вожа аз як нигоҳ ҳамбастагии зебои зоҳирии шеърӣ шоирро инъикос кунанд, аз ҷанбаи дигар як навъ композитсияи ифодаи матлабанд. Мусиқоии ғазалиёти Зухурӣ ду таҷрибаи хунари: дизайн ва муталаззиз сохтани муҳотаб аз ду самт - мусиқӣ ва тасвир ва бад-ин васила кашонидани он то ба умиқи ғоя (маънӣ)-ро маҷмӯъ кардааст.

Аслан, иртиботи ошкорои адиб бо мусиқӣ дар бурузи хунари адабӣ дар густураи адаби форсӣ як амри воқеист, ки аз як нигоҳ ифшои ошноии адибони мо бо мусиқӣ ва аз диди дигар истифодаи мутеъдади олоти мусиқӣ, аз қабилӣ чангу рубобу барбат ва уду най дар эҷоди онҳост, ки дар осори Зухурӣ низ басомад доранд.

Ба пиндори Т.Зехнӣ, ки дар боби «илқои мафҳум аз рӯи оҳанг» ба қалам додааст, «шеър ғайр аз он ки аз рӯи вазн ба ягон ҳавои мусиқӣ бояд рост ояд, дар нафси худ низ оҳанги мусиқӣ бояд дошта бошад» ва «шеърҳои санъатдор дар айнаи ҳол ҳатман бояд дорои оҳанги мусиқӣ ва самимият бошанд» [1, 229-231].

Насриддини Тӯсӣ низ шеърро бидуни «дурахшандагии андеша, ҳаёл ва оҳанг» тасаввур накарда, А.Фитрат арӯсро «музикиноктарин» гуфтааст [1, 374-375]. Аммо манзури мо аз мусиқоии шеърӣ Зухурӣ на пиндори Т.Зехнист, ки «мучассамии мафҳумро аз барҷастагии калимоти қофия аз назари савтӣ медонад», «аз хусуси савтӣ намоиш ёфтани ҳолат дар қофия» ва дар «кашиши қофия» ифода ёфтани савтиётро мусиқоии шеър меҳисобад [1, 388-389], ки албатта, саҳеҳ ва қабул аст, балки эҷоди савтиёт дар сохтор ва форми ҳуруфу вочҳост. Бо дигар сухан, агар «экспарсионизм тамоми осорест, ки дар онҳо эҳсос нақши муҳим ва асосӣ дорад ва наққоши аносири хунари ва бавежа, ранг ва рангомезиро барои баёни эҳсоси дарунӣ ба қор мегирад» [10, 55], метавон мусиқоии шеърро, ки ҷиҳати илқои ҳиссиёти ботинӣ ҷӯр мешавад, экспарсионизми савтӣ ном бурд. Зеро ин ҷо ҳамаи ҳис на дар ранг, балки дар савт таҷаллий мезанад ва як навъ рақси овоиро дар ифодаи маъно садо медиҳад. Дар ҳамин бастагӣ, Зухурӣ мусиқоии ҳарфҳоро дар хидмати иблагӣ паёми ғояи худ қарор дода, сохтор ва форми ғазалиётро ҳамзамон боиси эҷоди тадоиҳо ва эҳтимолоти адабӣ гардондааст, ки ба қавли шаклгароён «вазифаи хунарианд чизе ҷуз эҷоди форм ва вазифаи форм ҷуз эҷоди эҳтимолот ва тадоиҳо нест» [2, 200].

Ин нукта, ки шеър ҷошнии мусиқӣ ва мусиқӣ рӯҳи шеър буда, ин ду бе якдигар хунари нокомиланд, инкорнопазир аст ва маҳз пайванди шеър бо музикаии воқеӣ аз як чашмандоз бозгӯи хунари адабиёт ва аз диди дигар оғаҳии адибро аз мусиқӣ ифшо мекунад, ки дар банду бастӣ эҷодаш оҳанги дилпазир ва савтиёти ҷаззобу нотақроқ метаровад. Аммо манзури мо ғаври он масъала нест, ки ба пайванди зотии мусиқӣ бо шеър ва дилпазирӣ гӯшнавоз шудани шеър аз отифаи мусиқӣ бахшида шуда, аз ҷониби муҳаққиқин ва адабиётшиносони зиёд таҳқиқ ёфта, пеш аз матлаби адиб ва муҳтавои шеър ҳамин иртиботи музикаии ошкоро бо шеър иллати таваҷҷуҳи муҳотаб мегардад ва ин як ҳукми маъмулӣ, муқаррарӣ ва ҳатто анъанаест, ки дар тамоми адвори шеърӣ форсӣ ба ҷашм мерасад, балки тааммуле ба ҳамон “музикаии нухуфта” дар ғазалиёти Зухурист, ки назари муҳотабро бо чашмандози ҷадид ба уфӯқҳои тозаии маънӣ ва тасвир мекашонад. Ин ҷо ба пешвози гуфтаи Маъсумаи Маъданкан мешитобем, ки “...яке аз иллати мақбули осори бузурги одабиро маҷнунӣ музикаии нухуфта дар он” медонад [3, 34-35].

Дар ҷавори он, ки дасти таваҷҷуҳи моро беш аз пеш баррасии ҷамолшиносии Зухурӣ дар шеър маътуф созад, қобили тазаққур аст, ки ғаври ашъори шоир на танҳо дар Эрон, балки дар Ҳинд низ рӯи қор омада, доктор Назир Аҳмад рисолаи пурмое тахти унвони «Аҳвол ва осори Зухурӣ» навиштааст ва ишорае ба ин маънӣ густурдааст [4, 5-10].

Муסיқоии ғазалиёти Зухурӣ дар баробари тасвирҳои дилангезу шоирона ба мухотаб (хонанда) илтизози шеърӣ ва ҳунари ато карда, аносири ташкилдихандаи маъниро тақвият мебахшанд ва таъсири илқоии хос эҳдо мекунанд.

Байти нахустини девони Зухурӣ бо такрори мусаввити «о» (10 маротиба-oooooooooooo) садои оҳанги ормониро чӯр кардааст, ки дар тақвияти ғояи байт омада ва хонанда ҳангоми кироати он бо гӯянда навъе ҳамовоз мешавад ва ормон месарояд ва меғӯяд, ки «фардо (рӯзи қиёмат, рӯзи марг, рӯзи пурсиши Мункар ва Накир ва рӯзи ҳар имтиҳону таҷриба) он, кӣ (Парвардигор) бо раҳмати бемунтаҳо амни имони моро дорад, сифоташ (аз ҷумла, муҳимтарин сифоташ-Раҳмону Раҳим) офтоби (нурбахши) матлаи девони мост». Ин садои ҳамон орзую ормон (oooooooooooo) аст, ки ҳар як инсон қабл аз гузаронидани ормон аз дил (новобаста аз дунявӣ ва ё ухравӣ) дар лаб ҳамин навро дорад ва навъе ифодаи «Худо кунад», «Илоҳо шавад» ва амсоли онҳост. Васфи Аллоҳ (минҷумла афзалтарини сифоти ӯ-Раҳмону Раҳим) нурбахши бузурги оғози девони мост ва тадоии маъноии ин байт ба «Бисмиллоҳирраҳмонирраҳим» аст.

Он, кӣ хоҳад дошт фардо раҳматаш имони мо,
Гашта васфаш офтоби матлаи девони мо [7, 60].

Зухурӣ тавониста, ки тавассути муסיқии ҳуруф камияти ҳаёли мухотаби шеъри худро ҷавлон дода, ўро ба вачд орад ва хонандаро водор мекунад, ки бо ҷашмандози ҷадид ба уфуқҳои тозаии маънӣ ва тасвир дида андӯхта, аз пайванди таҷрибаи ҳунари адабӣ бо илтизози ҳунари истикбол кунад. Зеро ҳар як ҳарф ва воҷҳои савтии ғазалиёти Зухурӣ дар эҷоди шабакаи савтиётӣ-муסיқӣ аҳамияти муҳим ва бориз дошта, дар ҳавзаии калима ҳар як ҳарф бо тавозун ва таносуби ҳоси овой шомили ҳаракат мешавад, паҳлуи маънӣ ҳамоҳанг медавад ва ҳамин тавозун ва таносуби вежа гоҳ ба василаи мукаррароти мусаввит ва гоҳ тариқи пайи ҳам истифода ёфтани сомитҳо ва гоҳи дигар ба василаи омезиши мусаввиту сомит муסיқӣ тавлид мекунанд. Ин муסיқӣ дар ғазалиёти Зухурӣ то ба ҷое манзил дорад, ки аз зумраи одоти маъхуди шеъри ӯ шуда, шоир ин намунаи эҷодно ба яке аз шигардҳои ҳунари мубаддал карда, ҷиҳати ноил шудан ба аҳдофи худ бар дӯши муסיқии ҳуруфу каламот бори латоифи маъниро гузошта, зеро шабакаи равобити муסיқоии калимот, ки санооти бадеӣ дар эҷоди он сахими бузурганд, ҷавлони таҷрибаи ҳунари адабии худро ба мухотаб интиқол медиҳад. Ҳамин минвол, мотив як навъ интерполятсияи овоиест, ки дар композитсияи ифодаи маъно сахим аст ва рехтора(формула)-и шабакаи равобити ҷанбаҳои овой-муסיқӣ, дидорӣ(ҷашмхӯр)-и ҳуруфу калимот, ракси ҳуруф ва иртиботи нухуфтаи ҳуруфу калимотро метавон шартан $MFI = M_{(motiv)} + F_{(form)} + I_{(idea)}$ қабул кард.

Дар баёти боло (бавежа дар мисаи дуюм) рабти мусаввит ва ҳамсадо то ҷое қавист, ки калима бо мусаввит анҷом пазируфта, калимаи баъдӣ бо ҳамсадо (сомит) ибтидо мешавад ва вожаи баъдӣ бо ҳамсаво анҷом меёбад ва вожаи сеюм бо мусаввит ифтиҳо мегардад ва як навъ муסיқоии дигар, ҳамнишинии мураббаи мусаввиту сомит (ҳамсадо)-ро эҷод карда, ҳиҷоҳои «ава, ашо, бима, иде, нимо»-ро ҳамоҳанг намудааст.

Он, кӣ хоҳад дошт фардо раҳматаш имони мо,
Гашта васфаш офтоби матлаи девони мо [7, 60].

Дар байти зер низ такрор ва имтидоди ҳуруфи «о» ва «ҳ» тадоии ормони «oooooooooooo» ва ё «ох» аст, ки то ҷое мӯясароист:

Ҳумоюнтар зи ошиқ кист, ошиқ
Ҳуморо устухони мо ҳумо кард [7, 288].

Мусалламани, интиқоли зебӣ, мафҳим ва бад ин тариқ маънӣ ба василаи гӯш аз вижагиҳои забонии шеър буда, ин усул мухотабро водор мекунад, ки ба маърифати шеър аз ҷашмандози савтиётӣ мусаввит ва сомитҳои ҳукмрон бар каламот ва таносуби тавозуни муסיқӣ бо ҳуруф дида дӯзанд. Ҳамин буда, ки Зухурӣ бо назардошти завқу қариҳа ва ҳофизаи мухотабони ашъораш ва эҳдои эҳсоси муסיқии неруманд дар вучуди онҳо ба ҷанбаҳои овой ва муסיқоии ғазал таваҷҷуҳи зиёд додааст, ки бо хондани шеъри ӯ ин муסיқӣ бо ҷавҳари ҷони хонанда ҳамовоз шуда, нохудоӣ аз сатҳи шеър фаротар удул мекунад ва дар ботини мухотаб ин таносуби ҳамоҳангӣ ҷунон реша медавнада, ки бидуни ихтиёр аз илтизози ҳунари адабӣ ва вачд меояд. Агар ба зоҳири абёти зерин

таваччуҳ андозем, чанбаҳои овоии мисраъҳои дуюм ва чорумро такрори садоноки кӯтоҳи «и» (шуълаи хусни, дили мо, марҳамати доғи ту) ташкил карда, аз назари мусиқии арӯзӣ низ такрори табиӣи мусаввити кӯтоҳи «и» то чое «й»-и дарозро иваз карда, нуқсони зоҳирии вазро эҷод карда ва ин костагӣ метавонад тадоикунандаи «доғ» (мачозан айб, нуқсон) бошад. Зеро уламои балоғат такрори зиёди мусаввити кӯтоҳи «и»-ро аз уюби фасоҳати калом доништаанд.

Хуршед ба парвонагӣ афшонда пару бол,
Аз шуълаи хусни ту чароғ аст дили мо.
Ҳар сина, ки дидем, фурӯ рафта ба роҳат,
Аз марҳамати доғи ту доғ аст дили мо [7, 62].

Дар байти зер ҳарфи «ш» дар ғолиби калимот ба кор рафта, сахнаи фарорӯи мухотаб қарордошта – шинои акси киштии гардун дар дарёи сиришк ҳангоми гӯшнавозӣ дар тақрор ва имтидоди ҳарфи «ш» овози обро ҳини шиновари киштӣ ба тадоӣ гирифтааст.

Шиновар киштии гардун, ки аксаш
Ба дарёи сиришки мо шино кард [7, 288].

Таассури мусиқии шеър бидуни ифода ва ё тақвияти маъно ва ё ба василаи тадоӣ ва уфуқи дигар комилтар насохтани маъниҳо ба чуз аз овои гӯшнавоз чизе дигар нахоҳад буд. Дар ин росто, мусиқӣ дар ғазалиёти Зухурӣ як навъи интиқоли бори маънист ва ҳамин мусиқӣ дар шеъри ӯ ба як низоми мурағтаби савтиёт табдил ёфта, дар эҷоди маънӣ аҳамияти муҳим дорад. Зеро мухотаб дар ин гуна ашъор аз роҳи мусиқӣ ба сӯи маънӣ ҳидоят меёбад ва тобишҳои маъноии ҳуруф ва калимот дар ҳавзаи мусиқӣ балеғтаранд. Дар байти зер такрори «пар» тадоии пар-пари шуълаи шамъ аст, ки аз барафрӯхтани шуълаи хусн дар мисраи дуюм тақвияти овоӣ ёфтааст:

Шамъ аз шуълаи хусни ту барафрӯхта аст,
Гирди ӯ пар зада парвонаи парвонаи мо.

Дар байти зер, ки маънӣ бори эътирозро мекашонад, мусиқӣ низ дар тақрори ҳуруфи «д» ва «о» ва имтидоди онҳо тадоии «дод»(дода, фарёд)-ро мунъакис аст:

Об аз шуълаи ғаввораи мижгон хоҳад,
Дорад аз тобаи тафсида замин донаи мо [7, 693].

Дар байти зер такрори ҳарфи «ш» тадоии овои вазиши бод (шамол-шшшшшш) аст:

Бод аз карашмагӯшаи абрӯ гираҳкушо,
Дар дидаам зи шарми тамошо гирех шудааст [7, 124].

Дар баробари қироати байти зер тадоии «биё» дар тақрори ҳуруфи «б», «и» ва «о» ва имтидоди онҳо зери зеҳн эҷод мешавад ва тақрори ҳамсадои «м»(мммм) навъе замзамаро дар аснои нағмасароӣ ёд меорад:

Чӣ сози дилнавоз аст ин, ба юмни ишқи он мутриб,
Бибол аз нағмаи тар, ку раги хушки рубоб имшаб [7, 104].

Ҳуруфе, ки дар байти зер нағма эҷод кардаанд, «ч», «у», ва «с» буда, тақрори онҳо тадоӣ аз овои булбул аст ва чун сабо хосияти гираҳкушой дорад:

Зи ков – кови сабо гунча гунчатар гардад,
Зи сунбули ту, агар дар гираҳкушой нест [7, 80].

Дар байти зер тақрори ҳарфи н, ки шакли «ن» (нун)-ро дошта, ба назар ҳолати сачдаро тадоӣ мекунад, тақвияти «рӯй бар қиблагоҳ» доштани мисраи якуми байт аст, ки муъмин дар баробари Холиқи хеш пешонӣ ва дастонро бар хок месояд ва Зухурӣ чихати баёни маънии сидқ аз чанбаи басирӣ-қасрати ҳарфи «ن» (нун) низ дар ин маврид суд ҷӯстааст. Қобили таваҷҷуҳ аст, ки:

Хусн чуз ин рӯй қиблагоҳ надорад,
Ишқ чуз ин остон паноҳ надорад [7, 360].

Ба қавли Бадоюнӣ «Мулло Зухурӣ, ки бағоят рангинкалом ва дар макорими ахлоқ тамом...» аст, наметавонист, ки каломаш аз ранги тадоӣ оро бошад ва мусиқии шеъраш бидуни илқои маънӣ суруда шавад. Дар мисраи дувуми байти зер тақрори ҳарфи «х» дар шаб тадоиест бар садои хоб (хххх) ва дар баробари он, ки Зухурӣ «зухдро хор» кардааст, ба чихати танз онро низ хобондааст:

Дошт соқӣ ба чехраи гул-гул
Зухдро хор-хор имшаб [7, 104].

Дар байти зер тадоии наъра задан (ар-ар) дар мусаммити «а» ва ҳамсадои «р», ки мукарраран имтидод ёфтаанд, ба зеҳн меҳӯрад:

Шикофи чайби маро дӯхтанд, агар ба ситам,
Чаро ба тоб равам, риштаи руфӯ хом аст.

Шиблии Нуъмонӣ дар мавриди маснавии Зухурӣ гуфта, ки ««Соқинома»-и Зухурӣ дар нозукхаёлӣ, мӯшикофӣ ва мазмунбандӣ шигифтовар аст...» [5, 59]. Бешак, ҳамин «нозукхаёлӣ, мӯшикофӣ ва мазмунбандии шигифтовар» дар аносири дастурӣ, калимот, таъбир, устураҳо ва суvari хаёли ғазалиёти шоир низ чӯш мезананд ва боис шуда, ки аз ҳар чашмандози ҳунари ҷавлони тозаи адабӣ ва вижагии забони шеъри Зухуриро ба намоиш гузоранд. Ин буда, ки ҳар як ҳарф ва вочҳои ғазали ӯ дар эҷоди ҳавзаи овой сахми мустақим ва мустақил дошта, дар абёте, ки дар онҳо ҳуруфе ба таври барҷаста гӯшрас нест ва мукаррар наёфта, вожае тадоикунанда аст. Масалан, дар байти зер вожаи «вазъ» аз ҳамсадои «в», садоноки «а» ва сактаю ҳамсадои «з» ба ҳам омада, кашида талаффуз намешавад ва дар кайфияти адо ва кироати он ба шеваи кашиши калима мусиқии музҳик ва нохуш ба гӯш мерасад ва ҳамин бекашиши овози вожаи мазкур тадоии мавъизаи малолангези воизони беамал аст, ки Зухурӣ ҳамрадифи тадоии он «минбар аз чӯби дори Мансур»-ро ба таъкид гирифтааст:

Пояи дигар аст вазъи маро,
Минбар аз чӯби дори Мансур аст [7, 104].

То ба чое дар зеҳни Зухурӣ вожаи «вазъ» камоҳанг ва бо назардошти мавъизаи малолангези воизон нохуш аст, ки дар тасвир ва ифодаи матлаб ба нудрат аз он суд меҷӯяд.

Зухурӣ дар баробари тавачҷуҳ ба мусикории ҳуруф ҷиҳати илқои маънӣ ба сурат ва ҳолати физиқии ҳуруф (ҳолати адои онҳо) ва шакли баёни он дар вақти кироат аз ҷониби хонанда, ба шаклҳои чашмхӯр (ба чашм намоён, басирӣ) ва баёни маънӣ ба василаи ҳамин ашқоли дидорӣ низ изҳори қавии назар дорад. Зухурӣ кӯшидааст, ки дар ҷавори савтиёт тасвири ҳуруфӣ, вожагонӣ низ бар ифодаи маънӣ кумак кунад ва ин усул яке аз қолабҳои мустаъмали ифодаи матлаб дар шеъри ӯст. Бо ҳамин далел Зухурӣ дар интиҳоби ҳуруф ва вочҳо як навъ вижагии ҳунариро фарогир буда, бо рӯҳи забони форсӣ ҳамравон аст ва ба ҳаҷму шакли ҳуруф дар авқоти хониш мутаваҷҷеҳ аст ва таносуб ва шабоҳатҳои ҳамин ҳолати физиқии ҳуруф-шаклҳои чашмхӯр, яъне зоҳири ҳуруф ба ҷуз савтиёт, ки як навъ иллати ташбеҳ ва таъкидест, иртиботи маъноӣ нухуфта бо шакли ҳуруф ва калимотро эҷод кардааст. Дар байти зер басомади ҳарфи «м» (м-мим), ки ҳолати ҳалқа бастанӣ ашқ ва ҷорӣ шудани онро аз гӯшаи чашмон (м) тасвир мекунад, иртиботи маънавии дард ва мӯясароиро бо ҷанбаи дидории (шаклии) он ба ҳам рехта, мукаррар ёфтани ҳуруфи пурнуқтаи (пурдонаи) «ش» (ш-шин), «چ» (ч-чим), «ت» (т-то) ва «ق» (қ-қоф) тасвири донаҳои зиёди сиришк аст, ки Зухурӣ дар байти мазкур ҳолати гирёнии худро на танҳо аз диди маънӣ, балки аз нигоҳи дидорӣ ба қалам кашидааст.

Кай мардумак ба киштии чашм аз хатар раҳад?
Гар қулзуми сиришки маро ин талотум аст [7, 194].

Дар байти зерин низ ҳамин ҷанбаи дидории гиря тасвир ёфта, далелест, ки шоир дар паҳлуи мусикории ҳуруф ҳолати физиқии онҳоро, ба дигар сухан, тасвири дидории онҳоро ҷиҳати тақвияти ифодаи маънӣ мутаваҷҷеҳ аст ва аз ин ҷанба низ дар ибрози матлаб баҳра меҷӯяд.

Обрӯро чашмае гар ҳаст, ғайр аз чашм нест,
Чехраи пургард аз он, к-ӯ дидаи пурнам надошт [7, 197].

Ҳаҷм ва шакли кироати боимтидоди ҳуруф дар байти мазкур - такрори афзуни ҳарфи «м» (м-мим) – мммммм шабеҳ ба шакли даҳони гирянда аст, ки лабҳои ӯ ба мисли «гирях»-и «мим» дар ҳолати ларзиш ва ба ҳам хӯрдан қарор дошта, савтиёти ҳарфи «м» (м-мим) низ ба ин тасвир меомезад ва дар маҷмӯъ, тасвири талаффузи ҳуруфу ҳамбастигии садои он дар илқои баёни матлаб сахм мегиранд ва муҳотаб ҳини кироати шеъри Зухурӣ ҳамзамон дар се ҳолати ба ҳам даромехтаи илтизоз: дар канори тасвири шакли чашми гирён қарор доштан, ҳамсадои шоир дар мусикории ҳарфу воч будан, яъне бо ӯ гириёстан ва дар рӯ

ба рӯи баёни маънӣ ва ё илқои маонӣ андаруни тасвири бузург (ба ҳамон маънӣ, ки ҳар шоири бузург расоми бузург аст) ҳамандешагиро дармеебад.

Ҷолиби таваҷҷуҳ ин аст, ки Зухурӣ худ дар тасовири ҳуруф-чанбаҳои дидории ҳуруфу калимоти шеърӣ хеш огоҳ буда, ҳатто иртиботи тасвири донаҳои зиёди сиришкро бо теъдоди нуктаҳои ҳуруфи сернукта - нукта рехтани ашк таъкид доштааст:

Ба дасти мардумак, ки аз дида куръаву мижаҳо

Ба нукта рехтани ашк фол мегиранд [7, 338].

Агар аз равзанаи ҳаёл ба тасвири «серобӣ»-и байти зер таваҷҷуҳ андозем, сахнае, ки фарорӯи мо қарор гирифтааст, шаршараро андаруни зехнамон эҷод мекунад, ки дар пайҳамии ҳарфи «р» (м-мим) – ррррр аст:

Ташнаи васли ҳарам роҳе ба серобӣ набурд,

Мардумак дар чашми тар бурдаш, агар Замзам надошт [7, 197].

Тасвири ҳаёлии «мардуми чашм», ки дар шеърӣ Зухурӣ ба чашм меҳӯрад ва ин ибораро аз Ҳофиз вом гирифтааст, тобишҳои маъноии дигар дорад, ки, албатта, ин масъала мавзӯи баҳси дигарест:

Ба рухсоре дидаам дӯхт хайрат,

Ки шуд мардуми чашми машшота холаш [7, 467].

Ҳофизи Шерозӣ гуфта:

Зи гиря мардуми чашмам нишаста дар хун аст,

Бубин, ки дар талабат холи мардумон чун аст [9, 94].

Ин ҷо пас аз тааммуле дар ҷамолшиносии ғазалиёти Зухурӣ ба зехнам ҳамон андешаи Муҳаммад Хусайни Ҳоирӣ мерасад, ки «то қабл аз қарни даҳуми ҳиҷрӣ шоирон ва суҳанварони порсигӯи шибҳи қора бар ҳамон роҳе гом мениҳоданд, ки шоирони хурсонӣ онро паймуда буданд ва дар он сомони суннатҳои адабии Эронзамин бад-он шева асар бахшида буд, ки ҳар тахайюле ҷуз аз даричаи дидаи адибони эронӣ беранг менамуд. Дар шеърӣ шоирони он диёр танҳо нигариш бар табиат ва ишора ба боронҳои мавсимӣ ва номи гулҳои баҳории он сарзамин ба унвони вежагии бумии тахайюл шинохта мешуд ва бешубҳа, он ҳам ба нудрат ба таҷаллӣ расидааст» [6, 38-45].

Ҳамин минвол, тарзи суҳангустарӣ, килки ҳаёлангез, неруи фитрӣ ва борвари тахайюлотӣ Зухурӣ уфукҳои дигари шеърӣ ўро таҷаллӣ дода, ҳар матлаи ғазале, ки аз хомаи шоир мерезад, фиғоне бармеангезад, зеро навои сози ў ҷуз нағмаи муодила ва таҷрибаҳои ҳунарий, забони ҳунар ва афкори тадоибанд ва породоксӣ ва тасовири дур аз зехният ба ҳам омада нест ва шоир аз умқи ҳар матлаби адабии хеш сарафроз баланд шудааст. Ҷоиз ба ёдоварист, ки ҷамолшиносии ғазалиёти Зухурӣ ба ҳеҷ ваҷҳ обишхӯр аз диалектизми семантикӣ надорад, маҳз забони вижаи ҳунарист ва ҳамзамон нашоёд, ки тобишҳои мухталифи ҳиссиву мусиқоии шеърӣ ўро экспрессивӣ шумурд, балки як навъ техникаи ифода дар баёни возеҳ ва сарехтари матлаб донист.

Адабиёт

1. Зехнӣ, Т. Санъати суҳан. – Душанбе: Адиб, 2007. – 400 с.
2. Кадканӣ, Шафey. Растахези калимот. Дафтари гуфторҳо дар бораи назарияи адабии суратгароёни рус. – Техрон: Суҳан, 1391. – 512 с.
3. Маъсумаи Маъданкан. Аттори Шерозӣ // Маҷаллаи «Ошно». – 1371. – №9. – С.34-35.
4. Назир Аҳмад. Забони форсӣ дар шибҳи қора // Кайҳони фарҳангӣ. – 1992. – №4. – 1992. – 66 с.
5. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-аҷам ё таърихи шеър ва адабиёти Эрон. Тарҷумаи Сайид Муҳаммадтақии Фаҳруддоии Гелонӣ. Китоби дуввум. Ҷилди чорум. – Техрон: Ошно, 1348. – 204 с.
6. Ҳоирӣ, Муҳаммад Хусайн. Суманоти ҳаёл // Маҷаллаи «Ошно». – 1372. – №10. – 82 с.

7. Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шӯрои исломӣ, 1390. – 1600 с.
8. Шарипов, Ш.Р. Навпардозӣҳои Зухурии Туршезӣ дар жанри ғазал. - Душанбе: ЧДММ «Сармад-Компания», 2020. – 98 с.
9. Шерозӣ, Ҳофиз. Куллийёт. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 672 с.
10. Эдвард Мунч. Ранг, оташ ва экспарсионизм // Маҷ. Симург. – №43. Фарвардини 72. – 70 с.

МУСИҚОИИ ҒАЗАЛИЁТИ ЗУХУРӢ – НАВЪЕ АЗ КОМПОЗИТСИЯИ ИФОДАИ МАТЛАБ

Муаллиф дар мақолаи мазкур кушидааст, ки роҷеъ ба уфукҳои дигари ғазалиёти Зухурии Туршезӣ: ҷанбаҳои мусиқоии ғазалиёти Зухурӣ, аҷзои музикаии ҳарфу вожа, композицсияи ифодаи матлаб, маҷмӯи ду таҷрибаи ҳунарий: дизайн ва муталаззиз сохтани мухотаб аз ду самт - мусиқӣ ва тасвир ва бад ин васила кашонидани он то ба умиқи ғоя (маънӣ), илқои мафҳум аз рӯи оҳанг, экспарсионизми савтӣ андешаҳои худро иброз дорад.

Зухурӣ мусиқоии ҳарфҳоро дар хидмати иблӯғи паёми ғояи худ қарор дода, сохтор ва форми ғазалиётро ҳамзамон боиси эҷоди тадоиҳо ва эҳтимолоти адабӣ гардондааст.

Мусиқоии ғазалиёти Зухурӣ дар баробари тасвирҳои дилангезу шоирона ба мухотаб (хонанда) илтизози шеърӣ ва ҳунарий ато карда, аносири ташкилдиҳандаи маъниро тақвият мебахшанд ва таъсири илқоии хос эҳдо мекунанд.

Зухурӣ тавониста, ки тавассути музикаии ҳуруф камияти ҳаёли мухотаби шеъри худро ҷавлон дода, ўро ба вачд орад ва хонандаро водор мекунад, ки бо ҷашмандози ҷадид ба уфукҳои тозаии маънӣ ва тасвир дида андӯхта, аз пайванди таҷрибаи ҳунари адабӣ бо илтизози ҳунарий истиқбол кунад. Зеро ҳар як ҳарф ва воҷҳои савтии ғазалиёти Зухурӣ дар эҷоди шабакаи савтиётӣ-мусиқӣ аҳамияти муҳим ва бориз дошта, дар ҳавзаии калима ҳар як ҳарф бо тавозун ва таносуби хоси овоӣ шомили ҳаракат мешавад, паҳлуи маънӣ ҳамоҳанг медавад ва ҳамин тавозун ва таносуби вежа гоҳ ба василаи муқаррароти мусаввӣ ва гоҳ тариқи пайи ҳам истифода ёфтани сомитҳо ва гоҳи дигар ба василаи омезиши мусаввиту сомит мусиқӣ тавлид мекунанд.

Зухурӣ дар баробари тавачҷуҳ ба мусиқоии ҳуруф ҷиҳати илқои маънӣ ба сурат ва ҳолати физикии ҳуруф (ҳолати адои онҳо) ва шакли баёни он дар вақти қироат аз ҷониби хонанда, ба шаклҳои ҷашмхӯр (ба ҷашм намоён, басирӣ) ва баёни маънӣ ба василаи ҳамин ашқоли дидорӣ низ изҳори кавии назар дорад.

Калидвожаҳо: *Зухурӣ, мусиқӣ, ғазалиёт, ҷанбаҳои овоӣ, басирӣ, тасвир, ҳунари адабӣ, поэтика, композицсия.*

МУЗЫКА ГАЗЕЛИ ЗУХУРИ – ОДИН ИЗ КОМПОЗИЦИОННЫХ ВИДОВ ВЫРАЖЕНИЯ МЫСЛИ

В этой статье автор пытается сосредоточиться на других аспектах газелей Зухури Туршези: музыкальных аспектах газелей Зухури, музыкальных составляющих букв и слов, композиции предмета, комбинации двух художественных практик: описательной и мелодической. Доведение его до глубины идеи (смысла), выражение концепта в терминах мелодии, экспансивность звука выражает его мысли.

Зухури использовал музыку букв для распространения своих идей, и в то же время структура и форма его газелей привели к созданию литературных гениев и вероятностей.

Музыка газелей Зухури, наряду с душевными и поэтическими образами, дает читателю поэтический и художественный досуг, усиливает составные элементы смысла и дает особый выразительный эффект.

Зухури смог очаровать читателя музыкой письма, восхитить читателя и заставить его взглянуть на новые аспекты значения и образа с новым взглядом, соединяя опыт литературного искусства и хорошее чувство искусства.

Поскольку каждая буква и звуковые слова газелей Зухури играют важную роль в создании звуковой и музыкальной сети, в словесном бассейне каждая буква движется с определенным балансом и пропорцией звуков, смысловая сторона одинакова, и этот баланс и пропорции одинаковы. и иногда с помощью согласных, а иногда с помощью смеси гласных и согласных.

Помимо внимания, уделяемого музыке письма с точки зрения значения изображения, физического состояния письма и формы его выражения, когда оно читается читателем, оно также сильно выражается в видимых формах и семантическом выражении через эти видимые формы.

Ключевые слова: *Зухури, музыка, сборник газелей, фонетические свойства, зрительный, образ, художественное мастерство, поэтика, композиция.*

MUSIC OF THE GAZELLE OF ZUHURI – ONE OF COMPOSITE TYPES OF EXPRESSION OF THE THOUGHT

In this article the author tries to focus on other aspects of gazelles of Zuhuri Turshezi: musical aspects of gazelles of Zuhuri, musical components of letters and words, two composition of a subject, combination art practitioner: descriptive and melodic. Finishing it up to the depth of the idea (sense), expression of a concept in terms of a melody, effusiveness of a sound expresses it to a thought.

Zuhuri used music of letters for distribution of the ideas, and at the same time the structure and a form of his gazelles led to creation of literary geniuses and probabilities.

Music of gazelles of Zuhuri, along with sincere and poetic images, gives to the reader poetic and art leisure, strengthens components of sense and gives special expressive effect.

Zuhuri could fascinate the reader by letter music, admire the reader and force it to look at new aspects of value and an image with a new view, connecting experience of literary art and good feeling of art.

As each letter and the sound words of gazelles of Zuhuri play an important role in creation of sound and musical network, in the verbal pool each letter moves with a certain balance and a proportion of sounds, the semantic aspect is identical, and this balance and proportions are identical. and sometimes by means of concordants, and sometimes by means of mix of vowels and concordants.

Besides attention paid to letter music in terms of value of the image, a physical condition of the letter and a form of its expression when it is read by the reader it also strongly is expressed in visible forms and semantic expression through these visible forms.

Keywords: *Zuhuri, music, collection of gazelles, phonetic properties, visual, image, art skill, poetics, composition.*

Сведения об авторе: *Шарипов Шариф Рахмонович - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и документации Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, тел.: (+992) 927573228; E-mail: ssssharif@mail.ru*

Information about the author: *Sharipov Sharif Rahmonovich - candidate of Philology, associate Professor of the Department of Tajik Language and Documentation of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, phone +992 92757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru*

Албатта, мо намедонем, ки дар замони зиндагии Рӯдакӣ чӣ дастуроти назарие оид ба ҳамоҳангии мавзӯю мундариҷа ва шакли осори бадеӣ, аз ҷумла шеър вучуд дошт. Вале аз шеъри устои панҷрӯдӣ, ки намунаи комили таносуби мундариҷа ва шакл аст, бармеояд, ки унсурҳои маъноӣ ва шаклӣ дар он рӯзгор низ меъёри диду водид будааст. Худи Рӯдакӣ дар як байташ ишораи сарехе дар ин боб дорад:

К-аз шоирон навад манаму нагувора,
Як байт парниён кунам аз санги хора [5, 77].

Худой Шарифов аз ин байт чунин маънӣ мегирад, ки «сухани Рӯдакӣ дар ин байт дар мавриди «парниён» кардани як байт аз санги хора», ки далолат бар матонат, муваҳхид будани сохтори он ба ягонагии маъно мекунад, ишора дорад, ки шоир худро бо ин ишорат ҳамчун соҳиби байти устувор дар шеър муаррифӣ менамояд» [16,99]. Рӯдакӣ байти дигаре низ дорад, ки ба таносуб ва устувории сохтори шеъри ӯ ишора мекунад. Байт:

Инак, мадҳе чунонки тоқати ман буд:
Лафз ҳама хубу ҳам ба маънӣ осон [5,41].

Масъалаи ягонагии мундариҷаю шакл аз назари муаллифони китобҳои назарии гузашта низ дур намондааст. Дар замина онҳо бештар ба муносибатҳои лафзу маънӣ таваҷҷуҳ карда, доир ба таносуби комили унсурҳои шеър низ изҳори назар кардаанд. Аз ҷумла, Муҳаммади Родуёнӣ мегӯяд: «Яке аз ҷумлаи балоғат он аст, ки шоир байтҳои қасида муталоим гӯяд, яъне якдаста ва ҳамвор гӯяд ва чунон кунад, ки миёни байт ва байт тафовут бисёр набувад ба узубат ва сифат. Чӣ агар байте қавӣ бувад ва азб ва байте суст бувад ва бо ҳалал зишт ояд ва низ гумони дуздида баранд» [7, 77]. Ин ишораи сарехи Родуёнӣ ба таносуби мундариҷа ва шакли нави қасида мебошад, ки концепсияи назарии ӯро равшан ифода мекунад. Ҳамчунин, Шамси Қайси Розӣ оид ба ин масъала дидгоҳи хос дорад. Аз ҷумла ӯ менависад: «Ва ҳамчунин бояд, ки дар алфозу маонии ҳар байт дақиқии танаввуқ ба ҷой орад, то агар лафзе рақик афтад, азбе ба ҷойи он биниҳад ва агар маъние қосир ёбад, тамои кунад. Ва дар ин боб чун наққош чирадаст бошад, ки тақосими нуқуш ва тадовирӣ шоҳу баргҳо ҳар гуле бар тарфе нишонад ва ҳар шох ба сӯе берун барад ва дар рангомезии ҳар сибг ҷое ҳарч кунад ва ҳар ранг ба гуле диҳад, он ҷо, ки ранги ин лоиқ ояд, нимсер сарф накунад ва он ҷо, ки сибгӣ равшан бояд, торик ба қор набарад. Ва чун ҷавҳарӣ устод бошад, ки ба ҳусни таълифу таносуби таркиб рақнақи ақди хеш биҷафояд ва ба тафовути талфиқу бетартибии назм оби марвориди хеш набарад [15, 357-358]. Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ низ сарехан бар ин назар аст: «На он, ки дар таҳсину тазйини алфоз кӯшанду ҷашм аз ҳоли ихтилоли маънӣ биҷӯшанд ё он, ки масалан, маънии хос гӯяндӯ тариқи ҳусни адо напӯянд» [2, 43].

Чунонки мебинем, дар афкори адабии гузашта муҳассанот ва таносуби лафзу маънӣ ба сохтори мундариҷавӣ ва шакли шеър (наср низ) дахл дорад. Муаллифони китобҳои адабӣ доир ба «ҳусни таълифу таносуби таркиб» (Шамси Қайси Розӣ) дар шеъри Рӯдакӣ баҳсхое доштаанд. Вале зимнан бояд гуфт, ки масъалаи таносуби шаклу мундариҷа дар шеъри Рӯдакӣ бо дарназардошти ҳамаҷонибаи муҳтавои ғоявии бадеӣ дар ваҳдати муҳтаво, устухонбандӣ, таркиби овозӣ ва луғавӣ, қофияҳо, рақиф, вазну оҳанг, тарҳи байту мисраъ ба таври қомил таҳқиқ нашудааст. Дар замина сухани аввал ва бодалелро доир ба баъзе паҳлуҳои маҳорати шоирии Рӯдакӣ И.С.Брагинский

гуфтааст. Муҳаммаднурӣ Усмонов низ сабки шеъри форсии тоҷикии асрҳои IX-X-ро таҳқиқ карда, доир ба таносуби сохтори шеъри Рӯдакӣ баъзе андешаҳои тоза баён доштааст. Дар заминаи арзёбии таносуби комили мундариҷа ва шакли шеъри Рӯдакӣ, ки паҳлуҳои гуногуни сохтори шеъри ӯро фаро мегирад, дар мисоли қасидаи «Шикоят аз пирӣ» сухани бавазиро А.Сатторзода дар мақолаи «Тазоди зиндагӣ дар таносуби шеър» гуфтааст [12, 10-23].

Дар маҷмӯъ, масъалаи мавриди назар ба таври ҷомеъ дар рӯдакишиносӣ таҳқиқ нашудааст ва мо низ ҳалли комили онро дар ин мақола бар дӯш намегирем. Фақат баъзе паҳлуҳои мундариҷа ва шакли шеъри Рӯдакиро, ки барои ошкор сохтани ҷойгоҳи ӯ дар сабки хуросонӣ кумак мекунад, мавриди арзёбӣ қарор медиҳем.

Пеш аз он ки ба арзёбии масъалаи асосӣ, яъне таносуби шаклу мундариҷа дар шеъри Рӯдакӣ шурӯъ кунем, бояд ба як суоли асосӣ ҷавоб гуфт: Оё мундариҷа ҳам унсури сабксоз аст? Ба ин суол назариётчиёни гузашта бо баъзе тавзеҳоте, ки дар боби таносуби маънию лафз додаанд, ҷавоби мусбат додаанд. Маъно ва лафз дар назари гузаштагон ду унсури созандаи аз ҳам ҷудонашаванда аст, ки моҳияти ин назарҳоро Соиб дар байти зер саҳеҳ хулоса кардааст:

Лафзу маъниро ба тег аз якдигар натвон бурид,

Кист, Соиб, то кунад ҷонону ҷон аз ҳам ҷудо [8,120].

Ҳамчунин, унсурҳои сабксоз будани маънӣ ва лафзро байти зерини Шаҳиди Балхӣ низ таъйид мекунад:

Ба сухан монад шеъри шуаро

Рӯдакиро сухан-ш тилви Нубост [9,41].

Таркиби «сухани тилви Нубост» дар таъкид ва таъйиди инсиҷоми комили маънию лафз дар шеъри «устоди шоирон» гуфта шудааст.

Дар адабиётшиносии муосир доир ба ин масъала назарҳои гуногун ҳаст. Аз ҷумла гурӯҳе бар ин назаранд, ки «сабк –шакл ва мундариҷа» [6, 20] аст, вале аз ин бештар тавзеҳоте надоранд. Гурӯҳи дигар сабки асарро «амалӣ сохтани ягонагии мундариҷа ва шакл... ғоянокии шакл» [18, 86] шарҳ додаанд. А.Н.Соколов чунин суол мегузорад: «Мундариҷаи асари бадеӣ оё омили сабксоз аст? Он ба таркиби сабк дохил мешавад?» Ин муҳаққиқ ба ин суол чунин посух медиҳад: «Мундариҷаи ғоявию тасвирӣ ба сабк дохил мешавад. Вай ба сабк дохил мешавад ба вазифаи дигар – ҳамчун омили сабксоз». Ҷунонки маълум аст, ин ҷавоб духӯра мебошад. Донишманди дигар Г.Н.Поспелов ба суол ҷавоби аниқтар медиҳад, ки ин аст: «Метавон равшантар ва дигархелтар гуфт, ки мундариҷаи асари бадеӣ ба сабки он дохил намешавад, вале дар он сабк ифода мешавад. Сабк ифодакунандаи мундариҷаи бадеист» [11,35]. Ин тафсир суоли дигарро ба вучуд меоварад: агар сабк хусусияти шакли бадеӣ бошад, вай чӣ гуна зохир мешавад ва унсурҳои он кадом аст? Ба ин суол Я.Е.Элсберг чунин ҷавоб гуфтааст: «Сабк дар навбати аввал забони (сурат, сухани бадеӣ) асар, жанри он, сохтор (композиция), вазн, зарб ва оҳангро фаро мегирад. Вале вай бевосита ба унсурҳои мисли мундариҷа, аз ҷумла шахсият, суҷа ва бадеияти тамоми асар таъсир мерасонад» [18,40].

Аз он чи гуфта шуд, метавон чунин натиҷа гирифт, ки мундариҷа ва шакл ду унсури муҳими сабки асари бадеӣ буда, бе таносуби комили онҳо асари бадеии комил ба вучуд намеояд. Донишманди рус М.М.Бахтин дар ин замина масъалаи таносуби комили шаклу мундариҷаро аз мавқеи зебоишиносии осори бадеӣ ба миён гузошта, аз ҷумла менависад: «Дар асари бадеӣ ду ҳокимият ва ду лаҳзаи ҷобачогузорӣ вучуд дорад: ҳар лаҳза мумкин аст бо ду низоми арзишбӣ – мундариҷа ва шакл муайян карда

шавад, зеро дар ҳар лаҳзаи муҳим ҳар дуи ин низом дар ҳоли таъсири воқеъ ва арзишмандии босуръат қарор мегиранд». Ба андешаи ин донишманд, шакли бадеӣ қолаби мундариҷа аст, вале мавод онро сурат мебахшад. Бинобар ин ҳам, шакл аз дохили объекти зебоишинохтӣ, монанди сохтори шаклӣ, арзишҳои мундариҷавӣ (шояд воқеиятҳо), ки ба он ҳамроҳ мешавад ва аз баёни сохтори маводи асари комил берун меояд» [4,55;75].

Аз таҷрибаи ҳунарии устод Рӯдакӣ ҳамчун «шоири муфлик» метавон натиҷа гирифт, ки вай дар тамоми давраи эҷодиёташ «худо дар дараҷаи муайян мубаддеи шакл» [5,76] шинохта, то ки ба шакл «арзиши бадеӣ диҳад» [5,76]. Ҳунари бадеъгарии Рӯдакӣ дар таносуби шаклу мундариҷа дар чунин нигориш ифода ёфтааст, ки тафовути шакли бадеиро аз маърифатӣ нишон медиҳад [5,76]. Дар сабки ҳунарии ӯ ҳеҷ гоҳ мундариҷа бо шакл муқобил нест. Агар бо андаке тағйир ба ифодаи М.М.Баҳтин гӯем, Рӯдакӣ дар шакл зистааст, ки муносибати ғайри арзёбии ӯ ба мундариҷа аст, то зебоии онро таҳаммул кунад. Дар шакл бо шакл сухан мегӯяд, парокандаро меҷайвонад, тасвир мекунад, ба воситаи шакл ишқ мебарзад, андешаю ороиҳои худро илқо, таъйид ва таъкид мекунад.

Рӯдакӣ вазифаи шоиронаро хуб дарк карда, дар такмил ва таҳаввули таносуби шаклу мундариҷаи шеър хидмати бузургеро анҷом дод, ки осори боқимондааш бар ин гувоҳ аст. Вале муаллифи «Тарҷумон-ул-балоғ» бо баёни чунин андеша, ки «ва порсигӯёро бештар шеър бо тафовут аст то бад-он ҷойгаҳ, ки баъзе мардумон пиндоштанд, ки тафовути мазҳабист ба шоирӣ ва ҳол бар хилофи он аст, ки эшон гумон бурдаанд, зеро ки чун шеър бар яксон бувад, бисёр бештар аз он бувад, ки ботафовут. Ва мутақаддимон дар шеър чунон мустақим набуданд, ки аз мутаахирон, эроди эшон ибтидо карданд ва муктадиро қор осонтар бувад, ки мубтадиро» [7, 77-78].

Родуёӣ бо ин баён «ноҳамвории қуллии шеърро» (Х.Шарифов) дар аҳди мутақаддимин дар назар дорад, ки ба асри Рӯдакӣ низ мансуб буда, таносуби шаклу мундариҷаи шеърро низ дар бар мегирад. Вале дар мисоли эҷодиёти Рӯдакӣ мо наметавонем ин иддаои Родуёиро қабул кунем. Баръакс, шеърҳои боқимондаи Рӯдакӣ, сарфи назар аз жанрашон, бо «муҳтаво, ғояи ҳаётию амиқ, сужету сохтори мустаҳкаму ягона, созмони дохилии мутаносиб, ритму лаҳни рангоранг, сабки баёну тасвирҳои мутаносиби шеърӣ, ягонагии хусусияти ғоявию бадеӣ» [13,22] гувоҳи камолоти шеъри ин давра ва тарзи сухани шоире чун Рӯдакист, ки сохтору сужет, вазну лаҳни дохилии (архитектоникаи) шеъраш мутаҳаррик буда, дорои таносуби комили шаклу мундариҷа риоят шудааст.

Барои дарки таносуби шаклу мундариҷа ва таъзияву таҳлили ин масъала дар мисоли шеъри Рӯдакӣ андешаи зерини М.М.Баҳтин назари равишманд ва раҳнамост. Вай менависад: «Аз рӯи он ки мо чизеро фақат мебинем ё мешунавем, мо шакли бадеиро пазируфта наметавонем; бояд, ки диданӣ ва шуниданиро ифодаҳои гуфтани муносибати ғайри арзишманди худ қарор дод, бояд ҳамчун эҷодкор ба диданӣ, шуниданӣ ва гуфтани ворид шуд ва ба ин тариқ хусусияти маводии ғайриэҷодии шакл ва зоҳири он баргараф мешавад, вай чун маводи қабулшуда ва маърифатии муқаррарӣ дигар аз мо ҷудо буда наметавонад, ифодаи ғайри арзишӣ мешавад, ки ба мундариҷа ворид шуда, онро дигаргун месозад. Ҳамин тавр, ҳангоми хондан ё шунидани осори шеърӣ, ҳамчун гуфтори дигар, ки фақат онро бояд шунид ва арзиши онро, ки таҷридӣ ва маърифатӣ аст, фаҳмид, вале ман ба дараҷаи лозимӣ онро сухани ҳоси худ дар бораи дигар чиз медонам. Вазн, оҳанг, шиддати овозӣ, ҳаракати дарунии (ки ҳаракат месозад) баёнро, ки ғайриятмандии маҷоз ва ғайраро ҳамчун сухани муҳимми арзишманди ман

дар мундариҷа тасвир мекунад, аз худ мекунад. Балки ман ҳангоми дарк на ба сухан, на ба ово, на ба оҳанг, балки бо сухан, бо ово, бо оҳанг бо мундариҷа ворид мешавам, мебалғам, шакл медиҳам ва хатм мебахшам (худӣ шакл, ки мустақиман интиҳоб шуда, худро танг намекунад. Мундариҷаи мустақиман шаклгирифтааст). Ман дар шакл ғаёл мешавам ва бо шакл берун аз мундариҷа мавқеи арзишӣ мегирам, ки равиши маърифатӣ зебоишинохтӣ дорад, ва ин аввалин бор имкон медиҳад, ки ҳамаи вазиғаҳои зебоишинохтии шакл нисбати мундариҷа анҷом дода шавад» [4, 77].

Ба ин далел, шакли шеърӣ Рӯдакӣ ифодаи муносибати ғаёли арзишманди шоири бузург ба мундариҷа мебошад, ки дар вижагиҳои адабии сабки ӯ инъикос ёфтааст. Аз ин назар қасида, ки дар эҷодиёти шоири бузург нисбатан комилтар то ба мо расидааст, дар шарҳи мавзӯ бештар короитар аст.

Ба эътирофи аҳли таҳқиқ «аввал касе, ки дар форсӣ қасида гуфтааст, ... Рӯдакӣ будааст» [1,100]. Шиблии Нӯмонӣ дар бораи услуби қасидасароии Рӯдакӣ менависад, ки «услуберо, ки ӯ (Рӯдакӣ – Ш.Б.) дар қасида эҷод карда, ҳанӯз ба ҳоли худ боқӣ ва тағйир накардааст ва он иборат мебошад аз: шурӯъ бо ташбиб, бо баҳория ва ғайраҳо, баъд гурез ба мадҳ ва санои мамдӯҳ ва дар охир ҳам абёти дуоя аст» [10,23]. Агар ба назар бигирем, ки «қасида, яъне қасд кардашуда ва мақсуди хос, яъне шеър, ки дар он қасди хосе бошад ва он қасд дар асл мадҳ» бошад ва он «қасд дар арабӣ ба маънии таваҷҷуҳ кардан ва рӯй овардан ба касе ё чизе аст ва ин таваҷҷуҳ ва қасд дар қасида рӯй овардани шеър ба мамдӯҳ ва мадҳи ӯст» [15,290] пас ин «қолиби мазомини ҳамосӣ» дар оғози пайдоиш аз меъёрҳои поэтики қасидаи арабӣ фосила доштааст. Чунонки дуктур Сируси Шамисо мегӯяд, дар оғози зухур ин жанр на ҳама вақт «ҳамосаи дурӯғин» [15,294] будааст ва қасидаҳои «Модари май» ва «Шикоят аз пирӣ» ба ин гуфта далел буда, нишонаи тамомияти ҳунарии сабки шоир дар гуфтани қасидаанд.

Дигар аз унсуре, ки таъсири ғоявии мундариҷаи осори шоирро (дар мисоли ин ду қасида) афзуда, шакли бадеии онро камол бахшидааст, вижагии нафсонӣ мебошад, ки аз рӯҳиёт ва маънавиёти комили инсонӣ ва ислонии шоир маншаъ мегирад. Ин равиш дар мисоли қасидаи «Шикоят аз пирӣ» қобили мулоҳиза аст. Он чи дар ин қасида аз ин назар ҷолиб аст, рӯҳияи шод мебошад. Шояд ҳамин ҷиҳати мундариҷаи қасидаро ба назар гирифта, И.С.Брагинский онро «фоҷиаи оптимистӣ» гуфта бошад. А.Сатторзода низ ба чунин ҳулоса меояд, ки «агарчи ба ҳукми оини ҳамешагии ҷаҳони гирдгардон ҳоли даврон яксон намемонад, ҳаёт зебо ва азиз мебошад» [13,22]. Воқеан, ҳарчанд қасидаи «Шикоят аз пирӣ» гувоҳи дар рӯзгори пирӣ дучори «балои азим» шудани шоир бошад ҳам, аммо дар ҳилоли сатрҳои ин қасида ва осори дигари шоир «рӯҳи сахлгирӣ ва омӯзаи шодбошӣ», ки «рӯҳияи эронӣни куҳан аст» [15, 27] ва ба наҳве меросбарии отифист, ҷорӣ мебошад. Аз ҷумла:

Шод зӣ бо саёхчашмон, шод,
Ки ҷаҳон нест ҷуз фасонаву бод!
З-омада шодмон бибояд буд
В-аз гузашта накард бояд ёд.
Ману он ҷаъдмӯи ғолиябӯй,
Ману он моҳрӯи ҳурнажод.
Некбахт он касе, ки доду бихӯрд,
Шӯрбахт он, ки ӯ нахӯрду надод.
Боду абр аст ин ҷаҳон афсӯс,
Бода пеш ор, ҳар чӣ бодо, бод!
Шод буда-ст аз ин ҷаҳон ҳаргиз,

Ҳеч кас, то аз ӯ ту бошӣ шод?!
Дод дида-ст аз ӯ ба ҳеч сабаб,
Ҳеч фарзона, то ту бинӣ дод [12, 82].

Таносуби шаклу мундариҷа дар осори Рӯдакӣ ба бунёди овозии шеър ва оҳангнокии он иртиботи қавӣ дорад. Ин масъала масъалаи вазну қофияи шеъри шоирро ба миён мегузорад. Ба иттифоқи аҳли назар «Рӯдакӣ дасте дар арӯз дошта ва дар ин устои мохир будааст ва вазни тарона ё рубоӣ аз мухтареоти ӯст» [9, 544]. Илова ба ин, муҳаққиқон тасарруфи ӯ дар арӯзро низ эътироф кардаанд. Аз ҷумла Шамси Қайси Розӣ менависад, ки «ва яке аз мутақаддимони шоирони Аҷам ва пиндорам Рӯдакӣ аз навъи аҳраму аҳраби баҳр (баҳри ҳазач) вазне таҳриҷ кардааст, ки онро вазни рубоӣ хонанд. Алҳақ, вазне мақбул ва шеъре мусталлизу (ширину) матбӯст ва аз ин ҷиҳат ағлаби нуфуси нафисро бад-он рағбат аст ва бештари табои салимро бад-он майл» [16, 95].

Ҳунари Рӯдакӣ дар ин равиш иборат аз он аст, ки бо таваҷҷуҳ ба табиати муҳтаво ва вазн ҷойгоҳи калимаҳо дар шеър пешбинишуда ва ғофилгиркунанда ба назар менамоянд. Аз ин ҷиҳат мундариҷаи қасидаи «Шикоят аз пирӣ» майдонро барои корбурди воситаҳои забонӣ фароҳам меоварад, ки унсурҳои дигар, аз ҷумла вазн, қофия, радиф ва воҷи овози мусоидат мекунанд, то шеър шакли комили ҳунари бигирад. Истеъмоли тавсифи ташбеҳоти равшан, аз қабилӣ ҷароғи тобон, сапеду симзада, дурру марҷон, ситораи сахарӣ, қатраборон, боғи хуррам, моҳрӯи мушкинмӯй, зулфи чавгон, рӯи дебо, мӯи қатрон, азизмеҳмон, шоду хуррам, турки норпистон, набидаи равшан, ҳазордастони сурудгӯй, пешкори мирон ва ғайра тағйири оҳангро дар қасида сабаб шудаанд, ки дар ин ҳамоиши шакли маъноӣ нақши вазни интихобшуда низ бузург аст.

Ҳамин тариқ, дар осори боқимондаи Рӯдакӣ унсурҳои асосии бадеиро, ки лексика ва низомии образҳои шеърӣ, таносуби байтҳо, тасвирҳои таркибӣ, муҳассаноти қофиябандӣ, барҷастагии садо ва хушоҳангӣ, корбурди саноеи лафзӣ маънавӣ аз ҷумлаи онҳост, дар худ ҳифз кардаанд, ки ҳар кадом дар ҷойи худ баҳоғат ва фасоҳати шеъри ӯро такмил бахшида, ба ин васила ҷойгоҳашро дар адаби форсӣ рафъ сохтаанд. Дар шеъри Рӯдакӣ унсурҳои асосии бадеие, ки лексика ва низомии тасвирҳои шеърӣ, таносуби байтҳо, тасвирҳои таркибӣ, муҳассаноти қофиябандӣ, барҷастагии садо ва хушоҳангӣ, корбурди саноеи маънавию лафзӣ аз ҷумлаи он аст, ҳифз шуда, ваҳдат ва таносуби мундариҷавию шакли осори ӯро таъмин намудааст.

Феҳристи адабиёти истифодашуда

1. Айни К. Қасида дар осори Рӯдакӣ / К. Айни // Рӯдакӣ ва замони ӯ. – Сталинобод, 1958. – С.98-111.
2. Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ. Бадоеъ-ус-саноеъ. Бо сарсухан, тавзеҳот ва таҳрири Р. Мусулмонқулов. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 174 с.
3. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
4. Бахтин М.М. Проблема содержания, материала и форма в словесном художественном творчестве / М.М.Бахтин // Литературные критические статьи. – М.: Художественная литература, 1986. – С. 26-89.
5. Девони Рӯдакӣ. Маҷмӯаи ашъори баҷоймонда аз Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммади Рӯдакӣ. Ба шарҳ ва тавзеҳи Манучехри Донишпажӯҳ. – Техрон: интишороти Тӯс, 1374. – 142 с.
6. Ковалев В.А. Многообразии стилей в советской литературы. – М.–Л.: Наука, 1965. – 160 с.
7. Мунтахаби «Тарҷумон-ул-балоғ» ва «Ҳадоиқ-ус-сеҳр». - Душанбе: Дониш, 1987. – 144 с.
8. Мусулмонқулов Р. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Ирфон, 1990. - 335 с.

9. Нафисӣ, Саъид. Аҳвол ва ашъори Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммад Рӯдакии Самарқандӣ. Ҷ.2. – Техрон, 1310. – 644 с.
10. Нӯмонӣ Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам. Тарҷумаи Саид Муҳаммад Фаҳри Дони Гелонӣ. – Техрон: Дунёи китоб, 1380.
11. Поспелов Г.Н. Проблемы литературного стиля. – М.: Издательство Московского университета, 1970. – 329 с.
12. Сатторзода А. Тазоди зиндагӣ дар таносуби шеър / А. Сатторзода // Кӯҳна ва нав. – Душанбе: Адиб, 2004. – С.10-23.
13. Соколов А.И. Теория стилистики. – М.: Искусство, 1968. – 340 с.
14. Шамисо С. Сабкшиносии шеър. – Техрон: интишороти Фирдавс, 1382. – 420 с.
15. Шамси Қайси Розӣ. Алмӯъҷам фӣ маъойирил ашъорил аҷам. – Душанбе: Адиб, 1991. – 462 с.
16. Шарифов Х. Диди замони сабки шеъри Рӯдакӣ / Худой Шарифов // Сухан аз адабиёти миллий. – Душанбе, 2009. – С. 98-143.
17. Эльсберг Я.Е. Индивидуальные стили и вопросы историко-теоритического изучения. – Теория литературы. – М.: Наука, 1965. – С. 34-59.

ТАНОСУБИ МУНДАРИЧА ВА ШАКЛ ДАР ШЕЪРИ АБӢАБДУЛЛОӢИ РӢДАКӢ

Масъалае, ки дар мақолаи мавриди назар ба баҳс кашида мешавад, ҳанӯз аз замони зиндагии шоир дар мадди назари шоирону нокидон қарор доштааст. Дар мақола сухан роҷеъ ба таносуби мундариҷа ва шакл дар шеъри Одамушшуаро Рӯдакӣ меравад. Муаллиф масъалаи мундариҷаву шаклро, ки бештари муҳаққиқон ба ягонагии онҳо иттифоқи назар доранд, аз қадимтарин китобҳои назарии адабӣ то андешаҳои назарияпардозони имрӯз баррасӣ намудааст. Мавзӯ дар ҳаҷми як мақола ҳадалимкон ҷамъбаст гардидааст. Шакли шеъри Рӯдакӣ ифодаи муносибати ғаъоли арзишманди шоири бузург ба мундариҷа мебошад, ки дар вижагиҳои адабии сабки ӯ инъикос ёфтааст.

Дар мақола муносибати мундариҷа ва шакл бештар дар жанри қасида, ки дар эҷодиёти шоири бузург нисбатан комилтар то ба мо расидааст, мавриди пажӯҳиш қарор мегирад. Дар дигар шаклҳои шеърии осори бозмондаи Рӯдакӣ ба монанди ғазал, қитъа ва рубоӣ низ ба ин масъала диққат дода шудааст.

Дар маҷмӯъ масъалаи мавриди назар ба таври ҷомеъ дар рӯдакишиносӣ таҳқиқ нашудааст ва ҳалли комили он низ дар як мақола аз имкон берун аст. Метавон иқрор шуд, ки танҳо баъзе паҳлӯҳои мундариҷа ва шакли шеъри Рӯдакӣ, ки барои ошкор сохтани ҷойҳои ӯ дар сухансароӣ кӯмак мекунад, мавриди арзёбӣ қарор мегирад.

Калидвожаҳо: *Рӯдакӣ, таносуб, шакл, мундариҷа, назар, масъала, шеър, муносибат, қасида, таносуб, лафз, маънӣ, осор.*

СООТНОШЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ И ФОРМЫ В СТИХОТВОРЕНИЯХ АБУАБДУЛЛО РУДАКИ

Проблема, обсуждаемая в этой статье, была в центре внимания поэтов и критиков со времени его жизни. В данной статье речь идёт о соотношении содержания и формы в стихотворениях основоположника таджикско-персидской классической литературы Абуабдулло Рудаки. Автор рассматривает вопрос отношения формы и содержания в стихах, в отношении которого мнения большинства исследователей совпадает, при этом анализирует все точки зрения относительно этому вопросу, начиная с самых старинных источников по теории литературы, кончая мнениями нынешних теоретиков литературы. Автор делает попытку в пределах одной статьи по мере возможности обобщать все точки зрения, высказанные исследователями разных эпох относительно данному вопросу.

Форма поэзии Рудаки является выражением ценностного отношения великого поэта к содержанию, что отражается в литературных особенностях его стиля. В статье рассматривается соотношение содержания и формы в жанре поэзии, дошедшее до нас в творчестве великого поэта.

Другие поэтические формы уцелевших работ Рудаки, такие как газель, кита и рубай, также решают эту проблему. В целом, этот вопрос в рудакиведение вообще не изучался, и решить его невозможно в одной статье. Следует признать, что только некоторые аспекты содержания и формы поэзии Рудаки могут быть оценены, что поможет выявить его место в речи.

Ключевые слова: *Рудаки, соотношение, форма, содержание, точка зрения, вопрос, стихотворение, отношение. поэма, пропорция, слово, значение, поэзия.*

CORRELATION OF CONTENT AND FORM IN RUDAKI'S POEMS

The problem discussing in the article has been in the spotlight of poets and critics since the poet's lifetime. The article considers the problem of correlation of content and form in the poems of the founder of the Tajik-Persian classic literature Rudaki. The author analyses the problem of the content and form beginning from the point of view of the oldest literary books till the modern researchers, which the main part of them agree to the unity of the mentioned categories. The problem was concluded in the capacity of an article.

The form of Rudaki's poetry is an expression of the great poet's active and valuable attitude to the content, which is reflected in the literary features of his style. The article examines the relationship of content and form in the genre of poetry, which has reached us in the works of the great poet. Other poetic forms of Rudaki's surviving works, such as the ghazal, the qita, and the rubai, also address this issue. In general, this issue has not been studied in general in Rudaki, and it is impossible to solve it in one article. Admittedly, only some aspects of the content and form of Rudaki's poetry can be assessed, which will help to reveal his place in the speech.

Keywords: *Rudaki, correlation, form, content, point of view, problem, poem, relation, proportion, word, meaning, work.*

Сведение об авторе: *Боев Ш.Э.* – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. E-mail: mustafo0612@mail.ru. Телефон: (+992)93-544-54-50.

Information about the author: *Boev Sh. E.* – candidate of Philology, Senior teacher of the Department of Theory and history literature of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. **Address:** 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734019. E-mail: mustafo0612@mail.ru. phone number: (+992)93-544-54-50.

Маълум аст, ки алоқамандии Шарқу Ғарб ва таъсири мутақобилаи онҳо тавассути эҷодиёти олимони, шоирон, нависандагон ва дигар мутафаккирон муайян карда мешавад. Чунин ҳолатро нисбат ба эҷодиёти мутафаккир ва шоири оламшумули Машриқзамин Умари Хайём гуфтан мумкин аст [2, 58].

Умари Хайём маъруфтарин ситораи осмони назми Машриқзамин дар Мағрибзамин буда, мустаҳрикони ғарбӣ ўро дар радифи Ҳомер, Шекспир, Донте ва Верчил яке аз панҷ шоири бузурги таърих медонанд.

Зиёда аз нухсад сол мешавад, ки ному осор ва фалсафаи Умари Хайём диққати ҷаҳониро ба худ мекашад. Метавон як силсила алоқамандони тарҷума ва таҳқиқи осори Умари Хайёмро бо муҳаббат ном бурд, ки онҳо умри хеш сарфи омӯзиши зиндагинома ва рубоиёти Умари Хайём гардониданд, ба монанди К. Балмонт, И. Тхоржевский, Л. Некора, О. Румер, А. Старостин, С. Липкин, М. Ватагин, Т. Спендиарова, Г. Плисетский, Г. Семёнов, Н. Стрежков, В. Зайтсев, С. Бону, К. Арсенева, Д. Седих, В. Микрюков, А. Ревич, В. Державин, М. Синелников, Н. Орлова, А. Кушнев, А. Шербаков, И. Селвинский, Л. Пенковский ва даҳҳо дигарон. Соли 2007 тарҷумаи сад рубоии Умари Хайём дар баргардони Валерий Ярмак нашр шуд. Ин дастпарвари Донишгоҳи Швейсария (шаҳри Сюрих), донандаи чандин забонҳои дунё, аз ҷумла тоҷикӣ барои санҷиши қалам ва сайқали фикр ба тарҷумаи рубоиёти Умари Хайём аз забони тоҷикӣ ба русӣ пардохт.

Пеш аз ману ту лайлу наҳоре будаст,
Гарданда фалак бар сари коре будаст.
Зинҳор, қадам ба хок охиста ниҳй,
К-он мардуми чашми нигоре будаст(3, 16).

Тарҷумаи Валерий Ярмак:

До нас сменялись дни и ночи чередой,
Светил вращенью и не грезился покой.
Будь осторожен и ступай на землю мягко,
Ведь это — прах красавиц под твоей ногой!

Ҳарчанд шуҳрати Умари Хайём ба аврупоиён нисбатан дертар расидааст, рубоиёти ӯ дар як муддати кӯтоҳ тавонист дили садҳо аврупоӣ тасхир кунад, зеро “ҳар чизе, ки аз дил барояд, ба дилҳо бирасад”.

Тибқи иттилои сарчашмаҳои хайёмпажӯӣ муаррифии яке аз асарҳои аввалини Умари Хайём дар Аврупо бо сарсухан роҷеъ ба муаллиф соли 1851 дар шаҳри Париж аз ҷониби риёзидони олмонӣ Франс Вёпке ба таъъ расид, ки номи он “Алҷабри Умари Хайём” буд. Ин китоб матни арабӣ ва рисолаи ба забони фаронсавӣ тарҷумашударо дар бар мегирифт.

Аммо тарҷумаи чанде аз рубоиёти Умари Хайём, ки Эдвард Фитсҷералд соли 1859 мунташир кард, шуҳрати беандоза пайдо намуда, ҳуди ҳамон сол дар Британияи Кабир китоби мунтахаби рубоӣҳо таҳти унвони “Рубоиёти Умари Хайём” дар тарҷумаи Эдвард Фитсҷералд ба таъъ расидааст.

Эдвард Фитсҷералд (Edward Fitzgerald) нависандаи машҳури англис буда, 31-уми март соли 1809 ба дунё омада, 14-уми июни соли 1883 аз олам даргузаштааст. Номбурда нахустин ва маъруфтарин тарҷумони рубоиёти Умари Хайём ба забони англисӣ буда, бештар ба хоҳири ишқи зиёд доштаниаш ба осори классикии форсу тоҷик ва ошно намудани англисзабонҳо ба ин дурдонаи маънӣ рубоиёти Умари Хайёмро ба забони англисӣ тарҷума намудааст ва ҳатто ҳудаш ҳам дар пайравӣ ба рубоиёти Умари Хайём чанд рубоӣ эҷод намудааст.

Аз чумла:

Ah, my Beloved, fill the Cup that clears
Today of past Regrets and future Fears-
Tomorrow? – Why, Tomorrow I may be Myself with Yesterday’s Seven Thousand
years (7, 42).

Тарҷумаи рубой:

Маъшуқи ман! Чомро лабрез кун, ки акнун,
Афсӯс, гузаштаре менамоянду дилтангии фардоре.
Мепурсӣ чаро фардо! Фардо чӣ?
Фардо, шояд боқӣ бошам, то ҳафт ҳазор сол фардо, танҳо! (тарҷумаи
муаллиф)

Нусхаи аслии рубоии Умари Хайём дар ҳамин мазмун:

Эй дӯст, биё то ғами фардо нахӯрем,
В-ин як дами умрро ғанимат шумарем.
Фардо, ки аз ин дайри фано даргузарем,
Бо ҳафтҳазорсолагон сар ба сарем (3, 61).

Ё худ:

Lo! Some we loved the loveliest and best,
That Time and Fate of all their Vintage prest,
Have drunk their Cup a Round or two before,
And one by one crept silently to Rest (7, 18).

Тарҷума:

Подшоҳо! Онҳое, ки ишқ варзидем, он беҳтаринҳо ва дилработаринҳо,
Он замон тақдири шаробҳои омодаашонро,
Ба як нафас сар кашиданд,
Ва онҳо так-так ба паноҳгоҳҳои рафтанд. (тарҷумаи муаллиф)

Рубоии Умари Хайём бо ҳамин мазмун:

Ёрони мувофиқ ҳама аз даст шуданд,
Дар пойи аҷал ягон-ягон паст шуданд.
Хӯрдем зи як шароб дар маҷлиси умр,
Давре ду-се пештар зи мо маст шуданд [3, 32].

Эдвард Фитсчералд шеърӣ Умари Хайёмро дақиқан калима ба калима ё тахтуллафзӣ ба забони англисӣ барнагардонда, саъй намудааст, ки мазмуну маъно ва муодилокии онро риоят кунад.

Аз замони аввалин тарҷумаи рубоиёти Умари Хайём ба забони англисӣ беш аз якуним аср мешавад, ки аврупоиёну ҷаҳониён бо ин ганчинаи тамаддуни форсу тоҷик ошноӣ пайдо намуда, аз ин гулзори маонӣ гулҳо мечинанд ва аз ин гулоб димоғҳо муаттар месозанд.

Ин тарҷумаи рубоиёт сароғози раванде барои тарҷумаи васеи осори Хайём ба забонҳои мухталиф шуд. Ин китоб дар он солҳо ба китоби камёб ва серхонандатрин табдил ёфта, то ҳол қимати худро нигоҳ доштааст.

Масалан:

Гоҳи саҳар аст, хез, эй содаписар,
Пурбодаи лаъл кун булӯрин соғар.
К-ин як дами орият дар ин кунҷи фано,
Бисёр бичӯиву наёбӣ дигар [3, 38].

Тарҷумаи Эдвард Фитсчералд:

Dawn fills the sparkling goblet of the east with wine-
A crimson vintage from dark-cellared Night-
That we, who face an infinite despair, should drink
And taste its fleeting savour with delight [7;3].

Дар ин рубой ибораи “гоҳи саҳар” “the hour of morn” тарҷума нашудааст. Калимаи “crimson” дар луғат ба маънои “қирмизӣ, ранги сурхи баланд” омадааст.

Калимаи “содаписар” дар ин рубой “beardless boy” тарҷума нашудааст. Ибораи “булӯрин соғар” дар ин рубой “sparkling goblet” тарҷума шудааст. Дар тарҷумаи назмӣ “of the east” – “шарқӣ, чизе аз Шарқ” ба сифати муайянкунандаи иловагӣ омадааст. Фитсчералд бисёр кӯшидааст, ки вазну қофияи шеър вайрон нашавад, бинобар ин, дар ин ҷо ибораи мазкур партофта шудааст. Ибораи “кунчи фано” - “corner of annihilation” дар тарҷумаи назмӣ тарҷума нашудааст.

Гузашти вақт ҳусни таваҷҷуҳи ҷаҳониёнро ба рубоиёти ҳаками Нишобурӣ бештар сохта, омӯзишу пажӯҳиши тозаи ин осори гаронбаҳоро пеш мегузорад. Бо Умари Хайём на бо лаҳҷаи омиёна, балки бояд бо шеваи ҳакимона гуфтугӯ кард [6, 12].

Яке аз сабабҳои муҳими шухрат ва маҳбубияти таронаҳои Хайём дар он аст, ки вай ба тарҳи масоил ва мавзӯоте мепардозад, ки ҳамвора мавриди суоли зеҳни башарӣ ва аз нуқоти мубҳаму номаълум дар андешаи инсон будааст [6, 7].

Бояд қайд кард, ки рубоиёти Умари Хайём ба забонҳои ғайрианглисӣ ҳам тарҷума шудаанд. Баъд аз Эдвард Фитсчералд фаронсавиён ба тарҷумаи осори Умари Хайём аз забони форсии тоҷикӣ ба забони фаронсавӣ машғул шуда, ба ҷаҳонӣ шудани ӯ таъсире гузоштанд. Дар соли 1863 Никола бо интишори тарҷумаи чанд рубой аз Умари Хайём дар маҷаллаи ба номи «Луриён» аввалин маротиба Умари Хайёмро бо забони фаронсавӣ муаррифӣ кард. Сипас, Тофил Гути, шоири номдори фаронсавӣ низ бо интишори мақола таҳти унвони “Рубоиёти Хайём” дар маҷаллае ба номи «Монито универсал» муқаддимоти маъруфияти Хайёмро ба фаронсавизабонон бунёд гузошт.

Илова бар ин, Никола бо чопи китоби «Рубоиёти Хайём» дар Париж бахши умдаи рубоиёти Умари Хайёмро ба дасти касоне расонид, ки мунтазири тарҷумаҳои бештар аз рубоиёти Умари Хайём будаанд. Дар ин муддат муҳаққиқони зиёде, аз ҷумла Коун мақолоте бо меҳварияти ашъори Хайём дар нашриёти муътабари фаронсавӣ ба чоп расондаанд.

Лозим ба зикр аст, ки дар соли 1896 Нотон Ҳескалл рубоиёти Умари Хайёмро бо се забон: англисӣ, олмонӣ ва фаронсавӣ дар Амрико тарҷумаву нашр намуда, дар шинохти Умари Хайём дар Аврупо фасли тозаеро рақам зад. Дар оғози қарни бистум тарҷумони дигари фаронсавӣ Чарлз Сибберли Кливленд рубоиёти Умари Хайёмро тарҷумаву нашр намуд, ки мавриди таваҷҷуҳи хосаи дӯстдорони назми оламгир қарор гирифт.

Шеърро, ин бузургтарин ва волотарин фарҳангро, ки мусиқӣ, илм, нақшу нигор, фалсафа, мантиқ ва ғайраро дар худ таҷассум кардааст, ҳумчун воситаи ифшои мақсаду андеша пазируфтани Умари Хайём гувоҳи он аст, ки ӯ дар кашфи асрори илму ҳунар ҳама воситаҳои аёну ноаёнро мавриди истифода қарор додааст [6, 25].

Адабиёт

1. Султанов Ш.З. Омар Хайям. Жизнь замечательных людей. Москва: Наука, 2006 -246 с.
2. Умари Хайём ва тамаддуни ҷаҳонӣ. Таҳия ва таҳрири Мохирхӯча Султонзода. Душанбе, 2000. -195 саҳ.
3. Умари Хайём. Рубоиёт, бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Шарифи Ниёз, Душанбе: Ирфон, 2009. -160 саҳ.
4. Фурӯзонфар Б. Сухан ва суҳанварон. -Техрон: интишороти Хоразмӣ, 1380. -378 саҳ.
5. Шарифи Ниёз. Рубоиёти Умари Хайём (назаре ба имло ва мантиқ). Душанбе: «Маориф», 1996. -62 саҳ.
6. Шинохти Умари Хайём. Ба кӯшиши Гулрухсори Сафӣ. Душанбе: Чопхонаи «Пайванд», 2000. -194 саҳ.
7. Browne Edward. A new collection from the rubaiyat of Omar Khayyam, with a literal translation of each Persian quatrain by Dr. A. J. Arberry, illustrations by Phyllis Mackenzie, and Persian script by Sharafuddin Khorassani Sharaf. London, The UNUCORN PRESS, 137 pp.

ТАРҒИБОТИ РУБОИЁТИ УМАРИ ХАЙЁМ ДАР АВРУПО

Таърихи адабиёти классикии форсу тоҷик шахсиятҳоеро ба майдони илму адаб овардааст, ки онҳо тавонистанд бо осори гаронмояи худ дар арсаи ҷаҳонӣ шухрат пайдо намуда, ному мақоми ин адабиёти оламшумулро аз Шарқ ба Ғарб ва бад-ин васила тамоми ҷаҳонро бо шукӯҳу шахомати худ тасхир кунад.

Яке аз ин нобиғагон Умари Хайём мебошад, ки ҳамчун шоири соҳибмактаб шоҳи рубоисароии ахлоқӣ, фалсафӣ ва романтикии ишқиро дар адабиёти форсӣ ба ҳадди аълои тақомул расонидааст ва шояд «рубоиёт» асари пуррае оид ба ҳама ҷузъиёти зиндагии инсонист, ки пур аз розу ниёз ва зиндагиву фалсафаи он аст.

Аз ин рӯ, таъсири афкори Хайём дар осори мутафаккирони баъдӣ кам нест, ҳарчанд дар ин бора аҳли таҳқиқ то кунун баҳсҳои ҷолибе ба миён овардаанд.

Аз ин ҷиҳат, номи пуршарафи ӯ ҳамчун яке аз шоирони файласуфи бузургтарини дунё, ки бо мактаби адабии ҳоси худ дар адабиёти форсии тоҷикӣ мавқеи бузург дошта, бо нубӯғу азамати афкори баланд ва қудрати суҳанварии худ дар сафи файласуфони ҷаҳонӣ Ҳомеру Арасту, Софоклу Еврепит, Аристофану Анакрион, Рӯдакиву Фирдавсӣ, Руставелию Данте, Саъдию Шекспир, Пушкину Толстой, Ғазаливу Достоевский ва амсоли инҳо меистад.

Дар мақола муаллиф кӯшиш ба ҳарч додааст, ки таҷаллии Умари Хайёмро ҳамчун ситораи тобноки Шарқ дар Аврупо мавриди баррасӣ қарор дода, баъзе аз тарҷумаҳову тарҷумонҳои рубоиёти ӯро бо забонҳои аврупоӣ муайян намуда, роҷъ ба онҳо фикру ақидаҳо хешро иброз дошта бошад.

Калидвожаҳо: Умари Хайём, рубоиёт, тарҷума, тарҷумон, забони форсии тоҷикӣ, забони англисӣ, забони фаронсавӣ, Шарқ, Ғарб, адабиёти классикӣ.

ПОПУЛЯРИЗАЦИЯ РУБАИЯТ ОМАРА ХАЙЯМА В ЕВРОПЕ

История классической персидско-таджикской литературы привела тех людей в область науки и литературы, которые получили всемирное признание благодаря своим ценным произведениям и смогли покорить Восток и Запад, следовательно, весь мир.

Одним из этих гениев является Омар Хайям, имеющий свою собственную школу, он усовершенствовал моральную, философскую и романтическую ветвь романа в персидской литературе на высшем уровне, и, возможно, его «Сборник Рубаи» - это полноценная, богатая и удовлетворяющая часть человеческой жизни, которая полна чашей его жизни и философии.

Таким образом, влияние убеждения Хайяма на произведения более поздних мыслителей не является незначительным, хотя исследования по этой теме до сих пор вызывают некоторые противоречия.

В связи с этим, его славное имя как одного из величайших поэтов-философов в мире, с его собственной литературной школой, прекрасным местом в таджикско-персидской литературе, с большой репутацией и силой выражения занимает важную роль в рядах мировых философов Гомера и Аристотеля, Софокла и Еврепита, Аристофана и Анакриона, Рудаки и Фердоуси, Руставели и Данте, Саади и Шекспира, Пушкина и Толстого, Газзали и Достоевского и других.

В статье автор пытается представить Омара Хайяма как яркую звезду Востока в Европе, определить некоторые переводы и переводчики его повествований на европейские языки и выразить свои взгляды на них.

Ключевые слова: Омар Хайям, сборник Рубаи, перевод, переводчик, таджикско-персидский язык, английский язык, французский язык, Восток, Запад, классическая литература.

POPULARIZATION OF THE RUBAIYAT OF OMAR KHAYYAM IN EUROPE

The history of classical Persian-Tajik literature has led those people in the field of science and literature who have received worldwide recognition for their valuable works and were able to conquer East and West, therefore, the whole world.

One of these geniuses is Omar Khayyam, who has his own school, he perfected the moral, philosophical and romantic branch of romance in Persian literature at the highest level, and perhaps his “Collection of Rubaiyat” is a full, rich and satisfying part of human life, which full of the cup of his life and philosophy.

Thus, the influence of Khayyam’s conviction on the works of later thinkers is not insignificant, although studies on this topic still cause some controversy.

In this regard, his glorious name as one of the greatest philosopher poets in the world, with his own literary school, a great place in Tajik-Persian literature, with a great reputation and power of expression, plays an important role in the ranks of the world philosophers Homer and Aristotle, Sophocles and Euripides, Aristophanes and Anacreon, Rudaki and Ferdousi, Rustaveli and Dante, Saadi and Shakespeare, Pushkin and Tolstoy, Ghassemi and Dostoevsky and others.

In his article, the author examines the concept of ways and means of dissemination and popularity of Omar Khayyam Rubaiyat as a bright eastern star in Europe, to analyze some of his translations and translators work in European languages.

Keywords: Omar Khayyam, the Rubaiyat compilation, translation, interpreter, Tajik-Persian language, English language, French language, East, West, classics.

Сведения об авторе: Саидова Дилфуза Мустафоевна – старший преподаватель кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиев 17/6. Тел: (+992) 933 35 15 55, E-mail: saidova-dilfuza @inbox.ru

Information about the author: Saidova Dilfuza Mustafоеvna - Senior Lecturer of the Department of English Philology, Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. 734019, Dushanbe, st. Muhammadiev 17/6. Tel: (+992) 933 35 15 55, Email: saidova-dilfuza @inbox.ru

УДК 37.018

**ПЕДАГОГИКАИ МУОСИРИ МИЛЛӢ: ТАҲЛИЛИ КВАЛИМЕТРИИ
ПАЖҶҲИШҶҲОИ БУНӢДӢ***Раҷабзода М.***Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода**

Истиқлолияти давлатӣ барои оғози таҳқиқоти бунёдӣ дар соҳаи педагогикаи миллий шароитҳои мусоиди эҷодиро фароҳам овард. Олимону мутахассисони тоҷик бо истифода аз ин фурсати мусоид ба таҳқиқи қонуниятҳои раванди педагогӣ, концепсияҳои умуминазариявии педагогикаи муосири миллий ва методологияи он шурӯ намуданд. Маҳсули эҷодиёти онҳо ба ташаккулёбӣ ва рушди сиёсати миллий дар соҳаи маориф мусоидат намуд. Таҳлили квалитетии таҳқиқоти бунёдии олимони тоҷик дар соҳаи педагогикаи муосири миллий шаҳодат медиҳад, ки ҳадафҳои асосии онҳо ба даст овардани донишҳои нави барои ҷомеа муфид оид ба қонуниятҳо, сохтор, механизмҳои таълиму тарбия, назария ва заминаҳои ташаккулёбии педагогикаи муосири миллий, мундариҷа, принципҳо, методҳои он дар шароити нави сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ мебошад.

Дар ин радиф, метавон аз дастовардҳои илмӣ яке аз чехраҳои шинохта ва пурмаҳсули педагогикаи муосири миллий Файзулло Шарифзода ёдовар шуд. Академик Файзулло Шарифзода кӯшиши ҳудро ба ҳаллу фасли проблемаҳои муосири ислоҳоти маорифи миллий равона сохта, ба он услуби далелҳои нави раднопазир ворид намуд. Дар китоби дучилдаи ӯ «Актуальные проблемы современной педагогики» номбурда қайд менамояд, ки «вазъи мураккаби иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҷаҳон қотеона тақозо дорад, ки самтҳои рушди илми муосири педагогӣ ва маориф таҷдиди назар шуда, тавассути муносибати нав коркард шаванд» [14, 123; 15, 300]. Дар китоби мазкур, ки барои олимони, кормандони илмӣ, педагогҳо, аспирантон, унвонҷӯён, шунавандагони Донишқадаи тақмили ихтисоси кормандони соҳаи маориф ва донишҷӯёни мактабҳои олии педагогӣ таъин шудааст, тамоюлоти муосир ва проблемаҳои ислоҳот, рушд ва тақмили низоми миллии маориф инъикос ёфтаанд.

Дар фасли «Сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм ва маориф» оид ба мавзӯи мазкур маводи зиёди таҳлилий пешниҳод гардидааст. Академик ба ҳулосае омадааст, ки пешрафти ҷомеаи муосири тоҷикро бе рушди истеҳсолот, маҳсусан, саноат таъмин намудан имконнопазир аст ва ин дар навбати худ рушди илмро, ки яке аз унсурҳои муҳими сиёсати иҷтимоии давлат ва фаъолияти инноватсиониву ихтироъкорӣ маҳсуб меёбад, тақозо мекунад. Ба андешаи ӯ, бо ин мақсад дар солҳои наздик рушди илм ба истифодаи самараноки неруи илмӣ ва азнавсозии пойгоҳи моддӣ-техникии муассисаҳои илмӣ ҷумҳурӣ равона карда мешавад. Муҳаққиқ таъкид менамояд, ки раванди ҳамгироии илми ватанӣ ва тавсеаи ҳамкориҳои илмӣ-техникиро вусъат бахшидан лозим аст. Тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуд: «Бо истифода аз имкониятҳои, ки давлат ва Ҳукумати мамлакат фароҳам оварда истодааст, муассисаҳои академӣ бояд бо роҳи анҷом додани кашфиёту ихтирооти нав, ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионии пешбурди таҳқиқоти илмӣ ва техникаву технологияҳои муосир дар рушди минбаъдаи иқтисоди миллиамон саҳми фаъолтар гузоранд» [2].

Ба андешаи академик Файзулло Шарифзода, «имрӯз бояд илм, аз ҷумла илмҳои табиатшиносӣ ва техникаӣ кӯшиши ҳудро ба рушди истеҳсолот равона созанд. Бо ин мақсад сол то сол маблағгузориҳои давлатии илм меафзояд» [14, 124]. Вале ҷӣ тавре ки Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр намуданд, «фаъолияти Академияи илмҳо дар ин самт ҳанӯз ба талаботи замон ҷавобгӯ нест, вай ҳанӯз ба воситаи тавоноии бунёди технологияҳои нав табдил наёфтааст. Институтҳои таҳқиқотии

Академияи илмҳо ва Академияи кишоварзӣ бояд самаранокии таҳқиқоти илмӣ ва ҷустуҷӯӣҳои илмро баланд бардоранд» [12].

Сиёсати давлатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм ва маориф ба он равона карда шудааст, ки аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми маблағгузорию давлатии муассисаҳои илмӣ неруи илмӣ мамлакат ва пояи моддӣ-техникии муассисаҳои номбурда мустаҳкам гардад. «Ислоҳоти иқтисодӣ ва самаранокии онҳоро бе рушди илм таъмин намудан душвор аст» [12].

Имрӯз маблағгузорию илм ва зиёд намудани ҳаҷми онро бо дарназардошти дастовардҳои воқеии илмӣ, шумораи кашфиёт ва ихтироот, қорӣ намудани онҳо дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти мамлакат ба роҳ мондан зарур аст. Ин дар ниҳояти қор, рушди илм ва соҳаҳои истеҳсолиро таъмин мекунад.

«Неру ва имкониятҳои шабакаи васеи муассисаҳои илмӣ, сохтори илмӣ донишгоҳҳо ва донишқадаҳои кишвар бояд ба татбиқи самарабахши стратегияи рушди илму техника ва махсусан, рушди соҳаҳои нави илм равона карда шавад. Робитаи ҳарчи бештари илму истеҳсолот, иштироки васеи муассисаҳои гуногуни иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат дар таҳкими заминаҳои илм, тарбияи мутахассисони баландихтисос ва пурзур намудани неруи техникӣ-технологӣ – чунин аст талаботи замон» [2].

Рушди низоми маориф яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлати мо ба шумор рафта, барои таълиму тарбияи насли бомаърифат ва аз нигоҳи касбӣ омода, вориси арзандаи халқ ва давлати мустақили Тоҷикистон пайвасти кӯшиш ба ҳарч дода мешавад.

«Дар соҳаи маориф, ки яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат мебошад, дар солҳои наздик муқаррар намудани стандартҳои маълумоти кафолатноки аз нигоҳи молиявӣ асоснокро пешбинӣ намудан ва дар айни замон таҷдид назар кардани қонунгузорию танзимкунандаи фаъолияти соҳа зарур аст» [2].

Ба андешаи муҳаққиқ, ислоҳоти сохтор ва маблағгузорию соҳа, қоркарди нақша ва барномаҳои нави таълимӣ, наشري китобҳои дарсӣ, сохтмони мактабҳои нави замонавӣ, таъмир, барқарорсозӣ ва таҷҳизонидани муассисаҳои мавҷудаи таълимӣ бо таҷҳизоти зарурӣ ва воситаҳои муосири техникӣ, инчунин, амалӣ намудани дигар тадбирҳо барои рушди минбаъдаи низоми маориф шароитҳои муосид фароҳам овард.

«Чунки устуворию рушди ҷомеаро бе инкишофи илму маориф, фарҳанг, ҳифзи сиҳати инсон ва таҳкими неруи иқтисодиву сиёсӣ ва иҷтимоии мамлакатро бе иштироки фаъолонани қонуну ҷавонон тасаввур қардан душвор аст» [2].

Муҳаққиқ дар заминаи таҳлили таҳаввулоти замони муосир, ки тӯли солҳои охир дар соҳаи маориф ба амал омадаанд, хеле бамаврид қайд намудааст, ки сиёсати имрӯзаи давлатӣ дар соҳаи маориф масъалаҳои қоринамоии стандартҳои байналмилалиро дар низоми маориф, оmodасозии мутахассисони касбии ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯиро дар қойи аввал мегузорад. «Барои солҳои наздик самтҳои асосии рушди илм ҳамчун яке аз бахшҳои муҳими сиёсати давлат, пеш аз ҳама, аз истифодаи самаранокии иқтидорҳои илмӣ ва таҳкими заминаи моддиву техникии муассисаҳои илмӣ, густариши раванди ҳамгирии илми ватанӣ ва вусъат додани ҳамкориҳои байналмилалии илмиву техникӣ иборат хоҳанд буд. Бо ин мақсад зарур аст, ки ба ислоҳоти бахши илм ҳам дар Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳам дар академияҳо ва институтҳои илмию таҳқиқотии соҳавию мактабҳои олий вусъати тоза бахшида шавад» [2]. Зеро пешрафти ҳар як давлат аз вазъи соҳаи илму маориф, мухсусан, оmodасозии мутахассисони баландихтисос вобастагии амиқ дорад.

Академик Файзулло Шарифзода дуруст қайд менамояд, ки пешрафти босуръати илмӣ-техникӣ ва қоринамоии технологияҳои муосири иттилоотӣ-телекоммуникатсионӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёт нисбат ба рушди илмҳои дақиқ ва технологияҳо талаботи нав мегузорад.

Воқеан, тавре ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронӣ дар вохӯрӣ бо олимони кишвар иброз доштанд: «То имрӯз дар самти илмҳои гуманитарӣ 385 рисола ҳимоя шуда, дар соҳаҳои техникӣ, табиӣ ва риёзӣ 160 рисола дифоъ шудааст. Яъне, рисолаҳои доир ба илмҳои гуманитарӣ

химояшуда нисбат ба самтҳои техникӣ ва табиатшиносӣ риёзӣ беш аз дуюм баробар зиёд мебошанд»[12].

Вобаста ба ин, Президенти кишвар ба вазорати маориф ва илм, саноат ва технологияҳои нав, рушди иқтисод ва савдо, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, Академияи миллии илмҳо ва Академияи таҳсилот дастур доданд, ки «дар муддати шаш моҳ “Стратегияи миллии рушди фанҳои табиӣ, дақиқ ва риёзиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021 – 2030” ва “Барномаи давлатии дарёфт ва рушди истеъдодхоро барои солҳои 2021-2025 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” таҳия карда, ба Ҳукумат пешниҳод намоянд»[12].

Тафаккури гуманитарӣ аҳамияти бузург дорад, чунки одамонро ба роҳи худшиносӣ, ватандӯстӣ, ифтихор аз давлату давлатдорӣ ва сарватҳои фарҳангии миллати хеш раҳнамун месозад. Аммо танҳо дар заминаи инкишофи тафаккури гуманистӣ истифодаи мукаммалу самараноки неруи илмҳои муосир, техника ва технологияҳо имконнопазир аст.

Аз ин рӯ, Президенти мамлакат тибқи фармони хеш аз 31.01.2020, №144 вазифагузоштанд, ки «солҳои 2020-2040 Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» эълон карда шаванд. Ҳамзамон, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вазорату идораҳои дигаре, ки дар сохторашон муассисаҳои таълимӣ доранд, вазифадор гардиданд, ки «нақшаи чорабиниҳоро дар муҳлати се моҳ таҳия ва ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намоянд»[13]. Дар муддати якчанд соли охир нисфи буҷети давлатӣ мунтазам ба рушди соҳаҳои иҷтимоӣ, ба хусус маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, баланд бардоштани сатҳи зиндагии шаҳрвандон тавассути зиёд намудани музди маоши кормандони соҳаҳои буҷетӣ, нафақа, кумақпулӣ ва дигар пардохтҳои иҷтимоӣ равона карда мешавад.

Масалан, “қисми даромади буҷети давлатӣ аз 6,5 миллиард сомони соли 2010 дар соли 2019 ба 24 миллиард сомонӣ расонида мешавад, ки афзоиши он қариб 4 баробар ва ҳиссаи хароҷоти соҳаҳои иҷтимоӣ 43,7 фоизро ташкил медиҳад. Дар буҷети соли 2019 нисбат ба соли 2018 ба соҳаҳои фарҳангу варзиш 17,3 фоиз, илму маориф 14, суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли 9,5 ва тандурустӣ 7,2 фоиз зиёд маблағ равона карда мешавад”[2]. Тадбирҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бобати зиёд намудани маблағгузорӣ ба соҳаи илму маориф боиси вусати раванди ислоҳоти соҳа ва афзоиши шумораи таҳқиқоти бунёдӣ дар илмҳои ватанӣ, аз ҷумла педагогика гардид. Инро дар мисоли таҳқиқи равандҳои ҳамгиро дар педагогикаи ватанӣ мушоҳида кардан мумкин аст.

Ба андешаи академик Ф. Шарифзода, функцияи асосии илмҳои педагогӣ инъикоси объективӣ-ҳақиқии воқеияти педагогӣ, ошкор намудани қонуниятҳо ва ташаккули назария мебошад. Олим собит намудааст, ки имрӯз мафҳуми «раванди ҳамгиро» қисми ҷудонопазири бунёди асосҳои назариявии илмҳои гуногун, аз ҷумла педагогика мебошад[14, 120].

Раванди ҳамгиро раванди муттаҳидкунандаест, ки ба тавсеаи робитаи мутақобилаи байни унсурҳои асосӣ ёфта, ба ноил гардидани самараноки ҳадафҳо равона карда шудааст. Раванди мазкур ба ташаккули низоми мукамал ва таҳкими ягонагии он алоқаманд аст. Унсурҳои дар навбати худ, аз рӯи принсипи мукамалгардонии мутақобилаи фаъолият ва рушди робитаҳои дохилинизомӣ ягонагии бонизомро ташкил медиҳанд.

Ф.Шарифзода қайд намудааст, ки мафҳуми «ҳамгиро» ба педагогика, аслан, тавассути таҳлили таҷрибаи рушди равандҳои ҳамгиро, ки даҳсолаҳои пешин дар соҳаи маориф андӯхта шуда буд, ворид карда шудааст. Ҳамгиро мафҳуми мушаххаси педагогӣ гардида, бо мазмуни педагогӣ мукамал гардонида мешавад [15, 302].

Ба андешаи Ф.Шарифзода ҳангоми баррасии илми педагогика аз нигоҳи рушди равандҳои ҳамгиро ба таҳлили таҳқиқоте, ки ба падидаи «ҳамгиро» алоқаманд аст, муроҷиат намудан зарур аст [14, 133].

Дар педагогика таснифоти нисбатан ғании таҳқиқоте мавҷуд аст, ки то андозае ҳар ду методи мазкур, вале бештар охирин - методи илмшиносӣ инъикос ёфтаанд.

Ҳамин тавр, муҳаққиқон се намуди таҳқиқоти зеринро ҷудо мекунанд:

1. Умуминазариявӣ, ки дар байни онҳо, инчунин, таҳқиқоти ретроспективӣ, муқарраркунанда ва пешгӯйикунанда ҷудо карда мешаванд.

2. Озмоишӣ, ки аз таҳқиқоти муқарраркунанда, тағйирдиҳанда ва пажӯҳанда иборат аст.

3. Таҳқиқоти амалӣ (ҷобачокунанда-дастурӣ).

Академик Ф. Шарифзода андешаҳои муҳаққиқ В.Е. Гмурманро оид ба типологияи таҳқиқот ба таври зерин шарҳу тавзеҳ дода аст:

1. Озмоишӣ (ғолибан тасвирӣ).

2. Таҷрибавӣ-назариявӣ (ба ин дохил мешавад, масалан, ҷамъбасти назариявии таҷрибаи пешқадами педагогӣ).

3. Озмоишӣ-назариявӣ (ба талаботи озмоиши илмӣ-ташқилӣ ҷавобгӯӣ).

4. Рефлексивӣ-назариявӣ (масалан, таҳқиқи проблемаҳои мантиқӣ-методологӣ) [14, 124-125; 15, 305-306].

Таҳқиқ ва коркарди проблемаҳои тарбия дар заминаи арзишҳои умумибашарӣ решаҳои амиқи таърихӣ дошта, бо шарофати фазои созгори истиқлолияти давлатӣ барои таҳқиқи он заминаҳои мусоид фароҳам омаданд.

Дар таҳқиқоти пурарзиши Сафар Сулаймонӣ таҳти унвони «Педагогикаи ислом: ҷойгоҳ дар низоми омӯзишу парвариши Ирон» доираи васеи проблемаҳои педагогикаи ислом мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд [8, 200]. Тавре ки аллакай зикр гардид, истиқлолияти давлатӣ имкон фароҳам овард ва оид ба ин проблема дар Тоҷикистон аввалин маротиба монография, мақолаҳо ва гузоришҳои илмӣ интишор ёфтанд.

Аз таҳлили квалитетии таҳқиқоти Сафар Сулаймонӣ бармеояд, ки ислом аз давраи пойдоиши худ то ба имрӯз ба масъалаи тарбияи инсон тавачҷуҳи хос зоҳир менамояд. Ислом инсонро ба донишандӯзӣ, эҷодиёт ва бунёдкорӣ даъват мекунад. Аз нигоҳи ислом қалам – бузургтарин воситаи эҷодкорӣ аст ва касоне, ки онро дар даст нигоҳ дошта тавониста, воқеияти оламро тасвир мекунанд, хирадманд мебошанд. Барои ислом дониш – нуру равшанӣ ва бедонишӣ – торикиву ҷаҳолат аст [9, 100]. Тибқи таълимоти дини мубини ислом олимони пайравони содиқи пайғамбар Муҳаммад(с) ва доиншандӯзӣ ҳам барои мардон ва ҳам барои занон ҳатмӣ буда, инсон аз таваллуд то фавт уҳдадор аст, ки биёмузад, ҳамеша илмро талаб намояд, агарчи дар Чин бошад [10, 88-90].

Ба андешаи Сафар Сулаймонӣ ин гуна муносибати ислом нисбат ба илму дониш ва таълиму тарбия ба он мусоидат намуд, ки дар атрофи таълимоти ислом олимону орифони зиёд – файласуфон, адибон, сӯфиён, гӯяндагони ҳадисҳо, фақеҳон ва дигар пайравоне гирд омаданд, ки ҳар кадом нисбат ба таҳқиқи раванди таълиму тарбияи насли наврас нуқтаи назари худро дошт ва намояндаи самти муайян буд.

Дар Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд гардидааст, ки «маълумот равандест, ки моҳиятан ба манфиати шахс, ҷамъият, давлат ва табиат нигаронида шудааст. Соҳибмаълумот инсонест, ки дар рӯҳи 5 суннату анъанаҳои халқи худ, фарҳанги миллий, арзишҳои умумибашарӣ тарбия гирифта, муттасил дар бораи ҷамъият, тафаккури инсон, табиат ва ҳифзи он, техника, технология ва тарзи ҳаёти солим, дониш, малака ва маҳорати муназзаму зарурӣ ҳосил карда, қори шахсӣ ва давлатию ҷамъиятии хешро дар дараҷаи баланд саришта мекунад, эҳтироми худ ва халқҳои дигарро ба ҷо меорад, зиндагии хешро бошуурона ва мустақилона эҷод карда, фарзандону пайвандони хешро дар ҳамин рӯҳия тарбия мекунад»[1].

Аз нуқтаи назари функцияҳои таҳлилии вазифаи асосии педагогика аз таҳлил, шарҳу тавзеҳ ва пешгӯӣ, рушди низоми тарбия, коркарди технологияҳои наву асосноки таълим (мундариҷа, намуд, методу воситаҳои таълиму тарбия) ва фаъолияти инноватсионӣ иборат аст.

Бояд ёдовар шуд, ки ҳама гуна низом, аз ҷумла таълиму тарбия, бо ду чанба – коркард ва рушд алоқаманд аст, ки онҳо якдигарро пурра ва мукамал мегардонанд.

Ҳамин тавр, ягонагии функсияҳои педагогӣ ва идоранамоии рушди низоми таълиму тарбия таъмин мегардад.

Педагогика ҳамчун низоми ташаккулёфтаи махсус мутобиқ ба талаботи замон дар асоси тартиби муқарраргардида дар ҳамгирии тарбиядиҳандагон ва тарбиягирандагон бо мақсади ноил гардидан ба дигаргуниҳои муайян дар ташаккули шахсияти тарбиягирандагон инкишоф меёбад.

Имрӯз дар педагогика дигаргуниҳои кулӣ ба амал омада истодаанд, педагогика комилан низоми махсуси илмӣ гардидааст.

Яке аз дастовардҳои муҳими даврони истиқлолият дар соҳаи педагогикаи муосири миллӣ ин ташаккулёбӣ ва рушди самтҳои нави он ба шумор меравад. Таҳлили квалитетии таҳқиқоти бунёдии олимону мутахассисони тоҷик моро водор месозад, ки оид ба самти нав дар педагогикаи муосири миллӣ – педагогикаи фарҳанг ибрози андеша намоем.

Фарҳанг ҳамчун оинаи ҷомеа ифодагари тамаддун ва рушди ҷамъият аст. Он пайваста дар ҳаракат ва тағйирёбӣ буда, ҳамчун воситаи таъсир ба шуур, рафтору амали инсон вазифаи таълиму тарбия ва камолоти шахсиятро иҷро мекунад. Аз ин рӯ, фарҳанг ба сифати предмети педагогика пазируфта шудааст.

Таҳлил ва таҳқиқи илмии вазифаҳои таълим, тарбия ва нақши рушдбандаи фарҳанг дар китоби профессор С. Сулаймонӣ «Педагогикаи фарҳанг» мавриди баррасӣ қарор гирифта, зери назари академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон Файзулло Шарифзода ба таъъ расидааст [1].

Муаллиф дар китоби худ ду самти илмиро мавриди омӯзиш қарор додааст: фарҳангшиносӣ ва педагогика, фарҳангшиносӣ ва фарҳангшиносии таълиму тарбия. Дар қисми якуми китоби худ «Масъалаҳои назариявии педагогикаи фарҳанг» муаллиф дар заминаи методҳои муосири фарҳангшиносӣ проблемаҳои вобаста ба таҳқиқи педагогика ва фарҳангшиносиро дар сатҳи антропологӣ ва ҷаҳолияти амалӣ мавриди баррасӣ қарор додааст.

Асри XXI, ки ҳамчун асри ҷаҳонишавӣ, аз ҷумла ҷаҳонишавии фарҳанг маъмул аст, ҳар як соҳаи илм дар самти истилоҳот мушкilotи ҳудро дорад. Ба андешаи муаллиф, масъалаи ягонасозии истилоҳоти фарҳангшиносӣ ва педагогика дар забони тоҷикӣ-форсӣ бомуваффақият ҳал гардидаанд. Муаллиф дар асоси осори илмии олимони тоҷик Б. Ғафуров, Т. Атахонов, С. Сулаймонӣ, И. Бобкулов, Н. Дилоев, О. Ходжамурадов, Мирҳасани Султон ва муҳаққиқони хориҷӣ – А.А. Шиоринаҷод, М.М. Фарохонӣ, А.А. Алексеев, Н. Багдасарян, Ю.А. Стрелсов, К. Яспер ва дигарон кӯшиш намудааст, ки сарчашмаҳои пайдоиши истилоҳот ва истифодаи онҳоро дар амал нишон диҳад.

Қисми дуюми китоби «Мақтабҳои педагогӣ» ба таҳқиқи проблемаҳои педагогикаи фарҳанг бахшида шудааст. Дар ин қисми китоб муаллиф таваҷҷуҳи асосиро ба «Мақтаби бонуфуз ва таҳқиқоти педагогӣ» равона кардааст. Вобаста ба ин, мақтабҳои идеализм, экзистенциализм ва хусусияти онҳо вобаста ба таҳқиқи масъалаҳои таълиму тарбия мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Хусусияти дигари китоби мавриди таҳқиқ аз он иборат аст, ки дар он муаллиф ба таври муфассал ва бо сабки дастрас хусусиятҳои хоси мақтабҳои когнитивизм ва бихевиоризмро тасвир намудааст, ки донишмандон он барои омӯзгорони тоҷик зарур аст.

Рушди илми ҷаҳонӣ собит менамояд, ки назарияҳои илмӣ, фарҳанги тарбия ва таълим, ки ба дастовардҳои илму амали башарият робита доранд, ногузир ба табaddулот ва ҷаҳишҳои инқилобӣ дучор мегарданд. Беҳуда нест, муаллиф қисми сеюми китоби худро ба таҳқиқи «Педагогикаи фарҳанг ва ҷаҳолияти амалӣ» бахшидааст.

Муҳаққиқ дар ин асар нисбат ба таҳлили он проблемаҳои фарҳангшиносӣ, ки таҳти таъсири тағйироти сиёсӣ, идеологӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ қарор доранд, муносибати эҳтиёткорона ва дурандешона дорад ва андешаҳои худро ба талаботи иқтисоди бозорӣ ва ислоҳоти низоми сиёсӣ алоқаманд мекунад. Барои татбиқи сиёсати фарҳангӣ дар ҷумҳурии ва фарҳанги педагогӣ вай ба вазъи фарҳанг, иқтисодиёт ва хусусиятҳои

иҷтимоиёти мамлакат таъя мекунад. Муҳаққиқ пешниҳод менамояд, ки таълиму тарбияи мутахассисони соҳаи фарҳангшиносиро дар рӯҳияи инноватсионии даврон ва мутобиқ ба талаботи Концепсияи рушди фарҳанг ба роҳ мондан зарур аст. Вобаста ба ин, муҳаққиқ таҷрибаи дигар кишварҳоро истифода бурда, методҳои таҳқиқотии онҳоро муфид ва зарур арзёбӣ менамояд. Ба андешаи ӯ, барои дар сатҳи матлуб ба роҳ мондани раванди омодазозии мутахассисони соҳаи фарҳангшиносӣ таҳияи концепсияҳои соҳавӣ, истифодаи самтҳои нав ва методҳои инноватсионии ҳалли мушкилоти анъанавӣ ва дастгирии ибтикороти кормандони соҳа дар самти ҷоринамоии навгониҳо ниҳоят зарур мебошанд.

Мусаллам аст, ки дар Тоҷикистон раванди ҳаллу фасли масъалаҳои рушди фарҳанг, маориф, назария ва амалияи таълиму тарбия ба таҷрибаи ниёгон ва дастовардҳои илми муосир таъя мекунад. Бинобар ин, қисми ҷоруми китоби С. Сулаймонӣ «Афкори педагогии ниёгон» номгузори шуда, муаллиф зимни баррасии он таваҷҷуҳи асосиро ба вазифаҳои омӯзгор дар раванди таълим равона карда, нақши китобҳои дарсиро дар инкишофи донишҳои хонандагон таъкид намудааст. Муҳимтар аз ҳама, муҳаққиқ барои исботи андешаҳои хеш оид ба зарурати таълиму тарбияи насли наврас дар заминаи осору афкори ниёгон аз эҷодиёти педагогҳои машҳури гузашта мисолҳои мушаххас меорад, ки қимати илмию амалии асари мазкурро мефизояд.

Фарҳанг ва фароғат бо ҳамдигар робитаи ногусастанӣ доранд, аз ин рӯ, «Педагогикаи фароғат» қисми дигари китоби мазкурро ташкил медиҳад. Ба андешаи муаллиф хурсандӣ бояд ба хирад асос ёбад.

Муаллифи китоб Сафар Сулаймонӣ дар пайравии Муртазо Мутаҳҳарӣ кӯшиш намудааст, ки ҳаёти гузашта ва имрӯзаи халқи тоҷикро дар соҳаи педагогикаи фарҳанг муқоиса кунад ва бо мисолҳои мушаххас фарқияти низоми таълиму тарбияи гузашта ва имрӯзаро нишон диҳад, ки ин барои хонандаи муосир аҳамияти калонро молик аст. Муҳаққиқ хонандаи тоҷикро дар асоси мисолҳои мушаххас бо хусусиятҳои таълиму тарбия дар байни кӯчманчиён ва деҳотиёни Эрон, таъсири таълиму тарбия ба омодазозии муаллимон, беҳтаршавии ҳаёти одамон, баланд гардидани сатҳи фарҳангӣ, зехнӣ ва раванди иҷтимоишавии онон шинос менамояд. Муаллиф, инчунин, ба масъалаи барои соҳаи педагогика бағоят муҳим – муносибати байнихамдигарии волидайнӯ фарзандон таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Арзиши баланди маводи мазкур аз он иборат аст, ки масъалаҳои тарбияи оилавӣ дар ҳамбастагӣ бо никоҳ баррасӣ гардида, муаллиф бо мисолҳои мушаххас пайомадҳои бекор гардидани никоҳро барои оила ва зиндагии ояндаи фарзандон нишон додааст.

Дар китоби мазкур Сафар Сулаймонӣ, инчунин, масъалаи таълими электрониро низ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Ба андешаи муҳаққиқ, таълими электронӣ аз анъанавӣ қомилан фарқ дошта, дорои хусусиятҳои ба худ хос аст. Муҳимияти ҷунин тарзи масъалагузори дар он аст, ки муаллиф дар баробари нишон додани фарқияти ин намудҳои таълим, мушкилоту монеаҳои мавҷуда ва роҳҳои мушаххаси бартараф намудани онҳоро нишон дода тавонистааст.

Тавре ки маълум аст, асри XXI аз ҳар як инсон суръати баланд, хушёрӣ, муносибати эҷодӣ ва босуботино талаб мекунад, ки ин сифатҳо дар инсон аз синни кӯдакӣ оғоз ёфта, рушд меёбанд. Дар китоби «Педагогикаи фарҳанг», инчунин, масъалаҳои таъсири ирсият, қобилият, ангеаҳо, эҷодкорӣ ва муносибати эҷодкоронаи кӯдак ҷиҳати ноил гардидан ба мақсад мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф бо дарназардошти сифатҳои мазкур ва дарки он, ки дар роҳи расидан ба мақсад ҳамеша монеаҳо пайдо мешаванд, якҷанд тавсияҳои мушаххасро барои рафъи монеаҳо ва ташаккули шахсияти кӯдак пешниҳод намудааст. Ин хусусиятҳо китобро барои ҳам муаллимон ва ҳам волидайн муфид гардониданд.

Ниҳоят, фасли охири китоб «АбармARDони илм» унвон дошта, дар он муаллиф дар бораи шахсиятҳои, ки дар таҳқиқи проблемаҳои педагогикаи фарҳанг саҳм гузошта, мактаби худро дорад, маълумот додааст.

Хулоса, тарбияи инсон дар фарҳанги башарият таърихи тӯлонӣ дорад ва дар тӯли ҳазорсолаҳо аҳамияту хусусияти гуногунро соҳиб гардидааст. Дар ин давра дар

педагогикаи ҷаҳонӣ назарияҳои мухталафи таълиму тарбия коркард шуда, мавриди истифода қарор гирифтанд ва дар ин радиф педагогикаи муосири миллии тоҷик дар қанор намонд.

Истиқлолияти давлатӣ, ғайрияти давлати мустақили милли ба тамоми самтҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, аз ҷумла соҳаи маорифи мамлакат таъсири мусбат расонид. Маориф дар мамлакат яке аз соҳаҳои афзалиятнок ва омили муҳими таҳкими давлат ва наҷоти миллат эълон карда шуда, педагогикаи муосири милли дар омӯзишу баррасии масъалаҳои ҳалталаби таълиму тарбияи насли ояндасоз ба дастовардҳои назаррас ноил гардид.

Методологияи ташкили низоми нави маорифи кишвар қомилан тағйир ёфт, ки асоси онро на идеологияи ягон ҳизб ё ташкилоти роҳбар, балки анъанаи фалсафии ҳалқи тоҷик, назарияи идрок, асноди тақдирсози даврони истиқлолият: Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консепсияи миллии маълумот, Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, ғояҳои ватандӯстӣ, ваҳдату ифтихори милли ташкил медиҳанд.

Новобаста аз он ки сохтори таҳсилоти умумӣ ба тағйирот боқӣ монд, вале дар он намудҳои нави муассисаҳои таълимӣ, ба монанди литсейҳо, гимназияҳо, мактабҳои хусусӣ ва аксионерӣ пайдо шуданд. Дар мактабҳои олии давлатӣ ва ғайридавлатӣ сохторҳои нави таълимӣ, ба монанди коллеҷҳо, бакалавриат, магистратураҳо пайдо гардиданд.

Дар мундариҷаи таҳсилот дигаргуниҳои ҷиддӣ ба вуқӯъ омаданд. Нақшаҳои таълимӣ, барномаҳои таълимӣ, фанҳои таълимӣ ва ихтисосҳо таҷдиди назар ва нав гардиданд. Вобаста ба талаботи замон Стандарти давлатии таҳсилот пешниҳод гардид.

Дар саросари мамлакат мактабҳои таҷрибавӣ ба ғайрияти шурӯъ намуданд, ки мақсади асосии онҳо ҷоринамӣ ва паҳннамии шаклҳои нави маблағгузорӣ ва намудҳои гуногуни таълими интерактивӣ мебошад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ дар соҳаи маориф ғайрияти ташкилоту созмонҳои гуногуни хориҷӣ ба таври васеъ тавсеа ёфт. Соҳибқорони тоҷик ва хориҷӣ дар доираи ғайрияти хайриявӣ ба сохтмони бинои муассисаҳои таълимӣ шурӯъ намуда, дар мувофиқа бо мақомоти дахлдор барномаҳои таълимии худро пешниҳод карданд.

Дар ғайрияти муассисаҳои таълимӣ ва устодони онҳо ҷоринамӣ шаклҳои нави таълим: ҳамгиро, тафриқ, босалоҳият ва интерактивӣ оғоз гардид, ин раванд бомаром идома дорад.

Адабиёт

1. Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.maorif.tj/asosi/strategiya-va-barnomao> (санай истифодабарӣ: 20.11.2019).

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (30.04.2007) [Манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/197> (санай истифодабарӣ: 22.04.2020)

3. Раҳмон, Э. Образование – важнейший инструмент государственности и спасения нации / Э. Раҳмон // Омузгор. – 1.01.2006.

4. Раҳмон, Э. Таджикистан: десять лет независимости, национальное единство и созидание: в 3 томах / Э. Раҳмон; пер. с тадж. – Душанбе, 2001. – Том 1 – 512 с., Том 2 – 512 с., Том 3 – 704 с.

5. Раджабов, М.Г. Институт развития образования Академии образования Таджикистана: наукометрическое исследование на основе метода подсчёта публикаций / М.Г. Раджабов // Вестник педагогического университета. – 2012. – № 5(48). – С. 205-209.

6. Раджабов, М.Г. Проблемы педагогических исследований: к постановке вопроса / М.Г. Раджабов // Вестник таджикского национального университета. – 2010. – № 4 (60). – С. 301-305.

7. Рачабзода, М. Таҳаввулоти таҳқиқи проблемаҳои педагогӣ ва таассури он дар низоми маориф ва илм//Маҷ. Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон.- Душанбе:ДДЗТ. -№1(37). 2020.-С.82-90.

8. Сулаймонӣ, С. Афкори педагогии устод Муртазо Мутаҳаррӣ / Сулаймонӣ, С., Атоӣ Ф.; зери назари Х.Афзалов; Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон; Бунёди ироншиносони тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 160 с.

9. Сулаймонӣ, С. Ҳазор калиди тарбият / С. Сулаймонӣ, Ҳ. Мирзобегӣ. – Қум: Овоматн, 1386. – 124 с.

10. Сулаймонӣ, С. Педагогикаи ислом: ҷойгоҳ дар низоми омӯзишу парвариши Ирон (Матн) / С. Сулаймонӣ. Зери назари Х. Афзалов. Академияи илмҳои педагогии Тоҷикистон. Пажӯҳишгоҳи илмҳои педагогии Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 250 с.

11. Сулаймонӣ, С. Педагогикаи фарҳанг / С. Сулаймонӣ: зери назари академики АТТ Ф.Шарифзода; Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 697 с.

12. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо олимони кишвар [Манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/22643> (санаи истифодабарӣ: 28.03.2020)

13. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» эълон намудани солҳои 2020-2040”. – Душанбе, 2020. – №144. – 31 янв. [манбаи электронӣ] URL: <http://prezident.tj/node/22356> (санаи истифодабарӣ: 31.01.2020).

14. Шарифзода, Ф. Актуальные проблемы современной педагогики: в 2 кн. / Ф. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон. – Кн. 1. – 2009. – 459 с. (123)

15. Шарифзода, Ф. Актуальные проблемы современной педагогики: в 2 кн. / Ф. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон. – Кн. 2. – 2010. – 328 с.

ПЕДАГОГИКАИ МУОСИРИ МИЛЛӢ: ТАҲЛИЛИ КВАЛИМЕТРИИ ПАЖӢҲИШӢОИ БУНӢДИ

Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшидааст, ки роҷеъ ба мушкилоти педагогикаи муосири тоҷик тааммуле дошта бошад ва тавассути пешниҳодоти мушаххас роҳҳои раҳой аз он мушкилотро доштааст.

Муаллиф бо иқтифо ба дастуру ҳидоятҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, назари олимон, бавежа таҳқиқоти бунёдии олими маъруфи тоҷик Ф.Шарифзода ба андешае мувоҷеҳ шудааст, ки бо тавачҷуҳ ба авзои печидаи иҷтимоӣ-иқтисодии ҷаҳон самтҳои рушди илми муосири педагогӣ ва маориф бояд ки қиддан таҷдиди назар шуда, тавассути муносибати нав коркард гарданд.

Рушди ҷомеаи муосири тоҷик чун ҳамаи кишварҳои олам бидуни навгониҳои назаррас ва қомебиҳои нав ба нави истеҳсолот, маҳсусан, саноат, ки саноатикунони босуръати мамлакат ҳадафи стратегияи кишвари мост, имконнопазир аст ва ин дар навбати худ рушди илмро тақозо мекунад, ки яке аз унсурҳои муҳими сиёсати иҷтимоӣ давлат ва фаъолияти инноватсиониву ихтироъкорӣ маҳсуб меёбад.

Муаллиф ба ҳулосае омадааст, ки тарбияи инсон дар фарҳанги башарият таърихи тӯлонӣ дорад ва дар тӯли ҳазорсолаҳо аҳамияту хусусияти гуногунро соҳиб гардидааст. Дар педагогикаи ҷаҳонӣ назарияҳои муҳталифи таълиму тарбия коркард шуда, мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Дар мақола таҳқиқоти бунёдии муҳаққиқ Сафар Сулаймонӣ оид ба педагогикаи ислом ва педагогикаи фарҳанг баррасӣ гардидаанд.

Ба андешаи муаллифи мақола истиқлолияти давлатӣ, фаъолияти давлати мустақили миллӣ ба тамоми самтҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, аз ҷумла соҳаи маорифи мамлакат таъсири мусбат расонид, аз ин рӯ, маориф дар мамлакат яке аз соҳаҳои афзалиятнок ва омили муҳими таҳкими давлат ва наҷоти миллат эълон карда шудааст.

Калидвожаҳо: мушкilotи педагогӣ, педагогикаи муосири миллӣ, педагогикаи ислом, педагогикаи фарҳанг, маориф, инноватсия, таҳқиқоти бунёдӣ, таълим, тарбия, истиқлолияти давлатӣ.

СОВРЕМЕННАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ ПЕДАГОГИКА: КВАЛИМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

В этой статье автор излагает свои мысли относительно проблемам современной таджикской педагогики и выдвигает конкретные предложения для их решения.

Автор придерживается указаний Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, правовых документов, взглядов ученых, особенно фундаментальных исследований известного таджикского ученого Ф. Шарифова. По мнению автора статьи с учетом сложной социально-экономической ситуации в мире, направления развития современной педагогической науки и образования должны быть серьезно пересмотрены и разработаны с основе нового подхода.

Развитие современного таджикского общества, как и всех стран мира, невозможно без значительных инноваций и новых достижений в производстве, особенно промышленности, стремительная индустриализация которой является стратегической целью нашей страны, что, в свою очередь, требует развития науки, которая является важным элементом социальной политики.

Автор приходит к выводу, что воспитание человека имеет долгую историю в человеческой цивилизации и приобрело различные значения и характеристики на протяжении тысячелетий. В мировой педагогике были разработаны и использованы различные теории образования.

В статье представлен квалиметрический анализ фундаментальных исследований исследователя Сафара Сулеймони по исламской педагогике и педагогике культуры.

По мнению автора статьи, государственная независимость и деятельность независимого национального государства оказали положительное влияние на все сферы общественной жизни, включая систему образования страны, сфера образования была объявлена одним из приоритетных и важных факторов укрепления государства и спасения нации.

Ключевые слова: педагогическая проблема, современная национальная педагогика, педагогика ислама, педагогика культуры, образование, инновация, фундаментальное исследование, обучение, воспитание, государственная независимость.

MODERN NATIONAL PEDAGOGICS: QUALIMETRICAL ANALYSIS OF THE BASIC RESEARCHES

In this article the author states the thoughts concerning problems of modern Tajik pedagogics and makes specific proposals for their overcoming.

The author adheres to instructions of the Founder of the world and national unity - the Leader of the nation, the President of the Republic of Tajikistan Emomalii Rahmon, legal documents, views of scientific, especially basic researches of the famous Tajik scientist F. Sharifov. There is an opinion that taking into account a difficult social and economic situation in the world, the directions of development of modern pedagogical science and education have to be seriously reconsidered and developed by means of new approach.

Development of modern Tajik society, as well as all countries of the world, is impossible without considerable innovations and new achievements in production, especially the industry which rapid industrialization is a strategic objective of our country that, in turn, demands development of science which is an important element of social policy.

The author comes to a conclusion that education of the person has a long story in a human civilization and gained various values and characteristics throughout the millennia. Various theories of education were developed and used in world pedagogics.

The qualimetric analysis of basic researches of the researcher Safar Sulaymoni on Islamic pedagogics and pedagogics of culture is presented in the article.

The state independence and activity of the independent national state had a positive impact on all spheres of public life, including a country education system. Education was announced by one of priority and important factors of strengthening of the state and rescue of the nation.

Keywords: *pedagogical problem, modern national pedagogics, Islamic pedagogics, culture pedagogics, education, innovation, basic research, training, education, state independence.*

Сведения об авторе: *Раджабзода Махмадулло – ректор Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+99237)2325000, E-mail: rmg-2013@mail.ru*

Information about the author: *Rajabzoda Mahmadullo – Rector of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, The Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone.: (+99237)2325000; E-mail: rmg-2013@mail.ru*

МАСЪУЛИЯТИ ПАДАРУ МОДАР ДАР РАВАНДИ ТАЪМИНИ ҲУҚУҚИ ДАСТРАСИИ ФАРЗАНДОН БА ИТТИЛООТ

Шоҳидзода С.Ҳ.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода

Дар шароити ҷомеаи муосири демократии иттилоотӣ яке аз ҳуқуқҳои муҳимми конститутсионии кӯдакон ин ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот ба шумор меравад. Он дар асноди байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи озодиҳои кӯдак вобаста ба таъмини дастарсӣ ба иттилоот инъикос ёфтааст. Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқи дастрасии кӯдакон ба иттилоот ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот» (18.06.2008, № 411), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз (18.03.2015, №1196) «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак», дигар санадҳои ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, аз ҷумла «Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак» иборат мебошад. Мавриди зикр аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 26.06.93 ба «Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак» ҳамроҳ шуд ва он барои кишвари мо аз 25.11.93 эътибор пайдо кард.

Намудҳои алоҳидаи ҳуқуқи озодиҳои иттилоотӣ дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаҳои 2, 8, 17, 23, 25, 30, 31, 40, 41) [2] инъикос гардидаанд.

Ҳуқуқи кӯдак – ин қобили татбиқ будани ҳуқуқи инсон нисбат ба ноқилғон аст (мутобиқи «Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак» (20.11.89) ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак» (18.03.2015, № 1196 – шахсе, ки ба синни ҳаҷдаҳ нарасидааст) [3;4].

Ҳуқуқҳои кӯдак – инсон-шаҳрванд амали худро аз лаҳзаҳои аввалини ҳаёти ӯ оғоз менамоянд. Аз нафаси аввалин навзод шаҳрванди давлат мегардад, барои ин дар баъзе кишварҳо таваллуд шудани кӯдак дар марзи он кофист, аммо дар кишварҳои дигар бояд яке аз волидон шаҳрвандии ҳамон кишварро дошта бошад. Барои возеҳияти мавзӯи мавриди назар бояд муайян намуд, ки шаҳрванди навзод кадом ҳуқуқҳоро доро аст ва кадом қонунҳо ҳуқуқҳои ӯро ҳифз мекунанд:

Дар сатҳи байналмилалӣ ва миллии шумораи зиёди асноди махсус оид ба ҳуқуқҳои кӯдак мавҷуд мебошанд. Санади асосӣ оид ба ҳуқуқи кӯдак «Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак» (Ню-Йорк, 20 ноябри соли 1989) ба шумор рафта, он аз 54 модда иборат аст. Ҳамаи ҳуқуқҳои шомили Конвенсияи мазкур ба тамоми кӯдакон тааллуқ доранд.

- Дар сатҳи байналмилалӣ ҳуқуқҳои кӯдакон, инчунин, дар «Эълумияи ҳуқуқи кӯдак», ки соли 1959 Маҷмаи умумии Созмони Милали Муттаҳид қабул намудааст, инъикос ёфтаанд.

- Дар Тоҷикистон санади асосӣ оид ба ҳуқуқи кӯдакон ин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак» аз 18 марти соли 2015, таҳти № 1196 [4] ба шумор меравад.

- Ҳуқуқҳои кӯдакон, инчунин, дар «Консепсияи рушди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 30 декабри соли 2015, №801, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила» аз 19 марти соли 2013, №954, «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» аз 2 августи соли 2011, №762 инъикос ёфтаанд.

Солҳои охир дар адабиёти илмӣ ҳуқуқшиносӣ оид ба моҳияти ҳуқуқ ба иттилоот ва ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот андешаҳои гуногун иброн шудаанд. Ба мурури замон шарҳу тавзеҳи онҳо тадриҷан тағйир меёбад. Масалан, В.Н. Монахов назарияи хизматрасонии иттилоотии шаҳрвандонро мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор дода, дар доираи он ду гурӯҳи ҳуқуқҳои иттилоотии шаҳрвандонро ҷудо намудааст: ниҳоди ҳуқуқҳои иттилоотӣ, ки аз «ҳуқуқи умумии шаҳрванд барои дарёфт ва истифодаи иттилооте, ки барои фаъолияти арзишманди иҷтимоии ӯ зарур буда, ба қонун муҳолифат намекунад (*ҳуқуқ ба иттилоот*) ва ҳуқуқи умумии шаҳрванд барои ҳифзи иттилоот оид ба ҳаёту фаъолияти ӯ, аз ҷумла ҳаёту фаъолияти ҷамъиятӣ ва шахсӣ

(*ҳуқуқи ҳифзи иттилоот*)» [7, с.10]. Номбурда, инчунин, дигар ҳуқуқҳои иттилоотии шахрвандро чудо намудааст [7, с. 15-16].

Бо назардошти он ки ҳуқуқ ба иттилоот дорои хусусияти универсалӣ ва умумият мебошад, аз ин рӯ, он аз ҷониби муҳаққиқон боиси шарҳу тавзеҳи мухталиф гардидааст. Масалан, Д.А. Савелев иттилоотро ҳамчун раванди робитаи мутақобилаи субъект бо объекти мавриди таҳқиқ баррасӣ намуда, ҳуқуқ ба иртиботро (коммуникатсия – ҳамчун раванди иттилоърасонӣ ё иттилоот) чудо намуда, онро ба сифати «маҷмӯи озодии иброи андеша ва озодӣ барои гирифтани иттилоот» маънидод кардааст [9, с. 14]. Муҳаққиқи дигар Е.С. Лиситсина ҳуқуқ ба иттилоотро ҳамчун ҳуқуқи мустақили комплекси конститутсионӣ баррасӣ намуда, онро синтези ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот ва ҳуқуқ барои фаъолияти иттилоотӣ [5, с. 12] арзёбӣ кардааст. Дар ин маврид фарқият, асосан, бо назардошти мақоми ҳуқуқии шахси соҳиби ҳуқуқ ба иттилоот ё ҳуқуқ ба фаъолияти иттилоотӣ гузошта мешавад. Ба гурӯҳи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот ҳуқуқ ба ҷустуҷӯӣ ва гирифтани иттилоот, инчунин, соҳибҳуқуқӣ вобаста ба ҷустуҷӯ, дархост ва гирифтани маълумоти ғуногун дохил мешавад. Барои татбиқи ҳуқуқи мазкур дорои соҳиби мақоми махсуси ҳуқуқӣ будан ҳатмӣ нест. Ҳуқуқ барои фаъолияти иттилоотӣ дар худ соҳибҳуқуқӣ оид ба истеҳсол (тавлид), паҳннамой ва нигоҳдории иттилоотро муттаҳид намуда, дар ин маврид субъект бояд дорои мақоми муайяни ҳуқуқӣ бошад.

Бо назардошти дигар будани мавзӯи мавриди таҳқиқ мо аз таҳлили мафҳуми «ҳуқуқ барои фаъолияти иттилоотӣ» худдорӣ намуда, танҳо ҳаминро хотиррасон менамоем, ки имрӯз дар адабиёти соҳаи ҳуқуқшиносӣ мафҳуми «ҳуқуқ ба иттилоот» ба маънои васеъ ва фишурда маънидод карда мешавад. Ба маънои фишурда ҳуқуқ ба иттилоот танҳо ҳамчун ҳуқуқ барои гирифтани иттилоот (дастрасӣ ба иттилоот) ва ба маънои васеъ «ҳуқуқ ба иттилоот» тамоми ҳуқуқҳои субъективӣ, ки ба иттилоот ё амалхое, ки бо иттилоот нигаронида шудаанд, марбут мебошанд. Ба андешаи мо, шарҳи «ҳуқуқ ба иттилоот» ба маънои васеи он сахтар мебошад, зеро он имкон медиҳад, ки мо мафҳуми «ҳуқуқ ба иттилоот»-ро ҳамчун ҳуқуқи универсалии комплекси, ки асоси муносибатҳои ғуногуни ба иттилоот вобастаро ташкил медиҳад, баррасӣ намоем. Ба андешаи муҳаққиқ Д.В. Огородов, ҳатто ба маънои фишурда «ҳуқуқ ба иттилоот» ягона буда наметавонад, зеро он дар доираи муносибатҳои алоҳида (маъмурӣ, шахрвандӣ, меҳнатӣ ва ғайра) ба кулӣ фарқ дорад [8, с. 174].

Бо назардошти он ки ҳуқуқ ба иттилоот ҳуқуқи конститутсионӣ ба шумор меравад, он баррасии масъалаи муайян намудани ҷойгоҳи онро дар низоми ҳуқуқҳои конститутсионӣ ногузир месозад. Баъзе муаллифон онро ба низоми ҳуқуқҳои сиёсӣ шомил дониста, ҳамзамон, ба имкони ворид намудани он ба шумули ҳуқуқҳои шахсӣ ишора кардаанд [1, с. 55, 67-68]. Муҳаққиқони дигар бошад, онро танҳо ҳамчун ҳуқуқи шахсӣ маънидод меkunанд, зеро он ба тамоми самтҳои ҳаёти фаъолияти инсон алоқаманд мебошад.

Мусаллам аст, ки дар мавриди аз ҷониби давлат ҳамчун асоси амал ва рушди муносибатҳои иттилоотӣ эълон гардидани ҳуқуқ ба иттилоот давлат ҳуқуқи мазкурро на танҳо ҳамчун ҳуқуқи фитрии кӯдакон эътироф мекунад, балки масъулияти ҳифзи ин имконияти юридикӣ субъектҳои ҳуқуқро ба зимма гирифта, уҳдадор аст, ки барои татбиқи пайваста ва ҳамаҷонибаи он мусоидат намояд.

Аз ин рӯ, дар моддаи 3-юми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак» (аз 18.03.2015, №1196) – «*Ҳадафҳои сиёсати давлатӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак*» сиёсати давлатӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак самти афзалиятноки фаъолияти мақомоти давлатӣ эълон карда шуда, дар моддаи 14-уми он – «*Ҳуқуқи кӯдак ба озодии суҳан ва вичдон, иттилоот ва иштирок дар ҳаёти ҷамъиятӣ*» қайд гардидааст, ки «*ҳар кӯдак ба озодии суҳан ва изҳори ақидаи худ, озодии вичдон ва инкишофи фаъолноки ҷамъиятӣ, ба гирифтани ва интишир кардани иттилооти ба синни ӯ мувофиқ, иштироки ихтиёрӣ дар ташкилотҳои тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ дорад*» [4]. Муҳимияти ҳуқуқҳои дигари кӯдаконро, ки дар моддаи мазкур зикр гардидаанд, инкор накарда, мо асосан ба ҳуқуқи гирифтани ва интишир кардани иттилооти ба синни ӯ мувофиқ таваҷҷуҳи бештар зоҳир менамоем. Чунки дар аксарияти

мавридҳо маҳз риоя ва таъмин нагардидани ҳамин ҳукуки кӯдаконро мушоҳида намудан мумкин аст, ки асосан бо айби ҳуди кӯдакон ва ҳамзамон, бо безъитиноиву бемаъсулиятии баъзе аз падару модарон руҳ медиҳад.

Бинобар ин, давлат дар доираи қонунгузории миллӣ дигар ниҳодҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла оила, падару модарон, шахсоне, ки падару модарро иваз мекунанд – васӣ, парастор, фарзандхондагон, шахсоне, ки дар асоси шартнома кӯдакро тарбия мекунанд, дигар намояндагони ҳукуки онҳо, муассисаҳо ва дигар ташкилоте, ки кӯдак дар таълиму тарбияи онҳо қарор дорад, уҳдадор менамояд, ки барои татбиқи ҳукуки дастрасӣ ба иттилоот ба кӯдакон ҳамаҷониба мусоидат намоянд.

Аз ҷумла, дар моддаи 5-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» - «*Вазифаи падару модар, омӯзгор, давлат ва ҷомеа дар таълиму тарбияи фарзанд*» қайд гардидааст, ки:

- таълиму тарбияи фарзанд вазифаи падару модар, омӯзгор, давлат ва ҷомеа мебошад;

- вазифаи падару модар фароҳам овардани шароити моддӣ, молиявӣ, маънавӣ ва равонӣ дар таълиму тарбияи дурусти фарзанд мебошад[3]. Яъне, қонун раванди таълиму тарбияи фарзандро дар ҳамбастагӣ бо падару модар, омӯзгор, давлат ва ҷомеа муайян намуда, таъкид мекунад, ки фароҳам овардани шароитҳои моддӣ, молиявӣ, маънавӣ ва равонӣ ба хоҳири таълиму тарбияи *дурусти* ӯ мебошад. Агар «таълиму тарбияи дуруст»-ро дар қаринаи (контексти) таъмини дастрасӣ ба иттилоот тафсир намоем, ин маънои дастрасии фарзандон ба иттилооти арзишманди иҷтимоиро дорад. Яъне, ин ҳамон иттилоотест, ки:

- ба амнияти ҷомеа, шахрвандон, аз ҷумла ҳуди фарзандон хатар эҷод намекунад;
- ба синну соли фарзандон, сатҳи ҷаҳонфаҳмӣ, камолоти маънавию равонии онҳо мувофиқ буда, ҳамзамон, барои ба зинаи нисбатан баландтар боло рафтани сифатҳои мазкур мусоидат менамояд.

Дар шароити ҷаҳонишавии фазои иттилоотӣ ва фарҳанг имконияти дастрасии афроди ҷомеа, аз ҷумла кӯдакону наврасон ба сарчашмаҳои гуногуни иттилоот, аз ҷумла иттилооти номатлубу хатарнок ва барои фарҳангу ҷаҳонфаҳмии мардуми мо бегона фарохтар гардид ва ин раванд беш аз пеш вусъат меёбад. Техникаву технологияи иттилоотиву телекоммуникатсионӣ ҳамаҷуза тараққӣ карда, имконияти иттилоотрасонии онҳо бештар мегардад. Кӯдакону наврасон дар қиёс бо дигар категорияҳои синнусолии аҳоли ба азҳуд намудани анвои навтарини техникаву технологияи номбурда шавқу ҳаваси бештар дошта, раванди ташаккулёбии фарҳанги иттилоотии онон ба осонӣ ва зудтар чараён мегирад. Ҳисси кунҷковии онҳо нисбат ба ҳама гуна падидаи нав зиёдтар аст.

Дар баробари ин, кӯдакону наврасон бо назардошти махсусиятҳои равониву ҷисмонӣ, сатҳи худшиносиву ҷаҳонфаҳмӣ, таҷрибаи ҳаёти нисбат ба тамоми категорияҳои синнусолии аҳоли дар муқобили таҳдидҳои ҷаҳони муосир ва омилҳои хатарзо, аз ҷумла киберҷинояткориву кибертерроризм, вусъат пайдо кардани раванди интишор ва паҳннамоеи адабиёт ва маводи дидориву шунидории (аудиовизуалӣ) дорои хусусияти шахвонӣ, зӯроварӣ, экстремистӣ ва террористӣ осебпазиртар мебошанд.

Дар ҷунин шароит масъулияти ниҳодҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла оила, падару модарон ва ҳамаи онҳое, ки ба таълиму тарбияи насли наврас ҷалб гардидаанд, бештар мегардад. Аз ин ҷост, ки мақоми олии қонунгузори кишвар ба масъалаи такмили қонунгузории миллӣ дар самти мушаххас намудани ҳукуку уҳдадорихои волидайн вобаста ба таълиму тарбияи фарзандон эътиборӣ ҷиддӣ медиҳад. Дар натиҷа дар давоми солҳои 2016, 2018 ва 2019 ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» тағйиру иловаҳои ба ниёзҳои ҷомеаи демокративу дунявӣ ҷавобгӯй ворид карда шуданд, ки қисми муайяни онҳо масъулият уҳдадорихои падару модаронро вобаста ба истифодаи телефонҳои мобилӣ аз ҷониби фарзандон, тамошои филмҳои шубҳанок, мутолиа ва паҳн кардани адабиёти дорои хусусияти барои ҷомеа номатлуб, истифодаи ҳадафманди шабакаи сартосарии

интернет, иштироки фарзандон дар фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ ва ғайраро муайян мекунанд.

Аз ҷумла, ба сархатҳои дахлдори моддаи 8-уми Қонун «Уҳдадорҳои падару модар дар тарбияи фарзанд» ворид гардидани тағйироти зерин падару модаронро вазифадор менамояд, ки:

- дар вақти шабона ба марказҳои дилхушӣ рафтани фарзанди то ҳаҷдаҳсолаашонро манъ намоянд (ҚЧТ аз 17.05.2018, № 1532);

- аз соати 18.⁰⁰ то соати 6.⁰⁰ ба марказҳои пешниҳоди бозиҳои компютерӣ ё хизматрасонии интернетӣ рафтани фарзанди ноболиғи худро иҷозат надиханд (ҚЧТ аз 17.05.2018, № 1532);

- ба фарзанди то синни мактабӣ ва фарзанде, ки дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ новобаста ба шакли ташкилию ҳукукии онҳо таҳсил мекунанд, бо худ овардан ва истифодаи телефонҳои мобилиро манъ намоянд (ҚЧТ аз 04.04.2019, № 1594);

- ба фарзанд тамошои филмҳои дорои хусусияти шахвонӣ, зӯроварӣ, экстремистӣ ва террористиро манъ намоянд;

- ба фарзанд мутолиа ва паҳн кардани сабтҳои электронӣ (аз ҷумла тариқи телефонҳои мобилӣ), китобҳо, варақаҳо, рӯзномаҳо маҷаллаҳо ва дигар маводи ҷопии дорои хусусияти шахвонӣ, зӯроварӣ, экстремистиро манъ намоянд;

- аз тарафи фарзанд мақсаднок ва мувофиқ ба таълиму тарбияи ӯ истифода шудани интернетро назорат намоянд (ҚЧТ аз 15.03.2016, № 1294);

- иштироки фарзандро дар фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ, ба истисноии фарзандоне, ки ба таври расмӣ дар муассисаҳои таълимии динӣ ба таълим фаро гирифта шудаанд, иҷозат надиханд (ҚЧТ аз 04.04.2019, № 1594) [3].

Мусаллам аст, ки бо дарназардошти таҳдидҳои ҷаҳони муосир қонунгузориҳои миллӣ оид ба таъмини амнияти иттилоотии кӯдакону наврасони кишвар пайваستا тақдир меёбад. Дар баробари ин, падару модарон бояд ба масъалаи эмин нигоҳ доштани фарзандон, махсусан, фарзандони ноболиғи худ аз омилҳои хатарзои ҷаҳони иттилоотӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намоянд.

Таъмини амнияти иттилоотии кӯдак ин муҳофизати кӯдак аз иттилоотест, ки ба саломатӣ ва (ё) камолоти ҷисмонӣ, равонӣ, ахлоқию маънавии ӯ зарар мерасонад.

Падару модарон бояд анвои иттилоотеро, ки ба саломатӣ ва камолоти кӯдакон зарар мерасонад, донанд.

Ба андешаи мо, ин **иттилоотест, ки:**

- кӯдаконро ба содир намудани амалҳои водор месозад, ки барои ҳаёту саломатии онҳо ва атрофиён хавф дорад, аз ҷумла расонидани зарар ба саломатӣ, майл ё қасди худкушӣ;

- дар кӯдакон майлу хоҳиши истеъмоли воситаҳои нашъадор, маводи мадҳушкунанда, маҳсулоти тамоку, машруботи спиртдор, оби ҷав, иштирок дар қиморбозӣ, ғоҳишагӣ, оворагардӣ, гадоиро бедор мекунад;

- зӯроварӣ ё содир намудани бераҳмиро раво мебинад ва ё содир намудани амалҳои бераҳмонаро нисбат ба одамону ҳайвонот ҷоиз медонад;

- тарсу ҳарос, воҳима, даҳшат меорад;

- арзишҳои оиладориро инкор мекунад ва дар замири кӯдакон нисбат ба падару модар ва дигар аъзои оила беҳурматиро ташаккул медиҳад;

- рафтори ғайриқонуниро дуруст меҳисобад;

- афлози қабех дорад;

- хусусияти (мазмуну муҳтавои) беҳаёӣ ва қабех дорад.

Аз ин рӯ, вазифаи падару модар аз он иборат аст, ки фарзандони худ, пеш аз ҳама, фарзандони ноболиғро аз дастрасӣ ба чунин анвои иттилоот манъ созад. Зеро дар моддаи 29-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак» зикр гардидааст, ки:

- мақомоти давлатӣ, падару модар ё дигар намоёндогони қонунии кӯдак, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ вазифадоранд кӯдакро аз таъсири манфии муҳити иҷтимоӣ,

иттилоотӣ, нӯшокиҳои спиртӣ, маҳсулоти тамоку, маводи нашъадор ва психотропӣ, ки ба саломатӣ, рушди маънавӣ ва ахлоқии ӯ зарар мерасонанд, ҳифз намоянд;

- барои кӯдакон намоиш додан, фурӯхтан, тухфа кардан, нусхабардорӣ намудан ва ба кироя додани бозичаҳо, кинофилмҳо, ғитаҳои сабти овоз ва видео, интишори адабиёт, маҷаллаву рӯзнома ва дигар воситаҳои ахбори омма, ки мақсади онҳо ба вучуд овардани адовати наҷодӣ, миллий, иҷтимоӣ ва динӣ мебошад, ҷангҷӯӣ ва маҳалгароиро тарғиб намуда, ба зӯран тағйир додани сохти конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъват меkunанд, инчунин, ба оворагардӣ, гадоӣ, фоҳишагӣ ҷалб намудани кӯдак, интишор, реклама ё ба кӯдак фурӯхтани мавод, расму тасвирҳо, нашрияҳои ҷопӣ, кино ё видеофилмҳои хусусияти парнографидошта манъ аст [4].

Яке аз воситаҳои, ки дар шароити ҷомеаи муосир иттилоотӣ ба он кӯдакону наврасон таваҷҷуҳи бештар зоҳир менамоянд ин шабакаи сартосарии интернет мебошад. Интернет ин фазои имкониятҳои аҷоиб ва муфид барои насли наврас ба шумор рафта, ҳамзамон, он сарчашмаи иттилоотест, ки ба саломатӣ ва инкишофи ҷисмониву раванӣ ва маънавии онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Таъкиб, таҷовуз, фиребгариву қаллобӣ, фишори психологӣ, муошират бо онлайн-ношиносон, фаҳшу беҳаёӣ – ин номгӯи нотамоми он таҳдиду хатарҳост, ки кӯдакону наврасон ҳамагӯна дар шабакаи интернет ба онҳо рӯ ба рӯ мешаванд. Тибқи маълумоти омӯрӣ имрӯз 80% бачагони Россия дар шабакаҳои иҷтимоӣ профили худро дошта, 23% онҳо дар шабака ба таҷовузу таҳқир дучор мешаванд [6, с. 22].

Барои эмин нигоҳ доштани кӯдакону наврасон аз хавфу хатарҳои фазои муосир иттилоотӣ падару модарон қабл аз ҳама бояд:

- аз саргармиҳои (фаъолияти) ҳамагӯнаи фарзандон дар шабакаи интернет огоҳ бошанд. Дар бораи интернет бо онҳо суҳбат намоянд, аз рӯйхати ҳамсуҳбатони онҳо воқиф бошанд, аз онҳо хоҳиш кунанд, ки имрӯз дар шабака қадом маводи шавқоварро дастрас намудааст, бо ки шинос шудааст, дар бораи ҳама гуна изтироб ва хавфу хатарҳои, ки дар шабакаи интернет дучор меоянд, нақл кунанд ё наздиконро огоҳ намоянд;

- падару модарон бояд роҳнамову роҳбалади фарзандон дар шабакаи интернет бошанд – барои ҷустуҷӯӣ ва дарёфти дурусти иттилоот ба онҳо кумак расонанд, рӯйхати сарчашмаву захираҳои шавқовару муфид ва беҳавфро барояшон таҳия намуда, истифодаи дурусти онҳоро омӯзонанд;

- ба фарзандон фаҳмонанд ва таъкид кунанд, ки ба ҳеҷ ваҷҳ дар шабакаи интернет дар бораи худ ва аҳли оила маълумот, расм ва дигар маводи ба амнияти оила алоқамандро паҳн наkunанд.

- ба фарзандон таъкид кунанд, ки аз саҳифаҳои интернет одамони ношиносро ба шумули «дӯстон» ворид насозанд;

- ба ҳеҷ ваҷҳ бе розигӣ ё мувофиқа ба наздикон барои вохӯрӣ бо интернет-ношиносон розигӣ надиханд;

- ба фарзандон маслиҳат диҳанд, ки дар саҳифаҳои интернет танҳо бо одамони шинос муошират намоянд.

Роҳнамоии падару модар ба раванди дастрасии кӯдакон ба иттилоот маънои маҳдуд ё поймол кардани ҳуқуқҳои онҳоро надорад. Баръакс, ҳадафи ҷунин роҳнамоӣ маҳз эмин нигоҳ доштани онҳо аз иттилооти номатлуб ва ба синни онҳо номувофиқ мебошад. Дар баробари ин, давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста тадбирҳои меандешанд, ки «имконияти шиносоии кӯдакро бо фарҳанги миллий, таърих, анъанаву арзишҳои маънавии халқи Тоҷикистон ва қомебиҳои фарҳангии ҷаҳонӣ бо роҳи додани имконияти истифодаи фондҳои китобхонаҳо, толорҳои намоишӣ, осорхонаҳо, таъсиси шабакаи муассисаҳои махсуси кӯдаконаи фарҳангӣ, муассисаҳои таълимӣ, тарбиявӣ таъмин менамояд. Давлат ба истехсол ва таъмини дастрасии филмҳои бадеӣ ва видеоӣ, барномаҳои телевизионӣ ва радио, асарҳои ҷопӣ, инчунин, паҳнкунии иттилооти дигари муфид, ки барои инкишофи қобилияти эҷодӣ ва зеҳнии кӯдакон пешбинӣ шудаанд, мусоидат менамояд» [4].

Тавре ки аллакай таъкид гардид, мушкилоти асосӣ дар ин самт ин ҳифзи рӯху равони инсон, қабл аз ҳама, категорияи нисбатан осебпазири аҳоли - кӯдакон аз иттилооти номатлуб ба шумор меравад. Бинобар ин, барои падару модарон, ки таълиму тарбияи насли ояндасозро бар дӯш доранд, таъмини амнияти иттилоотии кӯдакон масъулияти бузург махсуб меёбад. Вобаста ба ин, дар шароити ҷомеаи муосири иттилоотӣ волидайн дар заминаи таҷрибаи ҳаётӣ ва фарҳанги иттилоотии хеш бояд кӯшиш ба харҷ диҳанд, то фарзандонро аз дастбӯӣ ба иттилооти номатлуб, аз иттилооте, ки ба синну соли онҳо мувофиқат намекунад, эмин нигоҳ доранд.

Муҳимтарин масъала дар уқёнуси беканори иттилоот роҳнамои кӯдакон будани волидайн аст. Аммо барои аз уҳдаи иҷрои ин уҳдадорӣ баромадан падару модарон бояд дорои сатҳи баланди фарҳанги иттилоотӣ бошанд.

Аз ин рӯ, имрӯз масъалаи баланд бардоштани сатҳи маърифати китобдорӣ-иттилоотӣ ва библиографии волидайн бояд дар низоми таҳсилоти муттасил мақоми марказиро ишғол кунад.

Ба андешаи ин ҷониб, барои ҳаллу фасли маҷмӯи (комплексии) мушкилоти мавҷуда дар самти таъмини ҳуқуқи дастрасии кӯдакон ба иттилоот, ҳамзамон, ташаккули фарҳанги иттилоотии кӯдакону наврасон ва волидайнӣ онҳо таҳияи «Консепсияи хониши кӯдакону наврасони Тоҷикистон барои солҳои 2022-2032» ногузир буда, дар доираи он иҷрои як силсила масъалаҳои ба амнияти иттилоотии онҳо алоқаманд имконпазир мегардад.

Адабиёт

1. Галеев, С.А. Административно-правовые отношения в обеспечении права граждан на информацию. Автореф. дис. ...канд. юрид. наук.- М., 2002.- 16 с.
2. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ] // URL: <http://base.mmk.tj>.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (қарори ҲҚТ аз 2 августи соли 2011, № 762) [Манбаи электронӣ] // URL: <http://base.mmk.tj>
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак» (қарори ҲҚТ 18.03.2015, № 1196) [Манбаи электронӣ] // URL: <http://base.mmk.tj>.
5. Лиситсина, Е.С. Право на информацию и информационную деятельность в Российской Федерации: конституционно-правовые аспекты. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.- М., 2003.- 16 с.
6. Минбалеев, А.В. Право на информацию: природа и особенности развития в современном мире [Электронный ресурс] // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravo-na-informatsiyu-priroda-i-osobennosti-razvitiya-v-sovremennom-mire>.
7. Монахов, В.Н. Государственно-правовые вопросы информационного обслуживания граждан в СССР (конституционный аспект).- Автореф. дис. ...канд. юрид. наук.- М., 1983.- 16 с.
8. Огородов, Д.В. Правовые отношения в информационной сфере. Автореф. дис. ...канд. юрид. наук.- М., 2002.- 16 с.
9. Савелев, Д.А. Права человека в области информации (международно-правовые аспекты).- Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук.- СПб., 2002.- 16 с.

МАСЪУЛИЯТИ ПАДАРУ МОДАР ДАР РАВАНДИ ТАЪМИНИ ҲУҚУҚИ ДАСТРАСИИ ФАРЗАНДОН БА ИТТИЛООТ

Мақола ба яке аз масъалаҳои муҳим – масъулияти падару модар дар раванди таъмини ҳуқуқи дастрасии фарзандон ба иттилоот бахшида шудааст.

Муаллиф онро дар заминаи таҳлили санадҳои байналмилалӣ ва талаботи қонунгузори миллии оид ба таъмини ҳуқуқи кӯдак оид ба дастрасӣ ба иттилоот мавриди баррасӣ қарор додааст.

Ба андешаи муаллифи мақола дар шароити ҷаҳонишавии фазои иттилоотӣ ва фарҳанг имконияти дастрасии афроди ҷомеа, аз ҷумла кӯдакону наврасон ба сарчашмаҳои гуногуни иттилоот, аз ҷумла иттилооти номатлубу хатарнок ва барои

фарҳангу ҷаҳонфаҳмии мардуми мо бегона фарохтар гардид ва ин раванд без аз пеш вусъат меёбад. Дар ин росто, масъулияти падару модар вобаста ба эмин нигоҳ доштани фарзандон аз иттилооти номатлуб беш аз пеш меафзояд.

Қайд гардидааст, ки дар шароити ҷомеаи муосири иттилоотӣ кӯдакону наврасон категорияи нисбатан осебпазири аҳоли ба шумор мераванд, аз ин рӯ, дар уқёнуси беканори иттилоот волидайн бояд роҳнамои фарзандон бошанд.

Барои он ки падару модар фарзандони худро аз иттилооти номатлуб ва ба синну соли онҳо номувофиқ эмин нигоҳдоранд, бояд сатҳи фарҳанги иттилоотии худи онҳо ба талабот ҷавобгӯй бошад. Аз ин рӯ, имрӯз масъалаи баланд бардоштани сатҳи маърифати китобдорӣ-иттилоотӣ ва библиографии волидайн бояд дар низоми таҳсилоти муттасил мақоми марказиро ишғол кунад.

Калидвожаҳо: иттилоот, ҳуқуқҳои кӯдак, ҳуқуқ ба иттилоот, дастрасӣ ба иттилоот, амнияти иттилоотӣ, иттилооти номатлуб, масъулияти падару модар, ҷомеаи иттилоотӣ, интернет, фарҳанги иттилоотӣ.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ РОДИТЕЛЕЙ В ПРОЦЕССЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВА ДОСТУПА ДЕТЕЙ К ИНФОРМАЦИИ

Статья посвящена одному из важнейших вопросов - ответственности родителей в процессе обеспечения права детей на доступ к информации.

Автор рассматривает это в контексте анализа международных документов и требований национального законодательства, обеспечивающих право ребенка на доступ к информации.

По мнению автора статьи, в контексте глобализации информационного пространства и культуры доступ отдельных лиц, включая детей и подростков к различным источникам информации, в том числе к нежелательной и опасной информации, чуждой культуре и мировоззрению наших людей. В связи с этим возрастает ответственность родителей за защиту своих детей от нежелательной информации.

Отмечается, что в современном информационном обществе дети и подростки являются наиболее уязвимыми категориями населения, поэтому в бескрайнем океане информации родители должны быть путеводителем для детей.

Чтобы родители могли защитить своих детей от несоответствующей информации, в том числе от информации несоответствующей их возрасту, уровень их собственной информационной культуры должен соответствовать требованиям. Поэтому сегодня вопрос повышения уровня библиотечной, информационной и библиографической грамотности родителей должен занимать центральное место в системе непрерывного образования.

Ключевые слова: информация, права ребенка, право на информацию, доступ к информации, информационная безопасность, нежелательная информация, ответственность родителей, информационное общество, интернет, информационная культура.

RESPONSIBILITY OF PARENTS IN THE COURSE OF ENSURING THE RIGHTS OF CHILDREN'S ACCESS TO INFORMATION

Article is devoted to one of the major problems – responsibility of parents in the course of ensuring the right of children to access to information.

The author considers it in the context of the analysis of the international documents and requirements of the national legal system providing the right of the child for access to information.

According to the author of article, in the context of globalization of information space and culture access for individuals, including children and teenagers, to various sources of information, including to undesirable and dangerous information, is alien to culture and outlook of our people. In this regard responsibility of parents for protection of the children against undesirable information grows.

It is noted that in modern information society children and teenagers are the most vulnerable categories of the population therefore in the boundless ocean of information parents have to be the management for children.

That parents could protect the children from inappropriate information and inappropriate to their age, the level of their own information culture has to conform to requirements. Therefore today the issue of increase in level of library, information and bibliographic literacy of parents has to take the central place in the system of continuous education.

Keywords: *information, rights of the child, right for information, access to information, information security, undesirable information, responsibility of parents, information society, Internet, information culture.*

Сведения об авторе: *Шосаидзода Сафар Хасан – кандидат педагогических наук, доцент, помощник ректора Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес:* 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992)919 198 127, E-mail: shosaidov57@mail.ru

Information about the author: *Shosaidzoda Safar Hasan – candidate of Pedagogy, associate Professor, assistant of the Rector of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address:* 734019, The Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone.: (+992)919 198 127, E-mail: shosaidov57@mail.ru

ТАРБИЯИ ЭСТЕТИКӢ – ҶУЗЪИ МУҲИММИ АХЛОҚИ ҲАМИДА ВА ҶАВҲАРИ ЗЕБОИИ ИНСОН

Гадоев К.Х., Илҳомов М.И., Сатторова Н.Т.

**Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода,
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни**

Тарбия ин падидаи иҷтимоӣ, фарҳангӣ–эстетикӣ мебошад, ки барои муназзамии ҷаҳолияти ҳаррӯзаи инсон ва рафтори ӯ мутобиқ ба раванди ҷомеа ба хоҳири пешравии зиндагӣ нигаронида шудааст [6, с. 3].

Аслан, мафҳуми эстетика аз иситилоҳи юнонии *aistytikos* гирифта шуда, маънои хис кардан, дарк кардани зебоиро дорад. Онро бори аввал ҳамчун истилоҳи илмӣ дар асри XVII файласуфи олмонӣ А. Г. Баумгартин баробари истилоҳи этика ва мантиқ истифода намуда, қисми мустақили фалсафа пиндоштааст. Аммо ҳуди таълимоти этикӣ ҳеле қадимӣ буда, онро дар Афина ва Спарта васеъ истифода бурдаанд.

Тазаккур бояд дод, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯри баҳшида ба муҳокимаи лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» таъкид карда буданд, ки дар шароити кунунӣ ва муносибатҳои нави иҷтимоӣ, дар замони инкишофи босуръати техника ва технологияи нав, «дар шароити ҷаҳонишавӣ моро зарур аст, ки на танҳо тарҳи тарбия, инчунин, тарҳи таълимро ба таври кулӣ таҷдиди назар намоем ... Вале дар ин раванд ҳифзи анъанаҳои миллӣ ва тарбияи фарзандон дар рӯҳияи эҳтироми фарҳангу тамаддуни миллӣ ва арзишҳои волеи он бояд дар мадди аввал қарор гирад». Дар ин зимн бо сарвари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо таъя ба таълимоти ниёгон ва баҳрабардорӣ аз арзишҳо ва муқаддасоти дигари миллию умумибашарӣ қомебиҳои назаррасе дар таълиму тарбияи ҷавонон ба даст омаданд, ки боз ҳам рушд баҳшидани онҳо вазифаи муқаддаси ҳар як фарди ҷомеаи муосири мост [9, с. 5-6].

Соҳтори асосии асри XXI, ки дар заминаи стратегияи ташаккули пурвусъати фарҳангҳо таҳия ёфтааст, шакли ҷамъиятӣ ва иттилотӣ мегирад, ки на фақат бо дониш, балки бо худомӯзӣ ва тарбияи эстетикӣ низ такмил меёбад. Дар ҳолате, ки модели мазкур дар инкишофи заминаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, инсонгарой ва эстетикӣ бояд дар модели таълим ва тарбия инъикос ёбад, на фақат барои такмили роҳҳои нав замина мегарданд, балки барои ташаккул ва инкишофёбии ҷомеаи нав ва эҳёи тафаккури созанда асос хоҳад гузошт [13, с. 83].

Бояд қайд намуд, ки тарбияи ахлоқи ҳамида ва рафтори шоистаи шахс аз овони кӯдакӣ оғоз мегардад. Оила ва волидайн дар ин раванд нақши асосиро мебозанд. Минбаъд зимони тарбияро дар якҷоягӣ бо оилаву волидайн муассисаҳои томактабӣ, мактаб ва ҷомеа дар умум ба даст мегиранд. Агар бо суҳанони дигар иброз дорем, тарбия ин раванди давомнок буда, барои қамолоти маънавии инсон арзиши ниҳоят бузургро доро мебошад. Ҳамзамон, тарбия бояд тамоми паҳлуҳои ҳаёти наврасон – омӯзиши ҳислату сифатҳои шоиста, одоби рафтору муносибат, аз ҷумла муоширати неқуро дар тамоми ҳолатҳои ҳаёти шахсию ҷамъиятии онҳо фаро гирад. Дар омода намудани насли наврас барои ҳаёти мустақилона ва рӯзгордорӣ низ як ҷанбаи муҳими таълиму тарбияи умумии ҷавонон ба шумор меравад.

Тарбияи эстетикӣ қисми таркибии тарбияи одами ҷамъатарафаи инкишофёфта буда, он аз синни томактабӣ оғоз меёбад. Тарбияи эстетикӣ (дарки олами зебоӣ) хонандагонро аз ҷиҳати маънавӣ бой мегардонад, дар онҳо хоҳиши эҷодкорӣ, шавқмандию зебогардонии муҳити табиатро бедор мекунад. Ҳисси эстетикӣ ба ҳаловатбахшии шахс вобастагӣ дорад ва ҳаловат дар ҳаёти инсон мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Дидани манзараҳои латифу дилкаш, фаҳмида тавоништан ва бунёд кардани ҳаёти маънавии инсонро ғани ва шавқовар гардонида, ба онҳо рӯҳ ва неруи

тоза мебахшад. Зебоипарастӣ яке аз сифатҳои муҳимми инсонро ташкил дода, он дар инсон ҳар гуна зухуроти эҳсос намудани зебоиро ба вучуд меоварад.

Манбаи зебӣ, табиат, ҳар гуна аксҳо, мусаввараҳо, ҳайкалу мучассамаҳо, асарҳои бадеӣ, нақшу нигор, иншоот, асарҳои сахнавӣ, суруду мусиқӣ, сару либос, ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, лавозимоти рӯзгор ва ғайраҳо мебошанд, ки дар инсон эҳсоси зебоипарастиро ба вучуд меоранд. Шинохтани зебӣ ба шахс илҳом мебахшад, ӯро рӯҳбаланд намуда, дар олами зебӣ сайр мекунонад. Қобилияти зебоифаҳмӣ ба шахс имконият медиҳад, ки бойгари ахлоқӣ, маънавӣ ва маърифатӣ хешро ғани гардонад ва зиндагиро зебо ташкил кунад [4, с. 9].

Бо назардошти муҳимияти масъалаҳои дар боло зикршуда дар даврони истиқлолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва барномаҳои зиёде қабул ва амалӣ гашта истодаанд.

Қонуни миллии мо «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», ки бо иқдоми Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2011 қабул гардид, ки сиёсати давлатии моро барои тарбияи ҷавонон ва наврасон боз ҳам бештар мутаваҷҷеҳ кард.

Чӣ тавре, ки доимо дар баромадҳои худ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид менамояд, ки тарбияи ахлоқӣ маънавӣ ва рӯҳӣ равонии ҷавонону наврасон асосан ба оила, алалхусус, ба волидайн саҳт марбут аст.

Наврасонро бояд аз синну соли хурдӣ дар рӯҳияи ахлоқу одоби писандида, муносибату муошират, арҷгузорӣ ба арзишҳои миллию умумибашарӣ тарбия намоем, то ин ки тавонем бунёди ахлоқиямонро тоҷикона парвариш дода, онҳоро дар ҳифзу беолоиш нигоҳдории хоҳи бегазанди фарҳанги ниёгонамон ҳидоят намоем.

Дар асоси чунин гуфтаҳо моро зарур аст, ки раванди рушди тамаддуни инсонӣ, ки баробари масъалаҳои моддӣ, омилҳои маънавӣ бештар вусъат меёбанд, аз ҷумла омилҳои эстетикӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ, равонӣ, ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва ғайра мураккаб мегардад. Дар оила муҳити рӯҳиву равонӣ ва маънавӣ бояд солим бошад. Ин вазъият бештар аз муошират ва муомилаи байни волидон вобаста аст. Волидон оиларо бояд яққоя, бо маслиҳату машварат идора намоянд. Фарзандонро дар рӯҳияи одамияту инсондӯстӣ, эҳтироми калонсолон тарбия намуда, дар ин самт яққилу яқсон бошанд.

Натиҷаи нишондодҳои қорҳои тарбиявӣ дар макотиби олии ва миёна, пеш аз ҳама, дарёфтани андеша ва таҳлили зиддиятҳои зиндагиро доро мебошанд. Мо бояд масъулиятшиносӣ, обрӯю нуфузро, ки барои таҳлили вазъи муосир муҳим мебошад, доро бошем. Муассисаҳои таълимӣ бояд ҳамон тавре шуури мутахассисонро такмил диҳад, ки онҳо роҳҳои зиндагии худро дар тамоми мушкилиҳои меҳнатӣ, анъанаҳо ва зебоипарастӣ ҳунари маълум намоянд.

Дар мадди аввал эстетикаи меҳнат ва бунёди маданияти оморасозии волидайн ва таъсири он дар густариши тарбияи эстетикӣ наврасон дар оила муҳим буда, бояд ба наврасон мақсади муайянро дар ин маврид тарбия намоянд.

Маданияти оморасозии волидайн ва таъсири он дар густариши тарбияи эстетикӣ наврасон ба чунин натиҷа оварда мерасонад, ки роҳи дурусти густариши инсон бо ахлоқӣ ҳамида ва зебӣ нигаронида шудааст, чунки ин ҳулосаи некӣ мебошад. Муассисаҳои таҳсилоти таълимӣ ҳар як мутахассисро дар соҳаи зебоишиносӣ тарбия карда наметавонад, аммо мутахассисро баҳри худшиносӣ ва худкомилӣ ҳамеша роҳнамоӣ менамояд. Бояд қайд намуд, ки маданияти оморасозии волидайн ва таъсири он дар густариши тарбияи эстетикӣ дар инсон ҳиссиёти масъулият, рафтори шоиста ва фаъолиятро вобаста ба шавқ баланд менамояд [3, с. 185].

Дар ин самт олими фаронсаӣ Жан Пол менависад, ки «шавқ ин вичдони зебоигирӣ мебошад, ки ба инсон идеалҳои тоза ба тозаро бо хушбахтиҳо тақдим менамояд» [4, с. 26].

Инсон бояд қудрати эҳсос намудани тамоми зебоиро дошта бошад. Дар даврони ҳеле қадим тавассути маърифат намудани табиат инсон, пеш аз ҳама, ба воситаи дарки моҳияти худ мустақилиятро ба даст оварад. То ҳанӯз бидуни дониш инсон ба

дастовардҳо ноил гардида наметавонад. Инсоне, ки дар ӯ муносибатҳои эстетикӣ дар тамоми паҳлуҳо ташаккул ёфтааст, вай ҳамеша натиҷаи фаъолияти худро мунтазир мегардад. Махсусан, агар аз натиҷаи кори ӯ дигарон қаноатбахш гарданд, каме бошад, ҳам сидқан худро хушбахт эҳсос намуда, фақат меҳнат ҳуқуқи лаззат бурадан аз ҳаётро медиҳаду халос.

Омодасозии волидайн ва таъсири он дар тарбияи эстетикӣ наврасон бағоят роҳи ҳалқунандаро дар пешрафти ҳаётии онҳо мебозад. Инсон мачмаи як қатор хислатҳои устувор, заковати зиндагӣ, ботинӣ ва ҳиссиёт мебошад. Л. Фейербах дар ин маврид тазаккур медиҳад, ки инсон неруи андеша намудан, неруи ирода ва неруи ҳиссиётро дорост. Қудрати андеша намудан-равшании шуур, қудрати ирода-неруи хислатҳо, қидрати ҳиссиёт-муҳаббат мебошад.

Такмил додани раванди тафаккури шахсият ва густариши омодасозӣ дар таъсири тарбияи эстетикӣ наврасон, ҳамчунин, сахм дар пешравии ҷаҳонбинӣ, санъат ба зами он яке аз падидаҳои ҷолиб ба ҳисоб меравад. Волидайн нақши асосиро дар тарбияи фарзандон бозида, дар мушкилоти онҳо, ки барои камолоти инсон аз худ намудани тамоми комёбиҳои ӯ кумак мерасонанд. Дар асоси чунин ақидаҳо гуфтан мумкин аст, ки санъат барои инсон гардидани ӯ беҳтарин аст. Л. Толстой дар ин маврид чунин андешаро меорад: «Санъат як воситаи хуби ваҳдати инсонҳост» [12, с. 40].

Сирату сурати инсон бояд якдигарро мукамал намоянд ва шахс бояд ҳам ботинан ва ҳам зоҳиран зебо бошад. Дар табиат маърифат, тиббу ҳикмат аз замонҳои қадим, пеш аз ҳама, ба тозагии табиати ботинии инсон диққат ҷиддӣ дода, онро чун гарави хуштабахтии инсон шумурдаанд. Дар баробари риоя намудани ҷиҳатҳои эстетикӣ ба масъалаҳои ҷузъии маданияти омодасозии волидайн ва таъсири он дар густариши тарбияи эстетикӣ наврасон низ аҳамияти ҷиддӣ додан зарур аст. Дар табиат ҳамеша мутобиқати рангҳо зебоиро афзуну дилчасп менамояд. Мутобиқат намудани либос ба сурат ҳам ҳусни инсонро зеботар гардонида, аз шартҳои муҳимми эстетикаи либоспӯшӣ ҳисобида мешавад. Аз ин ҷост, ки бояд ҳар як фард ранги ба ҳудаш муносибу дилкашро донад. Ранги либос, ҳамчунин, ба синну сол, ба талаботи фаъолияти меҳнатӣ ва ҷамъиятии шахс бояд мувофиқ бошад. Либос ва рангу ороиши он ҳеҷ гоҳ набояд василаи фахру мағрурӣ ва намоиши сарватмандию мансаб гардад.

Бузургон ва ихтисосмандон аз ҷумла, Саъдии Шерозӣ дар бораи сурату сирати инсон чунин гуфтаанд:

Сурати зебои зоҳир ҳеҷ нест,
Эй бародар, сирати зебо биёр...
Одамиро ақл бояд дар бадан,
В-арна ҷон дар қолбуд дорад ҳимор.

Саъдии Шерозӣ

Бо одоби либоспӯшии шахс ороиш додани рӯю мӯй, овезон кардани гӯшвор ва истифодаи ороишоти дигар робитаи ҷудонашаванда доранд. Аз ин рӯ, талабот оид ба ороиши бадан низ, ки ҷузъи муҳимми эстетика ва этикаи инсон аст, чунин рафтор бояд ҳатман аз ҷониби ҳама риоя карда шавад. Умуман, ба ҳар як шахс зарур аст, ки ҷӣ тавр либоси тозаву озода пӯшидан, мутобиқ ба либос оро додани мӯю рӯй, гӯш ва зоҳири худро дар маҷмӯъ, ба ҳубӣ бидонад, мутобиқ ба муҳити иҷтимоию ҷуғрофӣ сару либос ба бар қунад ва дар сурати мавҷуд будани талаботи ҳатмӣ дар ҷои таҳсилу кор онҳоро риоя намояд. Риояи одоби либоспӯшӣ шахсро ҳам зоҳиран ва ҳам ботинан зебо намуда, дар назди ҳамнишинон ва ҳамсуҳбатон эътибори ӯро даҳчанд мекунад.

Ба ақидаи олими англис Диана Риленд бошад чунин мегӯяд, ки «ман меҳисобам, ки одамон ба тарзи либоспӯшии дигарон таваҷҷуҳи беҳад зиёд мекунанд. Эҳсоси мусобиқаи доимӣ бо дигарон касро хаста мекунад. Шумо бояд дар бораи либоси ба худ зебанда, на дар бораи либоси дигарон андеша кунед».

Яке аз комёбиҳои баланди зеҳнии наврасон таъсири тарбияи эстетикӣ дар ҷараёни таълим мебошад. Тарбияи эстетикӣ дар ҷараёни таълим (хусусан, дарсҳои адабиёт, расм, суруд) маҳфилҳо корҳои берун аз синф, берун аз дарс, берун аз мактаб (экскурсия, театр ва ғ.) сурат мегирад. Тарбияи эстетикӣ ба меҳнат муносибатҳои

ичтимоӣ, муҳити атроф ва рафтори одамон таъсир мерасонад. Тавассути воқеияти зебӣ дар шуури худ идеалҳои ҷамъиятиро дарк ва мустаҳкам намуда, дар муносибат ба дигарон хушмуомила мешавад.

Барои он ки хонандагон бо донҳои эстетикӣ мусаллаҳ гарданд, пеш аз ҳама, фаъолияти меҳнатӣ моҳияти калон дорад. Чунки фаъолияти меҳнатии худӣ хонандагон бояд босамару босифат бошад. Дар ин кӯшишҳо муҳим он аст, ки онҳоро аз саргармии идеалӣ бардурӯғу қалбаки дур нигоҳ дорем, то ки ба зебогии зоҳирӣ дода нашуда, моҳияти зебоии ҳақиқиро сарфаҳм раванд ва ҳис карда тавонанд. Тарбияи эстетикӣ мустаҳкам ва ғайримустаҳкам ба ҳалли проблемаҳои иқтисодӣ вобаста аст. Ин ба талаботу таъминоти баланди рӯҳӣ ва моддӣ одамон, истеҳсоли ҷамъиятӣ мусоидат мекунад. Ҳар кадаре, ки шуурнокӣ, маданияти умумӣ ва эстетикӣ наврасон боло равад, талабот ба худ, ба ғановати маънавӣ, сифати маводи истеъмолкунанда, ба шакл ва тарзи истеъмоли маводи ниёзи мардум ҳамон қадар афзун мегардад.

Ин раванди объективӣ, моҳияти эстетикӣ ва маводи истеъмолиро дар шароити иқтисоди бозорӣ сифатан беҳтар мегардонад. Манбаҳои асосии тарбияи эстетикӣ меҳнат, санъат ва табиат мебошад, ки ин нуктаро мо дар боло зикр намудем. Вазифаҳои тарбиявии ҳисси зебоишаро дар ҷараёни таълим аз се самти асосӣ иборат мебошанд:

➤ Ёрӣ додан ба хонандагон оид ба дуруст дарк кардани зебоии табиат ва санъат;

➤ Такмил додани симои маънавию ҷисмонии хонандагон;

➤ Баланд бардоштани қобилияти бадеию эҷодии хонандагон.

Тарбияи эстетикӣ тарбияест, ки зебоишиносии шахсро бой мегардонад, дар вай хоҳиши эҷодкорӣ, лутфу маърифат, шавқмандии зебогардонии муҳити табиатро бедор мекунад.

Манбаи асосии таъсироти эстетикӣ кӯдак санъат аст. Санъат ҳамчун шакли образнокӣ инъикос ва азнавсозии олам, ҳодисаҳои мураккаб ва бисёрмаҷмӯ мебошад. Бо роҳи он ба мактаббачагон аз ҷиҳати этикӣ ва эстетикӣ таъсири гуногун расонида мешавад.

Санъат ва ҳунар яке аз василаҳои бунёди қудрати иҷтимоист. Тамоми ҳаёти инсонӣ тӯли асрҳо дар асарҳои бадеӣ ва ҳунари инъикоси худро меёбанд [11, с. 210].

Тарбияи эстетикӣ дар мазмуни худ пайваستا ба ташаккули ахлоқӣ нисбати донишмандии ҷамъият ва табиат ҳам аҳамияти зиёд дорад. Дар ин замина, гуногунии машғулиятҳои эҷодии хонандагон ба инкишофи фикр ва тасаввурот, ташаккули маҳорат ва малакаҳои меҳнатӣ, сифатҳои ахлоқӣ: мақсаднокӣ, иродагӣ, мардонагӣ, суботкорӣ ва интизомнокӣ мувофиқат мекунад. Ҳамин тавр, таҷрибаи ҳаёти иҷтимоӣ, зиндагии яққояи одамон дар оила бо гузашти замон таҳаввулу тақомул ёфта, мураккаб мегардад.

Баробари афзун гаштани эҳтиёҷҳои гуногун, ниёзмандии оила ба роҳбарии оқилонаву моҳирона бештар мегардад. Роҳбари оила дар баробари он, ки касбу кори хуб дорад, оиларо аз ҷиҳати моддӣ мувофиқи талабот таъмин месозад, ҳамчунин, бояд хонаводаро ба таври шоиста идора карда тавонад. Ин вазифаи ниҳоят масъул, барои волидон вочибӯ зарур аст. Ҳар як фард, ки қобилияти идоракунӣ, мударрифта дорад, онро бояд такмил диҳад, аз илм ва санъати идоракунӣ огоҳ бошад, аз оилаҳои намунавӣ ибрат гирад.

Аз ин ҷо, тамоми намуди санъати мардумӣ, устодони бузурги гузашта ва имрӯза имкони зам гардидан ба кулли фарҳангҳои дунёро дошта, барои аз худ намудани тамоми арзишҳо дар тӯли таърих саъй менамояд. Зарур аст, ки насли наврас ва ҷавонони имрӯза бояд ба дараҷаи баланд ҳамаи арзишҳои фарҳангӣ, ки инсоният ғунд кардааст, аз худ намоянд. Ғояҳои асосии давлати соҳибхотӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона, ки дар мафҳуми ватандӯстӣ, ҳудудхоҳӣ худшиносӣ, таҳкими ваҳдати миллӣ, арзишҳои муҳими умумибашариву умумимиллӣ ифода мешаванд, муқаддас шуморад ва дар пиндор, гуфтор ва рафтор ҳеш онҳоро амалӣ гардонад [7, с. 2].

Дар баробари тарбияи эстетикӣ фарзандон дар оила ин амал дар муассисаҳои томактабӣ ва муассисаҳои таълимии дигар низ бояд ба таври дуруст сурат гирад.

Омӯзгорон ҳам бояд барои шогирдон дар чунин тарбия намунаи ибрат ва дар тарбияи онҳо масъул бошанд.

Хусусан, мураббӣ, омӯзгорони соҳаи илми педагогика ва психология, роҳбарони синфҳо ва сарпарастони гурӯҳҳо – кураторон, роҳбарони муассисаҳои таълимию тарбиявӣ бояд қоидаҳои танзими тарбияи дурусти эстетикӣ ва масъалаҳои оиларо ба шогирдон ва фарзандон пайваستا омӯзонанд. Бояд қайд намуд, ки фаъолияти якҷояи оила, ҷомеа ва мактаб дар тарбияи эстетикӣ фарзандону шогирдон талошҳо варзанд, то ҳамеша самарани бештар ба бор орад.

Адабиёт:

1. Белкин А.С. Основы возрастной педагогики: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. / А.С. Белкин. – М.: Издательский центр Академия, 2000. – 192 с.
2. Беркинблит М.Б. Фантазия и реальность. / М.Б. Беркинблит, А.В. Петровский. – М.: Политиздат, 1968. – 128 с.
3. Бозорова С.Н. Тарбияи комил-хазинаи бузурги ҷамъият. Воситаи таълимӣ / С.Н. Бозорова. – Душанбе, 2011. – 263 с.
4. Выготский Л. С. Психология искусства. Учебник / Под ред. М. Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1987. – 344 с.
5. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: Опыт теоретического и экспериментально-психологического исследования. / В.В. Давыдов. – М.: Педагогика, 1986. – 240 с.
6. Концепсияи милли тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 март соли 2006, №94 ш. Душанбе. 12 с.
7. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон
8. Лутфуллозода, М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик / М. Лутфуллозода. – Душанбе, 2015. – 126 с.
9. Раҳмонов А.А. Одобӣ муошират ва рӯзгордорӣ. Воситаи таълимӣ / А.А. Раҳмонов, Х.М. Зиев, Ё.Қ. Одинаев, М.Қ. Мирбобоев, З.А. Ҳакимова. – Душанбе, 2014. – 160 с.
10. Ротенберг В.С. Мозг. Обучение. Здоровье: книга для учителя. / В.С. Ротенберг. – М.: Просвещение, 1989. – 240 с.
11. Савенков А.И. Психология детской одаренности. Учебник / А.И. Савенков. – М.: Генезис, 2010. – 448 с.
12. Толстой Л.Н. О ручном труде. Учебник / Л.Н. Толстой. – М.: Просвещение, 1953. – 82 с.
13. Урсул А. Модель образования XXI века: проблема устойчивого развития и безопасности Еразии. – М., 2001. 96 с.
14. Шарифзода Ф. Педагогика: учебное пособие. / Ф. Шарифзода, И.Х. Каримова. – Душанбе, 2008. – 284 с.

ТАРБИЯИ ЭСТЕТИКӢ – ҶУЗЪИ МУҲИММИ АХЛОҚИ ҲАМИДА ВА ҶАВҲАРИ ЗЕБОИИ ИНСОН

Мақола ба омӯзиши тарбияи эстетикӣ, ки ҷузъи муҳимми ахлоқи ҳамида ва ҷавҳари зебоии инсон дар шароити имрӯза мебошад, бахшида шудааст. Муаллифон қазияи муҳимро ба риштаи таҳқиқи кашаидааст, ки бешубҳа, метавонад, дар сурати муносибати масъулиятшиносона дар асоси омӯзиши тарбияи эстетикӣ кори оила ва муаллимонро дар ҳаёти ҳаррӯзаи амалиашон то андозае сабук гардонад.

Ба ақидаи муаллифон, коршиносони соҳаи бидуни фарзия ба ҳулосае омадаанд, ки ташаккул ва инкишофи тарбияи эстетикӣ дар ниҳоди шогирдон бо таҷаллияти хусусиятҳои давраи муосир барои рушди тараққиёти мамлакат вазифаи ногузир ва аввалиндараҷаи мактабӣ мебошад. Ба андешаи муаллифон, яке аз сабабҳои асосӣ дар марҳилаи таърихӣ ин дар наврасону ҷавонон набудани дониши мукамал оид ба тарбияи эстетикӣ мебошад. Муаллифон чунин меҳисобад, ки яке аз қомеъҳои баланди зеҳнии наврасон ин таъсири тарбияи эстетикӣ дар ҷараёни таълим дар замони муосир

ба шумор меравад. Дар асоси таҳқиқоти худ муаллифон дар пояи таҳлили воқеъ нақши Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро доир ба мавзӯи мавриди баҳс басо ҳассос шумурда, аз ҷониби худ баҳои объективона додааст.

Муаллифон кӯшидааст ташреҳи ҳаматарафаи илмӣ пажӯҳиши худро дар асоси сарчашмаҳо ва адабиёти муосири педагогӣ, психологӣ ва фалсафӣ анҷом диҳад.

Калидвожаҳо: эстетика, тарбияи эстетикӣ, тарбияи ҷавонон, эстетика-надидаи иҷтимоӣ, ташаккули фарҳангҳо, шинохтани зебоӣ, қобилият, маҳорати дарккунӣ, густариши тарбияи эстетикӣ, зебоии инсон.

ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ – ВАЖНЫЙ ЭЛЕМЕНТ ЭТИЧЕСКОГО ПОВЕДЕНИЯ И ЖЕМЧУЖИНА ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ КРАСОТЫ

Статья посвящена изучению эстетического воспитания, которое является важной частью этического поведения и жемчужиной человеческой красоты в современных условиях. Авторы сосредотачиваются на важном вопросе, который, несомненно, может облегчить работу семей и учителей в их повседневной жизни в случае ответственного подхода, основанного на изучении эстетического воспитания.

По мнению авторов, специалисты в данной области однозначно пришли к выводу, что формирование и развитие эстетического воспитания у студентов с учетом особенностей современности является неизбежной и приоритетной задачей развития страны. Отмечается, что одной из основных причин на этом историческом этапе является отсутствие всесторонних знаний об эстетическом воспитании среди подростков и молодежи. Обосновывается мысль о том, что одним из высоких интеллектуальных достижений подростков является влияние эстетического воспитания на образовательный процесс в современную эпоху. На основании объективного анализа собственного исследования авторы считают роль Президента страны Эмомали Рахмона в рассматриваемом вопросе очень ощутимой, который со своей стороны и дал объективную оценку.

Авторы стремятся сделать всесторонний научный обзор своих исследований на основе современных педагогических, психологических и философских источников и литературы.

Ключевые слова: эстетика, эстетическое воспитание, воспитание молодежи, социально-эстетический феномен, формирование культур, признание красоты, умение, навыки восприятия, развитие эстетического воспитания, красота человечества.

AESTHETIC EDUCATION – AN IMPORTANT ELEMENT OF ETHICAL BEHAVIOR AND THE PEARL OF HUMAN BEAUTY

The article is devoted to the study of aesthetic education, which is an important part of ethical behavior and a pearl of human beauty in modern conditions. The authors relies on an important line of case study, which, of course, can greatly facilitate the work of families and teachers in their daily lives if they take a responsible approach based on aesthetic education.

According to the authors, experts of the sphere came to the conclusion that the formation and development of aesthetic education in a student institution, taking into account the characteristics of the modern world, is the most important and priority task of the country's development. According to the author, one of the main reasons at the historical stage is the lack of comprehensive knowledge in the field of aesthetic education among adolescents and youth. The author believes that one of the greatest intellectual achievements of adolescents is the impact of aesthetic education on the educational process in the modern world. Based on his own research, the author assessed the role of the President of the country, respected Emomali Rahmon on the basis of real analysis and gave an objective assessment of the subject.

The authors tries to give an exhaustive review of his research based on modern sources of pedagogical, psychological and philosophical literature.

Keywords: aesthetics, aesthetic education, youth education, social and aesthetic phenomenon, the formation of cultures, recognition of beauty, skill, perception skills, the development of aesthetic education, the beauty of mankind.

Сведения об авторах: Гадоев К.Х. - к.п.н., доцент, заведующий кафедрой методики преподавания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 98 76 79 400, E-mail: gkarimjon@mail.ru

Илхомов М.И. – старший преподаватель кафедры педагогики и психологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 905 44 44 53. E-mail: murodhusain-4444@mail.ru

Сатторова Н.Т. – старший преподаватель кафедры стилистики и теории перевода Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 124. Тел.: (+992) 985 36 99 05. E-mail: nigorarahmatulloeva@mail.ru

Information about the authors: Gadoev K.Kh. – candidate of Pedagogy, associate Professor, head of the department of Teaching Methods of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhamadiev str.. Phone: (+992) 985 36 99 05. E-mail: gkarimjon@mail.ru

Ilhomov M.I. – senior lecturer of the department of Pedagogy and Psychology of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhamadiev str.. Phone: (+992) 905 44 44 53. E-mail: murodhusain-4444@mail.ru

Sattorova N.T. – senior lecturer of the department of Stylistics and Translation Theory, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 124 Rudaki ave. Phone: (+992) 985 36 99 05. E-mail: nigorarahmatulloeva@mail.ru

БОЗИҶОИ ДИДАКТИКӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ РУШДИ МАКТАББАЧАҶОНИ ХУРДСОЛ

Раҷабова Ф.О.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Синну соли хурди мактабӣ дар ташаккули шахсияти инсон ва пайдоиши зеҳни баланд дар ниҳоди ӯ аҳамияти махсус дорад. Дар ин чараён нақши иштироки мактаббачаҷони хурдсол дар бозиҳое, ки барои худтасдиқкунӣ, рушди кавииродагӣ, кӯшиш барои муваффақият ва сифатҳои иродавӣ мусоидат менамоянд, хело калон аст. Бинобар ин, шароити таълим дар мактаби ибтидоӣ аз бисёр ҷиҳат муваффақияти таълимро дар зинаҳои минбаъдаи ташаккули шахсият, инчунин, маҳсулнокии меҳнати зеҳнии мутахассиси оянда муайян менамояд.

Бача дар мактаби ибтидоӣ амалҳои махсуси психологӣ-ҷисмонӣ ва психикиро аз худ менамояд, ки онҳо бояд барои навиштанро ёд гирифтани, иҷрои амалҳои арифметикӣ, хондан, варзиш, расмкашӣ, меҳнати дастӣ ва дигар намудҳои фаъолияти таълимӣ кумак расонад. Дар заминаи чунин амалҳо, ҳангоми фароҳам будани шароити мусоид барои таълим ва сатҳи кофӣ рушди ақлии бача заминаҳо барои шуур ва тафаккури назариявӣ пайдо мешавад [6, с. 126].

Вазъи иҷтимоии нав шароити зиндагии бачаро мураккаб мегардонад ва барои ӯ ҳамчун ҳодисаи стрессогенӣ мебошад. Дар ҳар як кӯдаке, ки ба мактаб ворид мешавад, шиддатнокии психологӣ баланд мешавад, ки он на фақат дар саломатии ҷисмонӣ, балки дар муносибати кӯдак низ инъикос мешавад. Номувофиқати ҳолати психофизиологии хонандагон ба шаклҳо ва усулҳои таълим ба он оварда мерасонад, ки дар қисми бештари бачагон хоҳиши хондан кам шуда, аз синф ба синф шавқу завқ донишандӯзӣ пасттар мегардад, дар баъзе хонандагон бошад ноумедӣ ва дилхунукӣ ба мактаб пайдо мешавад. Бинобар ин, пурра ва ҳамаҷониба муҳокима намудани захираҳои бозии кӯдакона ва омӯзиши он шароитҳое, ки имкон медиҳанд бозӣ ба самтҳои гуногуни рушди бача, пеш аз ҳама, ба чараёни ташаккули фаъолияти таълимӣ ва ҳамаи он сифатҳо ва қобилиятҳое, ки дар маҷмӯъ, инкишоф, таълим ва тарбияи муваффақонаи мактаббачаҷони хурдсолро таъмин менамоянд, таъсири ниҳони самаранок расонад, хело зарур мебошад [2, с.94].

Масъалаи муносибати бозӣ бо таълим яке аз масъалаҳои марказии инкишофи психологии мактаббачаҷони сунну соли хурд ба шумор меравад. Аз таҷриба маълум аст, ки кӯдак баъди ба мактаб рафтани низ бозиро давом медиҳад. Ҳангоми бозии мактаббачаҷони хурдсол дар ҷойи аввал қоидаҳои бозӣ меистад ва ҳатто бозиҳои нақшдору мазмуннок ба бозиҳои нақшдору мазмунноки кӯдакони синни томактабӣ кам монандӣ дорад.

Асоси бозии дидактикиро ҳамчун фаъолияти мустақили бозӣ дарки ин чараён ташкил менамояд. Фаъолияти мустақили бозӣ танҳо дар ҳамон вақт амалӣ мешавад, ки агар кӯдак ба бозӣ, қоидаҳо ва амалҳои он шавқ пайдо кунанд ва ин қоидаҳоро аз худ карда бошанд.

Масъалаи истифодаи бозиҳои дидактикӣ дар раванди таълими мактаббачаҷони хурдсол дар он ифода меёбад, ки бачагон бояд мустақилона бозӣ карда тавонанд ва онҳо чунин бозиҳоро ҳамеша донанд, то ки дар баробари инкишофи худ тавонанд чунин бозиҳоро ташкил намоёнд, яъне на фақат иштирокчи ва ё мухлиси бозиҳо бошанд, балки худашон низ чунин бозиҳоро ташкил карда ва гузаронида тавонанд.

Дар муқоиса бо дигар намудҳои фаъолият бозӣ дар худ мақсади муайянеро ифода мекунад: бача ҳангоми бозӣ дар назди худ вазифаҳои муайян ва аз мавзӯ берунро гузоштаву ҳал намекунад. Бозӣ аксар вақт ҳамчун фаъолияти муайян карда мешавад, ки ба хоҳири худ бача иҷро карда шуда, ҳадаф ва вазифаҳои муайяне надорад [4, с.56].

Бояд қайд намуд, ки дар натиҷаи рушди бача дар марҳилаи муайяне ҳадафи бозӣ пайдо мешавад. Амалҳои бозӣ мақсаднок мегарданд: бача ба сохтмони «нақб» дар «кӯҳ» ва ё табобати «бемор» оғоз карда, медонад, ки ӯ ин корро чӣ тавр иҷро мекунад ва дар натиҷаи чунин бозӣ чӣ натиҷа мегирад. Ба ҳамин монанд, ба бозии волейбол ё футбол оғоз карда, бачагон дар назди худ мақсад мегузоранд, ки бурд кунанд. Вале дар ҳар ду ин ҳолат ҳадафи бача аз доираи бозӣ берун набуда, бача ягон вазифаи мушаххас намегузорад ва онро иҷро намекунад.

Вале, агар барои мактаббачаи хурдсол ҳадаф дар ҳуди бозӣ ниҳон бошад, пас, омӯзгор, ки бозиро ташкил кардаву мегузаронад, ҳадафи муайяни худро дорад - инкишофи бачагон, аз ҷониби онҳо аз худ кардани донишҳои муайян, дар кӯдакон ташаккул додани малака, маҳорат ва дигар сифатҳои шахсӣ. Ин ҳолат яке аз зиддиятҳои асосии бозиро ҳамчун воситаи тарбия ифода мекунад, аз як тараф, мавҷуд набудани ҳадаф аз бозӣ, аз тарафи дигар, бозӣ воситаи мақсадноки ташаккули шахсият.

Чунин зиддият бештар дар бозиҳои дидактикӣ инъикос мегардад. Ҳалли чунин зиддият арзиши тарбиявии бозиро муайян менамояд, агар ноил шудан ба мақсади дидактикӣ дар чараёни бозӣ ҳамчун фаъолият амалӣ гардад, пас, арзиши тарбиявии бозӣ хело зиёдтар аст. Агар вазифаи дидактикӣ дар амалҳои бозӣ ҳал карда шавад, он гоҳ арзиши тарбиявии бозӣ камтар мешавад.

Бозӣ фаъолии мактаббачагони хурдсолро дар раванди таълим тезонида, ғамгиниро бартараф карда, бачагонро аз ҳалли нусхабардории вазифаҳои зехнӣ ва рафторӣ дур намуда, ташаббускорӣ ва эҷодкории онҳоро ҳавасманд менамояд [7, с.25].

Ҳамаи бозиҳоеро, ки бо ҳадафи дидактикӣ истифода мешаванд, вобаста аз мазмуни асосии амалҳои бозӣ ба ду намуд чудо кардан мумкин аст. Дар як ҳолат асоси мазмуни бозиро маводи дидактикӣ ташкил менамояд, ки тавассути таъсиррасонӣ ба он шакли бозӣ тағйир меёбад. Мисол, бачагон ба гурӯҳҳо чудо шуда, оид ба суръати ҳисобкунӣ ва ё ёфтани хато дар калимаҳо, ба хотир овардани санаҳои ҳодисаҳои таърихӣ ва ғайра мусобика мекунанд. Дар ин ҳолат онҳо амали таълимии муқаррариро иҷро менамоянд, ҳисоб мекунанд, хатоҳоро ислоҳ менамоянд, санаҳоро ба хотир меоранд, вале ин амалҳоро тавассути бозӣ иҷро мекунанд.

Дар ҳолати дигар маводи дидактикӣ ҳамчун чузъ ба фаъолияти бозӣ ворид карда мешавад. Масалан, ба мазмуни ҳикояе, ки ба сахнача гузошта мешавад ва дар он ҳар як бача нақши муайянеро иҷро менамояд, маводи дидактикӣ: якчанд маълумот аз фанҳои география, биология, таърих, математика ва ё аз дигар фанҳоро илова кардан мумкин аст [1, с.43].

Маълум аст, ки дар ҳолати дуум «сарборӣ»-и дидактикӣ назар ба ҳолати якум хело камтар аст. Ин маънои онро дорад, ки ҳангоми бозӣ дар ҷойи аввал на азхудкунии маводи дидактикӣ, балки вазифаи тарбиявӣ, истифодаи донишҳо дар ҳолатҳои гуногун ва ё шиносшавии пешакӣ бо донишҳои нав гузошта шудааст. Чунин бозиҳо бештар дар вақти берун аз дарс ва дар дарсҳои синфҳои ибтидоӣ барои истироҳати бачагон аз кори пуршиддати зехнӣ гузаронида мешавад.

Дар синфҳои ибтидоӣ вазифаи таълимро барои бачагон бо истифодаи ҳолатҳои гуногуни бозӣ муайян кардан мумкин аст. Мисол, омӯзгор метавонад ба бачагон аз номи бузаки чингилапо ва Нодонхӯча бо хоҳиши ба хотир овардани ҳарфҳо ва ин ҳарфҳо кадом овозро ифода мекунанд ва ғайра мурочиат кунанд.

Ҳангоми омӯзиши маводи нав тавассути бозии дидактикӣ дар синфҳои ибтидоӣ баъзе амалҳои эҷодкорӣ ворид карда мешавад. С.И. Волкова тавсия медиҳад, ки ҳангоми дар синфи дуум омӯختани шаклҳои геометрӣ бачагонро ҳавасманд кардан зарур аст, ки тасвири нақши ашёҳоро дар шаклҳои, ки бо онҳо шиносанд, тасвир намоянд [5, с.20].

Бозиҳои эҷодӣ дар дарсҳои забони русӣ бо мақсади васеъ кардани дониши мактаббачагон, ва аз ҳама муҳиммаш, барои рушди қобилияти мустақилона аз худ кардан ва дар ҳолатҳои нав истифода бурдани тавонистани он донишҳо, ба роҳ монда мешавад. Бо ин мақсад, масалан, дар дарсҳои забони русӣ ҳангоми бозӣ истифода бурдани луғат, навиштани нақли хаттӣ дар мавзӯи озод ташкил карда мешавад. Дар

дарсҳои забони модарӣ одатан чунин бозиҳои истифода мешавад: тартиб додани ҷумла аз ду-се калимаи аз рӯи мазмун бо ҳам кам алоқаманд; ифодаи фикр бо дигар калимаҳо; фикр карда ёфтани сархати матн; номбар кардани синонимҳо, омонимҳо ва ғайра [10, с.122].

Дар натиҷаи рушд ёфтани чараҳои таълим зарурати мураккаб намудани бозиҳо, зиёд намудани шартҳои бозиҳо, ки на фақат самти техникӣ дошта бошанд, балки ба онҳо илова кардани мафҳумҳои нави ахлоқӣ, эстетикӣ ва ғайра ба миён меояд [4, с.53].

Бозии дидактикӣ ҳамчунин воситаи тарбияи ҳамаҷонибаи шахсияти бача мебошад. Бозиҳои дидактикӣ дар тарбияи сифатҳои асосии мактаббачаи хурдсол имкониятҳои зеринро дорад:

Тарбияи зеҳнӣ. Мазмуни бозиҳои дидактикӣ дар бачагон муносибати дуруст ба ҳодисаҳои ҷамъиятӣ, табиат, ашёҳои муҳити атрофро ташаккул дода, донишҳои онҳоро дар бораи Ватан, одамони касбу кори гуногун ва ғайра мушаххасу амиқтар менамояд. Бо ёрии бозиҳои дидактикӣ бачагон мустақилона фикр кардан, донишҳои гирифтаи худро дар ҳолатҳои гуногун мувофиқи вазифаи гузошташуда истифода бурданро меомӯзанд. Бисёр бозиҳои дидактикӣ дар назди бачагон вазифаи оқилона истифода бурдани донишҳои худро дар амалҳои фикрӣ мегузоранд: ёфтани нишонаҳои ҳоси ашёҳо ва ҳодисаҳои муҳити атроф; муқоиса кардан ва тасниф намудани ашёҳо аз рӯи нишонаҳои гуногун; дуруст ҳулосабарорӣ кардан. Фаъолиии тафаккури бача заминаи асосии муносибати бошуурона барои гирифтани донишҳои зиёд ва амиқ, барқарор кардани муносибатҳои оқилона дар коллектив [9, с.110].

Бозиҳои дидактикӣ нутқи бачагонро инкишоф медиҳанд: захираи луғавии бачагон пурра гардида, фаъл мешавад, бачагон тарзи дурусти талаффузи ҳарфҳоро ёд мегиранд, алоқаи нутқӣ ривоч ёфта, бачагон қобилияти дуруст ифода кардани фикри худро пайдо менамоянд. Дар чараҳои бисёр бозиҳои дидактикӣ тафаккур ва нутқи бачагон дар робитаи ногусастанӣ инкишоф меёбад. Ҳангоми муоширати бачагон дар вақти бозӣ ва ҳалли масъалаҳои баҳснок нутқи бачагон ривоч меёбад.

Тарбияи ахлоқӣ. Дар тарбияи сифатҳои ахлоқии бача нақши муҳимро мазмун ва қоидаҳои бозӣ иҷро мекунад. Дар чараҳои кор бо мактаббачагон хурдсол мазмуни асосии бозиҳои дидактикӣ аз худ намудани малақаҳои фарҳангӣ-гигиенӣ, фарҳанги муносибат ташкил медиҳад. Бозиҳои дидактикӣ диққати бачагонро ба он ҷалб менамояд, ки дар онҳо аз бозӣ ягон натиҷаи мусбат гиранд. Муносибати бачагонро ба бозӣ мушоҳида карда, мо тавассути рафтору кирдор ва амали ӯ оид ба он бача маълумот мегирем.

Тарбияи меҳнатӣ. Бисёр бозиҳои дидактикӣ дар бачагон ҳисси эҳтиром ба инсонии меҳнаткаш, шавқу завқ ба меҳнати калонсолонро ба вучуд оварда, бачагон хоҳиши меҳнат карданро пайдо менамоянд. Дар чараҳои бозӣ бачагон оид ба он, ки одамон барои сохмони биноҳо аз қадом мошинҳо истифода мебаранд, дониш пайдо карда, меҳонханд ҳудашон дар сохтмони биноҳо ва иншоот иштирок намоянд. Ҳангоми тайёр кардани мавод барои бозиҳои дидактикӣ мактаббачагон хурдсол баъзе малақаҳои меҳнатӣ пайдо менамоянд. Агар бачагон маводро барои бозӣ ҳудашон тайёр намоянд, он гоҳ ба он хело эҳтиёткорона муносибат мекунанд [8, с.120]. Бозиҳои дидактикӣ воситаи хуби тарбияи ибтидоии мактаббачагон хурдсол ба меҳнатдӯстӣ, муносибати эҳтиёткорона ба маҳсули меҳнат ба шумор меравад.

Тарбияи эстетикӣ. Ҳангоми бозӣ маводи дидактикӣ бояд ба талаботи гигиенӣ ва эстетикӣ мувофиқат намояд: бозичаҳо бояд рангҳои баланд ва ҷилонок дошта, хуб оро дода шуда, дар қуттиҳои мувофиқ нигоҳ дошта шаванд. Бозичаҳои ҷилонок ва зебо диққати бачагонро ба худ ҷалб менамоянд ва бачагон хоҳиши бо онҳо бозӣ карданро пайдо мекунанд.

Тарбияи ҷисмонӣ. Бозӣ дар вучуди мактаббачагон хурдсол ҳисси баланди эмотсионалиро ба вучуд оварда, онҳоро хушҳол менамояд ва дар баробари ин, шиддатнокии муайяни системаи асабро талаб мекунад. Махсусан, бозӣ бо бозичаҳои дидактикӣ хело манфиатовар буда, дар чараҳои он мушакҳои дасти бача мустақкам мешавад, ки он ба рушди зеҳнии бача таъсири мусбат мерасонад.

Ба андешаи мо, принципи дучонибаи чараёни тарбия дар рафти бозӣ бо осонӣ дар амал татбиқ карда шуда, бозӣ як навъ мактаби иҷтимоикунонии бача мебошад. Ҳамин тариқ, бозихои дидактикӣ усули дастрас, манфиатнок ва самараноки тарбияи мустақилияти тафаккури мактаббачагони хурдсол мебошад. Талабот ва хоҳиши бачаро ба бозӣ ва бозӣ кардан бо мақсади ҳалли вазифаҳои муайяне истифода бурдан ва равона кардан зарур аст, ки дар рушди психикии бача таъсири мусбат расонад. Бозии дидактикӣ метавонад воситаи ҳуби тарбияи мактаббачагони хурдсол гардад, агар он ба чараёни ягонаи педагогӣ ҳамроҳ карда шавад. Ба бозӣ роҳбарӣ карда, омӯзгор ба ҳамаи тарафҳои рушди шахсияти мактаббачаи хурдсол таъсир мерасонад: ба ҳиссиёт, шуур, ирода ва умуман, ба муносибати кӯдак.

Адабиёт

1. Башлий Е.В. Игровые методы как одна из форм активных методов обучения // Дополнительное образование. - 2004. - №4. - С. 42-47.
2. Вавилов Ю.П. Игры для внимательных и сообразительных. - Ярославль: Академия Холдинг, 2012. - 111 с.
3. Выготский Л.С. Вопросы детской (возрастной) психологии. // Собр. соч.: В 6 т. - Т.4. - 589 с.
4. Газман О.С., Харитонов Н.Е. В школу - с игрой: книга для учителя. - М.: Просвещение, 2001. - 169 с.
5. Кравцова Е.Е. Психологические особенности детей младшего школьного возраста // Первое сентября. - №4, октябрь. - 2013. - 32 с.
6. Лутфуллоев М. Современная дидактика, образование, обучение, развитие, воспитание / М. Лутфуллоев / [Текст]. - Душанбе. 2001. - 336 с.
7. Николаев В.А. Интеллектуальное развитие младших школьников. - М.: ОГУ, 2005. - 111 с.
8. Шарифов Ф. Теория и практика интегрированного обучения на начальном этапе средней школы / Ф. Шарифов / [Текст]. - Душанбе: Маориф, 1997. - 194 с.
9. Шарифов Ф., Каримова И.Х. Педагогика (курс лекций). - Душанбе: Ирфон, 2008. - 284 с.
10. Эльконин Д.Б. Психология игры. - М.: Просвещение, 2009. - 243 с.

БОЗИҲОИ ДИДАКТИКӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ РУШДИ МАКТАББАЧАҲОНИ ХУРДСОЛ

Дар мақолаи мазкур масъалаи муносибати бозӣ бо таълим, ки яке аз масъалаҳои марказии инкишофи психологии мактаббачагони сунну соли хурд ба шумор меравад, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Асоси бозии дидактикиро ҳамчун ғайрифаъолияти мустақили бозӣ дарки ин чараён ташкил менамояд. Бозӣ ғайрифаъолияти мактаббачагони хурдсолро дар раванди таълим тезонида, ғамгиниро баргараф карда, бачагонро аз ҳалли нусхабардории вазифаҳои зехнӣ ва рафторӣ дур намуда, ташаббускорӣ ва эҷодкории онҳоро ҳавасманд менамояд.

Ба андешаи муаллиф, ҳангоми омӯзиши маводи нав тавассути бозии дидактикӣ дар синфҳои ибтидоӣ баъзе амалҳои эҷодкорӣ ворид карда мешавад. Бозии дидактикӣ ҳамчун воситаи тарбияи ҳамаҷонибаи шахсияти бача мебошад. Мазмуни бозихои дидактикӣ дар бачагон муносибати дуруст ба ҳодисаҳои ҷамъиятӣ, табиат, ашёҳои муҳити атрофро ташаккул дода, донишҳои онҳоро дар бораи Ватан, одамони касбу кори гуногун ва ғайра мушаххасу амиқтар менамояд. Дар чараёни кор бо мактаббачагони хурдсол мазмуни асосии бозихои дидактикиро аз худ намудани малакаҳои фарҳангӣ-гигиенӣ, фарҳанги муносибат ташкил медиҳад. Бисёр бозихои дидактикӣ дар бачагон ҳисси эҳтиром ба инсонӣ меҳнаткаш, шавқу завқ ба меҳнати калонсолонро ба вучуд оварда, бачагон хоҳиши меҳнат карданро пайдо менамоянд.

Муаллифи мақола қайд намудааст, ки ҳангоми бозӣ маводи дидактикӣ бояд ба талаботи гигиенӣ ва эстетикӣ мувофиқат наояд: бозичаҳо бояд рангҳои баланд ва ҷилонок дошта, ҳуб оро дода шуда, дар куттиҳои мувофиқ нигоҳ дошта шаванд. Бозӣ

дар вучуди мактаббачагони хурдсол ҳисси баланди эмотсионалиро ба вучуд оварда, онҳоро хушхол менамояд ва дар баробари ин, шиддатнокии муайяни системаи асабро талаб мекунад.

Ҳамин тариқ, аз як тараф, дар бозӣ фарҳанги муносибат, муошират, ки дар вучуди бачаҳо берун аз бозӣ тарбия дода шудааст, зоҳир мегардад. Аз тарафи дигар, мазмуни шавқовари бозӣ, тасвири меҳнати коллективона, рафтори наҷибона барои рушди ҳиссиёти дӯстонаи бачаҳо мусоидат карда, онҳоро муттаҳид мекунад.

Калидвожаҳо: *бозиҳои дидактикӣ, мактаббачаи хурдсол, таълим, тарбия, омӯзгор, тафаккур, инкишофи кӯдакон.*

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ИГРЫ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В данной статье рассматривается проблема соотношения игры с обучением, которая является одной из центральных проблем психологии младшего школьного возраста. Дидактическая игра как самостоятельная игровая деятельность основана на осознанности этого процесса. Игра помогает активизировать младших школьников в обучении, преодолевать скуку, уходить от шаблонных решений интеллектуальных и поведенческих задач, стимулирует инициативу и творчество.

По мнению автора, при изучении нового материала в дидактические игры в начальных классах вносятся моменты творчества. Дидактическая игра выступает и как средство всестороннего воспитания личности ребенка. Содержание дидактических игр формирует у детей правильное отношение к явлениям общественной жизни, природе, предметам окружающего мира, систематизирует и углубляет знания о Родине, о людях разных профессий и национальностей, представление о трудовой деятельности. В работе с детьми младшего возраста основным содержанием дидактических игр является усвоение детьми культурно-гигиенических навыков, культуры поведения. Многие дидактические игры формируют у детей уважение к трудящемуся человеку, вызывают интерес к труду взрослых, желание самим трудиться.

По мнению автора, дидактический материал должен соответствовать гигиеническим и эстетическим требованиям: игрушки должны быть разрисованы яркими красками, художественно оформлены, помещены в удобные для хранения коробки и папки. Игра создает положительный эмоциональный подъем, вызывает хорошее самочувствие и вместе с тем требует определенного напряжения нервной системы.

Таким образом, с одной стороны, в игре проявляется культура поведения, культура общения, воспитанная детей вне игры. С другой стороны, увлекательное содержание игр, изображение коллективного труда, благородных поступков, способствует развитию дружеских чувств, сплачивает детей.

Ключевые слова: *дидактические игры, младший школьник, обучение, воспитание, учитель, мышление, развитие детей.*

DIDACTIC PLAY AS FACILITY OF THE DEVELOPMENT

The article considers problem of the correlation of the play with education, which is one of the central problems to psychologies of the younger school age. The didactic plays as independent playing activity is founded on realize this process. The play helps to actuate the younger schoolboy in education, overcome the tedium, leave from stereotyped decisions intellectual and behavioural problems, stimulation the initiative and creative activity.

In the opinion of author, at study of the new material in didactic game of initial class are contributed moments creative activities. The didactic play emerges and as facility of the all-round education to personalities child. The contents of the didactic plays forms beside children correct attitude to phenomenas of the public life, nature, subject surrounding world, systematizes and deepens the knowledges about native land, about folk of the miscellaneous profession and nationalities, belief about labor activity. In work with the children of the younger age by main contents of the didactic plays is an assimilation children cultural-hygienic skill, cultures of the

behaviour. Many didactic plays form beside children respect to toiling person, arise the interest to labour adult, desire toil itself.

In the opinion of author, the didactic material must correspond to hygienic and aesthetic requirements: toys must be drawn all over bright paint, artistic are executed, in suitable for keeping of the box and files. The play creates the positive emotional ascent, causes the good general state and together with that requires the certain tensions of the nervous system.

Thereby, on the one hand, culture of the behaviour reveals itself in play, culture of the contact, well-mannered children offside. On the other hand, fascinating contents of the plays, scene of the collective labour, noble action, promotes the development friendly feeling, unites the children.

Keywords: didactic play, younger pupils, schoolchild, education, upbringing, teacher, thinking, children development.

Сведения об авторе: Раджабова Фируза Олмахмадовна – старший преподаватель кафедры педагогики и психологии ТГИЯ имени С. Улугзада. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 93-567-10-84. E-mail: firuz10.02@mail.ru

Information about author: Rajabova Firuza Olmahmadovna – senior lecturer of the Department of pedagogy and psychology of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhamadiev str. Phone: 93-567-10-84. E-mail: firuz10.02@mail.ru

МОҲИЯТИ РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ОМОДАГИИ ИБТИДОИИ ҲАРБӢ ДАР МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Холмуродов М.Ғ.

Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов

Омӯзиши омодагии ибтидоии ҳарбӣ мисли ҳама гуна фанҳо раванди дутарафа мебошад, ки аз ягонагии раванди таълим (фаъолияти омӯзгор, роҳбари ҳарбӣ) ва раванди таҳсил (фаъолияти хонандагон) иборат аст. Роҳбари ҳарбӣ дар раванди таълим фаъолияти маърифатӣ ва амалии хонандагонро ташкил мекунад. Фаъолияти хонандагон дар раванди таълим аз азхудкунии донишу малакаҳо иборат аст. Раванди таълим дар ҳамбастагӣ бо раванди таҳсил баррасӣ карда мешавад. Ин маънои онро дорад, ки дар хонандагон на танҳо дониш, қобилият ва маҳорат аз рӯи фан, балки инчунин, қобилиятҳои маърифатӣ, маҳорати мустақилона кор кардан низ ташаккул меёбанд [5].

Пас, гирифтани дониш аз дарк оғоз мешавад, вале бо он маҳдуд намешавад. Маводи аз ҷониби хонандагон қабулшуда дар шуури онҳо коркард шуда, дарк карда мешавад ва танҳо донишҳои сарфаҳмрафта дар фаъолияти амалӣ истифода шуда метавонанд.

Робитаи асосҳои кори низомӣ бо ҳаёт роҳи асосии азхудкунии бошууронаи донишҳои ибтидоии ҳарбӣ ва тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии онҳо мебошад. Зинаи зарурӣ дар раванди шинохтан амалия аст, ки ҳамчун манбаъ ва меёри ҳақиқат ҳисобида мешавад.

Унсuri якум ва пешбари мундариҷаи раванди таълим донишҳо мебошанд. Азхудкунии донишҳо омӯхтани ашё, падида, мафҳум ва қонуниятҳо мебошанд. Муҳим он аст, ки хонандагон танҳо далелҳои инфиродиро наомӯхта, балки низоми муайяни донишхоро аз худ меkunанд. Масалан, қаноатбахш ҳисобида намешавад, агар хонандагони синфҳои болоӣ қисмҳои яроқи Калашниковро донанд, аммо ҳангоми истифодаи яроқи оташфишон ҳамчун яроқи ҷангӣ дар бораи ҳамкории онҳо тасаввуроти кофӣ надошта бошанд. Донишҳои хонандагон набояд расмӣ, механикӣ аз ёд карда шаванд, балки ҳамаҷониба даркшуда ва таъсирбахш бошанд ва ба дастоварди хонанда ҳамчун ҳомии Ватан табдил ёбанд.

Маҳоратҳо маҷмӯи корҳои мебошанд, ки хонандагон дар асоси донишҳои бадастомада тибқи вазифа ва шартҳои гузашташуда иҷро меkunанд. Хонандагон бояд ин амалҳоро на танҳо дар вазъи додашуда, балки ҳангоми тағйир ёфтани шароити аввал низ иҷро карда тавонанд. Ба ҷумлаи маҳоратҳои тақмилёбанда муайян кардани азимут аз рӯйи харита, ҳалли вазифаҳои омодабошии оташфишонӣ ва ғайра мансубанд.

Малакаҳо тавассути тақрори ҳамон як амалҳо сайқал дода мешаванд. Дар байни малакаҳои, ки метавонанд ташаккул ёбанд, масалан, малакаҳои ҷудо ва васлкунии таппончаи автомати Калашников, пӯшидани ниқоби зиддигази ва ғайраро номбар кардан мумкин аст. Байни маҳоратҳо ва малакаҳо робитаи зич вуҷуд дорад. Дар баъзе ҳолатҳо маҳоратҳо дар асоси малакаҳои аллакай мавҷуда ташаккул меёбанд. Раванди таълим бо пайдарпайии муайян, тибқи марҳилаҳои фаъолияти маърифатӣ ё зинаҳои раванди таълимӣ сурат мегирад. Ба сифати чунин марҳилаҳо ё зинаҳо муқаррар намудани вазифаҳои маърифатӣ барои хонандагон, фароҳам овардани ҳавасмандӣ, мароқ ба таълим, дарки дониши гирифташуда аз ҷониби хонандагон, фаҳмиши дониши даркшуда, ташаккули ҷамъбаस्तкуниҳо, ташаккули мафҳумҳои илмӣ, азхудкунии қонунҳо, азхудкунӣ ва мустаҳкам кардани донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳои аз ҷониби хонандагон гирифташуда, санҷиши азхудкунии донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳои аз ҷониби хонандагон гирифташуда, таҳлили натиҷаҳои таълим хизмат меkunанд [5]. Тарҳи мазкури марҳилаҳои раванди таълим шартӣ буда, ҳамаи марҳилаҳо бо ҳам алоқаманд буда, дигар зинаҳои имконпазири таълимро истисно намеkunанд. Барои роҳбари ҳарбӣ муҳим аст, ки дар раванди таълим зарурати риояи марҳилаҳои асосии таълимро дар пайдарҳамии мантиқӣ ва методологии онҳо ба назар гирад.

Принсипҳои дидактикии таълим ин муқаррароти асосие мебошанд, ки мундариҷа, шаклҳои ташкилӣ ва методҳои раванди таълимро мувофиқи ҳадафҳо ва қонуниятҳои умумии он муайян мекунад. Дар принсипҳои таълим асосҳои меъёрии таълим, ки дар шакли мушаххаси таърихӣ он гирифта шудааст, ифода меёбанд [6, с. 13]. Принсипҳои таълим худсарона сохта намешаванд, онҳо ихтироъ карда нашудаанд, балки қонуниятҳои раванди педагогиро инъикос карда, аз моҳияти ҳуди раванди таълим сарчашма мегиранд. Роҳбари ҳарбӣ бояд талаботи дидактикаро, ки раванди таълим ба он марбут аст, хуб дарк кунад ва ин қонуниятҳоро барои муваффақ шудан ба ҳадафҳои таълим ва тарбия истифода барад. Қонуниятҳои раванди таълим дар низоми принсипҳои дидактикӣ ифода меёбанд, ки тамоми паҳлуҳои раванди таълим (мундариҷа, методҳо ва шаклҳои ташкил)-ро муайян мекунад. Дар дидактика принсипҳои асосӣ: таълими хусусияти инкишофдиҳанда ва тарбиядиҳандадошта, шуурнокӣ ва ғайришарҳуноқӣ дар таълим, омезиши назария бо амалия, омӯхтан бо ҳаёт, омӯзиши муттасил ва пайваста, дастрасӣ ба таълим, аёният дар таълим, устувории азхудкунии донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳо, дастаҷамъӣ ва муносибати инфиродӣ ба таълим таҳия карда шуданд, ки барои таълими ҳамаи ҷанҳо умумианд. Ҳамаи ин принсипҳо дар раванди таълим бо ҳамдигар алоқаманд буда, якдигарро пурра мекунад. Дониш ва риояи принсипҳои дидактика аз ҷониби роҳбари ҳарбӣ дар раванди таълим оид ба омодагии ибтидоии ҳарбӣ шартҳои муҳимтарини таъмини сатҳи баланди таълиму тарбияи хонандагон мебошад [6, с. 15].

Барои таҳияи низоми принсипҳои дидактикӣ дар қорҳои муҳаққиқони муосир қўшишҳои зиёд ба ҳарч дода шудаанд. Таҳлили онҳо имкон медиҳад, ки принсипҳои шуурнокӣ ва ғайришарҳуноқӣ, аёният, мунтазамӣ ва пайдарпай, устуворӣ, илмӣ, дастрасӣ, робитаи назария бо амалия ҳамчун асосӣ ва ба таври умум эътирофшуда фарқ гузошта шаванд. Ин принсипҳо низоми принсипҳои дидактикиро ташкил медиҳанд.

Моҳияти *принсипи шуурнокӣ ва ғайришарҳуноқӣ* аз истифодаи моҳиронаи усулҳои гуногун иборат мебошад, ки ба баланд бардоштани талабот ва ҳавасмандӣ ба азхудкунии донишҳо, ба раванди таълим додани ҳислати проблемавӣ мусоидат мекунад. Барои азхудкунии бошуурона ва ғайришарҳуноқӣ донишҳо хонандагонро ба гузориши саволҳо ҳам дар назди омӯзгор ва ҳам барои ҷавоб ва ҳалли мустақилона, тарбияи муносибати мустақилона ба маводи мавриди омӯзиш дар хонандагон, дарки ҳулосаҳо ва мафҳумҳои назариявӣ, ғояҳои ҷаҳонбинона ва ахлоқӣ - зебоишиносиро, ки дар мундариҷаи он мавҷуданд, омӯзонидан лозим аст. Ҳалли ин вазифа, агар омӯзгор дар раванди таълим ғайришарҳуноқӣ ва шуурнокии маърифатии хонандагонро бедор карда, дастгирӣ накунад, имконнопазир аст.

Моҳияти *принсипи аёният* ба як қатор омилҳо вобаста аст:

1. Аёнияти таълим аз он бармеояд, ки он барои хонандагон ҳамчун воситаи фаҳмиши олами атроф амал мекунад, аз ин рӯ, ин раванд муваффақтар сурат мегирад, агар он ба мушоҳида ва омӯзиши бевоситаи ашёҳо, зухурот ё ҳодисаҳо асос ёбад.

2. Раванди маърифатӣ шомилсозии узвҳои гуногуни даркро барои азхудкунии донишҳо талаб мекунад. Ба ақидаи Ушинский, таълими аёни таваҷҷуҳи хонандагонро баланд бардошта, ба амиқтар омӯхтани донишҳо мусоидат мекунад.

3. Аёнияти таълим ба хусусиятҳои тафаккури хонанда асос ёфтааст, ки аз мушаххас то муҷаррад рушд меёбад.

4. Аёният ҳаваси хонандагонро нисбати дониш афзун карда, раванди таълимро осонтар мекунад. Нуктаҳои зиёди мураккаби назариявӣ зимни истифодаи моҳиронаи аёният барои хонандагон дастрас ва фаҳмо мешаванд. Ба дастурҳои аёни: ашёҳо ва зухуроти воқеӣ дар шакли табиӣ онҳо, амсилаҳои мошинҳо, амсилаҳо, дастурҳои мусаввар (мусаввараҳо расмҳо, аксҳо), воситаҳои графикӣ (диаграммаҳо, графикаҳо, тарҳҳо, ҷадвалҳо), воситаҳои гуногуни техникӣ (кинофилмҳои таълимӣ, воситаҳои барномарезишудаи таълимӣ, компютерҳо) дохил мешаванд.

Моҳияти *принсипи мунтазамӣ ва пайдарҳамӣ* аз таъмини азхудкунии низоми муайяни донишҳо аз ҷониби хонандагон дар соҳаҳои мухталифи илм, гузариши

муназзами таълим дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ иборат мебошад. Таъмини мунтазамӣ ва пайдарҳамӣ аз ҷониби хонандагон фаҳмиши амиқи мантиқ ва низомро дар мундариҷаи донишҳои омӯхташаванда, инчунин, кори мунтазамро оид ба такрор ва ҷамъбасти маводи омӯхташавандаро талаб мекунад. Яке аз сабабҳои маъмули кафомонии хонандагон дар онҳо мавҷуд набудани низом дар кори таълимӣ, набудани маҳорати нишон надодани суботкорӣ ва кӯшишу талош дар таҳсил мебошад.

Принсипи *мустаҳкамӣ* чунин хусусияти таълимро инъикос менамояд, ки мувофиқи он дониш, маҳорат, малака, ғояҳои ҷаҳонбинӣ ва ахлоқӣ-зебоишиносӣ танҳо вақте ба даст оварда мешаванд, ки онҳо, агар аз як тараф амиқ омӯхта шаванд, аз тарафи дигар, ҳуб дарк карда шуда, дар тӯли вақти дароз дар хотира нигоҳ дошта шаванд [6, с. 20]. Мустаҳкамии таълим, пеш аз ҳама, вақте ба даст меояд, ки хонандагон, агар силсилаи пурраи амалҳои таълимӣ ва маърифатиро дар раванди таълим: дарки аввалия ва фаҳмиши маводи омӯхташуда, дарки амиқи минбаъдаи онро анҷом дода, кори муайян ва дар хотир нигоҳ доштани он, истифодаи донишҳои андӯхташуда дар амалия, инчунин, такрор ва низомбандии онҳо ва ғайраро иҷро кунанд. Барои азхудкунии мустаҳкамии донишҳо санҷиш ва арзёбии мунтазами хонандагон аз аҳамияти калон дорад.

Моҳияти принсипи *илмӣ* дар он аст, ки мундариҷаи таълим дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд илмӣ буда, тамоюли ҷаҳонбинона дошта бошад. Барои татбиқи он ба омӯзгор зарур аст, ки ҳар як нуктаи илмӣ маводи омӯхташавандаро амиқан ва дақиқ шарҳ дода, хатоҳо, носоҳеҳӣ ва бахотиргирии механикии ҳулосаҳои назариявӣ ва ҷамъбастиро аз ҷониби хонандагон пешгирӣ кунад, аҳамияти маводи омӯхташавандаро барои дарки рӯйдодҳои иҷтимоӣ сиёсии муосир ва мувофиқати онҳо ба манфиатҳо ва хоҳишҳои одамон нишон диҳад.

Моҳияти принсипи *дастрасӣ* аз зарурати ба назар гирифтани хусусиятҳои синнусолӣ ва инфиродии хонандагон дар раванди таълим ва роҳ надодан ба мураккабии зиёдатӣ ва сарбории зиёди он, ки зимни он азхудкунии маводи омӯхташаванда ғайримакдур мешавад, иборат мебошад.

Дастрасии таълим чунин маъно дорад, ки мундариҷаи он, ҳаҷми дониш, маҳорат ва малакаҳои амалӣ, ки хонандагони ҳар як синф бояд аз рӯи ҳар як фан аз худ кунанд, дуруст, бо назардошти имкониятҳои маърифатии синнусолии хонандагон муайян карда шавад, дараҷаи мураккабии назариявӣ ва умқи омӯзиши маводи барномавӣ дуруст муайян карда шавад, миқдори вақти таълимие, ки барои омӯзиши ҳар як фанни таълимӣ чудо карда шудааст, бо назардошти аҳамият ва мураккабии он ва таъмини азхудкунии амиқу мустаҳкамии он муайян карда шавад. Инчунин, такмили барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ зарур аст. Омӯзгор бояд дар раванди таълим маводи равшани воқеиро истифода бурда, онро мӯҷаз ва фаҳмо баён карда, бо ҳаёт пайваст карда, хонандагонро ба ҳулосаҳои назариявӣ ва умумӣ наздик кунад. Ба омӯзгор, инчунин, лозим аст, ки хусусиятҳои инфиродии фаъолияти фикрронӣ ва хотираи хонандагон, сатҳи омодагӣ ва инкишофи онҳоро низ ба назар гирад.

Принсипи *робитаи назария бо амалия* пешбинӣ менамояд, ки раванди таълим хонандагонро ба истифодаи донишҳои андӯхташуда ҳангоми ҳалли вазифаҳои гузошташуда, таҳлил ва тағйир додани воқеияти атроф тавассути таҳияи андешаҳои худ ташвиқу ҳавасманд мекунад. Барои ин таҳлили мисолҳо ва вазъиятҳо аз ҳаёти воқеӣ истифода мешавад. Яке аз самтҳои татбиқи ин принцип ҷалби фаъоли хонандагон ба ҷорабиниҳои иҷтимоӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва берун аз он мебошад.

Аҳамияти таълими асосҳои омодагии ибтидоии ҳарбӣ аз он иборат аст, ки имкон медиҳад на танҳо ватандӯстӣ, миллатпарастӣ, балки дарки дурусти нақши худ барои давлат дар хонандагон ташаккул дода шаванд. Ба туфайли ин фан ҳисси шаъну шарафи худ, боварӣ ба қувваҳои худ, ҳисси муфид будан ва хоҳиши ҳудро барои беҳбудии Ватан нишон додан дар хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ташаккул меёбанд [8, с. 34].

Маҳорати педагогии роҳбари ҳарбӣ на танҳо бо дониши хуби фанни худ, балки бо дониши хуб ва бозғимодии метод ва усулҳо муайян карда мешавад. Зери методҳои

таълим роҳҳо ва воситаҳои кори якҷояи омӯзгор-роҳбари ҳарбӣ ва хонандагон дар раванди таълим фаҳмида мешаванд. Барои такмили шакл, метод ва дастурҳои таълимӣ, дар баробари дарс, шакли асосии раванди таълим дар синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ амалӣ намудани лексия, машғулиятҳои семинарӣ, мусоҳиба, практикum ва машваратҳо талаб карда мешаванд. Омӯзгорон ва падару модарон бояд хонандагонро ба кор бо китобҳо ва дигар манбаъҳои дониш фаъолона ҷалб намуда, ба онҳо дар ташаккули тафаккури мустақил кумак кунанд. Методҳои таълим бо ҳадафҳои умумӣ ва вазифаҳои таълим муайян карда мешаванд. Роҳбари ҳарбӣ бо истифода аз воситаҳои гуногуни таълим дар интихоби методҳои таълим аз имкониятҳои васеъ бархӯрдор мебошад.

Воситаҳои таълимӣ дастурҳои таълимӣ ва дигар сарчашмаҳои иттилооти таълимӣ мебошанд, ки тавассути онҳо омӯзгор (роҳбари ҳарбӣ) таълимро амалӣ гардонида, хонандагон донишу малакаҳоро ба даст меоранд. Ба воситаҳои таълимӣ калимаҳои роҳбари ҳарбӣ, силоҳ ва техникаи низомии таълимӣ, филмҳои омӯзишӣ, радио ва ғайра мансубанд. Дар раванди таълими омодагии ибтидоии ҳарбии хонандагон методҳои гуногун истифода мешаванд. Одатан, онҳо ба шифохӣ, визуалӣ ва амалӣ тақсим карда мешаванд. Методҳои асосии таълим баёни шифохии мавод (нақл, лексияи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, шарҳ), суҳбат, намоиш, машғулият ва кори мустақилона мебошанд [7].

Байни шифохӣ ҳангоми пешниҳоди маводи нав ба хонандагон тавассути фаҳмондадихӣ, нақл ё лексияи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ истифода мешавад. Усул ва амалҳои омӯхташавандаро шахсан тавассути роҳбари ҳарбӣ, фармондеҳони дастурдодашудаи отделенияҳо ё хонандагони аълоҳон, инчунин, тавассути филмҳои таълимӣ намоиш додан мумкин аст.

Намоиши шахсӣ аз ҷониби роҳбари ҳарбии машғулиятҳои сафороӣ, амалҳо бо яроқ ва дар машғулиятҳои тактикӣ ҳамчун манбаи дониш барои хонандагон ва намуна барои пайравӣ хизмат мекунад. Дар баробари намоиши шахсӣ, намоиши амалӣ, алахусус ҳангоми машғулиятҳои сафороӣ ва бо яроқ дар дастро аз ҷониби хонандагони омодашуда, фармондеҳони отделенияҳо истифода бурдан лозим аст. Ҳангоми боздид аз қисмҳои ҳарбии сарпараст ва ҳангоми иҷрои машғулиятҳои саҳроӣ ба хонандагон амалҳои намунавии ҷузъу томҳоро доир ба омодагии сафороӣ, ҷангӣ ва тактикӣ нишон дода мешаванд.

Машқҳо методи асосии мустаҳкамкунии донишҳо, ташаккули маҳорат ва малакаҳо дар тайёрии ибтидоии ҳарбӣ ба ҳисоб меравад. Зери ин метод такрори бисёрқаратаи бошуурона, мураккабшавандаи баъзе усул ва амалҳои мушаххас бо мақсади рушд ва тақмил додани малака ва маҳоратҳо дар хонандагон, ки дар барнома муайян карда мешаванд, фаҳмида мешавад. Тамринҳо ба таҳким ва тақмили малака ва маҳоратҳои аллақай ташаккулёфта кумак мекунанд. Ҳангоми гузаронидани тамринҳо риояи талаботи муайяни педагогӣ зарур аст. Сайқал додани ин ё он усул ва амалҳои муайяно ба хонандагон бояд на ба таври механикӣ, балки ба таври бошуурона амалӣ гардонида шавад. Танҳо дар сурате, ки таълимгирандагон ҳадафҳои тамринҳоро хуб дарк мекунанд, онҳо фаъолона, эҷодкорона ва бо шавқу завқ онҳоро иҷро мекунанд. Дар байни методҳои гуногуни таълим алоқамандии зич мавҷуд аст. Татбиқи бомуваффақияти як метод якҷоякунии онро бо усули дигар талаб мекунад. Методи баёни шифохӣ аксар вақт бо намоиш, машқ бо намоиш, намоиш-шарҳ ҳамроҳ карда мешавад[4]. Самаранокии методи муайяни таълим на танҳо аз дараҷаи мутобиқати он ба мундариҷа, шакли ташкили раванди таълим, балки аз риояи талаботи принципҳои дидактика низ вобаста аст. Ба интихоби методҳои таълим таркиби хонандагон ва сатҳи омодагии онҳо, миқдори вақти таълимие, ки барои машғулиятҳо ҷудо карда мешаванд, мавҷудият ва ҳолати заминаи таълимию моддӣ ва воситаҳои аёни, макони гузаронидани машғулиятҳо таъсир мерасонанд.

Таълими асосҳои кори ҳарбӣ чун дигар фанҳо, раванди дучониба буда, аз ягонагии раванди таълим (фаъолияти омӯзгор, роҳбари ҳарбӣ) ва раванди таҳсил (фаъолияти

хонандагон) иборат аст. Роҳбари ҳарбӣ дар раванди таълим фаъолияти маърифатӣ ва амалии хонандагонро ташкил мекунад. Фаъолияти хонандагон дар раванди таълим фарогири азхудкунии дониш, маҳорат ва малакаҳост. Раванди таълим дар ҳамбастагӣ бо раванди тарбия баррасӣ карда мешавад. Ин маънои онро дорад, ки дар хонандагон на танҳо дониш, маҳорат ва малакаҳо доир ба ин фан ташаккул дода мешаванд, балки қобилиятҳои маърифатӣ, маҳорати мустақилона қор кардан низ дар онҳо рушд дода мешаванд. Зинаи зарурии раванди маърифат амалия аст, ки манбаъ ва меъёри ҳақиқат мебошад. Пайвастагии асосҳои қори ҳарбӣ бо ҳаёт роҳи асосии азхудкунии бошууронаи донишҳои ибтидоии ҳарбӣ ва тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии онҳо мебошад. Унсури аввалин ва пешбари мундариҷаи раванди таълим донишҳо мебошанд. Азхудкунии донишҳо омӯхтани ашё, падида, мафҳум ва қонуниятҳо мебошанд [2].

Маҳоратҳо аз маҷмӯи амалҳои иборатанд, ки аз ҷониби хонандагон дар асоси донишҳои бадастомада тибқи вазифа ва шартҳои гузошташуда иҷро карда мешаванд. Ин амалҳоро хонандагон бояд на танҳо дар вазъияти додашуда, балки ҳангоми тағйир ёфтани шароити аввалия низ иҷро карда тавонанд. Ба ҷумлаи маҳоратҳои сайқалёбанда муайянкунии азимут аз рӯйи харита, ҳалли вазифаҳо оид ба оmodасозии оташфишонӣ ва ғайра дохиланд. Малакаҳо тавассути такрори бисёрқаратаи ҳамон як амалҳо сайқал дода мешаванд. Дар байни малакаҳои ташаккулёбанда, малакаҳои ҷудо ва васл кардани автомати Калашников, пӯшидани ниқоби зиддигазӣ ва ғайраро номбар кардан мумкин аст. Байни маҳорат ва малакаҳо робитаи зич вуҷуд дорад. Дар баъзе ҳолатҳо маҳоратҳо дар асоси малакаҳои аллақай мавҷуда ташаккул меёбанд.

Муҳим аст, то ки роҳбари ҳарбӣ дар раванди таълим зарурияти риояи марҳилаҳои асосии таълимро дар пайдарҳамии мантиқӣ ва методии онҳо ба назар гирад [11].

Ҳамин тавр, низоми оmodасозии навҷавонон ба хизмати ҳарбӣ дар диссертатсияҳои В.С. Чудний ва Н.М. Конжиев ҳамчун маҷмӯи шакл ва методҳои махсус, ҷузъҳои мазмунӣ, ташкили амалҳои маърифатӣ ва амалии навҷавонон асоснок карда шудааст, ки ба оmodашавии ҳаматарафаи онҳо ба ташаккули оmodагии ботинӣ ба ҳимояи мусаллаҳонаи ватани худ мусоидат менамоянд [9, 12].

Ҳамзамон, дар таҳқиқоте, ки аз ҷониби Н.А. Белоусов гузаронида шудааст [3], муаллиф ба чунин ҳулоса омадааст, ки оmodасозии навҷавонон ба хизмати ҳарбӣ, аз як тараф, аз низоми иҷтимоию педагогӣ, аз тарафи дигар, барои тамоми ҷомеа муҳим, бо раванди фарқкунандаи педагогӣ аз ҷиҳати бисёрҷанбагӣ ва маҷмӯӣ аз ҳама ҷонибҳо фаъол мебошад.

Дар қорҳои алоҳида, масалан, дар таҳқиқоте, ки аз ҷониби М.М. Муҳаммадиев [10] гузаронида шудааст, оmodасозии навҷавонон ба хизмати ҳарбӣ яке аз ҷузъҳои таҳсилот ва иҷтимоишавии онҳо дар ҷомеа муаррифӣ шудааст. Дар ҳолати мазкур ба сифати ниҳоди асосии чунин иҷтимоишавӣ аз ҷониби муаллиф комисиариати ҳарбӣ баррасӣ мешавад, ки дар ҳамкорӣ бо ниҳод ва ташкилотҳои дигар, аз ҷумла муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва касбӣ, оmodасозии ҳарбии ҷавонони пешаздаъватиро ба фаъолияти хизматӣ дар шароити муҳити низоми амалӣ мегардонанд. Унсури меҳварии тамоми оmodасозӣ ба хизмати ҳарбӣ, ба ақидаи муаллиф, тарбияи ҳарбию ватандӯстӣ мебошад, ки дар сарбозони оянда оmodагиро ба ҳимояи ватани худ ташаккул медиҳад.

Дар диссертатсияи А.А. Аронов [1] фаҳмиши моҳияти раванди оmodасозии ибтидоии ҳарбии навҷавонон ба хизмати ҳарбӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта, ӯ собит кардааст, ки танҳо эҷоди оmodасозии ибтидоии ҳарбӣ ба мо натиҷаи заруриро медиҳад. Ғайр аз ин, дар диссертатсияи А.А. Аронов самтҳои оmodасозии мазкур ишора шуда, ӯ онҳоро самтҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дониста, мазмуни вазифаҳои асосии раванди таҳқиқшавандаи педагогиро дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ дақиқ месозад.

Баррасии асосҳои назариявӣ ва амалии муосир имкон медиҳад, ки оmodасозии навҷавонон ба хизмати ҳарбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ҳамчун раванди муҳим ба низоми таълим ва тарбия ворид гардад.

Раванди мавриди таҳқиқро тавассути қори мақсаднок, ҳамохангқардашудаи ҳамаи ниҳодҳои педагогӣ татбиқ кардан мумкин аст, ки бояд ташаккули қобилиятҳои махсуси

харбии насли наврасро ба татбики вазифаҳои мудофиавӣ дар муҳити низомӣ таъмин намоянд.

АДАБИЁТ

1. Аронов А.А. Научно-педагогические основы управления системой военно-патриотического воспитания школьников: дис.... д-ра пед. наук. – М., 1990. – 234 с.
2. Бабаханов Р. Начальная военная подготовка. – М., 2013. – 202 с.
3. Белоусов Н.А. Педагогические основы подготовки учащихся средних учебных заведений к службе в Советской Армии: дис.... д-ра пед. наук. – М., 1991. – 174 с.
4. Брысин П.М., Калинин М.П. Методика начального военного обучения / П.М. Брысин, М.П. Калинин. – М., «Высшая школа», 1990. – 86 с.
5. Брысин П.М., Калинин М.П. Проведение занятий по НВП. – М., 1984. – 94 с.
6. Брысин П.М., Калинин М.П. Проведение занятий по Начальной военной подготовке» П. М. Брысин, М.П. Калинин «Высшая школа», 1990. – 86 с.
7. Дошаков С.Х. Основы начальной военной подготовки. – М., 2002. – 162 с.
8. Касимова Т.А., Яковлев Д.Е. Патриотическое воспитание школьников. – М.: Айрис-пресс, 2005. – 122 с.
9. Конжиев Н.М. Научно-педагогические основы построения и функционирования системы военно-патриотического воспитания учащихся средней общеобразовательной школы: дис.... д-ра пед. наук. – М., 1987. – 178 с.
10. Мухаммадиев М.М. Социально-педагогические основы деятельности военных комиссариатов по совершенствованию допризывной подготовки молодежи: дис. ... канд. пед. наук. – М., 1997. – 168 с.
11. Назимка И.Г., Штыкало Ф.Е. Методика начального военного обучения. – М., 1987. – 192 с.
12. Чудный В.С. Система военно-патриотического воспитания учащихся старших классов во внеклассной и внешкольной работе: дис.... канд. пед. наук. – М., 1968. – 158 с.

МОҲИЯТИ РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ОМОДАГИИ ИБТИДОИИ ҲАРБӢ ДАР МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Дар мақола моҳияти раванди таълими омодагии ибтидоии ҳарбӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ мавриди баррасӣ карда шудааст. Муаллиф дар асоси омӯзиш ва таҳлили манбаъҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, таълимӣ ва дастурӣ-методӣ, таърифоти маҳорату малакаҳо, принципҳои дидактикии таълимиро ба қалам дода, методҳои таълими омодагии ибтидоии ҳарбиро баён кардааст.

Хулоса карда мешавад, ки омодасозии навҷавонон ба хизмати ҳарбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ раванди муҳим ва қисми асосии самти таълиму тарбия доништа шавад.

Муаллиф ба хулосае омадааст, ки малакаҳо тавассути такрори ҳамон як амал сайқал дода шуда, байни маҳорат ва малака робитаи зич вучуд дошта, дар баъзе ҳолат маҳорат дар асоси малакаҳои аллакай мавҷуда ташаккул меёбанд ва раванди таълим бо пайдарпайии муайян, тибқи марҳилаҳои фаъолияти маърифатӣ ё зинаҳои раванди таълимӣ сурат мегирад.

Дар мақола муаллиф кӯшидааст, ки аз баррасии принципҳои шуурнокӣ ва фаъолнокӣ, аёният, мунтазамӣ ва пайдарпай, устуворӣ, илмӣ, дастрасӣ, робитаи назария бо амалия ҷиҳати ҳалли масъала суд ҷӯяд. Ташреҳи принципҳои мазкур дар иктифо бо ҷашмандози олимони соҳа аҳамияти онҳоро дар раванди таълиму тарбия сарехан муайян кардааст.

Ба андешаи муаллиф, барои азхудкунии бошуурона ва фаъоли донишҳо хонандагонро ба гузориши саволҳо ҳам дар назди омӯзгор ва ҳам барои ҷавоб ва ҳалли мустақилона, тарбияи муносибати мустақилона ба маводи мавриди омӯзиш дар хонандагон, дарки хулосаҳо ва мафҳумҳои назариявӣ, ғояҳои ҷаҳонбинона ва ахлоқӣ-зебоишиносиро, ки дар мундариҷаи он мавҷуданд, омӯзонидан лозим аст.

Калидвожаҳо: моҳият, раванди таълим, омодагии ибтидоии ҳарбӣ, муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, омӯзгор, хонанда, дониш, маҳорат, малака.

СУЩНОСТЬ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ НАЧАЛЬНОЙ ВОЕННОЙ ПОДГОТОВКЕ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ

В статье рассматривается сущность процесса обучения начальной военной подготовке в общеобразовательной школе. Автор на основе изучения и анализа научно-исследовательских, учебных, методических работ и пособий дает определения умений и навыков, дидактических принципов обучения и раскрывает методы обучения начальной военной подготовке.

Делается вывод, что подготовка юношей к военной службе в общеобразовательных школах представляет собой как общественно значимый, многоплановый динамичный учебно-воспитательный процесс.

Автор приходит к выводу, что навыки совершенствуются путем повторения одного и того же действия, что между мастерством и навыком существует тесная связь, а в некоторых случаях мастерство основывается на существующих навыках и процесс обучения происходит в определенной последовательности, в соответствии с этапами познавательной деятельности или этапами процесса обучения.

В статье прослеживается стремление найти решение проблемы, рассматривая принципы сознательности и активности, прозрачности, регулярности и последовательности, устойчивости, научности, доступности и связи между теорией и практикой. Толкование этих принципов с точки зрения ученых в данной области четко определяет их значение в образовательном процессе.

По мнению автора, для того, чтобы осознанно и активно приобретать знания, нужно обучить учащихся представлять вопросы как преподавателю, так и самостоятельно отвечать на них и решать их, развивать самостоятельное отношение к изучаемому материалу, понимать выводы и теоретические концепции, мировоззрения и этику, которые составляют его содержание.

Ключевые слова: сущность, процесс обучения, начальная военная подготовка, общеобразовательная школа, преподаватель, учащийся, знания, умения, навыки.

ESSENCE OF TEACHING PROCESS OF PRIMARY MILITARY PREPARATION IN SECONDARY SCHOOL

The article reviews the essence of teaching process of primary military preparation in secondary school. On basis of studying and analysis of scientific-research, educational, methodical works the author gives the definitions of abilities and skills, the didactic principles of teaching and interprets the methods of primary military preparation.

The conclusion is drawn that training of young men for military service at comprehensive schools represents as socially significant, multidimensional dynamic teaching and educational process.

The author comes to a conclusion that skills are improved by repetition of the same action that between skill and skill there is close connection, and in certain cases the skill is based on the existing skills and process of training happens in a certain sequence, according to stages of cognitive activity or stages of process of training.

In article the aspiration to find a solution is traced, considering the principles of consciousness and activity, transparency, regularity and the sequence, stability, scientific character, availability and communication between the theory and practice. Interpretation of these principles from the point of view of scientists in the field accurately defines their value in educational process.

According to the author consciously and actively to acquire knowledge, it is necessary to train pupils to represent questions as to the teacher, and to answer independently them and to solve them, to develop the independent relation to the studied material, to understand conclusions and theoretical concepts, outlooks and ethics which make its contents.

Keywords: essence, process of teaching, primary military preparation, secondary school, teacher, pupil, knowledge, abilities, skills.

Сведения об авторе: Холмуродов Манучехр Гуломхайдарович – преподаватель кафедры физической культуры Таджикского института физической культуры имени Саидмумина Рахимова. Адрес: 734026, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Лучоб, 53, тел.: (+992)904525306; E-mail: sqz_0085@mail.ru

Information about the author: Kholmurodov Manuchehr Gulomkhaydarovich – teacher of the Department of Physical Culture of the Tajik Institute of Physical Culture named after Saidmumin Rahimov. Address: 734026, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 53 Luchob str., phone.: (+992) 904525306; E-mail: sqz_0085@mail.ru

ЧАШМАНДОЗЕ БА МАФҲУМИ ТАҲАММУЛПАЗИРӢ ВА ШЕВАИ ТАШАККУЛИ ХИССИ ОН ДАР МУҲАССИЛИНИ МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМӢ

Шарифова О.Х.

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ

Бешак, мавзӯи таҳаммулпазирӣ дар эҷодиёти адибону файласуфони форсу тоҷик аз ҳар чашмандоз ва диди иҷтимоӣ фалсафӣ, бавежа педагогӣ мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифта, ҳатто дар мазҳаби Имоми Аъзам низ бештар талқин ёфтааст. Ин аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гузаштагони моро беҳтарин шахсиятҳои пуртаҳаммул ва мурағғибони он дар рӯзгори башарият шуморида, мавриди омӯзиш қарор додани ҳама гуна паҳлуҳои таҳаммулпазирӣ онҳоро вазифаи наслҳои имрӯзу оянда маънидод намудааст. Гузаштагони пурифтихори мо шинохти мартаба, мақом ва эътибори инсонро дар таҳаммулпазирӣ доништа, дар ҳама давраи замони сабру таҳаммулро талқин ва таълим дода, онро яке аз принципҳои асосии рӯзгор мешумурданд:

Саъдии бузург фармудааст:

Пои мискин пиёда чанд равад,
К-аз таҳаммул сутӯҳ шуд бухтӣ.

Ба пиндори Ш.Шарипов ва М.Калонова, “сухани инсон бояд, ки дар така ба маншаи улвии суҳан поку рост ва ботаҳаммул гуфта шавад, вагарна аз бетаҳаммулии суҳан мавқеи ҷамъиятии шахс коста хоҳад гашт”[11, 124]. А.Бедил фармудааст:

Суҳан доништа гӯ, то дӯстро душман нагардонӣ,
Зи ҳарфи бетаҳаммул ошно бегона мегардад.

Вожаи «бурдборӣ» дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои сабру таҳаммул ва тоқат омадааст[8,214]. Саъдии Шерозӣ ба ҳамин маъно гуфтааст:

Агар бурдборӣ кунӣ аз касе,
Бигӯянд: Ғайрат надорад басте[8,214].

Имрӯз ҳамин нукта ба сифати яке аз принципҳои фаъолият дар хизмати давлатӣ-таҳаммулпазирӣ шинохта шудааст [11, 122]. Суҳани дигаронро шумида тавоништан низ ҳунари аст ва бояд ки шахс «...дар миёни суҳани мардум суҳан дарнаёрад ва суҳани гӯяндаро бурида нагардонад...» [9, 78-79].

Кайковус гуфтааст, ки «ҳар суҳан, ки бигӯянд, бишунав...» [7, 38].

Суҳанро сар аст, эй хирадманд бун,
Маёвар суҳан дар миёни суҳун.
Худованди тадбиру фарҳангу ҳуш
Нагӯяд суҳан, то набинад ҳамӯш [1, 27].

Таҳаммулпазирӣ аслан мафҳуми ҷадид нест ва Николай Кузанский дар рисолаи “De pace fi-dei”, олими асри XVII Ҷ.Локк дар “Пайғоми мазҳабпазирӣ” ва Волтер дар рисолаи таҳти унвони “Дар бораи таҳаммулпазирӣ” (Traite sur la tolerance) доир ба масъалаҳои муҳими таҳаммулпазирӣ, аз ҷумла таҳаммулпазирӣ динӣ суҳан гуфта, бар он нукта таъкид кардаанд, ки атеизм муроди таҳаммулпазирӣ нест, зеро ки атеизм низ метавонад ба таассуб бирасад [2, 18].

Яке аз мутафаккирони ҷаҳони муосир, файласуфи турк Фатҳуллоҳ Гюлен, ки аз пайравони Имоми Аъзам ва Ҷалолуддини Балхист, таҳаммулгароиро саҳт тарғиб намуда, онро мояи ташаққули шахсият медонад.

Мавриди таваҷҷуҳ аст, ки Қуръон як сифати шоистаи ахлоқиро бо унвони таҳаммул таълим додааст. Махсусан, истифода аз муносибати таҳаммулгароёна бо одамони пайрави динҳои дигар басо муҳим арзёбӣ шудааст [5].

Асоси таълимоти Имоми Аъзамро арзишҳои волеи ахлоқи инсонӣ ба монанди сабру таҳаммул, инсондӯстӣ, ватандорӣ, гуфтушунӣ, якдигарфаҳмӣ, ваҳдат ва худшиносӣ ташкил медиҳад. Ӯ мардумро ба ваҳдат, сулҳу осоиштагӣ, саодати инсонӣ ва

ободии ҷомеа даъват карда, ҷонибдорони равияву гурӯҳҳои ҷангҷӯю ситамгарро ба сабру таҳаммул, гуфтушуниду якдигарфаҳмӣ ҳидоят кардааст.

Таҳлили осори Имоми Аъзам шаҳодат медиҳад, ки мутафаккири бузург бо мақсади аз байн бурдани зиддият дар дини ислом ва пок сохтани он аз ҳар гуна нуқсонӣ норасоӣҳо ва равияҳои ҷангҷӯӣ мардумро ба гуфтугӯӣ фарҳангӣ, дарк намудан, посуштан, эҳтирому эътироф ва риояи арзишҳои аслии дини ислом тарғиб карда, ба сабру таҳаммул ва якдигарфаҳмӣ даъват намудааст.

Имоми Аъзам дар таълимоти хеш кӯшидааст, ки ба василаи илму дониш, ақлу заковат ва хираду маърифат дар ҳар як шахс фазилатҳои ахлоқӣ ҳамадуро рушд ва тақмил диҳад.

Ба пиндори донишманди тоҷик Шамолов А.А., “андешаҳои сиёсии Имоми Аъзам бар амсоли ақоиди калому фикр бар пояи ислом буда, баробарӣ, адолати иҷтимоӣ, сулҳу ваҳдат ва бародархондагӣ, таҳаммулпазирӣ ҷавҳари таълимоти ӯянд”[10, 246].

Имрӯз кулли мусташирикони Ғарб ва Шарқ пиндори таҳаммулпазирӣ мазҳаби ҳанафӣ ва бузургии шахсияти Имоми Аъзамро эътироф кардаанд.

Имоми Аъзам гуфтааст, ки «ҳамеша мадорову сабру таҳаммулро пеша намо, синаи фарох ва ахлоқӣ хуб дошта бош, либоси нав бипӯш, маркаи хуб дошта бош, атру хушбӯии зиёд истифода намо, ҳар рӯз як вақтеро барои анҷом додани корҳои шахсият чудо намо, ҳамеша аз ҳолати хизматгузoron ва зердастонат бохабар бош, дар тарбия ва таълим додани адаб ба онҳо ҷиддӣ бош, аз ростӣ кор бигир, такаббурро раҳо кун. Мабодо касеро фиреб диҳӣ, гарчи туро фиреб дода бошад. Амонатро ба соҳибаш баргардон, гарчи дигарон ба ту хиёнат кунанд. Вафоро пеша кун, ботақво бош. Бо пайравони динҳои дигар рафтори муносиб намо. Агар ба ин васияти ман амал намоӣ, умедворам солим бимонӣ».

Ба қавли Имоми Аъзам, дар чунин ҳолатҳо ҳар як фарди соҳибаклу соҳибхирад бояд ба он бикӯшад, ки дар ҳалли ҳама гуна масъалаҳо сабру таҳаммулро шиори худ қарор дода, онро ба неқӣ анҷом диҳад.

Дар ин хусус Имоми Аъзам чунин фармудааст: «Ҳамеша сабру таҳаммул, дили пургунҷоӣш ва рафтори неқ дошта бош!»

Имоми Аъзам мардумро ба омӯзиш, таҳлил ва дар ин замина баровардани ҳулосаи дурусти таълимоти Қуръони маҷид ва ҳадисҳои Муҳаммад (с) даъват кардааст. Ба ақидаи ӯ, агар мардум саросар Қуръони маҷид ва ҳадисҳои Муҳаммад (с)-ро дуруст омӯхта, таҳлил намоянд, пеш аз ҳама, онҳо ба моҳияти аслии он сарфаҳм рафта, асоси таълимоти дини исломро, ки аз некиву накукорӣ, сабру таҳаммул, созиш, якдигарфаҳмӣ, инсондӯстӣ, гуфтушунид ва эҳтироми якдигари байни инсонҳо иборат аст, ба хубӣ дарк менамоянду сипас дар зиндагии худ дуруст истифода мебаранд.

Мафҳуми таҳаммулпазирӣ дар “Қобуснома”-и Унсурулмаолии Кайковус низ дарҷ гардида, адиб муҳимияти таҳаммулпазирӣро таъкид доштааст.

Дар «Фарҳанги форсии Муин» калимаи «сабр» ба ду маънӣ: сабрна ё сабр аввал ба маънои гиёҳи махсуси табиӣ ва сабри дуввум ба маънои шикебой, фурутанӣ ва дар як маврид муроди таҳаммул омада, дар «Луғатнома ё фарҳанги арабӣ-форсии сайёҳ» бар истиноди «сабара ал-амри сабран» «сабр»-ро шикебой ва бурдборӣ гуфтааст.

Ҷоиз ба ёдоварист, ки ба пиндори Ҷонбобоева М.Ғ. «таҳаммулпазирӣ ин сифати шахсӣ, ҷудогона ва ё ҳолати фард ва ҷомеа нест. Он яке аз шаклҳои умумӣ, умумичамъиятӣ ва унверсалии муносибатҳои иҷтимоӣ мебошад. Аз ин ҷо бармеояд, ки муносибатҳои иҷтимоӣ, ки дар кишвар ҳукмрон мебошанд ва вазъи таҳаммулпазирӣи шаҳрвандон бо ҳам дар робитаи зич қарор доранд»[3, 120-124]. Аммо метавон то ҷое ба ин ақида розӣ нашуд, чун таҳаммулпазирӣ метавонад сифати шахсӣ бошад ва аз маҷмӯи таҳаммулпазирӣи ашхос шакли умумичамъиятӣ он рӯнамоист. Дар ин росто, ба сӯи қавли Фридрих Нитше мешитобем, ки гуфтааст: «Одами оянда ҳамонест, ки таҳаммули аз ҳама тӯлониро дорост».

Масъалаи дигари марбут мутааллиқи таҳаммулпазир дар соҳаи идораи давлатӣ ва хизмати давлатист, ки аз ҷониби чанде мавриди таҳқиқ қарор ёфтааст. Чунончи, олимони Одилов Н.Ф., Ёкубов Ҷ., Мирзоев Н.М., Раҳимов Р.Ҳ. оид ба таҳаммулпазирӣ пажӯҳиш кардаанд.

Ба андешаи олимони мазкур таҳаммулпазирӣ яке аз сифатҳои касбии хизмати давлатӣ маҳсуб ёфта, хусусияти ҳоси худро дорад, ки аз таҳаммулпазирӣ таълимдиҳандагонӣ мактабҳои олии тафриқа дорад ва ин андеша боз як бори дигар шоҳиди он нукта аст, ки пиндори М.Ғ.Ҷонбобоева дар мавриди “сифати шахсӣ набудани таҳаммулпазирӣ” нусаҳеҳ аст.

Дар адабиёти мо сабру таҳаммул дар баробари моҳияту маъноӣ фалсафӣ, ирфонӣ ва динӣ дар афкори умум низ мақоми хоса дошта, баҳрабардорӣ аз зарбулмасалҳои халқии «сабр кун, аз ғура ҳалво мепазад», «сабр талх аст, мевааш ширин» шоҳиди гуфтаҳои болоянд.

Носири Хусрав сабрро кимии саодат донистааст:

Сабр аст кимии бузургӣ,

Насуд ҳеҷ доно сафоро.

Алии Ҳамадонӣ аз забони саҳобаи Пайғамбар (с) Абӯзари Ғаффорӣ ҳадисеро меорад, ки дар он Пайғамбар (с) сабру шикебӣ, оҳистакорӣ, накукорӣ ва парҳезкориро давлати муъмин номидааст: «Расул, алайҳиссалом, фармуд, ки давлати муъмин дар шикебӣ ва оҳистакорист ва нусрати ӯ дар бурдборӣ ва изати ӯ дар накукорӣ ва нури ӯ дар паҳезкорӣ»⁴.

Ҷалолиддини Балхӣ гуфтааст, ки «сабр орад орзуро не шитоб» таъкид менамояд, ки сабру таҳаммул воситаи ҳосил гардидани орзуи ниятҳои неки инсонӣ буда, самарайи шитобкориро шитобзадагӣ дур гардидани одамон аз орзу мебошад[4, 20].

Ҳикояти дафтари панҷуми “Маснавии маънавӣ” таҳти унвони «Паёмбар(с) ва пазири аз меҳмони кофир» дар сатҳи олии қарор доштани таҳаммулпазирӣ Паёмбари ақрам(с)-ро, ки, албатта, суннати умматон аст ва моёи мусалмон гардидани кофар шуд, ба қалам додааст:

Кофирон меҳмони Пайғамбар шуданд,

Вақти шом эшон ба масҷид омаданд.

К-омадем, эй шоҳ, мо ин ҷо кунук,

Эй ту меҳмондори суккони уфук.

Нону ошу шири он ҳар ҳафт буз,

Хурд он Бӯқаҳти Аъваҷ ибни Ғуз.

Ҷумла аҳли байт хашмолуд шуданд,

Ки ҳама дар шири буз томеъ буданд.

Ҳила қард ӯву ба хоб-андар хазид,

Хештан дар хоб дар вайрона дид.

З-он ки вайрона буд андар хотираш,

Шуд ба хоб-андар ҳамон ҷо манзараш.

Хеш дар вайронаи холӣ ҷу дид,

Ӯ чунон мӯхточ андар дам бурид.

Ғашт бедору бидид он ҷомаҳоб,

Пурҳадас, девона шуд аз изтироб.

Ки чунин қардаст меҳмонат, бубин,

Хандае зад Раҳматан ли-л-оламин,

Ки биёр он митҳара ин ҷо ба пеш,

То бишӯям ҷумларо бо дасти хеш.

Ҳар қасе мечаст, к-аз баҳри Худо,

Ҷони мову ҷисми мо қурбон Туро.

Мо бишӯем ин ҳадасро, Ту бихил,

Кори даст аст ин наमत, на кори дил.

К-он Ядуллаҳ он ҳадасро ҳам ба х(в)ад,

Хуш ҳамешӯяд, ки дураш чашми бад.
 Мезад ӯ ду дастро бар рӯву сар,
 Калларо мекӯфт бар девору дар.
 Ончунон, ки хун зи биниву сараш
 Шуд равону раҳм кард он меҳтараш.
 Ӯ бар сари худ мекӯфту мегуфт: -Эй сари беақл!
 Ва бар синааш мезаду мегуфт: -Эй синаи бенур!
 Чун зи ҳад берун биларзиду тапид,
 Мустафояш дар канори худ кашид.
 Сокинаш карду басте бинвохташ,
 Дидааш бигшоду дод ишнохташ.
 То нагиряд абр, кай хандад чаман?
 То нагиряд тифл, кай чӯшад лабан?
 Тифли якрӯза ҳамедонад тариқ,
 Ки бигирям, то расад доя (й) шафик.
 Ту намедонӣ, ки доя(й) доягон
 Кам диҳад бе гирия шир ӯ ройгон [4, 310-316]?

Ба пиндори Ҷонбобоева М.Ғ. “таҳаммулпазирӣ чун арзиши маънавӣ ва фарҳанги шуури таҳаммулпазирӣ муносибати мувофиқ ба воқеияту рафтори воқеӣ таҷассум меёбад. Аз худ кардани роҳу усули ташаккули таҳаммулпазирӣ воситаи хуби тағйири амиқи шахсияти ҳуди иштирокчиёни ин раванд мебошанд. Парвариши вижагиҳои бархӯрди ботаҳаммул боиси соҳиби хислат ва нишонаҳои таҳаммулпазирӣ шахс мегардад”[3, 120-124].

Мавриди таваҷҷуҳ аст, ки имрӯз дар шароити кунунӣ яке аз вазоифи асосии муассисаҳои таълимӣ тарғиби дурусти таҳаммулпазирӣ аст, ки ба василаи дуруст ба роҳ мондани корҳои тарбиявӣ дар мактаб ва дар хонандагон тарбия намудани эҳсос ва дарки таҳаммулпазирӣ роҳандозии комил хоҳад ёфт.

Сареҳан, қобили зикр аст, ки пиндори В.А.Сухомлинский дар мавриди он ки “бояд ҳуди моҳияти фарҳанги маънавӣ шоистаи таҳсин бошад ва ҷизҳои ношоиста мавриди нафрат ва таҳқир қарор гиранд”, аз ҳар чашмандоз саҳеҳ аст [6, 35].

Мафҳуми “шаъну эътибор” низ ба таҳаммулпазирӣ рабти устувор дошта, дар шуури мардум, бавежа хонандагон эътирофи “шаъну эътибор” ва ё ба қавли дигар, имиҷи шахсият дар аксари ҳолат таҳаммулпазириро мешиканад.

Дар баъзе ҳангом таъминоти иҷтимоӣ ва масъалаи ахлоқӣ ба ҳам омезиш мегиранд ва дар ин росто, меъёрҳои ахлоқӣ эҳтироми шарафи инсонии ҳар як шахсро тақозо менамоянд.

Бисёре аз муҳаққиқон тарбия ва ташаккули сатҳи ҷаҳонбинӣ ва маънавии инсонро омили муҳимми рушди ҳисси таҳаммулпазирӣ медонанд, ки мо низ бар ин андеша мувофиқем.

Ҳамчунин, ҷои ба ёдоварист, ки таҳаммулпазирӣ бо алтруизм рабти комил дошта, то ҷое асоси таҳаммулпазириро ташкил медиҳад. Ба пиндори Ҷонбобоева М.Ғ. “агар инсон дар худ хислати худхоҳию худпарастиро маҳв насозад, бояд гуфт, ки шахси таҳаммулгаро шуда наметавонад. Ба самараи таҳаммулпазирӣ танҳо ба шартӣ риояи баъзе механизмҳои асосӣ метавон умед баст, ки ба он имкон медиҳанд боз ҳам ба таври табиӣ ба системаи арзишҳои меъёрҳои ҷомеа пайванд шавад, то таъиноти функционалии ҳудро равшантар зоҳир намояд”.

Ҳамин тавр, таҳаммулпазирӣ сифати шахсии инсон буда, дар натиҷаи тарбият инкишоф меёбад ва дар маърази безътиноӣ номукамал боқӣ мемонад. Ин масъала дар эҷодиёти адибони мо аз ҳар мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифта, дар мазҳаби Имоми Аъзам низ талқин ёфтааст.

Имрӯз вазифаи муассисаҳои таълимист, ки ҳисси таҳаммулпазириро дар муҳассилин тақомул дода, моҳияти онро бештар ташреҳ ва тарғиб намоянд.

Адабиёт

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷилди I. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 270 с.
2. Бондаренко Н. В. Развитие толерантности государственных служащих регионального уровня управления: Дис. ... канд. психол. наук. – М., 2006. – 178 с.
3. Ҷонбобоева М.Ғ. Таҳаммулпазирӣ ҳамчун арзиши маънавӣ ва фарҳангии шахс // маҷ. Паёми Донишқадаи забонҳо. – Душанбе, 2019. – №4(36). – С. 129-134.
4. Ҳикоятҳо ва ҳидоятҳо аз «Маснавии маънавӣ». – Душанбе: Ирфон, 2011. – 412 с.
5. Одинаев Ё.Қ. Неки чист ва накукор кист? // Ҷумҳурият. – Душанбе, 2014. – №24 (22329). – 01 фев.
6. Сухомлинский В.Л. Как воспитать человека. – М., 1989. – 300 с.
7. Унсурулмаолии Кайковус. Қобуснома. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007. – 132 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар зери таҳрири Шукуров М.Ш., Капранов В.А., Ҳошим Р., Масъумӣ Н.А. Ҷилди I. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 952 с.
9. Ҳусайн Воизи Кошифӣ. Футуватномаи султонӣ. Ахлоқи муҳсинӣ. Рисолаи хотамия. – Душанбе: Адиб, 1991. – 312 с.
10. Шамолов А.А. Аҳвол, осор ва афкори Имоми Аъзам. – Душанбе: Дониш, 2009. – 314 с.
11. Шарипов Ш.Р., Калонова М.Ҷ. Риторика. Қисми I. – Душанбе: ҶДММ “Хирадмандон”, 2019. – 174 с.

ЧАШМАНДОЗЕ БА МАФҲУМИ ТАҲАММУЛПАЗИРӢ ВА ШЕВАИ ТАШАККУЛИ ХИССИ ОН ДАР МУҲАССИЛИНИ МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМӢ

Муаллиф дар мақолаи мазкур кӯшидааст, ки чашмандози олимону адибонро ба мафҳуми таҳаммулпазирӣ мавриди таҳқиқ қарор диҳад.

Назари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро низ роҷеъ ба ин масъала истинод карда, бар он натиҷа расидааст, ки гузаштагони пурифтихори мо шинохти мартаба, мақом ва эътибори инсонро дар таҳаммулпазирӣ дониста, дар ҳама давра замон сабру таҳаммулро талқин ва таълим дода, онро яке аз принсипҳои асосии рӯзгор мешумурданд.

Муаллиф баррасии масъаларо аз нигоҳи фарҳангҳо низ ба сомон расонида, таҳаммулпазирро сифати шахсии инсон дониста, онро дар натиҷаи тарбият инкишофёбанда гуфтааст.

Муаллиф бар он ақида аст, ки агар таҳаммулпазирӣ мавриди тарбият қарор нагирад, он дар маърази безътиной номукамал боқӣ мемонад. Ин масъала дар эҷодиёти адибони мо аз ҳар мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифта, дар мазҳаби Имоми Аъзам низ талқин ёфтааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гузаштагони моро беҳтарин шахсиятҳои пуртаҳаммул ва мурағғибони он дар рӯзгори башарият шуморидааст.

Муаллиф ташаккули эҳсоси таҳаммулпазирро вазифаи муассисаҳои таълимӣ медонад.

Калидвожаҳо: олим, адиб, таҳаммулпазирӣ, инсон, мактаб, муҳассилин, таълим, тарбия, фарҳанг, арзиши маънавӣ, шуур, ахлоқ, алтруизм.

ВЗГЛЯД НА КОНЦЕПЦИЮ ТОЛЕРАНТНОСТИ И ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЕГО СМЫСЛА У УЧЕНИКОВ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

В этой статье автор стремится изучить взгляды ученых и писателей на концепцию толерантности. Ссылаясь на взгляды Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона по этому вопросу, был сделан вывод, что наши гордые предки признавали статус и достоинство человека в терпимости и учили этому как одному из основных принципов жизни.

Автор также рассматривает проблему с культурной точки зрения, рассматривает толерантность как личностное качество человека и развивает его в результате воспитания.

Обосновывается мысль о том, что если толерантность не преподается читателям, это будет иметь неблагоприятные последствия. Этот вопрос представляет большой интерес в трудах наших писателей и распространяется в школе Великого Имама.

В некоторых случаях социальное обеспечение и мораль взаимосвязаны, и в то же время этические нормы требуют уважения человеческого достоинства каждого человека.

Многие исследователи считают, что воспитание и формирование мировоззрения и духовности человека являются важным фактором развития чувства терпимости, и мы согласны с этой точкой зрения.

Сегодня в сложившейся ситуации одной из основных задач образовательных учреждений является содействие правильной толерантности, которая будет достигнута путем правильного ведения воспитательной работы в школах и развития чувств и восприятия толерантности у учащихся.

Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон считает наших предков лучшими толерантными личностями и их покровителями в жизни человечества.

Автор рассматривает формирование чувства толерантности как задачу образовательных учреждений.

Ключевые слова: ученый, писатель, толерантность, человек, школа, студенты, образование, воспитание, культура, духовный ценность, сознание, поведение, альтруизм.

A LOOK AT THE CONCEPT OF TOLERANCE AND THE WAY FORMING ITS MEANING IN THE STUDENTS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

In this article, the author seeks to explore the views of scholars and writers on the concept of tolerance. in tolerance and intolerance. and taught it as one of the basic principles of life.

The author also considers the problem from the cultural point of view, considers tolerance as a personal quality of a person and develops it in the result of education.

The author believes that if tolerance is not taught to readers, it will have unfavorable consequences. This question is of great interest in the work of our writers and is spread in the school of the Great Imam.

In some cases, social security and morality are interrelated, and at the same time ethical norms require respect for human dignity of each person.

Many researchers believe that the upbringing and formation of the worldview and the spirituality of man are an important factor in the development of tolerance, and we agree with this point of view.

Today, in the current situation, one of the main tasks of educational institutions is the coherence of the right tolerance, which will be achieved through the proper conduct of educational work in schools and the development and progress of education.

The Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon considers our ancestors to be the best tolerant personalities and patrons of human life.

The author considers the formation of a sense of tolerance as the task of educational institutions.

Keywords: scholar, writer, tolerance, man, school, students, education, upbringing, culture.

Сведения об авторе: *Шарифова Орзгул Хикматовна* – соискатель Института развития образования имени А. Джами АОТ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни 45, тел.: (+992) 92 702 22 36.

Information about the author: *Sharifova Orzgul Hikmatovna* - researcher of Institute of Education Development named after A. Jami of the Academy of Education of Tajikistan. Address: 45 Aini street, Dushanbe, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 92 702 22 36.

КДУ 930.22:327**АДОЛАТ ВА ФАЗИЛАТИ ДАВЛАТДОРӢ АЗ НИГОҲИ АҲМАД МАҲДУМИ
ДОНИШ*****Икромов Ғ.Х., Мухторова Ф.С.*****Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода**

Аҳмадмахдуми Дониш аз зумраи барҷастатарин мутафаккири халқи тоҷик, симои дурахшони фарҳанги асри XIX буда, дар рушди илмҳои табиатшиносӣ ва ҷомеашиносӣ саҳми беназир гузоштааст. Адиби маъруфи тоҷик Садриддин Айнӣ, барҳак, зикр намудааст, ки «аз уфуқи тираи Бухоро чун ситораи сахаргоҳӣ, ки дар поёнии шабҳои тор дурахшону тобон зоҳир мешавад, ситорае дурахшид. Ин ситора Аҳмадмахдуми муҳандиси Дониш буд, ки ба Аҳмади Калла шухрат дошт» [1, 20].

Рисола ва китобҳои, ки аллома оид ба ҷомеа бахшидааст, аз ҷумла масоили муҳими сохти сиёсӣ, вазифаҳои давлат ва давлатдорӣ, масъулияти сарварони сиёсӣ, роияи адлу инсоф аҳамияти назарӣ ва амалии худро гум накардаанд. Мутафаккир ҷасуруна ва бо нафрати бепоён сохти сиёсии аморати Бухороро ҳамчун шакли идораи зӯрварӣ усули давлатдорӣ амирони манғитияро ҳилофи талаботи шариати ислом доништааст.

Дар қатори бузургтарин мутафаккирони форсу тоҷик, ки адолат ва фазилатро рукҳои муҳимтарини давлатдорӣ доништа, онҳоро тарғибу ҳимоя намудаанд, Аҳмадмахдуми Дониш мақоми арзандаро ишғол менамояд. Ӯ аз давраи ҷавонӣ ворида муҳити дарбор гардид, ба тарзу усули давлатдорӣ, ба муносибати мансабдорони бефазилат ба раият, ба такаббурӣ, худписандӣ, бемаърифатӣ, беадолатӣ ва бадахлоқии амиру амирзодаҳо рӯ ба рӯ шуд. Мутафаккир умед дошт, ки бо роҳи насиҳат, овардани мисолҳо аз оятҳои Қуръони маҷид, ҳадисҳои пайғамбари ислом Муҳаммад(с), таҷрибаи давлатдорӣ ҳулафои рошидин, фикру андешаҳои мутафаккирони гузашта амирону мансабдоронро дар роҳи адлу инсоф ва фазилати давлатдорӣ ҳидоят менамояд. Навишта шудани “Рисола дар назми тамаддун ва таовун” ҳамин ҳадафро дошт. Ин дастурест, - навиштааст муаллиф, - дар одоби муоширати мулк ва муомалати асҳоби ҷоҳ ва иқтидор ва тариқи зиндагонии сутуда ва миёнаравӣ ба муфоди (мазмунӣ) “хайр-ул-умури авсатуҳо” [2,110].

Мутафаккир подшоҳонро ба адлу инсоф даъват намуда, таъкид мекунад: “Бидон, ки вилоят доштан кори бузург аст ва халифагии ҳаққ қардан аст ва дар ҳама авомиру навоҳӣ иқтидо ва сулуқи илоҳӣ намудан ва асл дар вилоятдорӣ ва ҳукумат илму амал аст. Ва султонро ин миқдор илм лобуд аст, ки бидонад, ки вайро дар ин олам барои чӣ овардаанд ва қароргоҳи вай чист? Дунё манзилгоҳи вай аст, на қароргоҳи вай. Ва вай бар сурати мусофирест, ки раҳими модар бидояти манзили вай аст ва лаҳад ниҳояти манзили вай. Ватани вай ва қароргоҳи ӯ ҷое дигар аст. Ҳар солу моҳ ва рӯз, ки аз умри вай мегузарад, чун марҳалаест, ки Ватан бад-он наздик мешавад. Ва ҳар киро пуле гузар бувад ва ба иморати пул рӯзгори худ сарф кунад ва манзилу ҷои қарор фаромӯш намояд, нодон бувад. Доно он бувад, ки дар манзили дунё ҷуз ба талаби зоди роҳ машғул нашавад ва аз дунё ба қадри ҳоҷату зарур иқтифо кунад ва ҳар чӣ беш аз он бувад, заҳри қотил бошад. Ва ҳарчанд ҷамъи дун бештар кунад, насиби вай аз он қадар қифоят бувад ва боқӣ ҳама тухми ҳасрату надомат бошад. Ин бал тақдире, ин ҷамъи мол ҳалол бувад ва агар ҳаром бошад, худ азоби охират бар он зам гардад” [2,113].

Аҳмади Дониш ба воситаи оятҳои Қуръон, ҳадисҳои пайғамбари ислом ва ривоятҳои подшоҳонро огоҳ мекунад, ки “дунё манзилгоҳи вай, на қароргоҳи вай” аст. Моли мардумро ғорат қарда, сарват ҷамъ қардан, аз оқибати он наандешидан нодонӣ бошад, пеши роҳи беадолатиро гирад. Мутафаккир адло муҳимтарин рукни давлатдорӣ меҳисобад. Расули ақрам(с) мефармояд: “Якрӯза тоат аз султони одил

фозилтар аст, аз ибодати шастсолаи бардавом. Ва аз он ҳафт кас, ки рӯзи қиёмат дар зилли Худои таоло бошанд, аввалӣ он султони одил аст” [2, 118].

Ба андешаи Аҳмади Дониш адолат ҳамон вақте ороста мешавад, ки агар даҳ шарти зерин риоя шаванд:

Шарти аввал: Дар ҳар воқеа, ки раоёро пеши ҳоким афтад, подшоҳ худро дар он воқеа аз раоё тасаввур кунад ва дигареро ба худ ҳоким донад. Ва дар он ҳол ҳар ҳукм, ки аз дигаре бар худ раво намедорад, мисли он аз худ бар дигаре раво намедорад, хиёнат карда бошад.

Барои тасдиқи фикр чунин ривоят мекунад: Гӯянд: Маъмун бо Яҳёи Аксам, ки қозилкузоти Бағдод буд, ба тамошои саҳро мерафтанд ва дар кӯчабоғҳо мегузаштанд. Вақти рафтан Маъмун дар соя мерафт ва Яҳё дар офтоб асб меронд. Вақти мурочиат чунон иттифоқ афтод, ки Маъмун дар офтоб мерафт ва Яҳё дар соя. Қозӣ гуфт: “Ё амиралмуъминин, ту ба ин ҷониб тавачҷуҳ намоӣ, ки соя аст”. Маъмун ҷавоб дод, ки “ҳангоми рафтан ман дар соя будам ва ту дар офтоб. Агар дар омадан низ худро дар соя гирам ва туро дар офтоб гузорам, аз муктазои адолат дур бошад”. Қозӣ гуфт: “Ҳамеша мо дар сояи инояти халифаем. Агар лаҳзае дар офтоб равем, саҳл бошад”. Маъмун гуфт: “Он чӣ бо ту буд аз тавозӯ ба ҷо овардӣ, аммо мо аз адолат таҷовуз ҷоиз надорем” [2, 118].

Дар **шарти дуюм** омадааст: Интизори арбоби хочатро ба даргоҳи худ раво надорад ва то мусулмонеро хочате бошад, ба ҳеҷ ибодати нофила машғул нашавад аз авроду азкор, ки гузоридаи хочот аз ҳама навофил афзал бошад.

Гӯянд, Умари Абдулазиз як рӯз то пешин ба кори халқ машғул буд, монда шуд, дар хона даромад, то як соат биосояд. Писари ӯ гуфт: “Ба чӣ эминӣ аз он, ки дар ин соат марг даррасад ва ба касе ба даргоҳи ту мунтазир бошад, барои имзои хочате ва ту муқассир бошӣ дар ҳаққи ӯ?” Гуфт: “Рост гӯӣ”. Берун омад ва дар маҳкама нишаст [2, 118].

Мутафаккир шахсони мансабдореро, ки такаббурӣ намуда, нисбат ба қорафтадагон бепарвой зоҳир мекунанд, насиҳат намуда, онҳоро ба адлу инсоф ва масъулиятшиносӣ даъват кардааст.

Аҳмади Дониш дар **шарти сеюм** ҳокимонро даъват мекунад, ки дар хӯрдану пӯшидан аз хулафои рошидин ибрат гиранд. Худро “ба таомҳои хӯш хӯрдан ва ҷомаҳои батақаллуф пӯшидан одат накунанд, ки бе қаноат адл мумкин набошад”. Ба андешаи мутафаккир, хоксорӣ хислати беҳтарин аст.

Шарти чаҳорум: Дар ҳукм сухан ба мудоро гӯяд ва бе мӯҷиб дурушті накунад ва аз шунидани ҳучҷати бисёр малул нагардад. Ва аз сухан гуфтан бо заифону масокин нанг надорад ва фармуд саллолоху алайҳи ва салам, ки “ҳар султон, ки бо раият рифқ (нармаӣ) кунад ва унф (ғазаб), Худои таоло бо вай дар қиёмат рифқ кунад”. Ва фармуд: “Бор Худоё, ҳар волие, ки бо раият рифқ кунад, ту бо вай рифқ кун ва ҳар кӣ унф кунад, ту бо вай унф кун”. Ва фармуд: “Неку чизест салтанату ҳукумат, агар ба ҳаққи он қиём кунанд ва бад чизест фармонфармоӣ, агар дар ҳаққи он тақсир кунанд” [5, 31].

Шарти панҷум: он ки ризои ҳеҷ кас талаб надорад, бар хилофи шаръ ва дар аҳком сустию муҳоҷана накунад. Ва бидонад, ки пайваста нимаи халқ аз ҳоким нохушнуд бошанд. Зеро ки ҳасро ба ҳаққ хушнуд натвон кард. Ва ҳусули ризои ҷамеи халқ аз ҳокими одил мумкин нест. Ва чун ҳукми ҳоким бе майлу ғараз бувад, аз ҳашми халқ наяндешад. Ва чун ҳаққи ҷалла ва ало аз ӯ розӣ гардад ва халқро ҳам аз ӯ розӣ гардонад.

Шарти шашум: он ки ба сабаби таҷаббуру такаббур халқро аз худ муставиш нагардонад, балки бар эҳсонӣ шавқат худро маҳбуи дилҳо гардонад, то сипоҳу раия хушнуд бошанд.

Мутафаккир ба подшоҳон маслиҳат медиҳад, ки худписанду мағрур набошанд. Халқро дӯст доранд ва ба мардум меҳрубон бошанд. “Ва подшоҳ, - менависад Аҳмади Дониш, - бояд ки бад-он ғарра нашавад, ки ҳар кӣ ба вай мерасад, бар вай санно мегӯяд, то гумон кунад, ки ҳама аз вай хушнуданд, ё он хушмад аз дил мегӯянд, балки

ин муомилаи онҳо аз бим бувад. Пас бояд ки муътамадонро бифармояд, то таҷассус кунанд ва аҳволи вай аз халқ пурсанд, ки айби ҳештан аз забони мардумон битавон донист”.

Шарти ҳафтум: он ки аз хатари ҳукумат ва вилоят ғофил набошад. Ва яқин донад, ки мансаби аморату ҳукумат олатест, ки бад-он саодату некномии дунё ва охират касб метавон кард. Ва ҳам шақовату гирифтормӣ ва бадномии абадӣ ҳосил тавон намуд. Ва имрӯз, ки зимомии ихтиёр дар дасти ӯст, ҳақд кунад, то давлати дунявиро тухми гирифтормии ухравӣ насозад ва мусораати наҳҷи савобу мулоҷамати роҳи маъдалатро ғанимат шуморад. Пас, он ки тавфиқ ёбад, ки ба ҳаққи он қиём кунад, саодате ёбад, ки варои он саодат набувад ва агар тақсир кунад, ки дар шақовате афтад, ки пас аз қуфр ҳеҷ шақовате чунон набувад.

Муаллиф амирони манғитро насихат мекунад, ки зулм кардани халқ гуноҳи азим аст. Пайғамбари ислом фармудааст: “Ҳар кӣ миёни ду кас ҳукм кунад ва зулм кунад, лаънати Худои бар золимон бод!”. Ва гуфт: “Се касанд, ки Худои таоло дар рӯзи қиёмат бар эшон нанигарад: Аввал султони ҷобир, дувум, пири фосиқ, сеюм, гадои мутақаббир”. Масъулияти подшоҳон аз он иборат аст, ки мардумро зулм накунад, агар нисбати раият бераҳмӣ зоҳир кунанд, Худои таоло бар онҳо бихиштро ҳаром гардонад. Расули ақрам (с) фармудаанд: “Ду кас аз уммати ман аз шафоати ман маҳрум бошанд: султони золим ва олими мубтадаъ, ки дар дин ғулув кунад ва аз ҳад гузарад”. Мутафаккир ҳокимонро аз рӯзи ҷазо огоҳ ва насихат мекунад, ки ришва нахӯранд, аз меҳнати ҳалоли худ истифода баранд, барои он ки амир дар рафтору кирдори худ рост бошад, бояд ба донишмандон, “ба уламои диндор рӯҷӯ кунад, то роҳи адл бад-ӯ омӯзанд” [2, 122].

Шарти ҳаштум: он ки ташна бошад, ҳамеша ба дидори уламои бодӣнаст ва ҳарис бувад бар насихати эшон ва ҳазар кунад аз дидори уламои ҳарис бар дунё, ки вайро ишва диҳанд ва бар вай сано гӯянд ва хушнудии вай талабанд, то аз он мурдору ҳаром, ки дар дасти вай аст, чизе ба макру ҳила ба даст оваранд. Ва олими диндор бувад, ки ба вай тамаъ накунад. Ва аз уламову машоих он, ки ба султони рӯҷӯ кунад, вайронкундаи дин аст, аз эшон дурӣ ҷӯяд. Ва дар ҳар асру аҳд заъфи дин аз майли уламои сӯ аст, ба дарбори салотин, ки роҳи ҳақро ба хушомад бипӯшонанд ва раҳнаҳо дар қавоиди дин андозанд.

Дар **шарти нӯҳум** подшоҳонро даъват мекунад, ки аз ҳокимони золиму гургсират хабардор бошанд, “ва чун зулму хиёнати яке аз эшон бошад, ӯро ба муоҳаза ва уқубат ибрати дигарон гардонад. Ва умарои давлати худро ба убат ибрати дигарон гардонад. Ва умарои давлати худро ба насихату сиёсат муҳаззаб созад. Ва бад-он қаноат накунад, ки худ зулм намекунад, аммо ғуломону ҷокаронро ба адл хонад ва ба зулми эшон ризо надихад, ки вайро аз зулми эшон пурсанд ва эшонро низ аз зулми вай”.

Дар замони мутафаккир ҳокимони золиму худписанд бисёр буданд. Мардуми бечора аз зулму беадолатии онҳо ба дод меомаданд. Барои он ки ба амир муроҷиат кунанд, чандин моҳҳо саргардон мешуданд, дар охир ба мақсад намерасиданд. Аҳмади Дониш менависад, ки “некбахттарин раиятдорон касест, ки раият бад-ӯ некбахт аст ва бадбахттарин касе он аст, ки раият бад-ӯ бадбахт аст”. Ба андешаи мутафаккир пешбарандаи адл ақл аст. Ақл пеши роҳи ғазбу шахватро мегирад, сари ҳама саодатҳо ақл аст. Агар султон аз рӯи ақлу фазилат мамлакатро идора кунад, пеши роҳи худсариҳои мансабдоронро гирад, адлу инсофро дар мамлакат ҷорӣ намояд, мардум аз ӯ розӣ мешаванд.

Шарти даҳум он, ки аз кибру нахват эътироз кунад ва мутавозею ҳалим бувад, на чандон, аз такаббури ӯ касе бад-ӯ дучор натавон шуд, ё аз ҳилми муфрит ҳар ноаҳле бар ӯ ҳуҷумовар шавад, ки агар ба подшоҳ кибр ғолиб бошад, аз он ҳашм хезад ва ҳашм ӯро ба интиқом даъват кунад. Ва ҳашм пӯшанда ва барандаи ақл аст. Пас, агар кибр бар мизочаш ғалаба дорад, саъй кунад, то дар ҳама умур майл ба ҷониби афв кунад ва қараму бурдборӣ пеша гирад. Ва агар ҳарш рондан пеша кунад, монанди туркону курдон ва мардуми аблах, ё чун сутуру сабӯ бошад, ки лағад занад ҳояд” [2, 128].

Дар ин шарт муҳимтарин сифатҳои пешвои давлатро баён кардааст. Муқобил гузоштани хоксорӣ ва ҳалимӣ ба кибру ғурур дар эҷодиёти бисёр мутафаккирони гузашта дучор мешавам. Аҳли бузургони гузашта подшоҳонро огоҳ мекунад, ки бисёр бадбахтиҳо аз кибру ғурур бармехезанд. Аҳмади Дониш шахсонеро, ки ҳашм мегиранд ва аз рӯи ҳашм амал мекунад ба ҳайвони дарранда монанд мекунад. Подшоҳонро даъват менамояд, ки дар кори давлатдорӣ ба ҳашм роҳ надиҳанд, зеро ҳашм акро тира намуда, сабаби рафтору кирдори беадолатона мегардад. Чунин андешаҳои Аҳмади Дониш дар давраи ҳозира низ аҳамияти тарбиявии ҳудро гум накардаанд. Мутафаккир адлу инсофро асоси оромӣ ва пешрафти ҷамъият меҳисобад. Адолати подшоҳ дар муносибати вай ба раъият ошкор мешавад. Подшоҳ бояд бо фазлу хирадманд ва нисбати мардум меҳрубон бошад. “Подшоҳ, - менависад муаллиф, - мушфиқи дарвеш аст, ниғаҳбони мулку давлати хеш аст, адлу рафъати султон мӯҷиби амну истиқомат аст, мар-раиятро, то иморату зироат беш иттифоқ афтад. Ва чун иморату зироат ба адлу рафъати султон ва арзонӣ баландовоза шавад, бозоргону мусофирон дар ин шаҳр рағбат оранд ва ғаллаву қумош ва дигар матоъ биёваранд, пас мулк обод шавад ва ҳазоин маъмур гардад. Ва бад-ин сабаб лашкариён серу фароҳаст гарданд. (Ва) чун аскарӣ қавӣ бошад, ҳавзаи миллат маҳфуз монад ва шариат ривоч ёбад. (Ва) чун дину миллат ривоч гирад, Худойро таоло ва бузургони динро хуш ояд”. Мутафаккир подшоҳонро огоҳ мекунад, ки “аз дунё ба охираи ҷизе натавон бурд, магар савобу иқоб”. Аз ин рӯ, бояд султон ба раият адл кунад, ҳоҷати мардумро барорад. Барои ин ҳар як амалдор аз рӯи адлу инсоф вазифаи ҳудро иҷро намояд; раиси адл бар сари онҳо мансуб бувад, то қатъи хусумат ва даовии онҳо кунад, мушрифӣ адл ба инсоф зақоту иҷорот ситонад; нозир пеши роҳи дуздонро гирад; амин бозорашонро аз хиёнат муҳофизат намояд; шаҳна хонаву моли онҳо дар шаб посбонӣ мекунад, ноиб ба майдони қисоти онҳо таъмин менамояд. Барои тақвияти андешаҳои ҳуд ривоятро меорад:

“Зуннуни Мисрӣ подшоҳеро гуфт, ки “шунидам, ки фалон омилро (вакилро, андозчин), ки фиристодаӣ бар вилоят, бар раият дароздастӣ мекунад ва ҳайф раво медорад”.

- Гуфт: Рӯзе сазои вай бидиҳам.

- Гуфт: Бале, рӯзе сазои вай бидиҳӣ, ки моли раият тамои бурда бошад (ва) ту аз вай ба заҳр ва мусодара бистонӣ ва дар ҳазина ниҳӣ, раиятро чӣ суд дорад? Подшоҳ хичил гашту дафъи омил фармуд”[2,156].

Аҳмади Дониш подшоҳонро даъват мекунад, ки аз ҳоли мардуми бенаво боҳабар бошад, зеро вазифаи подшоҳ “дидбон ба сари халқ аст”. Мутафаккир бо ҳамин мақсад огоҳ мекунад, ки охи мардум ба санги хорро таъсир мекунад. “Султон Ғазнин меғӯяд: “Ман аз найзаи мардон чунон наметарсам, ки аз дарди ниҳон ва сӯзи синаи дарвешон”:

Эй дарниҳода тири ҷафо дар камони зулм,
Ғофил машав зи новаки дилсӯз дар камин.
Ғар тири ту зи ҷавшани фӯлод бигзарад.
Пайкони оҳ бугзарад аз кӯҳи оҳанин” [2,157].

Ба андешаи Аҳмади Дониш дар ҷамъият ду гурӯҳ дуздон мавҷуданд, “ҷанде ба тиру камон дар саҳроҳо ва баъзе ба кайлу тарозу дар бозорҳо”. Подшоҳ бояд пеши роҳи ҳар ду гурӯҳро гирад. Масъалаи дигаре, ки Аҳмади Дониш диққати ҳокимонро ҷалб намудааст, хоксорӣ мебошад. Ҳар як ҳоким бояд ба халқ наздик бошад. Дар мамлакат шароите муҳайё созад, ки одамон бе душворӣ мурочиат карда тавонанд, арзи дили ҳуд баён кунанд.

Аҳмади Дониш сабру тааммул, фуру нишондани ҳашм ва афв карданро муҳимтарин сифатҳои подшоҳ меҳисобад. Сабр кардану ҳашмро фуру бурдан натиҷаи фарҳанги баланди инсон аст. Подшоҳ бояд бо сабру тамкин арзу доди мардумро шунавад, сипас қарори одилона қабул кунад. Мутафаккир чунин ривоят меорад:

“Гӯянд, Абӯҷаъфар якеро ба куштан ҳукм дод бинобар ҷинояте. Муборак бини Фазола ҳозир буд. – Гуфт: “Ё амиралмуъмин, нанишинӣ, то хабаре аз ман шунавӣ”. – Гуфт: “Бигӯӣ”. – Гуфт: “Ҳасани Басрӣ гуфт, ки Расул саллалоҳу алайҳи вассалам фармуд, (ки) “рӯзи қиёмат ҳамаи халкро дар сахн ҷамъ кунанд. Мунодӣ нидо кунад, ки ҳар киро назди Худой таоло дасте аст, бархезад. Ҳеч кас барнахезад, магар он кас, ки касеро афв карда бошад”. Пас, Абӯҷаъфар гуфт: “Даст аз вай бидоред, ки ман аз вай афв кардам”[2,128].

Ҷазилати сабр он аст, ки инсонро маҳбуби дигарон мегардонад. Инсон сабру тааммул намуда, пеши роҳи баднафсиро мегирад, ба мақсади ниҳии худ мерасад. Сабр кардан роҳест ба сӯи инсоф. Подшоҳ бояд барои ҳимояи адлу инсоф тамоми чораҳоро андешад. Агар дар ҷамъият беадолатӣ ҳукмфармой намояд, зиндагии мардум табоҳ мешавад. Мардум маҷбур мешавад, ки барои ёфтани ризқу рӯзӣ, пайдо намудани сарпаноҳи орому осуда макони худро тарк намуда, ба кишварҳо раванд. Баъзе деҳқонони деҳаҳои атрофи Бухоро ва дигар ноҳияҳо аз зулму бераҳмии мансабдорони амир, аз тангии рӯзгор ба ҷон расида, тарки диёр кардаанд.

Аҳмади Дониш ҳамчун файласуф ва сиёсатшиноси нуктасанҷ омилҳои инкишофи ҷамъиятро хуб дарк карда, сабабҳои зиддияту рақобатро нишон додааст. Ӯ ба подшоҳон, аз ҷумла ба амирони манғития масъулияти давлатдориро таъкид намудааст. Адлу ҷазилатро рукнҳои муҳимтарини давлатдорӣ номида, пешниҳод мекунад, ки дар мамлакат адолати иҷтимоиро риоя намоянд. Пеши роҳи мансабдорони худписанду золим ва аблаҳу ноухдабароро гиранд, дар ҷамъият зиддияту рақобатро бартараф намоянд. Мутафаккир ҳамчун намунаи ибрат дар бораи тарзу усули давлатдорӣ подшоҳони гузаштаи форсу тоҷик, хулафои рошидин, мамлакатҳои Фарангу Русия нақл кардааст. Шарту талаботи давлатдориро баён намуда, амирони манғитияро ба риоя кардани онҳо даъват кардааст. Чун мебинанд, ки панду насихат ба ин тӯдаи беҷазилат, худписанду ҷоҳил таъсире надорад, ба танқиди ошкорои аморати Бухоро мегузарад. Парда аз рӯи ғайбати сиёсии амирони манғития бардошта, ба хонанда соҳти сиёсии зӯрварӣ, ҷаҳолати идораи давлатии амирони манғитияро ошкор месозад.

Аҳмади Дониш ҷонибдори подшоҳи хирадманд, одил, устувор ва тавоно мебошад. Чунин сарвари сиёсӣ дар мушкилтарину мураккабтарин вазъият раъият ва мамлакатро наҷот медиҳад. Дар қиёси замони муосир мақоми роҳбари сиёсӣ боз ҳам меафзояд.

Қобили тазаккур аст, ки имрӯз Тоҷикистони соҳибистиклол дар симои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон чунин сарвари сиёсиро мебинанд. Дар даврае, ки Тоҷикистонро ҷанги шаҳрвандӣ фаро гирифт, неруҳои сиёсӣ мавқеъҳои гуногунро ишғол мекарданд. Президенти кишвар дар мавқеи худ устувор монд. Стратегияи сиёсии Пешвои миллат нигоҳ доштани якпорчагии Тоҷикистон, таъмини сулҳу ваҳдат, баргардонидани гурезагон аз хориҷи кишвар буд.

Баҳри татбиқи ин ҳадафҳо устуворона ва қатъӣ мубориза бурд ва ниҳоят 27 июни соли 1997 дар шаҳри Москва созишномаи истикрори сулҳ ва ризоияти миллӣ ба имзо расид, ки он заминаи рушди минбаъдаи Тоҷикистонро таъмин намуд[3,191].

Ҳамзамон, Аҳмади Дониш таъкид мекунад, ки амирони бефарҳангу беҷазилат шахсонро мансаб медоданд, ки аз уҳдаи иҷрои вазифа намебаромаданд. Ҳокимони бисёр ноҳияҳо ба воситаи ришва ва хушомадгӯӣ таъин мешуданд. Чунин ҳокимонро мазамат мекунад, амирро огоҳ мекунад, ки аз рӯи ғайбати онҳо назорат намояд, то ки онҳо мардумро зулм наkunанд, зеро зулму беадолатии онҳо ин зулму истибдори амир ҳам мебошад. Ӯ маслиҳат медиҳад, ки шахсоне ба мансабҳои маъмурӣ интихоб шаванд, ки бофазлу одил бошанд.

Амир Музаффархон аз чунин пешниҳодоти бебоқонаи Аҳмади Дониш дар пояи давлатдорӣ худ хавфе бурда, на танҳо онҳоро қабул накард, балки ҳуди ӯро аз дарбор дур намуда, аввал ба Ғузор, баъд дар Начрпой қозӣ таъин намуд. Баъди ҳамин Аҳмади Дониш аз қорҳои давлатӣ ва хизмати дарборӣ тамоман дур карда шуд [4,255].

Таҳлили замони ҳукуматдории сулолаи манғития собит месозад, ки мушкилтарин давраи таърих дар ҳаёти халқи тоҷик буд.

Хамин тариқ, эҷодиёти Аҳмади Дониш оинаеро мемонад, ки авзои иҷтимоӣ-сиёсии асри XIX, тарзу усули давлатдории амирони манғития, қашшоқию бадбахтии мардумонро инъикос намудааст.

Адабиёт

1. Айнӣ С. Таърихи инқилоби Бухоро - Душанбе: Адиб, 1987. – 240 с.
2. Аҳмади Дониш. “Наводир-ул-вақоъ”. Китоби 2. – Душанбе: Дониш, 1989. –
3. Воҳидов А. Ваҳдат ва раванди гуфтугӯи тамаддунҳо. – Душанбе: Адиб, 2015. – 191 с.
4. Ҳотамов Н. Таърихи халқи тоҷик / Н. Ҳотамов, Д. Довудӣ, С. Муллоҷонов, М. Исоматов. – Душанбе: “Эр-граф” 2015. – 255 с.
5. Ҷабборов Ш. Андешаҳои сиёсии Аҳмади Дониш / Ш. Ҷабборов. – Душанбе: Адиб, 2005. – 193 с.

АДОЛАТ ВА ФАЗИЛАТИ ДАВЛАТДОРӢ АЗ НИГОҲИ АҲМАДМАХДУМИ ДОНИШ

Дар мақола андешаҳои сиёсии Аҳмади Дониш роҷеъ ба замони ҳукмронии амирони манғития ҳамчун муҳимтарин давраи таърих дар ҳаёти халқи тоҷик мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Ба андешаи муаллифони мақола, Аҳмадмахдуми Дониш дар қатори бузургтарин мутафаккирони форсу тоҷик, ки адолат ва фазилатро рукнҳои муҳимтарини давлатдорӣ донистааст ва онҳоро тарғибу ҳимоя кардааст, мақоми арзандаро ишғол менамояд. Ӯ нигаронӣ аз тарзу усули давлатдории замон ва муносибати мансабдорони беафзалият нисбат ба раият, такаббурӣ, худписандӣ, бемаърифатӣ, беадолатӣ ва бадахлоқии амиру амирзодаҳо намудааст.

Аз таҳлили мақолаи мазкур бармеояд, ки мутафаккир бо роҳи ҳикмат, овардани мисолҳо аз оятҳои Қуръони маҷид, ҳадисҳои Пайғамбари ислом Муҳаммад(с), таҷрибаи давлатдории хулафои рошидин, фикру андешаҳои мутафаккирони гузашта, амирону мансабдоронро дар роҳи адлу инсоф ва фазилати давлатдорӣ ҳидоят кардааст.

Инчунин, дар мақола риояи даҳ шарте, ки аз нигоҳи Аҳмади Дониш барои амирони манғития зарурат пайдо карда, парда аз рӯйи фаъолияти сиёсии онҳо бардошта, ба хонанда соҳти сиёсии зӯрварӣ, ҷаҳолати идораи давлатиро ошкор намудааст.

Муаллифон дар заминаи таҳлили адабиёти мавҷуда фикру ақидаҳои Аҳмади Донишро оид ба вазифаҳои давлат ва масъулияти амирони манғитияро омӯхта, мақоми сазовори ӯро дар инкишофи таъминоти сиёсӣ нишон доданд.

Калидвожаҳо: мутафаккир, рукнҳои давлатдорӣ, андешаҳои сиёсӣ, фазилати сабр, уламои диндор, амирони манғития, Қуръони маҷид.

СПРАВЕДЛИВОСТЬ И ДОБРОДЕТЕЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ АХМАДА МАХДУМИ ДОНИША

В статье рассматриваются политические взгляды Ахмада Дониша о правлении мангитских эмиров как важнейшего периода в жизни таджикского народа.

По мнению авторов статьи, Ахмад Махдуми Дониш занимает достойное место среди величайших персидских и таджикских мыслителей. Он считал справедливость и добродетель важнейшими столпами государственности, проповедовал и защищал их. Он был обеспокоен методами управления страной в то время и отношением некомпетентных чиновников к народу, высокомерию, эгоизму, невежеству, несправедливости и аморальности эмиров и знати.

Анализ этой статьи показывает, что мыслитель в духе мудрости приводит примеры из стихов Священного Корана, хадисов Пророка Мухаммеда (мир ему и благословение), опыта рашидского халифата, идеи прошлых мыслителей, эмиров и чиновников на пути справедливости и добродетели.

Кроме того, статья раскрывает читателю соблюдение десяти условий, которые, по словам Ахмада Дониша, были необходимы правителям мангитских эмиров, была разоблачена их политическая деятельность и раскрыта политическая структура насилия, невежества в сфере государственного управления.

На основе анализа существующей литературы авторы изучили взгляды Ахмада Дониша на обязанности государства и ответственности мангитских эмиров и показали его достойную роль в развитии политической безопасности.

Ключевые слова: мыслитель, столпы государственности, политические взгляды, добродетель терпения, религиозные ученые, мангитские эмиры, священный Коран.

JUSTICE AND POSSIBILITY OF THE STATE FROM A VERY IMPORTANT KNOWLEDGE

The article discusses the political ideas of Ahmad Donish about the rule of the Manghit rulers as the most important period in the life of the history of the Tajik people.

In the opinion of the authors of the article, Ahmad Makhdumi Donish- occupies a worthy place among the great Persian and Tajik thinkers, who consider justice and virtue as the most important pillars of statehood. He has raised concerns about the way the state is governed and the attitude of the underprivileged to liberty, arrogance, selfishness, ignorance, injustice and immorality.

From the analysis of this article, the thinker uses wisdom, to cite examples from the Quran, the Hadith of the Prophet Muhammad (s), the practices of the state of the surrender of Roshiddin, the thoughts and ideas of past thinkers, and the rulers and guardians.

The article also follows the ten-dimensionality of Ahmad Donish in terms of the need for mangroves, raising the veil over their political activities and revealing to the reader and showed the political structure of violence and the state of public administration.

Based on the literature review, the authors studied Ahmad Donish's views on state functions and responsibilities of manghit emirs, and showed him his dignified role in political development.

Keywords: thinker, pillars of statehood, political thought, patient virtue, religious scholars, Manghit's Kings, the Qur'an.

Сведения об авторах: Икромов Гайбулло Холович – кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992)935653891

Мухторова Фарахбону Сатторовна – кандидат филологических наук, доцент кафедры Филология Ближнего Востока Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992)918612992

Information about the authors: Ikromov Ghaybullo Kholovich - candidate of historical Sciences, associate Professor of History and Intercultural Communication of the Tajik state Institute of languages named after Sotim Ulughzada. Address: 734019, Tajikistan, Dushanbe, st. Muhammadiev 17/6 tel: (+992) 935653891

Mukhtorova Farahbonu Sattarovna – candidate of philological Sciences, associate Professor of the Department of Philology of the Middle East, the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzada. Address: 734019, Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 918612992

ВАЗЪИ СОҲАИ ТУРИЗМ ДАР СОЛҲОИ АВВАЛИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ *Миракзода Ф.Ю.*

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Баъд аз ба даст овардани истиқлолият ва ба муносибатҳои бозоргонӣ гузаштани иқтисодиёти Тоҷикистон соҳаи туризми кишвар ба таври зарурӣ равандаи ривож наёфта, баръакс оқиб монд, ки он, пеш аз ҳама, ба вазъи сиёсии дохили ҷумҳурӣ ва бар асари он паст гардидани обрӯю эътибори Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ, мавҷуд набудани мақоми ягонаи идораи соҳа, парокандагии фаъолияти корхонаҳои туристӣ, ҳолати ғайриқаноатбахши сохтори хизматрасонии мавҷуда, инчунин, набудани мутахассисони соҳа барои кор дар шароити нави иқтисодӣ вобаста буд.

Истиқлолияти давлатӣ ҳамчун оғози марҳилаи сифатан нави ташаккул ва камолоти миллати тоҷик боиси гардиши кулӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсии мамлакат гардида, роҳбарияти давлати тозаистиқлоли Тоҷикистонро водор намуд, ки асосҳои сохтори конститутсионӣ ва идоракуниро вобаста ба шароити нави таърихӣ танзим намуда, барои бунёди ҷомеаи адолатпарвар, ягонагии халқи тоҷик, таъмини яқпорчагии сарзамини аҷдодӣ, соҳибхушӣ, тамомияти арзӣ ва шинохти кишвар дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун давлати комилхуқуқ талош варзад.

Ба мисли дигар соҳаҳо Тоҷикистон пас аз соҳиб гардидан ба истиқлолияти давлатӣ аз Иттиҳоди Шӯравии собиқ дар самти туризм низ низоми ба иҷтимоӣ-иқтисодӣ нигаронидашуда ва ниҳоят шахшудаю сустинкишофёфтаи мувоҷеҳ шуд, ки ин ҳолат, албатта, ба ягон талаботи иқтисоди бозоргонӣ ҷавобгӯ набуд. Метавон гуфт, ки рушди туризм дар кишвари мо то солҳои 95-96-уми асри гузашта номуназам ва камсамар буда, танҳо пас аз ба эътидол омадани вазъи сиёсии кишвар Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дигар соҳаҳо ба ин соҳаи аҳамияти стратегидошта диққати зиёд дод.

Мавриди зикри хоса аст, ки дар тӯли мавҷудияти РСС Тоҷикистон танҳо ду барномаи маҷмӯии (комплексии) рушди соҳаи туризм қабул гардид, ки онҳо дар амал татбиқ нашуданд. Бешубҳа, омилҳои мазкур боиси ба маротиб коҳиш ёфтани сатҳи сифати фаъолияти туристӣ дар мамлакат гардида, вусъати раванди ташаккулёбии унсурҳои сиёсати нави Тоҷикистони соҳибистиқлолро дар самти туризм боздоштанд ва пояи инфрасохтори замонавии ин соҳаи ҳаётан муҳим заиф гашт.

Вазъи нугувори соҳаи туризм дар мамлакат дар «Барномаи рушди туризм дар Тоҷикистон барои солҳои 2004-2009» (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.12.2003, № 582) мавриди таҳлил қарор дода шуда, аз ҷумла қайд гардида буд, ки «дар давраи гузариш Тоҷикистон низоми сустинкишофёфтаи ба иҷтимоӣ-иқтисодӣ нигаронидашудаи туризмро ба мерос гирифт, ки он ба талаботи бозори иқтисоди бозоргонӣ ҷавобгӯ набуд. То соли 1996 дар мамлакат рушди туризм бетартиб сурат гирифта, танҳо хусусияти тичоратӣ дошт» [1].

Яъне, Тоҷикистон пас аз соҳибистиқлол гардидан аз давлати Шӯравӣ низоми туристиро ба мерос гирифт, ки сатҳи инкишофи он ниҳоят паст буд ва он, асосан, ба иҷтимоӣ-иқтисодӣ нигаронида шуда, ба талаботи иқтисоди бозоргонӣ ҷавобгӯ набуд.

Бо ибораи дигар, Тоҷикистон дар рӯзҳои аввали соҳибистиқлол гардидан дар соҳаи туризм ба мушкилоти сангин рӯ ба рӯ гардид, ки онҳо, қабл аз ҳама, ба раванди аз байн рафтани СССР ва бухрони амиқи сиёсии ибтидои солҳои 90-ум робитаи мустақим доштанд. Вазъи сиёсии дохили ҷумҳурӣ дар ин давра боиси паст гардидани обрӯю эътибори Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ, аз ҷумла имиджи туристии кишвар, аз фаъолият бозмондани муассисаву ташкилоти туристӣ, парокандагии мутахассисон ва дигар неруҳои зеҳнӣ дар соҳаи туризм, фалаҷ гардидани фаъолияти сохторҳои мавҷудаи идоракунандаи соҳа гардида, раванди таъсисёбии мақоми ягонаи идоракунандаи соҳавӣ ва воридоти фаъолони сайёҳони хориҷиро ба кишвар боздошт. Суннатҳо ва механизмҳои иқтисодиёти нақшавӣ раванди танзими муносибатҳои

гуногунчабхаро дар соҳаи туризми кишвар, ки дар шароити воридоти унсурҳои иқтисодии бозорӣ тадриҷан ташаккул ёфта буданд, ҳалалдор менамуд.

Зиёда аз ин, пас аз байн рафтани давлати абарқудрати Шӯравӣ низоми ягонаи туристӣ-экскурсионӣ низ аз байн рафта, дар натиҷаи он ба Тоҷикистони соҳибистиклол низоми шӯравии таъминоти меъёрии ҳуқуқии соҳаи туризм ба мерос монд, ки он ба фазои демокративу ҳуқуқбунёди даврони истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон созгор набуд. Бинобар ин, роҳбарияти давлати ҷавони Тоҷикистон аз рӯзҳои нахустини соҳибистиклолӣ бо дарки амиқи масъулият ба бунёди низоми миллии меъёрии ҳуқуқии соҳаи туризм шурӯъ намуд. Вале, тавре ки зикр гардид, ин азму талоши роҳбарияти давлати тозаистиклолро муқовимати шадиди сиёсии ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта ҳалалдор намуд.

«Ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ кишвари моро аз масири пешрафт чандин даҳсола ақиб партофт ва мардуми Тоҷикистонро маҷбур сохт, ки барои баргараф кардани харобиву хисороти он солҳо заҳмати шабонарӯзӣ ва мушкilotу монеаҳои басо гаронро таҳаммул намоянд.

Қариб даҳ соли истиқлолият тамоми неру ва талошҳои Ҳукумати кишвар барои барқарор кардани ҳокимияти конституционӣ ва рухҳои давлатдорӣ, пеш аз ҳама, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомӣ, ба Ватан баргардонидани беш аз як миллион нафар фирориён, барқарорсозии баъдичангӣ, таъмини сулҳу субот ва ваҳдати милли раवона гардид» [4].

Новобаста аз мушкilotи мавҷуда Ҳукумати Тоҷикистон соҳаи туризмро ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хеш аз мадди назар дур намонда, барои пешрафти он тадбирҳои муассири амалӣ андешида, аз ҷумла як силсила санадҳои меъёрии ҳуқуқиро ба тасвиб расонид, ки онҳо барои ташаккул ва таҳкими заминаи зарурии меъёриву ҳуқуқӣ дар ин соҳа фазои мусоидро фароҳам оварданд.

Анҷом ёфтани ҷанги шаҳрвандӣ, тадриҷан ба эътидол омадани вазъии сиёсӣ ва рушди иқтисодии кишвар ба ҳукумати ҷумҳурӣ имкон доданд, ки вазъиятро дар ин соҳаи барои иқтисодии мамлакат ҳаётан муҳим амиқтар омӯзад ва вобаста ба он тадбирҳои амалӣ андешад.

Мусаллам аст, ки соли 1991 ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ паси ҳам мустақилият гирифта, дар харитаи олам кишварҳои сифатан нав ба вучуд омаданд. Ҷумҳуриҳои мустақили пасошӯравӣ вобаста ба мероси гирифтаашон аз Иттиҳоди Шӯравӣ иқтисодии гуногун доштанд, вале сохтори (моделҳои) давлатдорӣ яхела-президентиро интихоб намуданд.

Дар даврони Иттиҳоди Шӯравӣ соҳаи сайёҳии Тоҷикистон на танҳо мустақил набуд, балки танҳо як қатор шаҳрвандони Иттиҳоди Шӯравӣ ба хоҳири табобат аз мавзёҳои сайёҳӣ-табобатии мо истифода бурда, дар як радиф доир ба онҳо иттилоъ мегирифтанд. Дар ин давра сафари сайёҳони хориҷӣ ба сарчашмаҳои сайёҳии Тоҷикистон қариб, ки ба чашм нарасида, на танҳо мавзёҳои сайёҳии мо ба таври бояду шояд муаррифӣ нагардиданд, балки як қатори онҳо ба феҳрасти объектҳои сайёҳӣ бо назардошти сиёсати давлатии ҳамонвақта дидаву дониста ворид нагардиданд. Чунончи, як қатор объектҳои туристӣ ба мисли қалъаҳо (Хулбук, Ҳисор), мазорҳои ашхоси бузург (Мир Сайид Али Ҳамадонӣ, Мавлоно Яъқуби Чархӣ), ки на танҳо зиёратгоҳи тоҷикистониён, балки оламиёнанд, маҳз пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ аз ҷониби Ҳукумати Тоҷикистон таҷдиду тармим ва муаррифӣ ёфтанд.

Дар даврони Иттиҳоди Шӯравӣ қалъаҳои таърихӣ мо ифодагари таърихи куҳан ва фарҳанги бесобиқаи тоҷиконанд, ба таври ҷиддӣ мадди назар қарор надоштанд. Аз ин рӯ, бо гузашти замон бештар хароб гардида, ба нобудӣ ҳам расида истода буданд.

Бо назардошти мавзӯи мавриди баррасӣ таъсири ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистонро ба қисматҳои зерин табақабандӣ намуд:

1. Ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон боис гардид, ки эътимоди сайёҳони ватанӣ ва аз ҳама муҳим сайёҳони хориҷӣ барои сафар кардан ба кишвари мо коҳиш ёбад.
2. Иқтисоди милли тамоман паст рафт, ки сабаби таназзули рушди иҷтимоию иқтисодии ҷомеа, аз он ҷумла соҳаи туризм гардид.

3. Як қатор ёдгориҳо, мавзеъҳои сайёҳии мо бар асари ҷанги шаҳрвандӣ хароб гардиданд.
4. Як қатор сарчашмаҳои туризми таърихӣ мо ба кишварҳои хориҷӣ кашонида шуданд.
5. Ба рушди инфрасохтори сайёҳӣ зарбаи саҳт расонида шуд, ки то имрӯз таъсири он ба ҷашм мерасад.
6. Ба таъсири мавзеъҳои нави сайёҳӣ зарари ҷиддӣ расонид.

Ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон боис гардид, ки эътимоди сайёҳони ватанӣ ва хориҷӣ нисбат ба саёҳати мавзеъҳои таърихӣ мо пурра аз даст дода шавад. Тавассути васоити ахбори омма дар тамоми ҷаҳон ҷанги шаҳрвандии мо дар муддати кӯтоҳ паҳн гардид. Ходисаҳои даҳшатбори ҷанги шаҳрвандиро васоити ахбори оммаи ҷаҳон даҳҳо маротиба мудҳиштар нишон меоданд. Дар натиҷа, тамоми ашхоси сафаркунанда ба кишвари мо аз ин нияти хеш мегашт. Зиеда аз ин, кишварҳои ҳамсоя ҷиҳати доман паҳн накардани оташи ҷанги шаҳрвандии мо ба кишвари онҳо низоми назорати сарҳадиро ниҳоят саҳт карда буданд, ки барои ворид шудани сайёҳон ба Тоҷикистон низ ин масъала мушкилот эҷод мекард.

Кулфати дигари ҷанги шаҳрвандӣ ба ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла ба рушди туризм дар он буд, ки иқтисоди миллии ниҳоят заифи аз Иттиҳоди Шӯравӣ ба мо боқимонда пурра коҳиш ёфт. Саноат, ки аз ҷиҳати шумораи фоида кам дошт, ба таназзул рӯ ба рӯ шуд. Дар ҳар як шаҳр ноҳия як ё ду заводу фабрика буд, ки онҳо низ аз кор монданд. Дар ноҳияҳои кӯхистон, умуман, саноат вучуд надошт. Инқирози иқтисодӣ ба дараҷае расид, ки заводҳои орд ва сеҳҳои нонпазӣ ба иқтисоди пурра кор намекарданд. Дар натиҷа, таъмини аҳолии кишвар ба маҳсулоти аввалияи ғизоӣ душвор гардид. Пас, дар ин вазъият диққат додан ба соҳаи сайёҳӣ аз мантиқ дур буд. Аз ин ҷо, бар асари ҷанги шаҳрвандӣ Ҳукумати Тоҷикистон натавонист, ки дар солҳои аввали истиқлолияти давлатӣ ба таҷдиди мавзеъҳои таърихӣ ва дар як навбат сайёҳӣ диққати заруриро рағона созад. Аммо, бо вучуди он ки Тоҷикистон дар соли 1993 дар оташи ҷанг месӯхт, сиёсати оқилонаи Пешвои миллат созишномаҳои ҳамкориро дар ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла дар самти рушди туризм бо кишварҳои хориҷӣ ба имзо расонид. Аз ҷумла, дар ин рағиф қарори Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар хусуси Созишномаҳои байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Халқии Хитой оид ба ҳавасмандгардонӣ ва ҳифзи мутақобилаи маблағгузориҳои асосӣ ва ҳамкорӣ дар соҳаи туризм» [2] (№464, аз 12 сентябри соли 1993) ва Созишномаи ҳамкорӣ дар соҳаи туризми сардорони давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (декабри соли 1993, Ашқобод)-ро метавон намбар намуд[6].

Ин нуқта маъноӣ онро дорад, ки бо вучуди авзои ноороми сиёсӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди сайёҳӣ безътиноӣ накард, балки заминаҳои меъёрии ҳукукии ташаққули соҳаро дар даврони ҷанги шаҳрвандӣ фароҳам овард.

Пас аз истиқрори сулҳ ва рушди мунтазам ва беамалони ҳамаи соҳаҳои кишвари мо, ки аз сиёсат ва хиради оқилонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат сарчашма мегирад, дар як муддати кӯтоҳ бо назардошти аҳамияти таърихӣ ва муаррифии бештари Тоҷикистон ба сифати давлати мустақил, куҳанбунёдии халқи тоҷик, фарҳангу таърихи бою қадимии миллати мо мавзеъҳои сайёҳии мо бо тарҳи миллий ва ифодакунандаи хусусиятҳои хосаи онҳо тармим ва таҷдид гардиданд, ки имрӯз ба макони сайёҳии меҳмонони ватанию хориҷии мо мубаддал гардидаанд.

Аз ин ҷост, ки сарвари Ассамблеяи байнипарлумонии ИДМ Кратов Михаил Иосифич зимни яке аз маърузаҳо, ки соли 2000 дар шаҳри Душанбе ироа гардида буд, қайд кардааст, ки «...сулҳи бадастовардаи тоҷикон дар тамоми ҷаҳон ҷун таҷрибаи нодир эътироф шудааст. Умуман, дар тӯли панҷоҳ соли охир он назири худро надорад» [5].

Расман соли 1997 Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий баста шуда бошад ҳам, баъд аз соли 2000-ум низоми мурағтаб ва комили сулҳу субот дар кишвари мо паҳн гардид. Соли 1998 ҳуҷуми ҳоини миллат Маҳмуд Худойбердиев ба вилоти Суғд то андозае фазои нав оромгардидаи кишварро ноором соҳт. Сӯиқасд ба ҷони

Пешвои миллат дар шаҳри Хучанд давоми мантикии нооромсозии ҷомеа дар шимоли кишвар бо ҳамдастии зархаридони хориҷӣ буд.

Дар ҳамин вазъият низ маҳз бо ташаббуси Президенти кишвар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм»[3] дар соли 1999 (№824, аз 3 сентябр) қабул гардид, ки на танҳо соҳаи сайёҳии моро эҳё кард, балки рушди минбаъаи туризми тоҷикро таъмин намуд.

Ҳамин тавр, агар дуҷумин хусусияти кулфатбори ҷанги шаҳрвандӣ ба миён омадани садди сунъии инкишофи соҳаи туризми тоҷик маънидод гардад, хусусияти сеюми ҷоғабори он дар хароб гардидани як қатор сарчашмаҳои таърихӣ-сайёҳӣ ва ҳатто ба хориҷи кишвар кашонидани онҳост.

Асари дигари мудҳиштари ҷанги шаҳрвандӣ дар соҳаи туризм дар харобгардии як қатор ёдгориҳо ва мавзеҳои туристии мо ба шумор мераванд. Ҷунончи, қалъаи Хулбук, мавзеҳои таърихӣ Тавилдара, ҷойҳои барои сайёҳӣ ниҳоят мувофиқи дараи Ромит дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ ба бошишгоҳи дастаҳои силоҳдор табдил ёфта, харобтар гардиданд. Зеро мавзеҳои сайёҳии мазкур дар даврони Иттиҳоди Шӯравӣ ба ғӯшаи фаромӯшӣ табдил ёфта, дар солҳои аввали истиқлолияти давлатӣ мавриди истифодаи гурӯҳҳои силоҳбадаст гардиданд.

Дар огози даврони истиқлолияти давлатӣ ҷанги шаҳрвандӣ боиси аз байн рафтани инфрасохторҳои туристӣ низ гардид. Инфрасохтори як қатор мавзеҳои таърихӣ, дараҳои хушманзара низ ба қароргоҳи гурӯҳҳои ҷангӣ табдил ёфта буданд.

Осеби дигари ҷанги шаҳрвандӣ дар соҳаи туризми тоҷик дар он буд, ки як қатор нигоараҳои таърихӣ ва гаронарзиш аз ҷониби сайёҳони хориҷӣ ва аксари он тавассути миёнаравҳои ватанӣ ба хориҷи кишвар кашонида шуданд.

Хулоса, муқовимати сиёсии ибтидои солҳои 90-ум ва оқибатҳои нохуши ҷанги шаҳрвандӣ ба соҳаи туризм боиси коҳиш ёфтани эътимоди сайёҳони ватанӣ ва хориҷӣ, таназзули рушди соҳаи туризми миллий, хароб гардидани як қатор ёдгориҳо, мавзеҳои туристӣ, ба кишварҳои хориҷӣ кашонида шудани сарватҳои гаронарзиши таърихӣ фарҳангӣ, нобуд шудани инфрасохтори туристӣ ва ба миён омадани монеаи сунъӣ барои таъсиси мавзеҳои нави туристӣ гардиданд.

Адабиёт

1. Барномаи давлатии рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2009. – Душанбе, 2003. - №582. - 29 декабр.
2. Қарори Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар хусуси Созишномаҳои байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Халқии Хитой оид ба ҳавастмандгардонӣ ва ҳифзи мутақобилаи маблағгузориҳои асосӣ ва ҳамкорӣ дар соҳаи туризм». – Душанбе, 1993. – №464, 12 сентябр.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм». – Душанбе, 1999. - №824. – 3 сентябр.
4. Муллоҷонов, С.К. Дастовард ва масъалаҳои рушди туризм дар Тоҷикистон / С.К. Муллоҷонов, Ф.Ю. Мирақзода, Ф.Ш. Раҷабалиева // Паёми Донишқадаи забонҳо. – 2018. – №1 (29). – С. 58-62.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Ҷумҳурият. - 2016. – 22 дек.
6. Раҷабзода, Ш. Терроризм ва экстремизм. Тоҷикистон дар сафи пеши мубориза қарор дорад. / Ш. Раҷабзода. // Ҷумҳурият. – 2018. – №192. – 1 окт.
7. Созишномаи ҳамкорӣ дар соҳаи туризми сардорони давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил. – Ашқобод, 1993. – декабр.

ВАЗЪИ СОҲАИ ТУРИЗМ ДАР СОЛҲОИ АВВАЛИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

Дар мақола муаллиф масъалаи мубрами соҳа-таассури ҷанги таҳмили шаҳрвандиро ба рушди соҳаи сайёҳии кишвар мавриди таҳқиқ қарор дода, ба он натиҷа расидааст, ки дар солҳои аввали истиқлолият ва ба муносибатҳои бозоргонӣ гузаштани иқтисодиёти Тоҷикистон соҳаи туризми кишвар ба таври зарурӣ равнаку ривоч наёфта,

баръакс оқиб мондааст. Ба пиндори муаллифи мақола ҳолати сиёсии дар солҳои 1992-1997 дар дохили ҷумҳурӣ баамаломата ва бар асари он паст гардидани обрӯю эътибори Тоҷикистон дар хориҷа, мавҷуд набудани мақоми ягонаи идораи соҳа, парокандагии фаъолияти корхонаҳои туристӣ, ҳолати ғайриқаноатбахши сохтори хизматрасонии мавҷуда, инчунин, набудани мутахассисҳои соҳа барои кор дар шароити нави иқтисодӣ вобаста аст.

Дар мақола исбот карда шудааст, ки рушди туризм дар кишвари мо то солҳои 95-96-уми асри гузашта номуназзам ва камсамар буда, танҳо пас аз ба эътидол омадани вазъи сиёсии кишвар Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дигар соҳаҳо ба ин соҳаи аҳамияти стратегидошта низ диққати зиёд дод.

Зикр гардидааст, ки ду барномаи маҷмӯии рушди соҳаи туризм дар даврони ҶШС Тоҷикистон қабулгардида, умуман, дар амал татбиқ нашуданд. Бешубҳа, омилҳои маъмурӣ ба сатҳи сифати фаъолияти туристӣ дар мамлакат таъсири кулфатбор расонида, вусъати раванди ташаккули унсурҳои сиёсати нави Тоҷикистони соҳибистиклолро дар самти туризм боздоштанд ва пояи инфрасохтори замонавии ин соҳаи ҳаётан муҳим заиф шуд.

Муайян карда шудааст, ки оқибатҳои нохуши ҷанги шаҳрвандӣ ба соҳаи туризм низ бетаъсир намонда, боиси коҳиш ёфтани эътимоди сайёҳони ватанӣ ва хориҷӣ, таназзули рушди соҳаи туризми миллӣ, хароб гардидани як қатор ёдгориҳо, мавзеҳои туристӣ, ба кишварҳои хориҷӣ кашонида шудани як қатор сарватҳои таърихӣ фарҳангӣ, нобуд шудани як қатор инфрасохтори туристӣ ва ба миён омадани монеаи сунӣ барои таъсиси мавзеҳои нави туристӣ гардидаанд.

***Калидвожаҳо:** ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ, сайёҳӣ, истиклолияти давлатӣ, муносибатҳои бозоргонӣ, вазъи сиёсӣ, идоракунии соҳаи туризм, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, инфрасохтори сайёҳӣ, сайёҳони ватанӣ ва хориҷӣ, ёдгориҳои таърихӣ, мавзеҳои туристӣ.*

СОСТОЯНИЕ ОТРАСЛИ ТУРИЗМА В ПЕРВЫЕ ГОДЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье автор рассматривает ключевой вопрос отрасли - влияние навязанной гражданской войны на развитие туризма в стране, и приходит к выводу, что в первые годы независимости и перехода экономики к рыночным отношениям туризм в Таджикистане развивался не очень хорошо, а наоборот отставал. По мнению автора статьи, политическая ситуация в стране в 1992-1997 гг. и последующее снижение имиджа Таджикистана за рубежом, отсутствие единого органа управления отраслью, раздробленность туристических предприятий, неудовлетворительное состояние сферы услуг для работы в новых экономических условиях.

В статье доказано, что развитие туризма в нашей стране было нерегулярным и неэффективным до 95-96 годов прошлого века только после стабилизации политической ситуации в стране Правительство Республики Таджикистан наряду с другими сферами уделило больше внимания этому стратегически важному направлению.

Отмечается, что в рамках Таджикской ССР были приняты две комплексные программы развития туризма, которые не были реализованы вообще. Несомненно, эти факторы оказали негативное влияние на уровень и качество туризма в стране, препятствовали формированию элементов новой политики независимого Таджикистана в области туризма и ослабили современную инфраструктуру этого жизненно важного сектора.

Установлено, что негативные последствия гражданской войны не оставили без влияния индустрию туризма, что привело к снижению доверия отечественных и иностранных туристов, снижению уровня развития национального туризма, разрушению ряда памятников, туристических достопримечательностей, ряда туристических инфраструктур и образованию искусственных барьеров для создания новых туристических направлений.

Ключевые слова: навязанная гражданская война, туризм, государственная независимость, рыночные отношения, политическая ситуация, управление туризмом, Правительство Республики Таджикистан, туристическая инфраструктура, внутренние и иностранные туристы, исторические памятники, туристические объекты.

CONDITION OF THE BRANCH OF TOURISM IN THE FIRST YEARS OF THE STATE INDEPENDENCE

In article the author considers a key question of the industry - influence of the imposed civil war on development of tourism in the country, and comes to a conclusion that in the first years of independence and transition of economy to the market relations tourism in Tajikistan developed not really well, and on the contrary lagged behind. According to the author of article, a political situation in the country in 1992-1997 and the subsequent decrease in image of Tajikistan abroad, absence of uniform governing body of the industry, dissociation of the tourist enterprises, an unsatisfactory condition of service trade for work in new economic conditions.

In article it is proved that development of tourism in our country was irregular and inefficient up to 95-96 years of the last century только after stabilization of a political situation in the country the Government of the Republic of Tajikistan along with other spheres paid more attention to this strategically important direction.

It is noted that within the Tajik SSR two comprehensive programs of development of tourism which were not implemented in general were adopted. Undoubtedly, these factors had negative impact on level and quality of tourism in the country, interfered with formation of elements of new policy of independent Tajikistan in the field of tourism and weakened modern infrastructure of this vital sector.

It is established that negative consequences of civil war did not leave the tourism industry without influence that led to decrease in trust of domestic and foreign tourists, decrease in the level of development of national tourism, destruction of a number of monuments, tourist attractions, a number of tourist infrastructures and formation of artificial barriers to creation of new destinations.

Keywords: *the imposed civil war, tourism, the state independence, the market relations, a political situation, management of tourism, the Government of the Republic of Tajikistan, tourist infrastructure, internal and foreign tourists, historical monuments, tourist objects.*

Сведения об авторе: *Миракзода Фаридун Юсуфи* – старший преподаватель кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734019, г. Душанбе ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992)93 4137333, E-mail: Mastchoh94@mail.ru

Information about the author: *Mirakzoda Faridun Yusufi* – senior lecturer of the Department of History and Intercultural Communication of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. **Address:** The Republic of Tajikistan, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992)934137333, E-mail: Mastchoh94@mail.ru

**ИНИЦИАТИВЫ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ЭМОМАЛИ
РАХМОНА И ДИНАМИКА МЕСТА АФГАНИСТАНА ВО
ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
(конец первой половины и вторая половина 2002 г.)**

Сафолзода М.К.

Доцент Филиала МГУ имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе

В конце 2001 года, после поражения движения талибов и образования Временной администрации в Афганистане, между Республикой Таджикистан и Афганистаном открывается новая глава во взаимоотношениях двух стран, которая предоставляла возможность Республике Таджикистан реализовать те инициативы и конструктивные предложения Основоположника мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, озвученных с высоких трибун самых авторитетных международных организаций. Эти инициативы, заявленные с первых дней начала восстановления законной власти в Таджикистане, то есть с конца 1992 года и в последующие годы, имеют конструктивный, мирный и созидательный характер, квинтэссенцию которого составляет мир и политическая стабильность в Афганистане.

В 2002 году Республика Таджикистан наряду с международным сообществом, принимает всевозможные меры и шаги по продолжению налаживания и возобновления взаимовыгодных отношений с Афганистаном, где главным составляющим, является восстановление и возрождение разрушенного народного хозяйства этой страны.

Если посмотреть на минувшую страницу гражданской войны в Афганистане, то по мнению экспертов «Любые исторические события закладывают фундамент определенных изменений на будущее. Их последствия, как позитивные, так и негативные, ощущаются порой целые десятилетия, а то и столетия. Не стала исключением из этого правила и война в Афганистане» [8].

В этот период, Республика Таджикистан, продолжая оказывать содействие, международным коалиционным силам в уничтожении международных террористов и движения талибов, одновременно налаживает прерванные добрососедские взаимоотношения с Афганистаном.

В этой связи, в начале 2002 года Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон обсуждал вопрос о ситуации в Афганистане в телефонной беседе с Президентом Французской Республики Жаком Шираком, где главной темой беседы являлись условия пребывания в стране французского контингента военнослужащих.

До того в связи с событиями в Афганистане между двумя странами была достигнута соответствующая договоренность о временном размещении ограниченного французского военного контингента в Таджикистане. То есть, еще «8 декабря 2001 г. был подписан Таджикско-французский межправительственный договор относительно условий временного пребывания и базирования на территории Республики Таджикистан вооружённых сил Французской Республики. В соответствии с данным Договором в конце 2001 г. на территории международного аэропорта г. Душанбе был расквартирован французский военный контингент (более 200 человек), несколько истребителей и военно-транспортных самолётов ВВС Франции, которые технически поддерживали коалиционные силы антитеррористической операции в Афганистане. Таджикская сторона предоставила аэропорт г. Душанбе на безвозмездной основе». [7, с. 194].

Как пишет З. Саидов: «22 января 2002 г. между Президентом Таджикистана Э. Рахмоном и Президентом Франции Жаком Шираком состоялся обстоятельный телефонный разговор. Глава государства Таджикистан высоко оценил достигнутые таджикской стороной с министром обороны Франции Аленом Ришаром договорённости и отметил, что рассматривает это как вклад Таджикистана в дело международной борьбы с терроризмом.

Президент Франции поблагодарил Правительство Таджикистана за создание необходимых условий для пребывания в стране французского контингента военнослужащих.

При обсуждении темы афганского урегулирования Э. Рахмон выразил убеждение в том, что если успехи в его военно-политической ипостаси не подкрепить значительной экономической помощью, то эти достижения могут быть утрачены, и подчеркнул, что экономическая помощь, а не только гуманитарная, должна соответствовать непростой ситуации, сложившейся в Афганистане. Он также выразил надежду на то, что Франция внесёт свой весомый вклад в оказание широкой международной экономической помощи Афганистану, и подтвердил готовность Таджикистана предоставить свою территорию и все имеющиеся в его распоряжении коммуникации для транспортировки грузов гуманитарной помощи соседней стране. При рассмотрении двусторонней проблематики Э. Рахмон предложил наладить постоянные политические консультации между сторонами на различных уровнях, включая высший» [7, с. 194-195].

Глава государства, 4 июня 2002 года, выступая на первой встрече Глав государств-участников Совещания по сотрудничеству и мерам доверия в Азии, в Алматы, подчеркнул тот факт, что именно события 11 сентября 2001 года привлекли внимание мирового сообщества к актуальной проблеме, объединению совместных усилий против международного терроризма, религиозного экстремизма во всех его проявлениях и сепаратизма. Было констатирувано, что инициативы и предложения Президента Республики Таджикистан относительно обуздания исходящих из Афганистана вызовов и угроз мировому сообществу, озвученные с высокой трибуны ООН, стали реализовываться. «Происходящие в соседнем Афганистане изменения мы оцениваем как позитивные, исходя из того, что успех антитеррористической операции, проводимой международной коалицией, существенно улучшит ситуацию в регионе в плане безопасности и стабильности. На протяжении десяти лет своего независимого развития Таджикистан находился под постоянным прессингом терроризма и экстремизма, нашедших пристанище в Афганистане в лице преступного режима талибов.

В этих непростых условиях мы призывали мировое сообщество объединить свои усилия для нейтрализации исходящего из Афганистана негатива, который распространялся по всему миру. Идея создания вокруг Афганистана "пояса безопасности", предложенная Таджикистаном с высокой трибуны специальной сессии Генеральной ассамблеи ООН еще в 1998 году, только после трагических событий в США нашла свою реализацию» [12, с. 355].

Здесь же был отмечен, и тот факт, что все происходящее, связанное с нестабильностью не только в Афганистане, но и на Ближнем Востоке, относится к Азиатскому континенту. Основываясь на этом, внимание акцентировалось на сплоченность в направлении устранения существующих преград и концентрации усилий во благо всех народов, где в данном вопросе, могут содействовать диалог, взаимовлияние и взаимообогащение культур, которые способствуют преодолению существующих различий: «Другим немаловажным обстоятельством, ярко проявившимся в ходе этой операции, является то, что азиатские страны практически проявили единодушие в оценке происходящего и оказывают посильную поддержку процессу искоренения сил международного терроризма в Афганистане. Я считаю это значительным фактором, на основе которого мы бы могли взаимодействовать и в других областях с целью решения насущных проблем наших стран и народов во имя процветания континента. Это единодушие, по нашему мнению, должно всячески поддерживаться и поощряться и нашим совещанием.

В этом мы видим также и реальное отражение все более воспринимаемой в мире идеи диалога цивилизаций, когда человечество перед лицом угрозы, невзирая на этнические, географические, конфессиональные и другие различия, проявляет сплоченность. Нам необходимо создать условия для развития этой тенденции с тем, чтобы диалог велся не только в целях противостояния общим угрозам, но и охватывал другие области жизнедеятельности во имя мира и прогресса на всей планете. В этом контексте наше совещание представляет собой

уникальный инструмент. К сожалению, крупнейший континент мира не отличается стабильностью, и периодически в его различных точках проливается кровь. Наши страны, используя механизмы СВМДА, основанные на принципах доверия и взаимодействия, должны способствовать разрешению застарелых конфликтов, предотвращать возникновение новых с максимальным использованием возможностей и механизмов превентивной дипломатии» [12, с. 355-366].

Поэтому в начале победоносных операций международных коалиционных сил под эгидой НАТО в этой стране, все-таки оставались какие то отголоски уроков прошлого, из того тяжелого и страшного багажа истории времен узурпации движения талибов, все так просто и бесследно не может уйти навсегда.

Дело в том, что в конце 2001 и начале 2002 года информационное обеспечение происходящих событий в Афганистане, мало оставляло надежд на возрождение сил международного терроризма, экстремизма и движение талибов. Тому причиной служили не только скорое освобождение Кабула и образования Временной администрации Афганистана, что не оставляло никаких надежд для вакуума власти в стране. Но это была и информационная платформа. На самом деле, как пишет М. Слинкин «Одним из уроков войны в Афганистане стало понимание важности открытости, доступности информации, в том числе и о событиях, которые воспринимаются неоднозначно общественным мнением» [8].

Данный факт, вдобавок подтверждает тактику и стратегию движения талибов и их покровителей по сохранению соответствующего потенциала структуры, и до поры до времени, перехода на партизанский режим ведения боевых действий. Последующие годы антитеррористической борьбы в Афганистане свидетельствуют о серьезных преградах на пути полной победы над этой проблемой. Наряду с военными путями ведения антитеррористических операций, следовало бы избрать иные методы, соответствующие специфической многонациональной особенности этой страны, место и роли каждой народности, в новые исторические условия.

По всему периметру этих предпринимаемых мер, должно быть главенствующей роль ООН и ее институтов в установлении мира и стабильности в Афганистане. Подчеркивая эти обстоятельства, 22 апреля 2002 года Глава Государства в своем Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан говорил: «В дальнейшем, с учетом национальных и общечеловеческих интересов, должны быть созданы общие механизмы реализации и распространения политики культуры мира на международной арене. Словом, в новом веке ответственность и задачи ООН, являющейся главным органом защиты мира и безопасности стран, должны увеличиться во много раз» [11, с. 294-295].

Вопрос о борьбе с международным терроризмом и экстремизмом всегда находился в центре внимания высшего руководства Таджикистана. И как было отмечено выше, в структуре силовых ведомств была создана отдельная структура, по борьбе с этим явлением. 7 июня 2002 года, данная проблема была предметом обсуждения встречи Глав государств-участников Саммита Шанхайской Организации Сотрудничества, в Санкт-Петербурге, где на основании соглашения между сторонами подписывается документ о создании региональной антитеррористической структуры. На этом совещании Глава государства Таджикистана обращает внимание своих коллег на источники и причины данного явления, основываясь на которых станет возможным появление ростков международного терроризма и экстремизма. И одновременно ставится вопрос, какими должны быть предпринимаемые шаги, чтобы не допустить расползание этого явления: «В прошлом году мы приняли Шанхайскую конвенцию по борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом. Подписывая же сегодня Соглашение о создании региональной антитеррористической структуры, мы тем самым совершенствуем правовые рамки и выводим в практическую плоскость вопросы взаимодействия в борьбе с терроризмом, экстремизмом и сепаратизмом.

Мы считаем, что в этой борьбе нет второстепенных вопросов. Все здесь важно и взаимосвязано, и в этом ключе большую важность представляет формулирование в рамках ООН принципов, а также четкой и обязательной для всех международно-правовой базы антитеррористической деятельности, которые не давали бы повода для двойного толкования их содержания.

Мы убеждены, что борьба с терроризмом – это не только ее военная составляющая, ибо питательной средой этого явления выступают голод, нищета, разруха, бедность. В свете всего этого реальное экономическое содействие развитых стран отсталым государствам является как раз той превентивной мерой, которая во многом способствует нейтрализации в зародыше ростков терроризма. Иначе мы рискуем получить десятки других Бен Ладенов и сотни мулло Омаров» [9, с. 359].

В качестве наглядного примера приводится трагедия таджикского народа в начале 90-х годов, сопряженное своим географическим расположением в качестве форпоста против исходящих вызовов и угроз из Афганистана. В этой связи, предлагается создать такие подходы и возможности, в период перехода этой страны к мирной жизни, чтобы исключить возвращение к страшным страницам талибовского прошлого. Особо акцентируется внимание на самую серьезную проблему, способствующую материальному существованию международных террористов. В данном случае речь идет об одном из источников финансирования международных террористов, о посеве, выращивании, торговли и незаконного оборота наркотиков. Объем площади посевов которого с каждым годом увеличивается невиданными масштабами, что и свидетельствует о разрушительных последствиях для всей планеты. На саммите ШОС Глава государства говорил: «Таджикистан, как страна наиболее пострадавшая от событий в Афганистане и долгие годы находившаяся на переднем крае борьбы с терроризмом, считает, что процесс возвращения этой страны в мирную жизнь должен проходить таким образом, чтобы гарантированно исключить очаги угрозы, исходящей с левого берега реки Амударья.

Пока, к сожалению, не все очаги подавлены. Более того, по имеющимся объективным данным, объем контрабанды наркотиков из Афганистана не сокращается, а, наоборот, имеет тенденцию к росту и за прошедший период этого года составил 15 процентов.

Из своего горького опыта мы знаем, что на деньги, вырученные от контрабанды наркотиков, приобретают не хлеб насущный. Эти деньги тратятся на финансирование деятельности террористов, экстремистов и сепаратистов. Это очевидные факты. Хотел бы здесь особо подчеркнуть, что опасность наркоагрессии грозит сегодня не только Таджикистану. Проблема эта – глобальная, и борьба с ней должна быть всеобщей, в том числе и в рамках нашей организации.

Далее Таджикистан исходит из того понимания, что Шанхайская организация сотрудничества решает не только вопросы безопасности. Поэтому мы связываем большие надежды с налаживанием многостороннего сотрудничества в таких не менее важных областях, как экономика и торговля» [9, с. 360].

Основываясь на этом, можно опираться на мнение эксперта Дж. С. Далери, который в своей книге «Эмомали Рахмонов – личность из когорты мудрецов и мыслителей» приводит слова одного из приближенных и сподвижников Ахмад Шаха Масуда, видного политического деятеля Афганистана Мухаммадюнуса Кануни: «Мы являемся свидетелями того, что руководство дружественной страны Таджикистана во главе с Эмомали Рахмонова вместе с великим и отважным народом Таджикистана, в период (нашего - М. С.) сопротивления стояли плечом к плечу, вместе с народом Афганистана, против талибов и терроризма. Моральная поддержка Таджикистана (по отношению антиталибским к силам – М.С.) сопротивления (Афганистана – М.С.) всегда одаривала Масуда и его друзей моральным духом и силой... Я убежден в том, что если не было бы поддержки доблестного и храброго народа Таджикистана и его руководителя, мы, сегодня не были бы ни то, что в Кабуле, не были бы даже на фронтах сопротивления» [3, с. 60].

Относительно тех инициатив и предложений, постоянно проявленных Главою Таджикистана по отношению к афганской проблематике можно опираться на мнение видного ученого-афганиста Косимшо Искандарова: «В действительности народ Афганистана и силы сопротивления весьма благодарны Таджикистану за помощь, и за искреннюю позицию Главы государства» [5, с. 58].

К. Искандаров «...в этой связи ссылается на ту оценку покойного Ахмад Шаха Масуда, по отношению к Главе государства Таджикистана, где он сам являлся из числа тех, кто наименьше всего высказывал о личностях. И если он говорил о ком-нибудь, то эта была серьезная оценка и с исторической ответственностью» [5, с. 58]. Масуд говорил: «Поверьте, моя личная заинтересованность по отношению к господину Эмомали Рахмонову не потому, что мы из одной нации, наоборот (мое мнение, - М.С.) имеет реальное основание. Только мудрый руководитель и в действительности патриот способен в короткий срок времени вывести страну из пучины гражданской войны, которая была развязана посредством провокаций и подстрекательства врагов таджикского народа. Мировое сообщество должно подтвердить, что роль и миссия господина Эмомали Рахмона в установлении мира в Таджикистане весьма велика и это еще раз подчеркивает величие разума персоязычных народов» [4, с. 59].

Учитывая уникальный опыт Таджикистана под руководством Главы государства в установлении мира и стабильности после гражданской войны, а также по отношению к афганской проблематике лидеры европейских держав высоко оценили его заслугу. В этой связи Президент Французской Республики Жак Ширак особо подчеркивает позицию Таджикистана в деле оказания соответствующего содействия французскому контингенту, участвовавшему в антитеррористических операциях коалиционных сил в Афганистане. Он говорил: «Народ Франции никогда не забудет прочную позицию Республики Таджикистан, которая основывается на богатую и могучую духовную культуру таджикского народа». Как пишет известный историк К. Искандаров «Тогдашний министр обороны Франции Ален Фишер говорил: «Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмонов проявил храбрую позицию. Он был первым из числа тех личностей, который заявил о своем беспокойстве по отношению к той опасности, существовавшей в этой точке земли» [5, с. 59].

Представляет особый интерес и мнение главы комитета Сената США Жозефа Либермана, подтвердившего инициативы Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, озвученных с высоких трибун международных организаций, об угрозах и вызовах исходящих из Афганистана, всему миру задолго до трагических событий 11 сентября 2001 года: «Президент Таджикистана намного раньше, чем многие лидеры стран планеты, в том числе и Соединенные Штаты Америки чувствовал представляющую опасность режима талибов, региону и миру, и многократно выражал свое беспокойство с высоких трибун международных организаций» [5, с. 59].

В свете обращений и инициатив Главы государства Таджикистана, с высоких трибун международных организаций, о существовании серьезных проблем в Афганистане Т. Назаров и А. Саттаров в своем исследовании «Дипломатия современного Таджикистана» ссылаются на высказывание норвежского дипломата работавшего в ОБСЕ в период антитеррористических операций международной коалиции.

Представитель ОБСЕ, осуществляя свою деятельность в рамках этой организации в Таджикистане, непосредственно убедился в инициативах высшего руководства Таджикистана по урегулированию «афганского узла»: Он в частности говорил: «Теперь, не известно, разве Таджикистан присоединился к международной коалиции, или же международная коалиция присоединилась к Таджикистану, который в течении 7 лет ведет борьбу с всеми угрозами исходящими из Афганистана. Существует большая вероятность того, что мы присоединились к Таджикистану» [6, с. 81-83].

На вышеуказанном саммите Глава государства подчеркивал, и то обстоятельство, что десять лет тому назад, выступая в этом заведении в честь юбилея Независимости страны, предупреждал международное сообщество о надвигающихся опасностях, исходящих из

Афганистана, которые угрожает всему миру. Также было сказано: «Опираясь на миролюбивый и миротворческий разум нашего народа, с трибуны Организации Объединенных Наций и других авторитетных международных организаций и конгрессов я неоднократно призывал мировое сообщество, к тому, чтобы принять практические меры для мирного урегулирования проблем Афганистана.

Создание «пояса безопасности» вокруг Афганистана является одной из мер, которая еще в 1998 году была предложена нами с трибуны Организации Объединенных Наций.

Призывая к этому и учитывая необходимость решения кризиса в Афганистане и прекращения там кровавой войны, мы озабочены вопросом восстановления безопасности в регионе.

Ровно год назад в этом же зале и в этот же день, выступая по случаю 10-й годовщины государственной независимости Таджикистана, я подчеркивал, что продолжение войны в Афганистане угрожает безопасности не только Таджикистана, но и центральноазиатского региона и всего мира.

Это значит, что пока на всей территории этой страны не будет установлен мир, нет смысла говорить о безопасности в регионе и в мире в целом.

К сожалению, наши призывы и предложения не были своевременно приняты во внимание со стороны великих держав и мирового сообщества. Игнорирование масштабов угроз и даже безразличие по отношению к проблемам Афганистана привели к тому, что международные террористы совершили очередное страшное преступление» [10, с. 392].

Обращает на себя внимание и сам факт использования международных террористов и экстремистов определенными силами и кругами в мире, заинтересованными в дестабилизации обстановки в разных регионах мира, в том числе и на Среднем и Ближнем Востоке, где Центральная Азия являлась не исключением. В данном случае самым уязвимым государством оказался Афганистан в силу своей трагической истории последних двадцати лет, втянутой в омут гражданской войны. Данный фактор, являлся той благоприятной почвой, основываясь на которой, движения талибов и международные террористы, решили создать в Афганистане не только Эмират Афганистана, но и свой анклав, где им удастся развернуться в полную мощь, создавая неконтролируемый источник по посеву, выращиванию, торговли и контрабанды наркотиков в другие страны региона и мира. Данное обстоятельство, являясь одним из главных аргументов в вопросе источника финансирования международных террористических организаций, может навлечь на долгие времена разрешение этого неблагоприятного дела.

Глава государства Таджикистана в саммите ШОС особо акцентировал внимание на данное обстоятельство, где по истечении времени, Афганистан приобретет статус наблюдателя.

Выступая 8 сентября 2002 г. на торжественном собрании посвященном XI годовщине Государственной независимости Таджикистана и X Форуму таджиков и персоязычных народов мира в городе Душанбе, он говорил: «Трагедия 11-го сентября заставила мировое сообщество осознать, что надо сплотиться против международного терроризма и понять, что терроризм и экстремизм в своих проявлениях не бывают региональными или национальными, они во всех уголках мира могут представлять угрозу безопасности населения нашей планеты.

В принципе, мировому сообществу было известно, что талибы, будучи ужасающим проявлением терроризма и экстремизма, именно с помощью и при поддержке реакционных кругов некоторых государств превратили афганскую землю в руины, базу международных террористов и мощнейшую фабрику по производству наркотических веществ.

Талибы совершали массовые убийства, то есть применяли геноцид по отношению к народу Афганистана, что противоречит всем международным актам и общечеловеческой морали.

С учетом этого и некоторых других причин, связанных с национальными интересами и геополитическим расположением Таджикистана, мы поддержали антитеррористическую операцию в Афганистане.

Таджикистан ввиду своего географического и геополитического положения стоит в точке соприкосновения интересов государств, политических, идеологических и социальных систем, противоположных друг другу.

Поэтому Таджикистан, исходя из своих возможностей и поддерживая антитеррористическую коалицию, сотрудничает со всеми странами, которые заинтересованы в благополучном завершении этой операции и восстановлении мира и спокойствия в Афганистане.

Свои мнения и замечания об экстремизме и терроризме во всех их формах и проявлениях, а также об организованной преступности я очень подробно высказывал в своих выступлениях на протяжении последних лет, в том числе на специальной двадцатой сессии Организации Объединенных Наций (Нью-Йорк, июнь 1998 г.), восьмой сессии Комиссии Организации Объединенных Наций по пресечению преступности (Вена, апрель 1999 г.), десятом Конгрессе Организации Объединенных Наций по международному сотрудничеству в борьбе против транснациональной преступности (Вена, апрель 2000 г.), саммите Тысячелетия Организации Объединенных Наций (Нью-Йорк, сентябрь 2000 г.), церемонии подписания Конвенции Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности (Палермо, декабрь 2000 г.) и почти на всех встречах и мероприятиях в рамках Содружества Независимых Государств, собраниях и заседаниях внутри нашей страны, в том числе на совещании с работниками правоохранительных органов и силовых структур страны, которое состоялось 31 мая текущего года» [10, с. 393-394].

На афганской земле в результате присутствия движения талибов и международных террористов царствует неустроенность, хаос и многострадальный народ стал свидетелем не только масштабных кровопролитий, но и разрушения тех уникальных культурных наследий мировой истории, вследствие которого всколыхнулся мир, но, однако никаких решительных мер не были приняты. И самое интересное было то, что до своего свержения они осуществляли своеобразное внешнеполитическое направление.

В. Белокреницкий и Р. Сикоев со ссылкой на Р. Д. Крюза пишут, что «За пять лет господства талибов в Афганистане (с осени 1996 по осень 2001 г.), ориентиры их внешнеполитического курса определились достаточно четко, хотя и различались по первоочередности. К тому же, для внешней политики талибов была характерна определенная двойственность, связанная во многом с отмеченным выше наличием двух центров власти – в Кабуле и Кандагаре. Оба центра подчинялись «повелителю правоверных» мулле М. Омару, но непосредственное кураторство над вторым из них осуществлял он сам, а руководство первым находилось в руках группы умеренных деятелей движения, во главе которых вплоть до смерти в апреле 2001 г. стоял, как считается, мулла М. Раббани» [1, с. 129].]

Хотя их признавало только три государства, но следовало упомянуть и то обстоятельство, что перед ними стояли самые опасные и грандиозные планы. Последующие события на Ближнем Востоке наводит на мысль, что за этими прослеживается своего рода проект, вследствие неудачи одного, на обломках старого трансформируется следующий этап.

О глобальных задачах талибов В. Белокреницкий и Р. Сикоев приводят следующее: «О глобальности задач, которые ставили перед собой радикально или, по-другому, революционно настроенные силы в движении Талибан свидетельствуют их официальные декларации. «Наша заветная мечта, — говорилось в газете «Тулуйи афган», — состоит в том, чтобы все мусульманские страны мира, в конечном счете, объединились в один, единый, нерушимый исламский халифат и выступили как одна великая сила» [2]. При этом талибы, как и другие радикалы-революционеры, считали, что созданный ими Эмират — это всего лишь первая ступень на пути создания всемирного халифата, первое звено в цепи будущих подлинно исламских государств, которые сольются в конце концов в единое справедливое

общество, где восторжествует подлинная справедливость, которую обеспечивает вера в Аллаха и торжество его божественного закона (шариата)» [1, с. 134].

Пока в начале боевых антитеррористических действий прослеживается надежда на то, что таким образом можно одновременно предотвратить еще одну проблему Афганистана, одного из главных источников финансирования международного терроризма, производства и контрабанду наркотиков, координируемого талибами в Афганистане.

В этой связи следовало бы обратиться к словам Главы государства Таджикистана, где он говорит: «Мы надеялись, что с началом антитеррористической операции в Афганистане уменьшится производство наркотических веществ и их контрабанда.

Но как свидетельствуют факты, наоборот, производство и контрабанда смертоносного вещества увеличиваются.

Поэтому координация и совместные действия в этом направлении заинтересованных государств, влиятельных организаций и объединений и их помощь, в том числе Таджикистану, являются также чрезвычайно актуальным вопросом» [10, с. 397].

Безусловно в данный период существует тесная взаимосвязь между движением талибов и контрабандой наркотиков, борьбу с которым ни одна страна не может вести без поддержки извне. Осознавая масштабность проблемы, «Поэтому мы обращаемся к влиятельным международным организациям, развитым странам, другим заинтересованным организациям и мировому сообществу, что, наряду с определением конкретного значения терроризма, необходимо оказать бескорыстную помощь тем странам, которые борются против терроризма и экстремизма.

Необходимо помнить, что лишь из-за гнусных преступлений группировок талибов и им подобных сил нельзя назвать террористами многомиллионный афганский народ или какой-либо другой народ и нацию.

Сегодня мировое сообщество знает, в чем причина трагедии Афганистана и где находятся источники финансирования террористов.

Вместо того, чтобы внести свой вклад в предотвращение причин возникновения терроризма и экстремизма, ведущие мировые державы и развитые страны расходуют огромные средства на изобретение и производство оружия.

Народная мудрость гласит: «Лучше предотвратить беду, чем бороться с ее последствиями» [10, с. 397].

Таким образом, в конце первой и начале второй половины 2002 года Республикой Таджикистан были продолжены взаимодействие с проводимыми антитеррористическими боевыми операциями коалиционных сил НАТО во главе с США в Афганистане.

Как свидетельствуют из речей и переговоров Главы государства Республики Таджикистан, страна с учетом множества факторов, определяющих интересы различных государств, эффективно поддерживает сотрудничество со всеми государствами, задействованные в общей борьбе с международным терроризмом и экстремизмом в Афганистане.

Следовало бы отметить и то обстоятельство, что результатами прошедшей боннской конференции не все участвовавшие в ней представители Афганистана были согласны. Даже некоторые лидеры в этой стране не хотели признавать на своей контролируемой им территории переходного правительства избранного на данной конференции. В этой связи, надо упомянуть, высказывания Президента Республики Таджикистан о том, что судьба Афганистана, в руках самих афганцев.

Международное сообщество приступает к восстановлению разрушенного войной народного хозяйства Афганистана. Со своей стороны, по инициативе Главы государства Таджикистана предлагается содействие в вопросах восстановления торговли, строительства дорог, мостов, восстановления линии электропередачи, науки и образования и других сфер, представляющих взаимный интерес.

Но, одним из важных составляющих в совместной борьбе против международного терроризма, является искоренение источников финансирования, где Афганистан, по посеву, выращиванию, торговлю и незаконному обороту наркотиков в мире занимает особое место.

В борьбе против этого зла, мировому сообществу предлагается совместное противостояние, так как, ни одной стране в мире не под силу искоренить это явление в одиночку.

Данные инициативы Главы государства Таджикистана находят свое логическое подтверждение не только в этот период, в 2001-2002 гг., но и спустя десятилетия, когда площади посевов опиумного мака в этой стране расширяются в десятки раз, и Афганистан выходит на одно из первых мест в мире по производству наркотических веществ.

Главным является то, что практическое осуществление конструктивных инициатив высшего руководства Таджикистана, способствуя восстановлению мира и стабильности в Афганистане, тем самым повышает динамику места Афганистана во внешнеполитической стратегии Республики Таджикистан.

Литература

1. Белокреницкий В.Я. Движение Талибан и перспективы Афганистана и Пакистана / В.Я. Белокреницкий, Р.Р. Сикоев. – М.: Институт востоковедения РАН., 2014. – 216 с.
2. Газета «Тулуйи афган». 30.10.1996.
3. Далери Джамалиддин Сино. Эмомалӣ Раҳмонов – марде аз табори хирад ва андеша (на языке дари) «Эмомали Рахмонов – личность из когорты мудрецов и мыслителей». – Душанбе: Шарқи озод, 2003. – С. 60.
4. Зоҳидов Н. Тоҷикистон ва раванди истиқрори сулҳу субот дар Афғонистон баъд аз соли 2014 // Сиёсати хоричи. – Душанбе, 2013. – №1. – С.59.
5. Искандаров К. Афганистан сегодня: внутренние и внешние факторы войны и мира) / К. Искандаров, Р. Давлатов, Р. Абдуллаев – Душанбе, 2018. (на тадж. яз.)
6. Назаров Т. Современная таджикская дипломатия / Т. Назаров, А. Сатторзода. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 224 с. (на тадж. яз.)
7. Саидов З.Ш. 25 лет внешней политики Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона (1992 – 2017 гг.): исторические аспекты становления и развития: Монография. – Душанбе: Контраст, 2020. – 336 с.
8. Слинкин М. Неоконченная война. Уроки кризиса внутри и вокруг Афганистана [эл. ресурс] URL: http://nvo.ng.ru/nvo/2019-06-07/1_1047_afganistan.html (дата обращения: 07.06.19)
9. Эмомали Рахмонов. Выступление на саммите Шанхайской Организации Сотрудничества в Санкт-Петербурге. 7 июня 2002 г. / Рахмонов Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации: В 11 т., Т.4. – Душанбе, 2006.
10. Эмомали Рахмонов. Выступление на торжественном собрании, посвященном XI годовщине Государственной независимости Таджикистана и X Форума таджиков и персоязычных народов мира. Душанбе, 8 сентября 2002 г. / Рахмонов Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации: В 11 т. Т.4. – Душанбе, 2006.
11. Эмомали Рахмонов. Ответственность перед временем. Послание Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 22 апреля 2002 г. / Рахмонов Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации: В 11 т. Т.4. – Душанбе, 2006.
12. Эмомали Рахмонов. Речь на первой встрече Глав государств – участников Совещания по сотрудничеству и мерам доверия в Азии. Алматы, 4 июня 2002 г. / Рахмонов Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации: В 11 т. Т.4. – Душанбе, 2006.

ТАШАББУСҲОИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ВА ДИНАМИКАИ НАҚШИ АФҒОНИСТОН ДАР СИЁСАТИ БЕРУНИИ СТРАТЕГИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН (охири нимаи аввал ва нимаи дуюми соли 2002)

Мақола ба идомаи ташаббусу ибтикороти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба барқарории сулҳу субот дар Афғонистон, баъд аз шикасти ҷунбиши толибон, баҳшида шудааст.

Таваҷҷуҳ ба замони бозсозии Афғонистон ва ҳамкориҳои бевосита дар барқарорӣ иқтисодӣ кишвар, дар соҳаҳои ба мисли тичорат, роҳсозӣ, сохтмони пулҳо, илму маориф, электроэнергетика ва ғ. сураат гирифтааст.

Сарвари давлат диққати махсуси ҷомеаи ҷаҳониро ба масъалаи кишт, парвариш, тичорат ва гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир дар ин кишвар, ҷалб намудааст. Зеро ба танҳоӣ ҳеҷ як мамлакат наметавонад бо ин вабод аср мубориза барад.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон, Афғонистон, Жак Ширак, СММ, НАТО, США, Шарқи Наздик, сулҳу субот, маводи мухаддир.

**ИНИЦИАТИВЫ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ЭМОМАЛИ
РАХМОНА И ДИНАМИКА МЕСТА АФГАНИСТАНА ВО ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ
СТРАТЕГИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
(конец первой половины и вторая половина 2002 г.)**

Статья посвящена продолжению инициатив и предложений Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона по урегулированию проблемы Афганистана и динамике его места во внешнеполитической стратегии Таджикистана в послеталибовском периоде истории этой страны.

Внимание уделено периоду перестройки Афганистана и содействиям непосредственному восстановлению экономики этой страны в таких областях как торговля, дорожное строительство, строительство мостов, наука и образование, электроэнергетика и др.

Глава государства привлекает особое внимание мирового сообщества на такой важный вопрос как посев, выращивание, торговля и незаконный оборот наркотиков. Так как, ни одна страна в мире не в состоянии в одиночку перебороть эту чуму века.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Эмомали Рахмон, Афганистан, Жак Ширак, ООН, НАТО, США, Ближний Восток, мир и стабильность, наркотики.

**INITIATIVES OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN EMOMALI
RAHMON AND THE DYNAMICS OF AFGHANISTAN'S PLACE IN THE FOREIGN POLICY
STRATEGY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
(end of the first half and second half of 2002 year)**

The article is devoted to the continuation of the initiatives and proposals of the Founder of Peace and National Unity, The Leader of the nation, the President of the Republic of Tajikistan, distinguished Emomali Rahmon, on the settlement of the problem of Afghanistan and the dynamics of his place in the foreign policy strategy of Tajikistan in the post-Taliban period of the history of this country.

Attention has been paid to the period of reconstruction in Afghanistan and to the direct rehabilitation of that country's economy in such areas as trade, road construction, bridge-building, science and education, electricity, etc.

The Head of State draws the special attention of the international community to the important issue of cultivation, cultivation, trade and illicit trafficking in narcotic drugs. Since no country in the world is alone to fight this tragedy of the century.

Keywords: Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, Afghanistan, Jacques Chirac, UN, NATO, USA, Near East, peace and stability, drugs.

Сведения об авторе: Сафолзода М. К. – кандидат исторических наук, доцент Филиала МГУ имени М. В. Ломоносова в городе Душанбе. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Бухоро, 35/1, E-mail: msafolov@dip.tj

Information about the author: Safolzoda M.K. – candidate of historical Sciences, associate Professor of the Branch of MSU named after M.V. Lomonosov in Dushanbe. Address: 35/1 Bukhoro street, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734025, E-mail: msafolov@dip.tj

САРАЗМ – НАХУСТТАМАДДУНИ БОСТОНИИ МИЛЛАТИ ТОЧИК

Шарифов М.Ф.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

*«Таърих оинаи ҳар як халқу миллат
мебошад. Мо бояд ин оинаро ҳамеша
бегубор нигоҳ дорем, то ки мардум ва
махсусан, наврасону ҷавонон роҳи
пуршарафи тайкардаи халқамонро дар он
равшану возеҳ дида тавонанд»*

Эмомалӣ Раҳмон

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайваста таъкид менамоянд, ки дар замони ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди тамаддунҳо миллате хувияти хешро поянда нигоҳ дошта метавонад, ки афроди он дар рӯҳияи худшиносӣ муҳимро ҷаҳонпарастӣ тарбия ёфта, дар ҳифзи арзишҳои миллӣ саҳмгузор бошанд ва ба осори ниёгони худ арҷ гузоранд.

Саразм куҳантарин маскани тоҷикнишин, тамаддуни миллӣ, маҳалли шабеҳи шаҳристон, намунаи обшор қардани замин, дарёфти роҳи усулҳои ғудохти филизоти биринчӣ ва аз он сохтани асбобу ускунаҳои рӯзгордорӣ. Воқеан, ҳақ ба ҷониби бостоншиносии маъруфи тоҷик Абдуллоҳон Исроқӣ аст, ки деҳшаҳраки Саразмро модари тамоми шаҳрҳои байни дарёҳои Сиру Омӯ номида буд. Зеро шаҳрҳои қадимтарини ин сарзамин аз қабилҳои Бухоро, Самарқанд, Хучанд, Истаравшан, Ҷуст ва ғайраҳо дар таърихи 3000 ё 2500-сола қаронда Саразм зиёда аз панҷуним ҳазор сол пештар ташкил ёфтааст.

Расми 1. Намунае аз мероси таърихӣ-фарҳангии шаҳри Саразми бостон

Дар бораи вучуди ин шаҳри қадимӣ дар солҳои мавҷудияти давлатдорӣ Иттиҳоди Шӯравӣ пайки мавҷудият ба даст омада буд. Ҳодисаи тасодуфан дарёб қардани табарҷаи биринҷӣ соли 1976 аз тарафи истиқоматкунандаи деҳшӯроӣ Чимқӯрғон Ашӯралӣ Тайлонов, ҳангоми сохтмони манзили истиқоматӣ сароғози қовишҳо дар ин минтақа мегардад. Аммо танҳо дар солҳои аввали соҳибистиклоли Ҷумҳурии Тоҷикистон бостоншиносон тавонистанд ҳафтиро дар ин шаҳри қадимӣ ифтиҳо бахшанд. Ҷунин табарҷаи аз маснуоти мису биринҷӣ сохташуда, ба андешаи

Бобочон Ғафуров, аз деҳаи Ёрии ноҳияи Панҷакент ёфт шудааст, ки ба ҳазораи III пеш аз милод тааллуқ дорад [2, с. 35]. Воқеан, чунин бозёфтҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки дар қарни вусто қорқарди филизот дар ин минтақа хеле рушд ёфта будааст. Илова бар ин, бояд қайд намуд, ки дар кӯҳҳои водии Зарафшон маъдани мис фаровон будааст. Намунаи барҷастаи он қонҳои мису нуқраи Мушистон ба шумор меравад, ки дар силсилаи қаторкӯҳи Фон ҷойгир шудааст ва шояд мардуми бостонии Саразм маҳз маъданро аз он мавзӯ ба даст меоварданд.

Бостоншиносии маъруфи тоҷик Абдуллоҷон Исоқов аввалин шуда, пайи кашфиётҳои Саразм мегардад. Гурӯҳи бостоншиносони Институти таърих, археология ва этнографияи ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон соли 1978 ба қовишҳои васеъ оғоз намуданд. То соли 1985 қор бино ва 10 хандақи Саразм ошқор шуда, масоҳати бинои аввал 180 метри мураббаъ буда, аз ҳафт хона иборат буд. Девори бино аз хишти хом сохта шудааст. Бинои дуюм 500 метри мураббаъ масоҳат дошта, 48 хонаро дар бар мегирад. Девоҳҳо аз поҳса ва хишти хоми қалонҳаҷм иборат мебошанд. Масоҳати бинои сеюм 350 метри мураббаъ буда, 13 хона дорад.

Дар асоси дастовардҳои Абдуллоҷон Исоқов дар ибтидо якҷанд мақола, сипас, соли 1991 китоби илмӣ қалонҳаҷми “Саразм. Доир ба масъалаҳои барқарорсозии маданияти барвақтии зироатқорони водии Зарафшон” (қовишҳои солҳои 1977-1983) -ро бо забони русӣ (“Саразм. К вопросу становления раннеземледельческой культуры Зеравшанской долины” (расқопки 1977- 1983 гг.) таълиф ва нашр намуд.

Олими маъруфи суғдшиносии рус В.А. Лившицс вожаи “Саразм”-ро ба маънои “Сари Замин” пешниҳод менамояд. Барои дастгирии шарҳи олими забоншинос зарур аст бигӯем, ки соқинони кӯҳистони Фалғар Саразмро - Саразмин талаффуз мекунанд. Илова бар ин, бояд қайд намуд, ки Сари Замин ё ибтидои Сарзамин будани маънои Саразм иштибоҳ буда наметавонад. Оғоз аз Саразм сар қарда мулки Суғд, ки, асосан, аз ҳамвориҳои беқӯҳқори қаланд поя мекашад аз ҳамин ҳамвориҳо ибтидо мегирад.

Аз баррасии ҳафриёти ёдгориҳои кишварҳои гуногун равшан мегардад, ки дар тӯли ҳазорсолаҳо одамон авлод-авлод ҷойҳои алоҳидаро интиҳоб намуда, зиндагӣ мекардаанд. Дар ин бора профессор В.М. Массон аз рӯи ҳафриёти ёдгории Олтинтеппаи Хуросони шимолӣ равшан намудааст, ки дар ин шаҳри ҳамзамони Саразм мардум аз рӯи қасбу ҳунар дар маҳаллаҳои алоҳида зиндагӣ мекардаанд. Ба таҳқиқотҷӣ даст додааст, ки дар ёдгории номбурда маҳаллаҳои қуллоғарон, маъданғудозон, ҳунармандон ва ашрофноро қушояд ва аз рӯи далелҳои ҳосилшуда оид ба соҳти қамъиятӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маънавии мардуми Хуросон ҳулосаи амиқе барорад. Бостоншиносони амриқӣ - К.К. Ламберг-Қарловский, фаронсаӣ - Ҷ. Қасал, А.П. Франкфорт, Ҷ.Ф. Қариш, итолиёӣ - М. Тосси дар натиҷаи омӯзиши ёдгориҳои Яҳётетппаи Эрон, Мундигақ ва Шӯртӯқаи Афғонистон, Меҳргари Покистон ва Шаҳри Сӯхтаи Сиистон (Эрони қанубӣ) низ ба ҳулоса омадаанд, ки ташаққули шаҳрҳои асри сангу биринҷӣ дар Шарқ ба якдигар хеле наздиқ доранд [7]. Маҳз деҳшаҳрақи Саразм ҳам ба рушд ва ташаққули шаҳрҳои асри сангу биринҷии манотиқи дар боло зикрқардида монанд будааст. Пеш аз он ки ба далелу исботҳои аз шаҳрақи Саразм ба даст дароварда рӯ оварем, лозим аст гӯем, ки дар таҳлилу таҳқиқи он ягон сарқашмаи ҳаттию ривоятӣ ёфт нашудааст. Аз ин ба ҳулоса омадан душвор нест, ки дар замони арзи ҳастӣ доштани Саразм, дар кишварҳои Шарқи Наздику Осиёи Марқазӣ алифбову ҳатнависӣ пайдо нашуда будааст. Аммо бо вуҷуди ин, мардуми ин кишварҳо забони гуфтугӯиву муомилотӣ доштаанд. Яъне, тӯрониёну эрониён бо забони ягонаи ба ҳамдигар фаҳмо муқолама мекардаанд. Ин андешаро мутаҳассисони соҳаи забон қомилан тасдиқ намуда, забони қадимаи ин кишварҳоро “забони эрониёни қадим” меҳисобанд. Нахустсарқашмаи ҳаттии ниёқони ориёитабор, минқумла ақдодони ҳалқи тоҷик китоби “Авасто” ва қатибаҳои ёдгориҳои кишварҳои Шарқи Наздиқ, аз қабилӣ навиштақоти “Бесутун”-и назди Қирмоншоҳи Эрони Ғарбӣ ба шумор мераванд, ки аз тамаддуни Саразм 2500 сол дертар пайдо шудаанд.

Аз ҳамин нуқтаи назар ҳоло маҷбурем бо забони баррасиҳои ҳафриёт, бозёфтҳои нодирӣ шаҳрақи Саразм дар бораи сароғози тамаддуни миллат андеша ронем. Дар

халли ин мушкилот зарфҳои мунаққаши сафолӣ, олоти сангию маъданӣ, хонаву толорҳо, осори кишоварзию чорводорӣ, маъбаду оташкадаҳои динӣ ва асари боқимондаи дахҳо касбу ҳунари мардуми Саразм кумак мерасонанд.

Соҳти ҷамоатию иҷтимоии саразмиёро аз тарзи иморатсозии онҳо муайян кардан мумкин аст. Яъне, саразмиҳо дар ҳолати ҷомеаи ибтидоии модаршоҳӣ ба сар мебуданд.

Натиҷаи ковишҳо ва нигораҳои аз Саразм дарёбгардида шаҳодат медиҳанд, ки дар он ҷо наҷчорию кандакорӣ, кулолгарию оҳангарӣ, дӯзандагию пазандагӣ хеле рушд ёфта будааст. Аҳолии Саразм, асосан, бо деҳқонӣ, чорводорӣ, моҳигирӣ, шикор, косибӣ ва маъдангудозӣ (мис, тилло, қалъагӣ) машғул буданд. Хусусан, санъати ҳунармандии сохтани маводи рӯзгор аз биринҷӣ ва зарфҳои сафолӣ рушд ёфтаанд. Либосу палоси саразмиён аз пашму пӯст будааст. Кулолони Саразм ба воситаи чархи кулолӣ коса, табак, ҷом, пиёла, кӯза, хурма сохта, бо рангҳои сиёҳ, қирмизӣ, гулобӣ ва зард оро медоданд.

Чӣ тавре, ки бостоншиносон қайд намудаанд, дар ҳазорсолаи IV-III то давраи милодӣ бо воситаи Саразм роҳи Бузурги лочвард мегузаштааст. Баъдтар дар ибтидои пайдоиши шаҳрҳои аввалин дар Осиё бо номи роҳи Қалъагӣ тӯл кашидааст. Ин роҳ баъдан ба яке аз шоҳроҳҳои машҳури аҳди қадим, бо номи шоҳроҳи Бузурги Абрешим асос гузошт, ки аз Аврупо то ба шаҳрҳои қадимаи Чин ва Ҳинд мепайваст.

Сокинони Саразми вусто тавассути роҳҳои номбурда бо сокинони соири кишварҳои соҳили халиҷи Форс, Туркманистони Ҷанубӣ, Балучистон, бандарҳои Араб, мардумони Ҳинду Чин робитаи тиҷоратӣ доштаанд, ки ашёи биринҷӣ аз қабилҳои корд, ханҷар, табари дудам, сангҳои тарозу, зарфҳо, асбобҳои зебу зинатии аз фирӯза, лочвард ва ақиқ ёфтшуда аз ин шаҳодат медиҳанд. Муҳим он аст, ки кулолгарони Саразм аввалин шуда, дар минтақаи шимолу шарқии Осиёи Миёна ба сохтани зарфҳо ва нақшбандии онҳо шурӯъ намудаанд. Зарфҳои гилӣ аз рӯи намуди берунашон ба зарфҳои нақшдор ва бенақш ҷудо мешаванд.

Дар ковишҳои бостонии Саразм ва ба даст овардани нигораҳои беамсоли он олимони машҳури мамолики гуногуни олам сахм гузоштаанд. Донишмандони Донишгоҳи Гарварди Британияи Кабир, бостоншиносони машҳур ба монанди профессорон Ланберг Карловский ва Филим Кол, санъатшиноси маркази миллии таҳқиқотии Фаронса, омӯзгори Донишгоҳи маъруфи Сорбон Вероник Шилс, донишмандони машҳури рус аз Донишгоҳи Санкт-Петербург, профессорон Ю.А. Заднепровский, Ю.Ф. Буряков, Пол Бернар - доктори илми таърих, мудири гурӯҳи бостоншиносии Маркази миллии таҳқиқоти илмии Фаронса, А. Аскарров - аъзо-корреспонденти Академияи улуми Ҷумҳурии Ёзбекистон, Б.А. Литвинский - академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Р.М. Мунчаев - муовини директори Институти бостоншиносии Академияи улуми Иттиҳоди Шӯравӣ, Б.И. Маршак - мудири сектори Эрмитажи давлатии Санкт - Петербург, доктори илмҳои таърих, Р.М. Масов - доктори илмҳои таърих, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷон Клод Горден - бостоншиноси шинохтаи Фаронса пажӯҳиш гузаронидаанд.

Дар асоси хулоса ва пажӯҳиши бостоншиносони номбурда дар Саразм ин маданияти панҷунимҳазорсолаи ниёкон давраи тараққиёти ҷамъияти замони энеолит, асри сангу мис ба ҳисоб меравад. Аз ҳамин лиҳоз метавон, ки ин давраро ибтидои ташаккули тамаддуни зироатпарварӣ, чорводорӣ, шаҳрсозӣ ва шаҳрдории миллати тоҷик ном бурд.

Мардуми Саразми қадим бофарҳанг буда, он ватани муҳандисони аввалини на танҳо миллати тоҷик, балки мардумони дигари Осиёи Миёна ба шумор меравад. Дар байни бозёфтҳои ашёҳои ҳастанд, ки мартабаи моддӣ ва маънавии сокинонро муайян мекунанд. Оид ба маданияти маънавий ва эътиқодии ниёкон бояд қайд намуд, ки маънавияти онҳо бо маданияти моддиашон шабеҳ дорад. Дарёфти бозубанд, шаббаҳои тиллоӣ, ҷому марҷонҳои нукрагӣ, оташгоҳҳои мудаввару чоркунҷаи муқаддас, ҳайкалчаҳои одаму ҳайвоноти аз гилу санг сохташуда ва нақшҳои сеҳрноки дар танаи девору зарфҳо кашадашуда аз дараҷаи баланди тараққиёти маънавии онҳо шаҳодат

медиханд. Таҳқиқоти гузаронидашуда нишон медиҳанд, ки сокинони Саразм зиёда аз 40 намууди ҳунармандиро бо тамоми нозукӣ аз худ кардаанд.

Ҳаёт дар Саразм тахминан се ҳазор сол пеш аз замони мо қатъ гардидааст. Муаррихон бар он андешаанд, ки сабаби аз байн рафтани ҳаёт дар ин куҳандиёр тағйирёбии шароити табиӣ будааст. Надоштани таҷрибаю малакаи мубориза бо хушксолиҳои пай дар пай одамон макони худро тарк намуда, ба суфаҳои наздиктари рӯдхонаи Зарафшон муҳоҷират намудаанд. Ҳамин тавр, Панҷакенти қадима ва баъдан аввалин шаҳрҳои дигари Суғди қадим пайдо гардидаанд. Саразм бошад оҳиста-оҳиста инқироз меёбад.

Ҳамин тарик, санаи 12-уми сентябри соли 2020 дар Панҷакенти бостонӣ 5500-солагии шаҳри қадимаи Саразм таҷлил мегардад. Ба андешаи донишмандони соҳа то кунун танҳо дар баҳши хурде аз ин шаҳри қадимии тоҷикон ковишҳои ҳафриётӣ анҷом ёфта, қисмати бештари Саразми бостонӣ ҳамчунон зери хок маҳфуз аст.

Адабиёт

1. Абдуллоҷон Исоқӣ. Саразм. Доир ба масъалаҳои барқарорсозии маданияти барвақтии зироаткорони водии Зарафшон. – Душанбе, 1991.
2. Бобочон Ғафуров. Тоҷикон. – Душанбе, “Ирфон”, 1998. – 412 с.
3. Раҳмонов Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ. – Душанбе, 2006. – 263 с.
4. Раҳмонов Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. – Душанбе, 1997. – 136 с.
5. Раззоков Ф. А. Строительные комплексы древнеземледельческого поселения Саразм в IV–III тыс. до н. э. – СП-б., 2016. – 248 с.
6. Раззоков А. Саразм. - Душанбе, 2009.
7. Рӯзномаи “Садои мардум”, 2014.
8. "90 дарсади Саразми бостонӣ ҳанӯз зери хок аст" [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.ozodi.org/a/30207778.html> (санаи истифода 14.12.2019)
9. Саразм [манбаи электронӣ]. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BC> (санаи истифода 10.12.2019)

САРАЗМ – НАХУСТТАМАДДУНИ БОСТОНИИ МИЛЛАТИ ТОҶИК

Дар мақолаи мазкур маълумоти фаровон дар бораи таърихи огози қорҳои бостоншиносӣ дар шаҳри Саразм ва дастовардҳои ин ҳафриёт оварда шудааст.

Муаллиф дар таҳияи мақола ба адабиёти илмӣ-таҳқиқотӣ таъя намуда, ба хулоса меояд, ки дар шароити муосири бархӯрди тамаддунҳо мавриди таҳқиқ қарор додани мавзӯҳои муҳими таърихӣ миллат кори хайр ва манфиатовар ба шумор меравад. Маҳз дар асоси таҳқиқот ва нишон додани дастовардҳои таърихӣ масъалаи ҳудогоҳӣ ва ҳештаншиносии насли наврасро метавонем дуруст ба роҳ монем.

Муаллиф ба андешаи донишмандони соҳа, ки қайд менамоянд альюн танҳо дар баҳши хурде аз ин шаҳри қадимии тоҷикон ковишҳои ҳафриётӣ анҷом ёфта, қисмати бештари Саразми бостонӣ ҳамчунон зери хок маҳфуз қарор дорад, мувофиқ мебошад.

Муаллиф дар мақолаи худ роҷеъ ба заҳмати бостоншиносони ватанӣ ва хориҷӣ арҷ гузошта, мавқеи эшонро нишон додааст. Ба андешаи муаллиф, маҳз маълумоти муҳимме, ки ковишҳои бостоншиносии Саразм дар масъалаҳои кишоварзӣ, ҳунармандӣ, тичорат, шаҳрсозию шаҳрдорӣ аҳди қадими миллати тоҷик ба даст овардааст, фаъолияти пурғановати аҷдодони халқи тоҷикро рӯшанӣ меандозанд, ки дар рушди тамаддуни минтақа саҳми худро гузоштаанд.

Калидвожаҳо: Суғд, Саразм, бостон, тамаддун, Зарафшон, Авесто, Ёрӣ, Бесутун, Чуст, ҳунармандӣ, муҳандисӣ, биринҷӣ, кулолӣ.

САРАЗМ – ДРЕВНЕЙШАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

В статье дана большая информация об истории археологической работы в городе Саразм и её достижениях.

Автор в подготовке статьи основывался на научно-исследовательскую литературу и пришёл к выводу в том, что в современном мире исследования цивилизации и важных исторических местностей является важной и нужной работой.

Только на основе таких исследований и демонстрации исторических достижений мы сможем решать проблемы самосознания и самопознания.

Автор согласен с мнениями учёных в том, что в данное время раскопана небольшая часть этого древнейшего города таджиков, большая часть Саразма ещё находится под землёй.

Автор в своей статье ценит труд отечественных и зарубежных археологов и представляет их точку зрения.

По мнению автора, значительная информация археологических раскопок Саразма в области земледелия, ремесленного производства, торговли, градостроительства и городского управления рассказывают об истории таджикского народа и вносят вклад в прогресс цивилизации региона.

Ключевые слова: Согд, Саразм, Зеравшан, Мушистан, Чимкурган, Фан, Авеста, Яри, Бесутун, Чуст, ремесленное мастерство, инженерное дело, бронзовый, гончарный.

SARASM – ANCIENT CIVILIZATION OF THE TAJIK PEOPLE

The article gives a lot of information about the history of archaeological work in the ancient settlement of Sarazm and its achievements.

The author in the preparation of the article was based on research literature and came to the conclusion that in the modern world the study of civilization and important historical places is an important and necessary work.

Only on the basis of such research and demonstration of historical achievements can we solve the problems of self-awareness and self-knowledge.

The author agrees with the opinions of scientists that a small part of this ancient city of Tajiks has been excavated at this time, most of Sarazm is still underground.

The author in his article appreciates the work of domestic and foreign archaeologists and presents their point of view.

According to the author, significant information from the archaeological excavations of Sarazm in the fields of agriculture, handicraft production, trade, urban planning and urban management will tell about the history of the Tajik people and contribute to the progress of civilization in the region.

Keywords: Sogd, Sarazm, Zeravshan, Mushistan, Chimkurgan, Fan, Avesta, Yari, Besutun, Chust, craftsmanship, engineering, bronze, pottery.

Сведения об авторе: Шарифов Мухсин Гаффорович – кандидат педагогических наук, доцент кафедры истории и межкультурных отношений ТГИЯ имени С. Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел: (+992) 915 55 79 00. E-mail charifov63@inbox.ru

Information about the author: Sharifov Muhsin Gafforovich – candidate of Pedegogy, associate professor of the Department of History and Intercultural Relations, TGII named after S. Ulugzod, 734019, Dushanbe, ul. Muhammadiyeva, 17/6, tel: (+992) 915 55 79 00. E-mail charifov63@inbox.ru

УДК 1 (091)

**ИСТОРИЧЕСКИЕ И СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ
МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ БИРУНИ**

Маджидов Д.Х.

Таджикский государственный институт языков имени С. Улугзода

Абу Рейхан Мухаммед ибн Ахмад ал-Бируни в качестве учёного-энциклопедиста внёс огромный вклад в развитие различных направлений науки, в том числе философии. Хотя у мыслителя нет специального труда, который был бы посвящён именно философии, это вовсе не говорит о том, что у него нет философских идей. Анализируя дошедшие до нас труды мыслителя, можно выделить его философскую концепцию. Говоря о философских взглядах мыслителя можно отметить, что Бируни в своих идеях был натуралистом. Прежде чем, как подробно и непосредственно анализировать натурфилософские взгляды мыслителя, необходимо рассмотреть исторические, биографические, социокультурные и идейные источники натурфилософских взглядов Бируни.

Абу Рейхан Бируни жил во времена политической нестабильности Мавераннахра и Хорасана, массового движения кочевых тюркских племен из Сибири, Монголии и современных западных территорий Китая в Среднюю Азию [8, 136-138]. Розен, оценивая высокую научную ценность наследия Бируни, считал, что «Индия» Бируни не имеет равных себе среди научных работ Востока и Запада [12, 3]. Несмотря на войны и противостояния его времени, он оставил для будущих поколений неоценимое по значению наследие, которое создало основу и условия для становления и развития различных направлений науки.

Политическая нестабильность той эпохи, в которой жил мыслитель, оказала большое влияние на формирование его мировоззрения и научную деятельность. В его трудах отражена многогранность и многосторонность его способностей и навыков в различных сферах науки того времени. Следует отметить, что в становлении, развитии и формировании уровня его мировоззрения имелось несколько научных факторов, оказавших влияние на обоснование научных мыслей Бируни.

К этим факторам можно отнести появление больших городов, последующее развитие международной торговли, появление экономических, политических и культурных отношений между народами Востока и Запада, борьба между классами и различными слоями населения. Эти факторы оказали влияние не только на развитие мировоззрения и научной мысли Бируни, но и всей научной и творческой среды того времени [13, 137].

Абу Рейхан Мухаммед ибн Ахмед ал-Бируни жил и творил во времена политической нестабильности почти всей Средней Азии. В VII-VIII вв. захват арабами Средней Азии считается временем длительной борьбы между феодалами и крестьянами [6, 165].

Для арабов и Арабского халифата Средняя Азия являлась местом грабежей. Арабы, распространив и установив исламскую религию, уничтожили бесценные научно-культурные ценности народов Средней Азии, созданные ими в течение нескольких веков. Захваты и войны арабов и установление власти Арабского Халифата в Средней Азии привели к тому, что в результате были разрушены крупные города, которые на протяжении длительного времени являлись центрами культуры. Самыми печальными последствиями разрушительных действий арабов в Мавераннахре был поджог и ликвидация культурных ценностей, достижений науки хорезмийской цивилизации, существовавшей здесь испокон веков. Она существовала наряду с другими ираноязычными культурными центрами в Центральной Азии, такими как согдийские, бактрийские, тохарские и др. Арабы не только уничтожали древние рукописи и книги, но и убивали носителей знаний, хранителей очагов хорезмийской культуры.

В первой половине IX века бразды правления государством в Средней Азии переходят в руки Саманидов и Хорезмшахов. В результате освобождения Средней Азии от иноземных захватчиков заново восстановилась экономика и культура, начал развиваться феодализм. Эпоху Саманидов можно отнести к периоду наибольшего развития феодализма.

При Саманидах действовали различные организации, одной из которых считалась организация феодальных дарений. Основной задачей организации феодальных дарений состояла в том, что она дарила земли или даже маленькие и большие города тому или иному феодалу. Организация феодальных дарений дарила народу *икта*. Икта была дарением, владеец которого мог подарить её [9, 256]. Собственник икты считался владельцем дарственной земли. По сведениям Ал-Хорезми, собственник икта стал владельцем широких прав, и даже становился наследником [3, 489].

С приходом тюрков-сельджуков форма «икта» постепенно ужесточилась, о чём пишет Низам аль-мульк в «Сиёсатнаме»: «Мукта, владеющим икта, надлежит знать, что по отношению к райяту у них нет иного приказа, кроме как собирать законную подать добрым способом. Когда же они это собрали, то и личное имущество, и жены, и дети райятов должны быть в безопасности, также их орудия труда и земельные участки, и у мукта не должно быть к ним доступа. А если райяты захотят, им в этом не препятствуют. Каждому *мукта*, который поступит иначе (т.е. окажет препятствие), пусть укоротят руки и икта его пусть отберут и накажут, чтобы дать пример другим. Им надлежит знать, что и земля, и крестьяне принадлежат султану, а *мукта* и правители поставлены над ними, как бы наместниками, дабы они с райятами вели себя подобно тому, как государь с другими, чтобы райяты были довольны, а они сами были бы избавлены от наказаний и пыток в загробной жизни» [10, 106].

В результате противоборства между землевладельцами политика Саманидского государства относительно ослабла. С другой стороны, в эпоху Саманидов власть постепенно переходила из рук в руки от одного эмира к другому. В период правления старшего сына Нух-Абдумалика I (954-961) усиливались позиции тюркской гвардии, и почти все государственные дела переходили в их руки. Саманидский эмир даже не мог назначить в какое-нибудь министерство человека без разрешения тюркского полководца Алп-тегина. После многих сражений между полководцами Саманидов, произошедших в Балхе, Алп-тегин отправился в Газни и в 962 году взял там власть в свои руки.

Через несколько лет государство Саманидов полностью потерпело поражение, и определенная часть его территории отошла в ведение Газневидов, а другая часть в ведение Караханидов.

Период правления Саманидов считается временем наибольшего расцвета и развития науки, искусства и литературы таджикского народа. Среди поэтов, которые служили при дворце, можно перечислить Абуабдуллаха Рудаки (858-941), Абулкасима Фирдоуси (934-1020), мудрейшего визира Абуфазла ал-Балами, Шахида Балхи, Абушакура Балхи, Дакики (ум. 977) и многих других, которые внесли свой вклад в упрочение и развитие жанров прозы и поэзии, оды и газели таджикско-персидской литературы. Почти все научные труды, которые сочиняли учёные и мыслители в то время, издавались на арабском языке. Основной причиной издания трудов учёных и мыслителей на арабском языке, возможно, заключается в захвате арабами большей части Средней Азии, их культурного доминирования и признания арабского языка научным языком. Издание научных произведений на родном языке в определенной мере сузило круг публикаций и представление произведений местных авторов. Но наряду с этим появилась другая тенденция - патриотическая. Она набирала темп, и постепенно получила поддержку у ирано-таджикских эмиров. Очень много мыслителей и учёных эпохи Саманидов своими выдающимися произведениями, в определенной мере принесли славу таджикскому народу. Прославленные из них: Ибн Кутайба (828-829), Абу Бакр Наршахи, Абу Машар Джафар ибн Мухаммад аль Балхи, Абу Наср Фараби (870-950), Абу Али ибн Сина (980-1037) и другие.

В результате разгрома государства Саманидов Газневидами и Караханидами многие учёные, поэты, мыслители вынуждены были покинуть страну, что повлияло и на жизнь Ибн Сины. Согласно различным источникам, Ибн Сина спасся бегством в Хорезм. Ситуация в Хорезме пока была спокойной для творчества, т. к. согласно данным Бируни, приведённым в «Памятниках минувших поколений», его население «относится к великому древу персидских народов» [1, 15], и имело особое предрасположение к науке.

В этот беспокойный период Хорезм был защищён и согласно данным Макдиси, столица Хорезма - густонаселенный город Гургандж, был настолько тесным, что внутри его трудно было провести каналы [1,25]. В это время Гургандж был городом, в котором были очень развиты наука и культура.

В результате археологических исследований под руководством С.П. Толстова и Я.Г. Гулямова было установлено, что Хорезм в IV-I веках до н. э. был одной из величайших стран, в которой были развиты специальные сферы ремесленничества (в том числе гончарное дело), строительство и другие сферы. Как пишут исследователи, Хорезм имел тесные торговые отношения с Сирией, Египтом и странами причерноморского побережья.

Здесь же славилась «Академия Мамуна», которая считалась одним из знаменитых научных и культурных центров Средней Азии, в ней были сосредоточены такие видные учёные, как Абу Рейхан Бируни, Абу Сахл Масехи, Абу Наср Ираки и Абул – Хайр Хаммор. Поэтому Ибн Сина, вместе с другими учёными, вследствие политической нестабильности и падения Бухары, бежал в Хорезм. Ибн Сина также стал членом этого научно-культурного центра и был признан другими учёными. Как отмечал сам Ибн Сина, «...там мне назначили ежемесячное жалование, достаточное для такого человека, как я» [1,25].

Правитель Хорезма Мамун ибн Мухаммед (992-997) и его сторонники вмешивались в политические дела стран от Аральского моря до Поволжья, северных частей Кавказа и Русского Киева [4,28]. Отношения Хорезма с этими странами являются очень давними. Как утверждают, ещё в 329 г. до н. э. правитель Хорезма Фаразман, сообщил Александру Македонскому в Бактре (Балх), что его страна непосредственно граничит с Колхидой и землями «амазонок» в северной части Кавказа [2, 18].

Согласно данным некоторых историков Средней Азии в IX-X веках был завершён процесс становления феодальных городов [2, 18]. Быстрое развитие мастерства, торговли, увеличение городских территорий с различных сторон в кратчайшие сроки, градостроительство Самарканда, Бухары, Мерва и других больших городов, таких как Хорезм, Гургандж и Кят, превратило их в важнейшие культурные центры Средней Азии. В свою очередь Хорезм считался одним из тех центров, в которых наука и культура достигли своего высочайшего развития.

По сведениям Бируни, звездочёты Хорезма (астрономы) с прежних времён «лучше знали эти созвездия, чем арабы», в то время как, по словам Бируни, знания арабов о небе (астрономии) сводились к навыкам и представлениям простого землепашца в каждом данном селении [2, 20]. В подтверждение своих высказываний Бируни приводит хорезмские наименования знаков зодиака и напоминает о календаре Хорезмийцев, который свидетельствует о более раннем существовании астрономических знаний Хорезмийцев по сравнению с арабскими.

Открытия в области математики, достижения, имеющие ценность мирового масштаба (например, разработка алгебры Ал - Хоразми (от которой происходит понятие «алгоритм»), труды Мансур бин Ирак, Абу Рейхана Бируни, Абу Сахл Масехи и некоторые др.) свидетельствуют о высокой степени развития науки и культуры Хорезма.

Новообразованный центр Хорезма город Гургандж располагался в таком месте, где проходили важнейшие торговые пути из Мавераннахра (через Марв – Варахша - правой части берегов Амударьи), Хорасан (через Марв-левобережье Амударьи-Хазарасп), Месопотамия (через Нисо – Каракум-Змушхир). Путь пролегал из Гурганджа через Устюрт на Волгу и тянулся вдоль берегов Чёрного моря до Киевской Руси. Экономические, политические и культурные отношения Хорезма с различными странами Востока и Запада

стали причиной того, что его центр - город Гургендж в кратчайшие сроки превратился в торгово-культурный центр.

Следует отметить, что большую часть населения Гургенджа, как и других городов, составляли ремесленники. Ещё в средние века определенная часть населения Хорезма владела различными профессиями. Часть из населённых пунктов даже называли по избранному ремеслу.

Наряду с ремесленниками, в окрестностях городов и селений Хорезма проживали также купцы, военные, священники, служители дворца, учёные и другие. Этнический состав городов Гургендж, Самарканд, Бухара, Мерв состоял из людей различных национальностей, таких, как таджики, персы, турки, индусы, арабы, армяне, грузины, русские, осетины, тибетцы, уйгуры и другие [4, 32].

Последующее становление и развитие экономических, политических и культурных отношений, также формирование мастерства, искусства, военных отношений, система управления государством способствовали дальнейшему развитию различных сфер науки. На этой основе развивались такие науки, как медицина, химия, география, геодезия, астрономия, философия, история. Каждый правитель старался собрать в своём дворце учёных различных отраслей и тем самым пополнить дворцовую научную базу своего дворца и библиотеку. Некоторые правители, которые приближали к дворцу людей науки, были очень мудры. Одним из таковых считался Кабус ибн Вушмагир, другим - Мамун ибн Мамун.

Уход из управления Гургенджа династии Хорезмшахов и приход к власти Мамунидов примерно в 995 году вынудило Бируни оставить на время свою родину.

Основателем династии Зияридов считался Мардович бини Зиёр Дайлами, который в молодости был одним из талантливейших полководцев эмира Афсора. В истории он остался как человек, который был искренним сторонником процветания Ирана, старался восстановить ушедшее в историю царство. Но через некоторое время Мардович был убит сторонниками турко-монголов. После смерти Мардовича на трон восседает его брат Захирудавла Абумансур Вушмагир (935-967). Через некоторое время, после нападения Оли Бувайха (914-1023), его правление ослабевает, и после его смерти трон занимает его сын Бесутун, позже трон переходит к его младшему сыну Абдулхасану Шамсулмаали Кобусу бин Вушмагиру. Мухаммад Авфи по поводу просвещённости и мудрости Шамсулмаали Кобуса отмечал: «Эмир Кобус был рекой благоденствия... и каждый, кто читал его трактат «Камол-ул-балог», были осведомлены его запредельной мудростью» [5, 6]. Мамун ибн Мамун заявил Бируни, что «наука – это такое окружение, которое дорого стоит, и его цена выше всего и ничто не сравнится с ней» [4, 32].

Позже, в период правления Абу Аббаса Мамуна ибн Мамуна (1009-1017) Бируни, на короткое время, возвратившись в Хорезм, был призван во дворец Мамунидов, как учёный и политик. В этот период в Мавераннахре властвовала династия Караханидов. В 1017 году Махмуд Газневи захватывает Хорезм, убирает со сцены династию Мамунидов и присоединяет Хорезм в состав своего государства.

В пору зрелости Бируни политическая обстановка в Хорезме стала ухудшаться, но несмотря на эти факты, в Хорезме наблюдалось культурное, нравственное, политическое и экономическое развитие. Исторические и археологические находки свидетельствуют о том, что X век считается временем наибольшего развития экономических отношений. Быстрое развитие экономики дало возможность для быстрого роста больших и малых городов в Хорезме.

Наряду с градостроительством Хорезма в окрестных городах развилось гончарное мастерство и орнамент. Гончары мастерили большие и маленькие кувшины, используемые населением. Постепенное строительство городов свидетельствует о развитии экономической системы и устойчивости экономических отношений Хорезма с соседними странами. Согласно сведениям арабского историка Табари, во время захвата Средней Азии арабами Хорезм управлялся братом Хорезмшаха Хурзадом (Хурразод), который, воспользовавшись поддержкой своих сторонников, ограничил полномочия законного правителя и подчинил его

себе. Хорезмшах, установив близкие отношения с Кутайбой, предложил ему выступить против своего народа. Арабы вошли в Хазарасп. Кутайба, захватив в плен Хурзада, заключив соглашение с хорезмшахом, потребовал у него 10000 голов скота. Также они казнили 4000 пленных из числа мятежников во главе с Хурзадом. [11, 226].

По сведениям Балазури, сразу после ухода арабских войск, хорезмийцы выступили против предателя - царя и убили его, что явилось, как утверждают Бируни и Ибн ал Асир, причиной возвращения на эту землю Кутайбы [11, 226].

В свою очередь, Махмуд Газневи собрал у себя во дворце в Газне (нынешний Афганистан) учёных, мыслителей и поэтов. Среди этих избранных представителей был и Бируни. Махмуд Газневи очень ценил учёных и почтенных лиц дворца, но в то же время он оказывал на них давление.

В становлении, развитии и научной и философской мысли этого периода огромную роль играли такие общественно-политические движения, как движение карматов, зиндиков, мутазилитов и т. д., с которыми по указанию Аббасидов, Султан Махмуд вёл ожесточенные войны под лозунгом «газават» - борьбу с «неверными». Таким образом, была уничтожена в 407 году от хиджры хорезмийская культура [8, 144].

Анализируя исторические и социокультурные условия развития мировоззренческих взглядов Бируни, можно заключить, что Абу Рейхан Бируни жил и творил в эпоху, которую некоторые исследователи называли «эпохой лихорадки» [7, 146], или, по словам французского исследователя Адама Меца, «Ренессансом на мусульманской почве в странах Востока». Своими достойными научными достижениями мыслителю удалось найти путь во дворец хорезмшаха и заслужить особое уважение среди учёных и особенно - визирей дворца, которые сыграли огромную роль в развитии научного потенциала эпохи.

Литература

1. Абуали ибн Сина. Сочинения. Том 1. – Душанбе, 2005. – 959 с.
2. Булгаков П.Г. Жизнь и труды Бируни. Изд-во «Фан» Узбекской ССР. – Ташкент, 1972. – 430 с.
3. Гафуров Б. Таджики. Ч.1. – Душанбе, 1970. – 658с.
4. Гулямов Я. Г. Эпоха Абу Рейхана Беруни. / Бируни и гуманитарные науки. – 175 с.
5. Девонакулов А. «Осор-ул-бокия» - и Абурайхон Беруни // Абурайхон Бируни «Осор-ул-бокия». –Душанбе, 1990. – 430с.
6. Джонбобоев С. Абу Райхан Беруни // История таджикской философии (с древнейших времен до XV вв.). – Душанбе, 2012. – 790с.
7. Додихудоева Л. Дирӯз, имрӯз, фардо. - Хуљанд, 2003. – 86 с.
8. Наср Сайид Хусейн. Назари мутафаккирони исломи дар бораи табиат (Взгляд исламских мыслителей о природе) (на фарси). –Техрон, 1366. – 210 с.
9. Петрушевский И.П. Земледелие и аграрные отношения в Иране XIII-XIV веков. – М.-Л., 1960. – 494 с.
10. Сиёсатнома (Книга о правлении везиров, Столетие Низам – ал – мулька. Перевод, введение и изучение памятника и примечание профессора Б. Н. Заходера). – М.-Л., 1949. – 380с.
11. Толстов С.П. По следам древней хорезмийской цивилизации. Изд-во АН СССР. – М.-Л., 1948. – 328с.
12. Толстов С.П. Бируни и его время // «Бируни» Сборник. - Москва, Изд-во АН СССР, 1950. – 160 с.
13. Философия натуралистов//История таджикской философии (с древнейших времен до XV вв.) – Душанбе, 2012.

ИСТОРИЧЕСКИЕ И СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ БИРУНИ

В статье речь идёт об исторических и социокультурных условиях развития мировоззренческих взглядов Бируни. На формирование мировоззренческих взглядов мыслителя повлияла политическая нестабильность Мавераннахра и Хорасана, а также политический хаос того времени в котором жил и творил. В трудах мыслителя отражена многогранность и многосторонность его способностей и навыков в различных сферах науки своего времени.

Автор приводит сведения о том, что в становлении, развитии и формировании уровня мировоззрения Бируни повлияло несколько научных факторов, которые оказали благотворное влияние на обоснование научных мыслей Бируни. К этим факторам можно отнести появление больших городов, развитие международной торговли, появление экономических, политических и культурных отношений между народами Востока и Запада, борьба между классами и различными слоями населения. По сути эти факторы оказали огромное влияние не только на развитие мировоззрения и научной мысли Бируни, но и на научную и творческую среду того времени.

Исходя из исторических сведений автор статьи отмечает, что в VII-VIII вв. захват арабами Средней Азии считается временем длительной борьбы между феодалами и крестьянами. Политическая атмосфера была нестабильна, но это не повлияло на развитие различных отраслей научного знания.

Открытия в области математики, а также достижения, имеющие ценность мирового масштаба (например, разработка алгебры Ал - Хоразми (от которой происходит понятие «алгоритм»), труды Мансур бин Ирак, Абу Рейхана Бируни, Абу Сахл Масехи и некоторые др.) автор оценивает как наивысшую степень развития науки и культуры Хорезма того времени.

Ключевые слова: Бируни, движение, время, политическое обстоятельство, культурное положение, Академия Мамуна, Государство Саманидов, Хорезм.

ШАРОИТИ ТАЪРИХӢ ВА ИҶТИМОӢЮ ФАРӢАНГИИ ТАШАККУЛИ ҶАӢОНБИНИИ БЕРУНӢ

Дар мақола сухан атрофи шароити таърихӣ ва иҷтимоӣю фарҳангии ташаккули ҷаҳонбинии Абӯрайҳон Берунӣ меравад. Авзои аз лиҳози сиёси норомии Мавароуннаҳр ва Хуросон ба афкор ва ҷаҳонбинии фалсафии Берунӣ таъсири бевоситаи ҳудро гузоштааст. Дар осор ва эҷоди мутафаккир гуногунрангии афкор ва малака нисбат ба самтҳои гуногуни улуми замонаш таҷассум ёфтааст.

Тавре муаллиф қайд менамояд, дар ташаккул ва шаклгирии ҷаҳонбинӣ ва афкори илмӣ мутафаккир таъсири омилҳои гуногунро мушоҳида намудан мумкин аст. Ба омилҳои мазкур метавон бунёди шаҳрҳои калон, ташаккули савдои байналхалқӣ, бавҷудоии муносиботи иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ, миёни мардумони Шарқ ва Ғарб, муборизаи миёни синфу табақаҳои гуногуни ҷомеа ро дохил намуд. Ин омилҳо на танҳо ба афкор ва ҷаҳонбинии Берунӣ, балки ба афкор ва ҷаҳонбинии тамоми равшанфикрони ин даврон таъсири ҳешро гузоштааст. Мутафаккир дар даврони аз лиҳози вазъи сиёсӣ ноороми на танҳо Мавароуннаҳр ва Хуросон, балки дар даврони нобасомонии тамоми Осиёи Миёна зиндагӣ намудааст.

Дар така ба маълумоти тарихӣ муаллиф меафзояд, ки асрҳои VII-VIII арабҳо Осиёи Миёнаро забт намуданд. Замони забтқории арабҳо ба даврони муборизаи тӯлонии деҳқонон ва феодалон рост меомад. Новобаста аз овзои ноустувори сиёсӣ соҳаҳои гуногуни илм дар Осиёи Миёна хеле тараққӣ карданд.

Кашфиёт дар самти математика, ҳамчунин, дастовардҳои, ки арзиши баланди ҷаҳонӣ доранд (масалан, коркарди алгебра аз ҷониби ал-Хоразмӣ, ки ба мафҳуми алгоритм асос гузошт), осори Мансур бини Ироқ, Абӯрайҳон Берунӣ, Абӯсаҳл Масеҳӣ

ва чанде дигарон) муаллиф ҳамчун дараҷаи баландтарини рушди илм ва фарҳанги Хоразмӣ ҳамон давра арзёбӣ менамояд.

***Калидвожаҳо:** Берунӣ, ҳаракат, вақт, авзои сийёсӣ, вазъи фарҳангӣ, Академияи Мамуна, Давлати Сомониён, Хоразм.*

HISTORICAL AND SOCIO-CULTURAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF WORLDVIEW BIRUNI

This article deals with the historical and socio-cultural conditions for the development of Biruni's worldview. The political instability of Transoxiana and Khurasan, as well as the political chaos of the time in which he lived and created, influenced the formation of the thinker's worldview. The works of the thinker reflect the versatility and versatility of his abilities and skills in various fields of science of his time.

The author provides information that several scientific factors influenced the formation, development and formation of the level of Biruni's worldview, which had a beneficial effect on the justification of Biruni's scientific thoughts. These factors include the emergence of large cities, the development of international trade, the emergence of economic, political and cultural relations between the peoples of the East and the West, the struggle between classes and different segments of the population. In fact, these factors had a huge impact not only on the development of Biruni's worldview and scientific thought, but also on the scientific and creative environment of that time.

Based on historical data, the author notes that in the VII-VIII centuries the capture of Central Asia by the Arabs is considered a time of long struggle between feudal lords and peasants. The political atmosphere was unstable, but this did not affect the development of various branches of scientific knowledge.

The author considers the discoveries in the field of mathematics, as well as achievements of world - wide value (for example, the development of the algebra al-Khorezmi (from which the concept "algorithm" is derived), the works of Mansur bin Iraq, Abu Reyhan Biruni, Abu Sahl Masehi, and some others) as the highest degree of development of science and culture in Khorezm at that time.

Keywords: *Biruni, movement, time, political circumstance, cultural provision, the Academy of Ma'mun, Samanid State, Khorezm.*

Сведения об авторе: *Маджидов Диловар Хафизович* – кандидат философских наук, заведующий кафедрой философии и политологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 938123729, E-mail: dilovar8181@bk.ru

Information about the author: *Majidov Dilovar Hafizovich* – candidate of Philosophy, head of the department of Philosophy and Politology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 938123729, E-mail: dilovar8181@bk.ru

Проблема познания занимает особое место в философской системе Насируддина Туси. Здесь уместно подчеркнуть, что этот вопрос стал предметом исследования отечественных исследователей во второй половине прошлого столетия. Так, М. Болтаев и М. Диноршоев, акцентировали свое внимание на материалистическом фундаменте гносеологии мыслителя. Такой подход обусловлен тем, что в то время, в связи с господством марксистской идеологии, исследователи пытались всеми силами выявить в учениях того или иного мыслителя эпохи средневековья материалистическую традицию или тенденцию.

В эпоху средневековья в учениях большинства мыслителей, посвященных проблеме познания, преобладали религиозно-идеалистические и мистические тенденции, в которых познавательная деятельность человека связывалась с некоторой нематериальной субстанцией, не зависящей ни от материи, ни от человеческого сознания. Однако взгляды Насируддина Туси на сущность и методы познания коренным образом отличаются от воззрений многих его предшественников, таких, как Абухамид Газали, Фахруддин Рази и др. В данном вопросе он строго придерживался линии Аристотеля, Фараби и Ибн Сины, которые познание рассматривали как процесс отображения предметов и явлений окружающего мира в душе человека. Туси, как видный ученый-математик и астроном своего времени, нисколько не сомневался в том, что познание – это сложный и противоречивый вид духовной деятельности человека, направленное на постижение сущности объектов реального мира.

Насируддин Туси четко различал такие формы познания, как чувственное и рациональное, и пытался охарактеризовать их роль в едином познавательном процессе. Как у Аристотеля и Ибн Сины, его гносеология основана на теории отражения. Согласно ему, отражение присуще не только живым существам, но и предметам неорганического мира, которые, в отличие от предметов органического мира, лишь пассивно отражают воздействие предметов окружающей действительности. В связи с этим, мыслитель отмечает, что предметы неорганического мира способны к отражению, но не могут сохранить идеальный образ отражаемого объекта. Например, «вода способна к отражению формы, но она не способна ее сохранить» [9, 114].

Что касается предметов органического мира, констатирует мыслитель, то они, в отличие от предметов неживой природы, определенным образом реагируют на воздействие внешних предметов и в то же время способны сохранять возникшие идеальные образы.

Важнейшими средствами познания являются чувства и разум, которые, по мнению Туси, неразрывно связаны. Исходным этапом познания является чувство, и благодаря ему предметы и явления, их признаки отражаются в душе человека и образуют различные формы, которые составляют чувственные знания.

Таким образом, в гносеологии мыслителя роли чувств в процессе познания уделяется особое место. В частности, высоко оценивая роль органов чувств в процессе познания, он пишет: «Ощущение при помощи чувства зрения дает нам знание о цвете как о черном и белом, так и о красном и желтом, зеленом и голубом и о том, что состоит из этих цветов. Этим же чувством мы ощущаем свет, как, например, блеск Солнца, Луны, звезд, огня и др. ...

[Вещи], познаваемые слуховым чувством, - это звуки и их свойства, благодаря которым возникают классы звуков речи и разнообразные другие свойства звуков, являющиеся причиной глухости и резкости, высоты и глубины [низкости], приятности и неприятности звуков. Посредством чувства обоняния мы ощущаем приятные и неприятные запахи и их различные виды.

Посредством чувства вкуса мы ощущаем девять видов вкуса пищи: сладость и кислотность, соленое и острое, горькое и жирное, вязущее и терпкое и безвкусное свойство и все то, что образуется из них.

При помощи чувства осязания мы ощущаем свойства следующих четырех видов: жар, холод, сырость, сухость и то, что следует из них, как резкость, мягкость, тяжесть, легкость и тому подобное» [9, 43].

Насируддин Туси, правильно характеризуя роль органов чувств в процессе познания, ощущения считает исходным пунктом этого процесса. Для него ощущение – это отражение отдельных сторон предмета и явления, которые, непосредственно воздействуя на некоторые из органов чувств – зрение, слух, обоняние, вкус, осознание, запечатлеваются в душе человека. Именно ощущение, как единственный источник и необходимая предпосылка познавательного процесса, непосредственно связывает человека с окружающим миром.

Приведем еще один аргумент Туси, приведенный им в пользу, вышеприведенного положения: «Хотя чувства сами по себе не выражают общего знания, однако должно быть известно, что ключом и для общего, и для частного знания являются (именно) чувства, ибо человеческая душа... может познать исходные начала понятия и суждения лишь посредством чувств. И поэтому Первый учитель говорил: «Кто лишается чувств, тот лишается знания» [2, 375].

Безусловно, здесь дается правильная оценка роли органов чувств в процессе познания. Без познавательной способности чувств разум потерял бы всю свою познавательную силу и мощь. Однако мыслитель не только утверждает, что чувства – это ключ к познавательному процессу, но и доказывает, что они правильно отражают чувственно воспринимаемые предметы и в основном дают истинное знание о предметах окружающего нас мира. Об этом он пишет: «Познание посредством чувств таково, что если душа при помощи одного из внешних чувств воспринимает какую-либо чувственную реальность, то в ее (души) воображении изображается форма, соответствующая этой чувственной реальности, с тем чтобы после исчезновения этой реальности душа посредством представления могла бы в любое желаемое время восстановить эту форму в своих внутренних чувствах. Эта форма во всех своих проявлениях... соответствует первичной форме. Различие состоит лишь в том, что при восприятии первичной чувственной реальности необходимо наличие материи, которая является носителем этих акциденций, а при восприятии этой же формы в наличии материи нет необходимости» [2, 375-376].

Приведенное высказывание еще раз подтверждает мысль о том, что его учение о познании полностью основано на теории отражения. Данное положение можно аргументировать и приведенной выше цитатой, и другими высказываниями мыслителя. В другом месте своей книги он пишет: «Когда люди с помощью внешних чувств познают сущность всего сущего, то образы постигаемых (вещей) естественным образом отображаются в их разуме... Затем эти образы посредством памяти и воспоминания естественным образом указывают на сущность всего сущего» [9, 61].

Необходимо подчеркнуть, что некоторые идеи мыслителя, высказанные им относительно процесса познания, имеют диалектический характер. Может быть, подобные идеи появились у Туси под влиянием гносеологических идей Аристотеля, Фараби и Ибн Сины, а может быть, в ходе его собственных рассуждений. По его мнению, «познание вещей не является одновременным актом, а имеет ряд ступеней в зависимости от своей силы и слабости, ясности и неясности, частности и общности, совершенности и несовершенности... Когда издали видят некоторое тело и узнают, что оно материальное, но не могут узнать, что это камень или дерево, или живое существо. Стало быть, их знание об этом теле является сомнительным, общим и недостаточным. Если затем находят это тело передвигающимся, становится очевидным, что оно живое существо. Следовательно, такое знание становится более точным и совершенным, хотя в данном теле и не произошло никаких изменений. Точно таким же образом знание становится более ясным, точным и совершенным, если

благодаря другим признакам будет известно, что это тело, либо лошадь, либо человек, относится к такой-то группе и в том-то его сущность» [9, 441].

Отсюда следует, что Насируддин Туси, подчеркивая относительный характер получаемого знания, обращает внимание на пути его совершенствования, на то, каким образом неполное знание становится более полным, а неточное знание более точным.

В пользу того, что Туси, по сравнению со своими предшественниками, больше обращает внимание на роль чувств в процессе познания, может послужить следующее его высказывание: «Несмотря на то, что чувства не могут быть выражением общего суждения, однако должно быть известно, что ключом у двери общего и частного знания является чувство. Ибо душа человека от начала рассуждения до всего постигаемого разумом зиждется на чувствах. Основы понятий и суждений могут быть приобретены при помощи чувств...Когда душа с помощью одного из внешних чувств познает конкретное, то соответствующий образ этого конкретного запечатлется в ней, так что во время отсутствия этого конкретного, когда захочет душа, может возвращаться во внутрь к познанию данного образа, и поэтому нет нужды к повторному восприятию конкретного ...Если тот же вид чувства выражает множество частных вещей, то из их суммы образуется одно изображение, и оно есть извлеченное из чувства умственного представления... Однако ни одно умственное образование, форма, определение и категория не могут стоять на месте чувства по значению того изображения» [9, 378-379].

Как видим, в познавательной концепции мыслителя чувственное познание выступает в форме образов, изображений, которые возникают в душе человека в результате деятельности органов чувств и центральной нервной системы. Насируддин Туси ощущением называет чувственное изображение – звук, который мы слышим, цвет, который мы видим, запах, который мы нюхаем, холод, который мы осязаем, чувства тяжести, которое мы ощущаем, поднимая какой – либо предмет, и т.п. Целостное отражение предметов в результате их непосредственного воздействия на органы чувств он называет восприятием. Согласно ему, восприятие связано с обнаружением, различением и синтезом свойств и сторон предметов с помощью, например, рук, позволяющих установить формы этих предметов, глаз, прослеживающих их видимые контуры, органов слуха, улавливающих соответствующие колебания воздуха. С помощью восприятия достигается связывание и соотнесение предметов, вместе с тем обеспечивается ориентировка познающего человека в реальном мире. На уровне представления формируются образы предметов реального мира на основе припоминания благодаря памяти. Если восприятие образует целостный образ предмета путем непосредственного контакта с внешним миром, то представления могут обобщать сходные признаки предметов, одеваясь в языковую оболочку, но оставаясь тем не менее формой чувственного отражения.

В заключение отметим, что, в отличие от чувственных форм, рациональное познание необязательно должно сопровождаться чувственными образами. В то время как – всякое чувственное изображение у человека, в отличие от животных, сопровождается рациональным образом.

Вместе с тем трудно согласиться с мнением одного из первых исследователей творчества мыслителя М. Диноршоева, который, анализируя гносеологическую концепцию Насируддина Туси, пишет: «Несмотря на то, что Насируддин утверждает, что источником и частного и общего знания являются чувства, что чувства содействуют разуму в познании умопостигаемых вещей, тем не менее последовательно доказывает, что частное познается чувствами, общее – разумом, не замечая, что познание единичного, частного ведет к познанию общего, и наоборот...Насируддин не всегда последовательно проводит свою идею о том, что ключом и общего и частного знания являются чувства, что чувства содействуют разуму в познании умопостигаемых вещей» [6, 123-124].

При этом исследователь ссылается на высказывание мыслителя в его книге Туси «Ахлоки носири» относительно соотношения чувства и разума в процессе познания: «Душа одновременно воспринимает чувством все воспринимаемые сущности, устанавливает

причину заблуждения чувств, отличает истину от лжи. Стало ясным, что знания её возникли не благодаря чувствам, ибо то, чем не обладают чувства, не может быть использовано душой. Поскольку ее суждения представляют собой опровержение чувств, постольку она заимствовала их не от них. Следовательно, стало ясным, что душа нечто иное, чем телесные чувства, и превосходнее их. Она в постижении (сущностей) совершеннее чувств» [6, 125].

Далее М. Диноршоев пишет: «Ведь на самом деле, он же в «Асос ул-иктибос» неоднократно подчеркивал, что человеческая душа... лишь посредством чувств может познать исходные начала понятия и суждения», что «способом приобретения суждений является силлогизм или истинная индукция. Первичные посылы силлогизма возникают посредством индукции, в которой решающую роль играют чувства. Следовательно, ясно, что никакое знание не может возникнуть без посредства чувств.

Не соглашаясь с подобными утверждениями мыслителя, М. Диноршоев задается вопросом чем объяснить такую непоследовательность Насируддина в понимании проблемы соотношения чувств и разума в процессе познания? Нетрудно ответить на этот вопрос, если задуматься над приведёнными выше положениями Насируддина Туси. Подметив, что чувства иногда нас «обманывают», не могут раскрыть сущности явлений, он приходит к выводу, что разум не основывается на чувствах, абсолютно не зависит от них. Относительно приведенных цитат можно сказать следующее: во – первых, хотя мыслитель и разграничивает роль чувств и разума, тем не менее он никоим образом не отрицает роль чувств в процессе познания, как его исходного начала; во – вторых, Насируддин Туси был величайшим математиком своего времени, поэтому он не мог недооценивать роль разума в процессе познания. Мы считаем, что наш мыслитель, подобно Лейбницу, не отрицал связь между чувственной и рациональной формами познания. В частности, отметим, что всякая математическая идея или теория является продуктом разума. Однако это не означает, что между чувством и разумом нет диалектической связи. Подтверждением этого может служить следующее высказывание мыслителя: «Должно быть известным, что получение рационального из чувства – это не простое извлечение. Во всех случаях господствующим является разум. По этой причине отделенное от разума чувство не может выражать какую – либо общую мысль. Однако особое частное суждение, кроме как во время ощущения, не приносит пользы. Но когда же образующиеся посредством внешних чувств повторяющиеся ощущения имеют последствием сохранение образов частных в душе, то такое повторение чувствами частных имеет последствием приобретение формы общего в разуме» [9, 377-378].

Таким образом, согласно мыслителю, хотя органы чувств являются проводниками знания, однако только чувства не дают нам истинного знания о том, что скрыто за явлением. Но то, что нельзя познать чувствами, вполне можно познать посредством разума, и ошибку, допущенную тем или иным чувством, можно исправить с помощью разума.

РОЛЬ ЧУВСТВЕННОГО ПОЗНАНИЯ В УЧЕНИЯХ НАСИРУДДИНА ТУСИ

В статье рассматривается одна из важнейших философских проблем - вопрос познания в философской системе Насируддина Туси. Автор того мнения, что учение Насируддина Туси относительно этого вопроса имеет огромное влияние на учение последующих перипатетиков. Этот вопрос, начиная со второй половины прошлого столетия, является предметом научных работ отечественных исследователей.

Автор, на основе тщательного анализа, доказывает, что точка зрения Насируддина Туси по отношению сущности и методов познания отличается от позиции таких мыслителей как Фахруддина Рази и Абухомида Газзели. В решении этого вопроса Туси поддерживается линии Аристотеля, Фараби и Ибн Сины.

Опираясь на достоверных источников, автор статьи также отмечает, что Насируддин Туси четко разграничивал чувственные и рациональные формы познания, и в ходе их рассмотрения, пытался определить их роль в едином процессе познания. По его мнению, основными средствами познания являются чувство и разум, которые имеют неразрывный взаимосвязь.

Насируддин Туси был такого мнения, что начальным этапом познания является чувство, посредством которого предметы и явления, а также их свойства отражаются в душе человека, и тем самым формируют чувственные знания.

По мнению автора статьи эти воззрения Туси формировались под влиянием гносеологических идей Аристотеля, Фараби и Ибн Сины; в дальнейшем Туси рассудительно развивал эти идеи. Согласно доктринам Туси процесс познания предметов не является цельным, а согласно его мощности и немощности, ясности и неясности, полноты и неполноты имеет несколько уровней.

В заключение автор отмечает, что Туси указывал на относительный характер знания, а также имел особый интерес к методам добывания и усовершенствования понятий.

Ключевые слова: Насируддин Туси, познание, разум, чувство, восприятие, мышление, сознание, философия, органы чувств, рассуждение.

НАҚШИ МАЪРИФАТИ ҲИССӢ ДАР ТАЪЛИМОТИ НАСИРУДДИНИ ТӢСӢ

Дар ин мақола муаллиф яке аз масъалаҳои муҳимми фалсафӣ-масъалаи маърифат дар низоми фалсафаи Насируддини Тӯсӣ ва мавқеи онро дар таълимоти машшоияи баъдӣ муҳим дониста, иброз доштааст, ки омӯзиши ин масъала шуруъ аз нимаи дуҷониби асри гузашта мавриди пажӯҳиши муҳаққиқони ватанӣ қарор гирифтааст.

Таҳлилҳои муаллиф нишонрас буда, исбот месозанд, ки назари Насируддини Тӯсӣ ба ҷавҳар ва усулҳои маърифат чун дигар муҳаққиқони ин соҳа, аз ҷумла Фаҳрудини Розӣ, Абӯҳомиди Ғазолӣ ва дигарон фарқ дошта, дар ин масъала ӯ самти пешгирифтаи Арасту, Форобӣ ва Ибни Синоро пайравӣ кардааст.

Дар така ба сарчашмаҳои муътамади таърихӣ муаллифи мақола меафзояд, ки Насируддини Тӯсӣ шаклҳои ҳиссӣ ва ақлии маърифатро, дақиқан, фарқ карда тавониста, дар баррасии онҳо кӯшиш намудааст, ки нақши онҳоро дар раванди ягонаи маърифат нишон диҳад. Ба андешаи ӯ, муҳимтарин воситаҳои маърифат эҳсос ва шуур ба ҳисоб рафта, бо ҳам иртиботи ногузастанӣ доранд.

Насируддини Тӯсӣ марҳалаи ибтидоии маърифатро эҳсос медонад, ки тавассути он ашёву падидаҳо, инчунин, аломоти онҳо дар рӯҳи инсон инъикос гардида, шаклҳои гуногунро ба вуҷуд меоранд, ки онҳо дар навбати худ дониши ҳиссию ташкил медиҳанд. Ба андешаи муаллифи мақола, ин андешаҳои Тӯсӣ дар зери таъсири идеяҳои маърифатшиносии Арасту, Форобӣ ва Ибни Сино ба вуҷуд омада бошанд ҳам, ӯ мулоҳиза қарор дода, онро ташаккул додааст. Ба ақидаи ӯ, маърифати ашё ҳолати яклухт нест, балки вобаста ба нерумандӣ ва сустӣ, равшанию торикӣ, куллияту ҷузъият, комилию нуксонии он дорой якҷанд зина аст.

Аз ҳулосаи муаллиф бармеояд, ки Тӯсӣ хусусияти нисбӣ доштани дониши ҳосилшавандаро қайд намуда, бо методҳои дуруст ба даст овардани мафҳумҳо ва тарзи тақмили онҳо, махсусан, таваҷҷуҳ намудааст.

Калидвожаҳо: Насируддини Тӯсӣ, маърифат, ақл, эҳсос, идрок, тафаккур, шуур, фалсафа, узвҳои ҳиссӣ, мулоҳиза.

ROLE OF SENSORY PERCEPTION IN NASIRUDDIN TUSI'S TEACHINGS

In article one of the major philosophical problems – the problem of knowledge of the philosophical system of Nasiruddin Tusi is considered. The author of such opinion, that Nasiruddin Tusi's doctrine concerning this question has huge influence on the doctrine of the peripatetic subsequent. This question, since the second half of last century, is a subject of scientific works of domestic researchers.

The author, on the basis of the careful analysis, proves that the point of view of Nasiruddin Tusi on the relation of essence and methods of knowledge differs from a position of such thinkers as Fakhruddin Razi and Abuhamid Ghazzali. In the solution of this question of Tusi it is supported Aristotle's line, Farabi and Ibn Sino (Avicenna).

Relying on reliable sources, the author of article also notes that Nasiruddin Tusi accurately differentiated sensual and rational forms of knowledge, and during their consideration, tried to

define their role in uniform process of knowledge. According to him, fixed assets of knowledge are the feeling and reason which have indissoluble interrelation.

Nasiruddin Tusi was such opinion that initial a stage of knowledge is the feeling by means of which objects and the phenomena and also their properties are reflected in soul of the person and by that form sensual knowledge.

According to the author of article these views Hang out Aristotelya, Farabi and Ibn Sino were formed under the influence of the gnoseological ideas; further Hang out judiciously developed these ideas. According to doctrines Hang out process of knowledge of objects is not integral, and according to its power and feebleness, clarity and ambiguity, the completeness and incompleteness has several level.

In conclusion the author notes that Hang out pointed to the relative nature of knowledge and also had a particular interest in methods of getting and improvement of concepts.

Keywords: *Nasiruddin Tusi, knowledge, reason, feeling, perception, thinking, consciousness, philosophy, bodies feeling, reasoning.*

Адабиёт

1. Аль-Фараби, Абу Наср. Логические трактаты / Аль-Фараби. – Алма-Ата, 1975. – 478 с.
2. Аристотель. Аналитика //Сочинения / Аристотель. Т.2. – М., 1978. – 688 с.
3. Ахманов, А.С. Логическое учение Аристотеля / А.С. Ахманова. – М.: Едиториал УРСС, 2011. – 312 с.
4. Болтаев, М. Н. Вопросы гносеологии и логики в произведениях Ибн Сины и его школы / М. Н. Болтаев. – Душанбе, 1965. – 600 с.
5. Войшвилло, Е.К. Понятие как форма мышления: логико–гносеологический анализ / Е.К.Войшвилло. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1989. – 238 с.
6. Диноршоев, М. Философия Насириддина Туси / М. Диноршоев. – Душанбе, 2012. – 189 с.
7. Мец, А. Мусульманский ренессанс / А. Мец. – М., 1966. – 458 с.
8. Сулаймонов, Б.С. Логико-гносеологические воззрения Абу Насра Фараби / Б.С. Сулаймонов. – Душанбе, 2016. – 146 с.
9. Туси, Н. Асас ул-Иктибас («Основы приобретения») / Н.Туси.– Тегеран: Изд-во Тегеранского ун-та, 1955. – 430 с. (на пер. яз.)
10. Туси, Н.. Ахлаки Насири («Насирова Этика») / Н. Туси. – Лондон, 1364 х. – 420 с. (на пер. яз.)
11. Хусайн, А. Мабади’ал-мантик ар-рамзи («Основы символической логики») / А. Хусайн. – Каир, 2003. – 197 с. (на араб. яз.)

Сведения об авторе: *Сулаймонов Бахманёр* - кандидат философских наук, старший преподаватель кафедры философии и политологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 938384345

Information about the author: *Sulaymonov Bahmanyor* - candidate of Philosophy, senior lecturer of the Department of Philosophy and Politology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiyev str., phone: (+992) 938384345.

«ЧАВҲАР» ВА «АРАЗ» ДАР ТАЪЛИМОТИ МАВЛОНО ЧАЛОЛУДДИНИ БАЛҲӢ

Азизмуродов М.Р.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

«Чавҳар» ва «араз» аз гурӯҳи категорияҳои ҷуфти фалсафӣ мебошанд, ки ҳастиро тавсиф мекунанд. Дар фалсафаи муосир барои ифодаи ин категорияҳо истилоҳоти «субстансия ва акциденсия» ва ё «моҳият ва зухурот» низ истифода мешаванд. Ин категорияҳои фалсафӣ шакли умумии ҷаҳони моддиро инъикос мекунанд. Моҳият (чавҳар) мухтавои дохилии ашё мебошад, ки ҳамаи шаклҳои гуногун ва мухталифи ҳамагон як ҳастиро дар ягонагӣ ифода мекунад. Зухурот (араз) бошад ин ё он гунаҳои падида омадани ашё ва сохти зоҳирии мавҷудияти онро ифода мекунад. Дар тафаккур (умуман, дар назария маърифат) категорияҳои моҳият ва зухурот гузариш аз шаклҳои гуногуни мавҷудаи ашё ба мухтавои дохилии он, яъне мафҳуми онро ифода мекунад. Расидан ба моҳияти ашё ин вазифаи илм мебошад.

Дар фалсафаи атиқа моҳият ҳамчун «оғоз»-и фаҳмиши ашё ва вобаста ба ин ҳамчун сарчашмаи пайдоиши воқеи (генезиси реалии) он ва зухурот бошад ҳамчун образи падидаи воқеии ашё доништа мешуд. Ба ақидаи Демокрит, моҳияти ашё аз худ ашё ҷудонашаванда мебошад ва натиҷаи ҳамагон атомҳост, ки ашё аз он таркиб ёфтааст. Ба ақидаи Афлотун, моҳият (Афлотун моҳияти чизҳоро дар «идея»-и онҳо мегӯяд) ба ҷаҳони шайъии маърифӣ, яъне маҷмӯи падидаҳои мушаххас, татбиқнашаванда аст, вай характери фавқулҳиссӣ ва ғайримоддӣ дошта, абадӣ ва беохир мебошад. Ба назари Арасту, баръакси Афлотун, моҳият (чавҳари ашё) худ аз худ вучуд надорад, ба истиснои ашёи алоҳида; аз тарафи дигар, моҳият аз назари Арасту аз он «моддае», ки ашё аз он таркиб ёфтааст иборат намебошад [6, 638].

Шайхураис Абӯалӣ ибни Сино дар асари машҳури худ «Донишномаи Алоӣ» зимни шарҳи мақулот чунин менигорад: «Ҳастиро хирад худ бишносад беҳадду берасм, ки ўро ҳад нест, ки ўро чинсу фасл нест, ки чизе аз вай омтар нест ва варо расм нест, зеро ки чизе аз вай маъруфтар нест... Пас, ҳастӣ ба аввалин қисмат бар ду гуна аст: якеро чавҳар хонанд ва дигареро араз.

Ва араз он чизе бувад, ки ҳастии вай андар чизе дигар истода бувад, ки он чиз бе вай ҳастияш худ тамома бувад ва ба феъл бувад ё ба худ, ё ба чизе дигар ҷуз вай, ҷунонки сапедӣ андар чома, ки чома худ ҳаст бувад ба нафси хуш ё ба чизҳо, ки ба эшон ҳаст шавад ва он гоҳ сапедӣ андар вай истода бувад... Пас ҳар чӣ араз набувад ва ҳастии вай андар мавзӯ набувад, балки вай ҳақиқате бувад ва моҳияте, ки ҳастии он ҳақиқат ва моҳият андар чизе, ки пазирай бувад бад-он сифат, ки гуфта омад набувад, вай чавҳар бувад» [1, 219-220].

Дар фалсафаи асримиёнагӣ моҳият саҳт муқобили зухурот гузошта мешавад: дар ин фалсафа моҳият хосси Худо ҳисоб мешавад ва мавҷудоти заминӣ ғайриҳақиқӣ ва фиреби назар, яъне ҳаёли мебошанд. Дар фалсафаи замони нав муқобил гузоштани моҳият ва зухурот характери маърифатӣ (гносеологӣ) мегирад ва ифодаи ҳудро дар фарзияи сифатҳои аввалӣ ва дуумдараҷа меёбад. И.Кант объективияти моҳиятро эътироф намуда (чизҳои дар худ), чунин мепиндошт, ки моҳият усулан дар шакли ибтидоии худ аз тарафи инсон даркнашуданист, яъне наметавонад, ки дар идроки инсон таҷассум ёбад.

Зухурот ба ақидаи И. Кант инъикоси объективии моҳият нест, балки фақат тасаввури субъективии он мебошад. Муқобилгузори метафизикии моҳият ва зухуротро сарфи назар карда, Г.В. Ҳегел таъкид мекард, ки моҳият ҳаст ва зухурот ҷилваҳо, яъне падида омаданҳои моҳият аст. Бо вучуди ин, дар идеализми диалектикий Г.В. Ҳегел зухурот ҳамчун инъикоси ҳиссию конкретии «идеяи мутлақ» тафсир мешавад, ки дар натиҷа тазодҳои ҳалнашавандаеро бунёд мегузорад. Дар фалсафаи асри 20 категорияҳои моҳият ва зухурот тафсири идеалистӣ мегиранд. Неопозитивизм объективияти моҳиятро рад мекунад ва мегӯяд, ки фақат зухурот аст, ки ҳақиқонӣ

мавҷуд аст. Феноменология зухуротро ҳамчун ҳастии «худизоҳиргардида» ва моҳиятро ташаққули соф идеалӣ мешиносад. Экзистенциализм категорияи моҳиятро бо мафҳумҳои «вучуд» ва «мавҷудият» танг мекунад ва зухуротро бо рӯҳияи субъективистӣ шарҳ медиҳад.

Дар марксизм моҳият ва зухурот дар алоқамандӣ дида мешаванд, ки «... агар шакли зухурот ва моҳияти ашё бевосита мувофиқат мекарданд, пас ҳамаи илмҳо дигар нодаркор мешуданд» [4, 384]. Ба ақидаи В.И. Ленин «на фақат зухурот гузаранда, дорои чараён ва тағйирёбанда мебошанд, балки моҳияти ашё низ...» аст. (Ленин В. И., Полн. собр. соч., 5 изд., т. 29, с. 227). [6, 638] «... Аз ин рӯ, моҳият як ҷиҳати ниҳонӣ, амиқи ба ҷизу робитаи дохили ҷизҳо хос ва идоракунандаи ҷизҳо, асоси ҳамаи шаклҳои зухуроти онҳост» [5, 180].

Акнун мерасем сари ин мавзӯ, ки дар таълимоти ирфонии Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ин категорияҳо чӣ қорбурде доранд ва чӣ тавр шинохта мешаванд? Дар «Маснавии маънавӣ»-и Мавлоно, дафтари аввал, байтҳои 2109 ва 2110 чунин омадааст:

Худ чӣ ҷои турку тоҷик асту занг?

Фаҳм кардаст он нидоро ҷӯбу санг.

Ҳар даме аз вай ҳаме ояд аласт,

Ҷавҳару аъроз мегарданд ҳаст. [3, д-1, б-2110]

Карим Замонӣ дар шарҳи байти дуюм (2110) чунин менависад: «Ҳазрати Ҳаққ-Таоло дар ҳар оне ва ба ҳар шоне бо забони маънавӣ «Аласту бираббикум» меғӯяд ва ҷавҳарҳо ва аразҳо ва хулоса ҳамаи мавҷудот зухур мекунанд...» баъд аз чанд ҷумлаи кӯтоҳ дар бораи таҷаллии зот ба шарҳи мухтасари ҷавҳар ва араз пардохта, чунин моварад: «Ҷавҳар моҳиятест, ки агар мавҷуд шавад, қоим ба ҳеш аст, на қоим ба мавзӯ, монанди ҷисм, ки ба зоти худ қоим аст. Вале араз моҳиятест, ки агар мавҷуд шавад, вучудааш қоим ба мавзӯи ўст, монанди рангу шакл ва камияти ҷисм, ки ба ҷисм қоим аст. Албатта, ин гуна истилоҳот дар «Маснавий» ба сурати расмии он таъбир намешавад, пас мурод аз ҷавҳару араз дар ин ҷо ҷамии мавҷудот ва маротиби ҳастӣ аст» [2, 645]. Чӣ тавре ки дида мешавад, К.Замонӣ ҳам «ҷавҳар» ва ҳам «араз»-ро «моҳиятест» гуфта, шарҳ медиҳад, ҳол он ки дар фарсафа, маъмулан, «ҷавҳар» моҳият ва «араз» зухуротро ифода мекунад.

Зимнан, бояд ин нуктаи ба хонандаи тоҷик ҷолибро, агарчи ҷойи баҳси дигар аст, бояд ин ҷо қайд кунем, ки вожаи «тоҷик»-ро дар мисраи аввали байти 2109-и дафтари аввал «Худ чӣ ҷои турку тоҷик асту занг?» ҳам устод Бадеъуззамони Фурӯзонфар (Шарҳи маснавии шариф ҷ.3 сах. Техрон, интишороти Заввор, бе соли нашр -1236, сах. 807.) ва ҳам Карим Замонӣ «Муслимин, умуман, аамм аз арабу эронӣ» ва «Муслмон аамм аз арабу эронӣ» гуфта, шарҳ додаанд [2, 645 повараки 1].

Дар «Маснавии Маънавӣ», дафтари дуюм ҳикояте ҳаст ба унвони «Қасами ғулом дар сидку вафои ёри худ аз таҳорати занни худ», ки дар он Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ зимни чанд байт масъалаи «ҷавҳар» ва «араз»-ро матраҳ мекунад ва ҳатто мавқеи худро нисбати фаҳмиши ин категорияҳо нишон медиҳад. Аз чӣ сабаб бошад, ки Карим Замонӣ дар шарҳи ин байтҳо аз тафсири муфассали мақулот «ҷавҳар» ва «араз» худдорӣ карда ва хонандаро ба тафсири муҷмале, ки дар байти 2110-уми дафтари аввал перомони ин мақулот гуфтааст, савқ медиҳад, ки он шарҳро дар боло зикр кардем.

Аммо Муҳаммадтақии Ҷаъфарӣ дар шарҳи машҳури худ – «Тафсир ва нақду таҳлили Маснавии Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ», ҷилди сеюм дар заминаи шарҳи достони мазкур (Қасами ғулом дар сидку вафои ёри худ) аз саҳифаи 492 то 525 ба ташреҳи мақулот «ҷавҳар» ва «араз» муфассалтар мепардозад [8, 492-525].

Барои ба хонанда рӯшантар шудан, аввал чанд байте аз ҳамон пора аз достонро, бо ҳазфи баъзе аз абёт ҷиҳати ихтисор, ин ҷо меоварем, ки дар он Мавлоно Балхӣ масъалаи «ҷавҳар» ва «араз»-ро матраҳ намудааст:

Ҷавҳаре дорӣ зи инсон? Ё харӣ?

Ин аразҳо, ки фано шуд, чун барӣ?

Ин аразҳои намозу рӯзаро,

Чунки «ло ябқо замонайни-нтафо».
 Накл натвон кард мар аърозо,
 Лек аз чавҳар баранд амрозо.
 То мубаддал гашт чавҳар 3-ин араз,
 Чун зи парҳезе, ки зоил шуд мараз.
 Гашт парҳези араз чавҳар ба ҷаҳд,
 Шуд даҳони талх аз парҳез шахд...
 Ин сифат кардан араз бошад, ҳамӯш,
 Сояи бузро пайи қурбон макуш».
 Гуфт: «Шоҳо, бе кунути ақл нест,
 Гар ту фармой, аразро накл нест.
 Подшоҳо, чуз, ки яъси банда нест,
 Гар араз, к-он рафт, бозоянда нест.
 Гар набудӣ мар аразро наклу ҳашр,
 Феъл будӣ ботилу ақвол ғашр.
 Ин аразҳо накл шуд лавне дигар,
 Ҳашри ҳар фонӣ бувад кавне дигар...
 Вақти маҳшар ҳар аразро суратест,
 Сурати ҳар як аразро навбатест [3, 237-239].

Фишурдае аз шарҳи Муҳаммадтақии Ҷаъфарӣ ба ин минвол аст. Мавлоно ба мабоҳиси «чавҳар» ва «араз» ворид шуда, масъалаҳои бисёр муҳиммеро матраҳ мекунад, ки иборатанд аз:

1. Оё аразҳо несту нобуд мешаванд?
2. Оё аразҳо қобили наклу интиқоланд?
3. Оё араз метавонад чавҳарро тағйир диҳад?

Ин се масъаларо аввалан Мавлоно аз забони подшоҳ матраҳ намуда, мегӯяд: Оре, аразҳо несту нобуд мегарданд; аразҳо қобили наклу интиқол нестанд ва араз метавонад чавҳарро тағйир диҳад. Сипас, дар абёти оянда, масъалаи мазбурро бо гурӯҳе аз масоили дигар аз забони бардаи подшоҳ ба таври амиқ мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

«Чавҳар» иборат аст аз моҳияти таҳқиқёфта, ки агар айният дошта бошад, эҳтиёче ба мавзӯ надорад. «Араз» иборат аст аз он чи, ки қоим ба мавзӯ аст, монанди шакли аҷсоми табиӣ, ки бе ҷисми табиӣ вучуди хориҷӣ надорад. Ин таърифҳо ношӣ аз ин аст, ки фалосифа ва мутакаллимини пешин ду мафҳуми «чавҳар» ва «араз»-ро бидуни ин, ки таваҷҷуҳ ба интизоӣ будани он ду дошта бошанд, баён кардаанд. Зеро, агар мо диққат кунем хоҳем дид, ки дар ҷаҳони ҳастӣ ду ҳақиқати ҷудогона ба унвони «чавҳар» ва «араз» надорем, балки модда дар ҷараёни худ дар нуқтаҳои, ки убур мекунад, шаклҳо ва хусусиятҳоро дар натиҷаи иртибот бо авомили гуногун ба худ мегирад ва мо бо тамосҳои гуногун, ки бо модда дорем, он шаклҳо ва хусусиятҳоро дарк мекунем [8, 492-525].

Дар хулоса Муҳаммадтақии Ҷаъфарӣ мавқеи Мавлоно аз шинохти категорияҳои «чавҳар» ва «араз»-ро мутобиқи шинохти Ҳегел аз ин ду категория медонад, ки мо низ ҷонибдори ин ақида мебошем.

Адабиёт

1. Абӯалӣ ибни Сино. Осор. Донишномаи Алоӣ / Ибни Сино, Абӯалӣ, ҷ.1. - Душанбе: 2005, - 854 с.
2. Замонӣ, К. Шарҳи ҷомеи «Маснавии маънавӣ» / К. Замонӣ, Техрон: Иттилоот, ҷ.1. ва 2 – 1391, 1142 с.
3. Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ. Мутобиқ бо нусхаи тасҳеҳшудаи Р.Николсон, Техрон: интишороти «Паймон», 1263 с.
4. Маркс, К. и Энгелс, Ф., Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгелс, 2 изд., т. 25, ч. 2, М.: Госполитиздат, 1962 – 556 с.
5. Спиркин А.Г. Асосҳои фалсафа / А.Г. Спиркин, Душанбе, 1991, -544 с.

6. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичёв и др. – 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
7. Фурӯзонфар Б. Шарҳи маснавии шариф / Б. Фурӯзонфар. ҷ.3 сах. Техрон, Заввор, бе соли нашр -1236 с.
8. Ҷаъфарӣ М. Тафсир ва нақду таҳлили Маснавии Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ, нусхаи электронӣ, наشري Барномаҷ ал-Мактабат-иш-Шомила *برنامج المكتبة الشاملة* - <http://www.shamela.ws>.

«ҶАВҲАР» ВА «АРАЗ» ДАР ТАЪЛИМОТИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ

Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ яке аз бузургтарин намояндагони тасаввуф буда, бо осори гаронбаҳои худ ба тафаккури инсоният таъсири амиқ гузоштааст. Осори ӯ саросар моломоли афкори ирфонӣю фалсафист ва мутафаккир бисёре аз масъалаҳои муҳимми назарино дар шинохти воқеият дар осори худ мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Таълимоти Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ аз таълимоти дигар намояндагони тасаввуф бо он фарқ мекунад, ки ӯ ҷонибдори ирфони муътадил буда, ба ифроту тафрит роҳ наметабаст. Мавлоно мақоми «ақл» ва «ақлоният»-ро низ пурра инкор насту, онро воситаи асосии маърифати воқеияти объективӣ медонад. Бинобар ин, дар таълимоти ирфонии Мавлоно, хусусан, дар «Маснавӣ»-и ӯ шарҳи бисёре аз масъалаҳои фалсафӣ дида мешаванд. Дар ин миён аз ҷониби мутафаккир истилоҳот ва хусусан, мақулот (категорияҳои) фалсафӣ мавриди истифода ва баррасӣ қарор мегиранд ва Мавлоно нисбати аксари онҳо нуқтаи назари бевоситаи худро баён медорад, ки ин, махсусан, аз шарҳҳои «Маснавӣ» баръало намудор мегардад.

Дар ин мақола кӯшиш шудааст, ки нуқтаи назари мутафаккир перомунӣ категорияҳои фалсафии «ҷавҳар» ва «араз» муайян карда шавад. Муаллифи мақола бо таъба шарҳҳои «Маснавии маънавӣ» ва осори фалсафӣ таълимоти Мавлоноро нисбати категорияҳои мазкур баррасӣ шудааст.

«Ҷавҳар» ва «араз» («моҳият» ва «зуҳурот») категорияҳои фалсафие мебошанд, ки дар таърихи афкори фалсафӣ мақоми марказӣ доранд. Дар мақола мавқеи масъалаи мазкур дар таълимоти ирфонии сӯфӣ ва мутафаккири бузурги тоҷик Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ва назари ӯ нисбати ин масъала муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, Маснавии маънавӣ, таълимоти ирфонӣ, мутафаккир, фалсафа, категория, ҷавҳар ва араз, моҳият ва зуҳурот, гносеология, объективият, инсон, субъективият, метафизика, нопозитивизм, феноменология, экзистенциализм.

«СУБСТАНЦИЯ» И «АКЦИДЕНЦИЯ» В УЧЕНИЯХ МАВЛАНА ДЖАЛАЛУДДИН БАЛХИ

Мавлана Джалалуддин Балхи являющийся одним из выдающихся представителей мистицизма (суфизма), имеет большое влияние на мысли человечества с его огромными литературными наследиями. Его работы полны мистических и философских мыслей, и мыслитель в своих произведениях обсуждает многие важные теоретические вопросы признания реальности. Учение Мавланы Джалалуддина Балхи отличается от учения других представителей мистицизма (суфизма) с его преданности умеренной суфизме. Поэтому он никогда не стремится к чрезмерности и экстриму. Мавлана не игнорирует роль интеллекта и менталитета, он признает их как главные инструменты просвещения объективной действительности. Именно поэтому в мистическом учении Мавланы, особенно в его «Маснави» встречаются объяснение большого количества философских проблем. В этом аспекте мыслитель использует и берет на рассмотрение много философской терминологии и философских категорий, и Мавлана выражает свою точку зрения согласно большинству из них, которые отчетливо замечены в интерпретациях «Маснави».

В этой статье автор пытается показать точку зрения Мавланы согласно философским категориям субстанции и акциденции. Опираясь на комментарии к «Маснави Манави» и

другим философским работам, автор статьи, пытается анализировать учение Мавланы согласно упомянутым категориям.

Субстанция и акциденция (сущность и явление) являются философскими категориями, которые имеют центральное место в истории философской мысли. В статье автор попытался раскрыть место этих категорий в учениях великого таджикского суфия и мыслителя Мавлана Джалалуддина Балхи, и показать его точку зрения о категориях сущности и явления.

Ключевые слова: Мавлана Джалалуддин Балхи, мистические учения, категория, субстанция и акциденция, сущность и явление.

«SUBSTANCE» AND «ACCIDENCE» IN THE TEACHINGS OF MAWLANA JALALUDDIN BALKHI

Mawlana Jalaluddin Balkhi being one of the outstanding representatives of the mysticism (Sufism) has a great influence on the thought of the humankind by his huge literary heritages. His works are full of the mystical and philosophical thought, and the thinker took under consideration the most important theoretical problems in them. The teachings of Mawlana Jalaluddin Balkhi differ from the teachings of other representatives of mysticism (Sufism) by the way of his devotion to the moderate mysticism, and he never runs to exorbitance and insufficiency. Mawlana does not ignore the role intellect and mentality at all, but he knows them as the main instruments of enlightenment of the objective reality. That is why in the mystical teachings of Mawlana, especially in his “Mathnawi” are seen interpretation of the great number of philosophical problems. In this aspect the thinker uses and takes under consideration a lot of philosophical terminologies and philosophical categories, and Mawlana expresses his direct point of view according to the most of them. These are peculiarly distinctly seen from the interpretations of “Mathnawi”.

In this article the author tries to show the point of view of Mawlana according to the philosophical categories of substance and accident. The author of the article analyses the teaching of Mawlana according to the mentioned categories, leaning on the commentaries on “Mathnawii Ma’navi” and other philosophical works.

Substance and accident (essence and phenomenon) are philosophical categories, which have the central place in the history of philosophical thoughts. The author tries to show the place of the mentioned categories in the teachings of the great Tajik mystic (sufi) and thinker Mawlana Jalaluddin Balkhi, and define his point of view to the problem of essence and phenomenon.

Keywords: Mawlana Jalaluddin Balkhi, mystical teachings, category, substance and accident, essence and phenomenon.

Сведения об авторе: Азизмуродов Мухаммадсалим Рахимович – старший преподаватель кафедры философии и политологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 935652184

Information about the author: Azizmurodov Muhammadsalim Rahimovich – senior lecturer of the Department of Philosophy and Politology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992)395652184

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Давлатова М., Даминова М.З.</i> Семантико-когнитивная реализация микроконцепта «ҳаёти саҳт» в лексических единицах таджикского языка.....	5
<i>Холиқназарова С., Курбонмамадов С.</i> Языковые особенности антропонимов поэзии Носира Хусрава.....	10
<i>Ходжатов Б.Д.</i> Когнитивная метафора – важный фактор развития сознания человека и его словарного запаса.....	18
<i>Мирзоева Г.Х.</i> Лингвистические концепции Вильгельма Гумбольдта: взгляды и научные гипотезы.....	23
<i>Муборакишоева Н.И.</i> Хусусиятҳои ифодаѐбии омонимҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва ҷинӣ.....	29
<i>Ҳасанов М.С.</i> Оид ба баъзе вижагиҳои ибораҳои феълӣ (phrasal verbs) дар забони англисӣ.....	34
<i>Убайдуллоева М.</i> Ифодаи образ дар воҳидҳои фразеологии тавсифӣ.....	39
<i>Саидова С.Г.</i> Диалектизмҳои семантикӣ дар таълифоти Боқӣ Раҳимзода.....	45

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Восиева Р.Қ., Сулаймонова Н.С.</i> Омӯзиш ва таҳқиқи осори Саид Имомиддин Насимӣ дар Тоҷикистон.....	51
<i>Шарипов Ш.Р.</i> Муסיқии ғазалиѐти Зухурӣ - навъе аз композитсияи ифодаи матлаб.....	57
<i>Боев Ш.Э.</i> Таносуби мундариҷа ва шакл дар шеърӣ Рӯдакӣ.....	64
<i>Саидова Д.М.</i> Таъриботи рубоиѐти Умари Хайём дар Аврупо.....	71

ПЕДАГОГИКА

<i>Раҷабзода М.</i> Педагогикаи муосири миллӣ: таҳлили квалитетии пажӯҳишҳои бунѐдӣ.....	76
<i>Шосаидзода С.Ҳ.</i> Масъулияти падару модар дар раванди таъмини ҳуқуқи дастрасии фарзандон ба иттилоот.....	86
<i>Гадоев К.Х., Илҳомов М.И., Сатторов Н.Т.</i> Таъриби эстетикӣ – ҷузъи муҳими ахлоқи ҳамида ва ҷавҳари зебоии инсон.....	94
<i>Раҷабова Ф.О.</i> Бозиҳои дидактикӣ ҳамчун воситаи рушди мактаббачагони хурдсол.....	101
<i>Холмуродов М.Ғ.</i> Моҳияти раванди таълими омодагии ибтидоии ҳарбӣ дар муассисаи таҳсилоти миѐнаи умумӣ.....	107
<i>Шарифова О.Ҳ.</i> Чашмандозе ба мафҳуми таҳаммулпазирӣ ва шеваи ташаккули ҳисси он дар муҳассилини муассисаҳои таълимӣ.....	114

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

<i>Икромов Ф.Х., Мухторова Ф.С.</i> Адолат ва фазилати давлатдорӣ аз нигоҳи Аҳмад-Махдуми Дониш.....	120
<i>Миракзода Ф.Ю.</i> Вазъи соҳаи туризм дар солҳои аввали Истиқлолияти давлатӣ.....	127
<i>Сафолзода М.К.</i> Инициативы Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона и динамика места Афганистана во внешнеполитической стратегии Республики Таджикистан (конец первой половины и вторая половина 2002 г.).....	133
<i>Шарифов М.Ғ.</i> Саразм – нахусттамаддуни бостонии миллати тоҷик.....	143

ФАЛСАФА – ФИЛОСОФИЯ

<i>Маджидов Д.Х.</i> Исторические и социокультурные условия развития мировоззренческих взглядов Бируни.....	148
<i>Сулаймонов Б.С.</i> Роль чувственного познания в учениях Насируддина Туси.....	155
<i>Азизмуродов М.Р.</i> «Чавҳар» ва «араз» дар таълимоти Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ..	161

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ

«Паёми донишқадаи забонҳо» пешниҳод мегарданд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷаллаи омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷаллаи мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, хошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Саидов С.А.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матни асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишони ҷойи кори муаллиф.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал

«Вестник института языков»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Саидов С.А.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [6, с. 42]. То есть, литература №6 и страница 42;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес место работы автора).

**ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа)**

Маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишқадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа» соли 2011 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 маротиба нашр мегардад. Шакли ҷопии маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зеринро барои ҷоп қабул менамояд:

Илмҳои филологӣ (10.00.00), педагогӣ (13.00.00), таърих (07.00.00) ва фалсафа (09.00.00).

Шакли пурраи электронии маҷалла дар сомонаи маҷалла (www.payom.ddzt.tj) дастрас аст.

**ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа)**

2020. № 2 (38)

Шумораро ҳайати зерин омода намуд:
Котиби масъул: Миракзода Ф.Ю.
Муҳаррири масъул: Шосаидзода С.Ҳ.
Муҳаррири забони тоҷикӣ: Шарипов Ш.Р.
Муҳаррири забони русӣ: Ҳочатов Б.Д.
Муҳаррири забони англисӣ: Азизмуродов М.Р.

**Паёми донишқадаи забонҳо
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих, фалсафа):**
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj
Е-mail: payom@ddzt.tj
Тел.: (+992 37) 232-50-01

Дар матбааи ДДЗТ ба номи Сотим Улуғзода ба таъб мерасад
734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Ба ҷоп супорида шуд: 10.08.2020. Ба ҷоп имзо шуд 17.08.2020
Формати 60x84/8. Қоғази офсетӣ. Нашри офсетӣ.
Теъдод 100 нусха.

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ

(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук)

Научный журнал «Вестник института языков. Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук» основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: филологические науки (10.00.00), педагогические науки (13.00.00), исторические науки (07.00.00) и философские науки (09.00.00).

Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте журнала (www.payom.ddzt.tj).

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ

(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук)

2020. № 2 (38)

Над номером работали:

Ответственный секретарь: Миракзода Ф.Ю.

Ответственный редактор: Шосаидзода С.Х.

Редактор таджикского языка: Шарипов Ш.Р.

Редактор русского языка: Ходжатов Б.Д.

Редактор английского языка: Азизмуродов М.Р.

Вестник института языков

(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук):

734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.

Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj

Е-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-50-01

Отпечатано в типографии ТГИЯ имени Сотима Улугзода

734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6.

Сдано в печать: 10.08.2020. Подписано к печати 17.08.2020

Формат 60x84/8. Бумага офсетная. Печать офсетная.

Тираж 100 экз.